

Τριώμα 25 Φεβρουαρίου 1929

Αρχ. Μ. Μανώλη

Διευκ. Γραφ. Λογ.

Αποστολή // Διευ. Συμφ. Δε. 6α ελ.
ἐπὶ Αποστολῆς αὐτοῦ περ. Συμφ. ν.
ἐπὶ τοῦ α. Διευ. μου πρὸς
Προδύρον Διευκ. Γραφ. Λογ.

1750

xx SAV

Διὰ τῶν Παιδαγωγικῶν
'Εκπαιδευτικῶν
Σχολῶν

ΑΡΓ. Π. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
Δ. Θ. ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

41.60
πρωτ.
α. κ. β. η. κ. δ.
Θ. Δ. Κ.
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ Γ'. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΚΑΙ
ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΥ ΤΑΞΕΩΣ ΛΟΙΠΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

(Έγκριμένη καὶ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου)
ἀριθ. ἀποφ. Ἱερ. Συν. 961 (11-5-925)

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ "ΑΘΗΝΑ,,
Α. Ι. ΡΑΛΛΗ & ΣΙΑ
ΑΘΗΝΑΙ - ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ 6

Ἀριθ. Πρωτ. 961

Λιεκ. 1377

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17ῃ Μαΐου 1925

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛ. ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς

Τὸν κ. Ἀργ. Π. Σακελλαρίου διδσκ. τῆς θεολογίας

Ἐγκρίνομεν τὸ παρ' ὑμῶν ἐκπονηθὲν δοκίμιον ἠθικῆς
τὸ διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Γ. Γυμνασιακῆς τάξεως προορι-
ζόμενον, ὅπερ ἐντολῇ ἡμῶν ὁ Α. Γραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς
Συνόδου διεξελθὼν εὗρε μὴ ἀπαρδὸν εἰς τὰ δόγματα τῆς
Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εὐχόμεθα δ' ὑμῖν
πᾶσαν εὐδοκίμησιν.

† Ὁ Ἀθηνῶν ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Πρόεδρος

Ὁ Α. Γραμματεὺς

ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Πᾶν ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ συγγραφέως.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΗΘΙΚΗ - ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΣ

Όρισμός τῆς Ἠθικῆς. Ὁ ὅρος ἠθικὴ παράγεται ἐκ τοῦ ἥθους. Ἐπομένως ἡ ἠθικὴ δύναται νὰ ὀρισθῇ γενικῶς ὡς ἡ ἐπιστήμη τῶν ἠθῶν. Ἀλλ' ὅμως τὰ ἥθη ἢ αἱ συνήθειαι τῶν ἀνθρώπων ἐξετάζονται κατὰ δύο τρόπους, δηλαδὴ πῶς εἶναι καὶ πῶς πρέπει νὰ εἶναι.

Ἡ σπουδὴ τῶν ἀνθρωπίνων ἠθῶν εἴτε ὡς ταῦτα εἶναι, εἴτε ὡς ἦσαν παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς, κατὰ τὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας, ἐνδιαφέρει πολὺ τὴν ἱστορίαν, διὰ τοῦτο ἡ ἱστορία συντελεῖ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν κανόνων, ἀλλ' ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι ἡ ἠθικὴ. Ἡ μελέτη λοιπὸν τῶν ἀνθρωπίνων ἠθῶν ὅποια ταῦτα ὀφείλουν νὰ εἶναι καὶ ἡ γνῶσις τῶν κανόνων, τοὺς ὁποίους πρέπει ν' ἀκολουθῇ ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ τακτοποιήσῃ τὸν βίον του καὶ ἐκπληρώσῃ προσηκόντως τὸν προορισμὸν του δίδουν τὸν ὀρισμὸν τῆς ἠθικῆς, ὥστε ἠθικὴ εἶνε ἡ γνῶσις τῶν καθηκόντων μας.

Υποκείμενον τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἠθικὴ ἔχει ὡς ἔργον αὐτῆς νὰ ἐξετάσῃ τὸ ἀγαθόν, τὸ κατῆκον, τὴν ἀρετὴν.

Τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ ἠθικὴ. Τοῦτο δηλαδὴ τὸ ἀγαθὸν ὁμοιάζει πρὸς εἰκόνα παριστῶσαν τί ὀφείλει νὰ εἶνε ὁ ἄνθρωπος.

Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα λοιπὸν πρέπει νὰ διευθύνηται πρὸς τὴν εἰκόνα ἐκείνην, ἡ δὲ θέλησις νὰ ἐκφράζεται ἀκολουθοῦσα χωρὶς δισταγμὸν τὰ ἐν τῇ εἰκόνι ἐκείνῃ προβαλλόμενα.

Ἡ ἠθικὴ ὡσαύτως ἔχει ὡς ὑποκείμενον τὸ καθῆκον.

Τὸ ἀγαθὸν δὲν πρέπει νὰ θεωρῇται ὡς ὠραία εἰκὼν ἱκανὴ νὰ θέλγῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ παρατηρητοῦ ἕνεκα τῆς ὠραιότητός της ἀλλὰ πρέπει νὰ προβάλληται ὡς ὑποχρέωσις, ὡς ἑξαναγκασμός, τὸν ὁποῖον δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ ὁ ἄνθρωπος.

Τὸ καθῆκον εἶναι λοιπὸν ὁ ἐσωτερικὸς ἐκεῖνος δεσμός, ὅστις συνάπτει τὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ.

Εἶναι ὠραῖον βεβαίως νὰ τιμᾷ τις τοὺς γονεῖς του, νὰ σέβηται τὸν Θεὸν καὶ νὰ εἶναι τίμιος εἰς τὰς συναλλαγὰς του, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως τοῦτο καὶ ὑποχρέωσις ἢ ἑξαναγκασμός διὰ τὸν ἠθικὸν ἄνθρωπον, εἶνε *καθῆκον*, ὡς λέγει ἡ ἠθικὴ.

Ἐννοῶν δὲ ὁ ἄνθρωπος τὸ ἀγαθὸν καὶ πράττων αὐτὸ δημιουργεῖ δι' ἑαυτὸν κατάστασιν εὐτυχῆ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπικρατεῖ ἡ χαρὰ καὶ ἡ γαλήνη τῆς συνειδήσεως, ἥτις προσελκύει τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν ὁμοίων του, εἶναι δηλαδὴ ἡ κατάστασις ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος πράττων τὸ ἀγαθὸν ἐκπληροῖ τὸ καθῆκον του· αὐτὸ δὲ εἶνε ἡ ἀρετή.

Ὡστε ἡ ἀρετὴ οὕσα ὁ καρπὸς τοῦ ἠθικοῦ βίου συγγέεται πολλὰκις μετ' αὐτοῦ.

Χρησιμότης τῆς ἠθικῆς. Εἶνε διττὴ ἡ χρησιμότης τῆς ἠθικῆς καὶ διότι αὕτη δίδει τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποῖους πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τις καὶ διότι προάγει τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ. Ὅταν μάλιστα εἶναι χριστιανικὴ, ὅπως ἡ παροῦσα, ἐπικυροῖ τοὺς πρακτικοὺς κανόνας καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς θεωρίας διὰ τοῦ ἑξ ἀποκαλύψεως λόγου, διότι ὀφείλει ἡ ὑγίης ἀνθρωπίνη σκέψις νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὴν ἑξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειαν.

Ἀπὸ *πρακτικῆς* λοιπὸν ἀπόψεως, ἡ ἠθικὴ ὡς σκοπὸν

της ἔχει νὰ τελειοποιήσῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ καταστήσῃ τοῦτον ὑγιᾶ καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν, νὰ δώσῃ δὲ τὴν δύναμιν πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν ὁποίαν νὰ καταστήσῃ ὠραίαν. Ἐὰν δὲ δὲν κατορθοῖ νὰ κίμνῃ τὸν ἄνθρωπον πολλάκις εὐτυχῇ πάντως ὁμως τὸν ὠθεῖ πρὸς τὰ ἔμπροσς καὶ τὸν διευθύνει ὥστε διδάσκει τὸν ἄνθρωπον τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ συμφέρον. Ὅσφ δὲ καταρτίζονται τελειότερον τὰ ἄτομα, τόσον καὶ ἡ κοινωνία ἐξυψοῦται, διότι ἡ ἠθικὴ συγκρότησις τῶν ἀτόμων εἶναι καὶ ἠθικὴ εὐρωστία τοῦ συνόλου.

Ἄλλ' ὁμως διὰ νὰ ἀσκήσῃ τις τὴν ἠθικὴν πρέπει νὰ διδαχθῇ αὐτήν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἡ **θεωρητικὴ** αὐτῆς διδασκαλία. Ἡ γνῶσις τῆς ἠθικῆς εἶνε ὠφελιμωτάτη καὶ ἀναγκαιοτάτη πάσης ἄλλης γνώσεως, διότι αὕτη παρέχει τὴν γνῶσιν τοῦ **εὖ ζῆν**. Ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ἄνθρωπον π. χ. νὰ ἀγνοῇ τὰς στροφὰς τῶν ἀστέρων, τὰς εὐχερείας τῶν λογαριασμῶν, τὴν παροῦσαν ἱστορίαν καὶ τὴν παρελθούσαν, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰς ὠραίας τέχνας· ἀλλ' ὁμως εἶνε εἰς αὐτὸν τελείως ἀτηγορευμένον νὰ μὴ γνωρίζῃ τίποτε περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, περὶ τῆς ζωῆς του, περὶ τοῦ προορισμοῦ του.

Ἐν τούτοις πολλοὶ ἀμφιβόλλουν περὶ τῆς ἀξίας τῆς γνώσεως ταύτης καὶ προβάλλουν τὰς ἐξῆς ἐνστάσεις.

Διὰ τὸν ὑγιᾶ νοῦν λέγουν δὲν χρειάζονται οἱ ἠθικοὶ κανόνες συστηματικῶς νὰ διδάσκωνται, διότι πάντας γνωρίζει φυσικῶς ὁ ἄνθρωπος, ὡς κοινοῦ νοῦ προϊόντα.

Ἐκτὸς δὲ ταύτης τῆς ἐνστάσεως καὶ ἡ ἀκόλουθος, ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἠθικῆς δὲν καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἠθικόν.

Πόσοι δὲ δὲν γνωρίζουν θαυμαστῶς τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς καὶ ὁμως ζῶσιν ἀντιθέτως πρὸς αὐτούς! καὶ πόσοι πάλιν ἐνῶ δὲν τοὺς γνωρίζουν διόλου, ζῶσιν ὁμως ἐν πλήρει ἠθικῇ τελειότητι.

Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ Πασχάλ' ἔχει δίκαιον λέγων « ἡ ἀληθὴς ἠθικὴ καταγελαῖ τὴν ἡθικὴν ».

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀμφοτέραι αἰ ἐνστάσεις αὗται περιέχουν μέρος τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὅχι καὶ ὁλόκληρον τὴν ἀλήθειαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος ὑπαγορεύει τοὺς ἠθικοὺς κανόνας. Ἀλλ' ὅμως οἱ σοφοὶ καὶ πνευματώδεις μετροῦνται εἰς τὰ δάκτυλα. Οἱ μὴ λοιπὸν σοφοὶ καὶ μορφωμένοι ἔχουν ἀνάγκην τῆς διδασκαλίας αὐτῶν διὰ νὰ γνωρίσουν τὸ εὖ ζῆν.

Ἐπειτα ἡ μόρφωσις συντελεῖται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὥστε μετὰ πάροδον χρόνου ἕκαστος θὰ δύναται προσωπικῶς νὰ γνωρίῃ τὴν ἠθικὴν. Ὡστε διὰ τοὺς νέους παρίσταται ἀνάγκη νὰ γίγνηται τοιαύτη διδασκαλία.

Ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἄλλο δύναται νὰ συμβῇ, νὰ ἐκτιμηθῇ δηλαδὴ ἀνεπαρκῶς ἡ ἠθικὴ, διότι ἐπειδὴ ὑπάρχει εἰς πάντας βαθεὺς ἐρριζωμένη ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, ἡ ἀκριβοῦς γνώσις αὐτοῦ ποικίλλει παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἀτόμοις, ἕνεκα τούτου ἐνῶ ἄλλοι ἀποδοκιμάζουν τὴν κλοπὴν, ἄλλοι ἐπιδιοκιμάζουν αὐτήν. Ὁμοίως ἄλλοι ἀνέχονται τὴν δουλείαν καὶ ἄλλοι τὴν ἀηδιάζουν. Ἄλλοι φονεύουν τοὺς γεροντοτέρους ὡς ἀχρήστους, ἄλλοι δὲ τιμῶν καὶ εὐγνωμονοῦν αὐτούς. Διὰ ταῦτα καθίσταται ἀνάγκαιοτάτη ἡ γνῶσις τῆς ἠθικῆς, ἣτις δεόν νὰ στεγάζεται ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς τοιαύτης διὰ νὰ μὴ παρεκτρέπεται.

Ὡσαύτως δὲ εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἠθικῆς δὲν δημιουργεῖ τὴν ἠθικότητα καὶ τὴν τιμιότητα π. χ. ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο ἠθικὸς διότι ἐγνώριζε τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' ἦτο ἠθικὸς διότι ἔζησε κατὰ τοὺς ἠθικοὺς κανόνας. Ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος περιγράφει τοὺς ἀγῶνας πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ ἀγαθοῦ λέγων « οὐ γὰρ ὁ θέλω ποιῶ ἀγαθόν, ἀλλ' ὁ οὐ

θέλω κακὸν τοῦτο πράσσω» (Ρωμ. I 19—105) Ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ἰσχυροποιεῖ μόνον τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν διαθέτει κατὰ τοῦ κακοῦ.

Διαιρέσεις τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἠθικὴ διαιρεῖται συνήθως εἰς δύο μέρη· εἰς θεωρητικὴν ἠθικὴν ἢ γενικὴν, ἣτις παρουσιάζει εἰς ἡμᾶς τὰς ἀρχάς, αἵτινες κανονίζουν τὴν ἀνθρωπίνην δρᾶσιν. Αὕτη δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι εἶνε ἡ ἐπιστήμη τοῦ καθήκοντος. Περιγράφει αὕτη τὸ ἀγαθὸν καὶ τοὺς διαφόρους ὅρους, τοὺς ὁποίους δεόν νὰ ἐκτελῇ τις διὰ νὰ εἶναι ἠθικὸς καὶ δεικνύει τοὺς ἠθικοὺς καρποὺς τῆς ἀρετῆς. Καὶ εἰς πρακτικὴν, ἣτις μᾶς διδάσκει τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν. Διδάσκει δηλαδὴ αὕτη τὰ καθήκοντά μας πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἐγγὺς ἡμῶν. Ἡ πρώτη διαιρέσις εἶνε ἐπιστήμη, ἡ δὲ δευτέρα τέχνη.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

α) Δείξατέ μου ποίαν σπουδαιότητα ἔχει ἡ γνῶσις τῆς ἠθικῆς διὰ τὴν ἀνατροφὴν.

β) Ἐξετάσατε ταύτην τὴν σκέψιν «Τὸ καλῶς ὁμιλεῖν καὶ καλῶς σκέπτεσθαι δὲν εἶνε τίποτε ἄνευ τοῦ πράττειν καλῶς».

Ἀξιώματα

α) Τὶ γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον, εἰς κερδίσει τὸν κόσμον ὅλον καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ (Μαρκ. η. 36).

β) Τίποτε δὲν εἶναι σπουδαιότερον ἀπὸ τοῦ νὰ γνωρίζῃ τις νὰ ζῇ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ Carlyle

ΜΕΡΟΣ Α^{ΟΝ}

2. ΤΟ ΑΓΑΘΟΝ ΩΣ ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΕΚΖΗΤΗΣΙΣ ΑΥΤΟΥ ΔΙΑ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΣ

Ἡ ζήτησις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἠθικὴ εἶνε ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ δὲ ἠθικὸς βίος συνίσταται εἰς τὸ ἀποφεύγειν τὸ κακὸν καὶ ἀσκεῖν τὸ ἀγαθόν. Αἰσθηθεὶς αὗται δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἀποδείξεως. Ὅμοιάζουν πρὸς γεωμετρικὰ ἀξιώματα, διότι εἶναι αὗται ἔκφρασις τῆς συνειδήσεως καὶ οὐδεὶς ὑπάρχει ὁ ἀντιτείνων.

Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγαθόν; Πόθεν τὸ ἀναγνωρίζομεν; Περὶ τούτου ὑπάρχουν διάφοροι γνῶμαι, αἵτινες καὶ δηλοῦν τὰς διαφοροὺς ἠθικὰς διδασκαλίας. Ἡμεῖς δὲ μεταξὺ αὐτῶν θὰ εὗρωμεν τὴν αὐθεντικωτέραν. Ἡ προσεκτικὴ λοιπὸν σπουδὴ, ἥτις θὰ μᾶς φανερώσῃ τὴν σαφεῖ ἐκλογὴν τοῦ ἀγαθοῦ καλεῖται ζήτησις τοῦ ἀγαθοῦ.

Διαφορὰ καὶ σχετικὴ ἀξία τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ ἀγαθὸν προσφέρεται ἡμῖν ὑπὸ διαφόρους μορφάς, τῆς τέρεως π. χ. τοῦ συμφέροντος, τῆς εὐτυχίας, τῆς τελειότητος τῆς ἡμετέρας οὐσίας. Προσέτι δὲ ἐκάστη μορφή διαιρεῖται εἰς διαφόρους βαθμίδας· ὑπάρχουν π. χ. τέρεψις ταπεινότεραι καὶ τέρεψις εὐγενέστεραι, ὑπάρχουν συμφέροντα ἀτομικά καὶ συμφέροντα συνολικά. Μεταξὺ αὐτῶν θὰ εὗρωμεν τὸ μόνον ἀγαθόν, ὅπερ θὰ ὑπηρετῇ εἰς τὴν ἠθικὴν μας τελείωσιν.

Πρὸς εὐρεσιν τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ οἱ ἠθικολόγοι ἀκολουθοῦν δύο μεθόδους τὴν μέθοδον τῆς *πέρας*, ἥτις νομίζει ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχουν προδιαθέσεις, ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὁποίων καταλήγει εἰς τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν. Καὶ

τὴν μεταφυσικὴν μέθοδον, ἣτις διδάσκει ὅτι δὲν πρέπει νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ὅπως αὕτη ἔχει, διότι ἐν ταύτῃ δὲν συναντᾷ τις παρὰ τὰς πρὸς τὸ κακόν, ἣτις ὑπάρχει ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἐπομένως ἐν τῇ ἑξετάσει ταύτῃ βλέπει τις πῶς ἔχουν αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις καὶ ὅχι ὥς ὀφείλουν νὰ ἔχουν. Διὰ τοῦτο εἶνε ἀνάγκη διὰ τοῦ συλλογισμοῦ νὰ ὑψωθῇ τις πέραν τῆς σφαίρας τοῦ αἰσθητοῦ τούτου κόσμου μέχρι τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶνε τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν.

Ἐμπειρικὴ μέθοδος. Διάφοροι θεωρίαι στηρίζονται ἐπὶ τῆς μεθόδου ταύτης, αἵτινες ἀνεφάνησαν κατὰ διαφόρους περιόδους, ὅπως π. χ. θεωρία τῆς ἠθικῆς τῆς τέρψεως, τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ αἰσθήματος. Ταύτας δὲ συντομώτατα θὰ πραγματευθῶμεν.

Τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν εὐρίσκεται ἐν τῇ τέρψει. Ἡ θεωρία αὕτη εἶνε ἡ πρώτη χρονολογικῶς καὶ ἡ ταπεινότερα. Ἐχει ὥς βάσιν ἡ θεωρία αὕτη τὴν ποταπωτέραν κλίσιν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀπόλαυσιν καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν λύπην. Τὸ ἀγαθὸν κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην συνίσταται εἰς τοῦτο «πρᾶττε ὅτι σὲ τέρπει καὶ ἀπόφρουγε ὅτι σὲ λυπεῖ».

Τὴν θεωρίαν ταύτην ἐδημιούργησαν οἱ σοφισταὶ καὶ ἐπανάλαβον οἱ ἡδονισταὶ τοῦ 18 αἰῶνος.

Αὕτη εἶνε τόσον χονδροειδὴς ὥστε ὀλίγος κόπος χρειάζεται νὰ τὴν ἀνασκευάσωμεν. α) Ἡ ἀπόλαυσις δὲν εἶνε πάντοτε ἀγαθόν, καὶ ἡ θλίψις κακόν. Ποσάκις δυστυχίαι καὶ δεινὰ δὲν προέρχονται ἐκ τῶν ἀπολαύσεων, τὰς ὁποίας παρέχει ἡ ὀκνηρία, ἡ ἀκράτεια ἀπόλαυσις, ἡ ἐκδίκησις κλπ.!! Καὶ ποσάκις πάλιν ἡ ἐργασία, αἱ δοκιμασίαι δὲν εἶνε πηγὴ ἀγαθοῦ! Δὲν εἶνε λοιπὸν δίκαιον νὰ λέγῃ τις ὅτι ἡ τέρψις εἶνε κακόν καὶ ἡ θλίψις ἀγαθόν; β) Μεταξὺ τῶν

τέρψεων ὑπάρχουν καὶ ποταπαὶ κτηνώδους φύσεως, ὥς ἡ τῆς ἀσωτείας. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ εὐγενέστεραι, ὥς π. χ. ἡ εὐχαρίστησις τοῦ νὰ θυσιάσῃ τις ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τότε ὁμως χρειάζεται νὰ ἐκλέξῃ τις, ὥστε δὲν ὁδηγεῖται ἐν τῇ ἐκλογῇ του ἐκ τοῦ ἐνστίκτου, ἀλλ' ἐκ τινος ὑπερέτας ἀρχῆς.

Αἱ ἀπολαύσεις εἶνε ἀβέβαιαι, ἐγκαταλείπουν τὸν ἀπολαύοντα καὶ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς τύχης. Πάντοτε δὲ ἀμβλύνουν τὴν αἰσθητικότητα εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε γεννοῦν πλέον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὸν κόρον. Διὰ τοῦτο οἱ ἐντροφήσαντες εἰς τὰς ἀπολαύσεις ἢ καταντοῦν εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν (pessimisme) ἢ εἰς τὴν αὐτοκτονίαν.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ προβάλλωμεν τὰς ἀπολαύσεις ὥς ἄκρον ἀγαθόν; Βεβαίως ὄχι.

Ἡ ἠθικὴ τοῦ συμφέροντος. Καθαρὸς τρόπον τινὰ τῆς ἠθικῆς τῶν τέρψεων εἶνε ἡ ἠθικὴ τοῦ συμφέροντος, ἣτις θεσπίζει, ὅτι μεταξὺ τῶν τέρψεων πρέπει νὰ γένηται ἐκλογὴ καὶ νὰ προτιμηθοῦν οὕτω αἱ ὠφελιμώτεραι. Διὰ τοῦτο δογματίζουν οὗτοι ὅτι ἡ εὐτυχία συνίσταται εἰς τὸ συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου· τὸ συμφέρον δὲ τοῦτο ὀφείλει νὰ εἶνε ὁ διακριτικὸς κανὼν τῶν τέρψεων.

Ἀλλὰ τὸ συμφέρον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ὁμαδικὸν ἢ ἀτομικόν;

Οἱ ἀρχαῖοι προσέχουν μόνον εἰς τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Οἱ νεώτεροι ὁμως ἐξετάζουν τὸ ὁμαδικόν. Ἐκθέτομεν ἐνταῦθα τὰ μᾶλλον γνωστὰ συστήματα ὅπως π. χ. τὴν ἠθικὴν τοῦ Ἐπικούρου. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη διὰ νὰ εὐτυχῇ, λέγει ὁ Ἐπίκουρος. Ἡ δὲ εὐτυχία συνίσταται ἐν τῇ ἀπολαύσει. Ὅλοι ὁμως αἱ ἀπολαύσεις δὲν φέρουν τὴν εὐτυχίαν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀπολαύωμεν μετὰ διακρίσεως. Εἶναι

ἀπολαύσεις, αἵτινες δὲν εἶνε οὔτε φυσικαί, οὔτε ἀναγκαῖαι ὡς π.χ. τὸ νὰ πίνη τις ὕδωρ μὲ χρυσοῦν ποτήριον· τοιαύτας ἀπολαύσεις· οἱ σοφοὶ τὰς ἀποκρούουσιν. Εἶνε ὁμως καὶ ἀπολαύσεις φυσικαὶ ὅχι καὶ ἀπαραίτητοι, ὡς τὸ νὰ δημιουργήσῃ τις οἰκογένειαν. Τότε δύναται τις νὰ σκεφθῇ ἐὰν πρέπη νὰ δημιουργήσῃ οἰκογένειαν ἢ νὰ ἀποφύγῃ. Εἶνε ὁμως καὶ τινες ἀπαραίτητοι, τὰς ὁποίας οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποφύγῃ ὡς τὸ νὰ φάγῃ καὶ νὰ πίνη, διότι ἄνευ τούτων εἶνε ἀδύνατος ἡ ζωή. Ἀλλὰ τὴν εὐχαρίστησιν δὲν φέρει ἡ προᾶξις τοῦ φαγητοῦ καὶ τοῦ ποτοῦ, ἀλλ' ἡ ἱκανοποίησις *τὸ ἀγαθόν*, ὅπερ εἶνε συνέπεια. Ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος δὲν ζῇ μεμονωμένος. Ζῶν λοιπὸν μετὰ τῶν ἄλλων πρέπει νὰ κατορθοῖ νὰ εἶνε σεβαστὸς καὶ ἀγαπητός. Πρέπει διὰ παντὸς τρόπου ὅλοι νὰ ἐργάζωνται διὰ τὴν εὐτυχίαν του ἀδιαφοροῦντες δι' ἑαυτούς.

Ὡστε ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἐπικούρου εἶνε *ἀτομιστικὴ*. Οἱ ἐπικουρείοι δὲν θέλουν ποτὲ νὰ ἐξυψηρετήσουν τὴν ἀνθρωπότητα ἀλλὰ νὰ ἐξυψηρετηθοῦν.

Ἀναίρεσις τῶν ὠφελιμιστικῶν θεωριῶν. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ ἄνθρωπος συγχέει τὴν εὐτυχίαν μετὰ τῶν συμφερόντων του. Εἶνε δὲ ὡσαύτως ἀληθὲς ὅτι ὁ ἠθικὸς βίος συντελεῖ εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῆς εὐτυχίας μας καὶ τὴν διατήρησιν τῶν ὑψηλοτάτων ἡμῶν συμφερόντων. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει διόλου διάνκρισις μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας ἢ τοῦ συμφέροντος. Ἡ εὐδαιμονία εἶνε καρπὸς τοῦ ἐναρέτου βίου, τὸ δὲ συμφέρον εἶνε προῖδον τῆς ἱκανότητος τοῦ ἀτόμου.

Ἡ Ἐπικουρείος θεωρία δὲν ἀποκαλύπτει καμμίαν ἠθικὴν, διότι ὁ ἐγωϊσμὸς εἶνε ἡ τελευταία τῆς λέξις. Ὁ ἐπικουρείος ζῇ μόνον δι' ἑαυτὸν καὶ εἰς ἕκαστον βῆμα του ζητεῖ

τὸ συμφέρον.

Ἡ ἠθικὴ τῆς συμπαθείας. Κατὰ ταύτην ἡ καρδιά ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διακρίνῃ ἐμμέσως τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ. Ὁ Πασχάλ λέγει εἰς τὰς « σκέψεις του » ἡ καρδιά ἔχει τοὺς λόγους της, τοὺς ὁποίους ὁ λογισμὸς δὲν γνωρίζει. Καὶ ἠθικὴ καταγελά τὴν ἠθικὴν. Ὁ δὲ I. S. Rousseau βεβαιοῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει ἀγαθὸς ὧν ἔχει ἐκλάμψεις, δι' ὧν ἀναγνωρίζει τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ χωρὶς φιλοσοφικὰς σκέψεις.

Κατὰ τὸν Adam Smith τὰ πάντα πρέπει νὰ κρίνωνται ἀναλόγως τῆς συμπαθείας. Ἄλλ' ὅμως τὸ αἶσθημα δὲν εἶναι κανὼν ἀσφαλῆς διὰ νὰ διακρίνῃ τις τὸ ἀγαθὸν, διότι τοῦτο εἶνε ποικίλλον καὶ πολλάκις παραπλανᾶται. Ἀλλὰ καὶ ἡ συμπάθεια ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑποτιμᾷ τὴν ἠθικὴν εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς πλάνας πολλάς. Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι τὸ αἶσθημα δύναται νὰ βοηθήσῃ πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ νὰ τὸ συμπληρώσῃ.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

Σκοπὸς τοῦ βίου δὲν εἶνε ἡ ἀπόλαυσις.

Τὶ ἐννοεῖ ὁ Emperson λέγων « θὰ ζήσω μὲν ὅπως ὁ κύνθαρος ὅστις διαρκῶς φροντίζει διὰ τὸ κέλυσός του ;

Ποία εἶνε ἡ πραγματικὴ ἀξία τοῦ συναισθήματος ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἀξιώματα

Ἀποδίδει τις πῦρ ἐν κόλπῳ τὰ δὲ ἱμάτια οὐ κατακαύσῃ ; ἢ περιπατήσῃ τις ἐπ' ἀνθρώπων πυρὸς τοὺς δὲ πόδας οὐ κατακαύσῃ ; (Παροιμ. στ'. 27, 28).

Ψυχὴ ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλὰ ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου . . . ἃ δὲ ἡτοίμασας τίνι ἔσται ; οὕτως ὁ θησαυρίζων ἐν ἑαυτῷ καὶ μὴ εἰς Θεὸν

πλουτῶν (Λουκ. υβ. 19-22).

Αἱ τέρψεις δὲν καταστρέφονται ἄνευ κόπου, χροιάζεται δὲ πολὺ ὀλιγότερος κόπος νὰ ζήσῃ τις ἄνευ τέρσεων (Ste Therése).

“Ὅταν αἱ προσπάθειά μας εὐνοηθοῦν ἀξίζει ὅταν θὰ ἀφήσωμεν τὸν βίον τοῦτον νὰ εἴπωμεν! Ἐκαμα ὅτι ἦδυνήθην (Pasteur).

3. Η ΖΗΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΔΙΑ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΩΝ

“Ὅτι δὲν κατορθώσαμεν διὰ τῆς πείρας, προσέχοντες πολὺ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συμφέροντος τοῦ ἀτόμου, τὰς κλίσεις κλπ. ἵνα εὕρωμεν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, θὰ κατορθώσωμεν διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Αἱ διδασκαλῖαι δὲ αἱ στηριζόμεναι ἐπὶ τοῦ συλλογισμοῦ πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ διαιροῦνται εἰς τρεῖς τάξεις. α) Εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος, ἣτις ἐκηρύχθη ὑπὸ τῶν Στοϊκῶν καὶ ἀνεεώθη ὑπὸ τοῦ Καντίου. β) Τὴν ἠθικὴν τοῦ θείου ἰδεώδους καὶ τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ, ἣτις τόσον σαφῶς ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ γ) τὴν ἠθικὴν, ἣτις θέτει ὡς βάσιν τῆς τὸν *θεῖον νόμον* τὸν ἐν τοῖς θεοπνεύστοις βιβλί-οις περιεχόμενον. Τὴν χριστιανικὴν δηλαδὴ ἠθικὴν.

Διδασκαλία τῆς ἐπὶ τοῦ καθήκοντος στηριζομένης ἠθικῆς. Οἱ ἀκολουθοῦντες τὸ σύστημα τοῦτο δοξάζουν ὅτι τὸ ἀγαθὸν γνωρίζεται διὰ τοῦ καθήκοντος. Ἐννοοῦμεν δηλαδὴ τὸ καθήκον κατὰ πρῶτον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπιβάλλει τὸ ἀγαθὸν καὶ μᾶς ἀπαγορεύει τὸ κακόν.

Οἱ στοϊκοὶ τόσον οἱ Ἕλληνες ὥς ὁ Ζήνων, ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Χρυσίππος, ὅσον καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, ὥς ὁ Ἐπίκτητος ὁ Σενέκας καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος παρεδέχοντο, ὅτι ἀγαθὸν εἶναι νὰ ζῇ τις ἐναρέτως· τοῦτο δὲ κατορθοῦται ἂν τις σκέ-

πτεται ὀρθῶς. Σκεπτόμενος ὀρθῶς ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκει τὴν ἁρμονίαν πρῶτον εἰς ἑαυτὸν καὶ ἔπειτα μετὰ τῶν ἄλλων. Ἐντεῦθεν λοιπὸν καὶ τὸ περίφημον ἀξίωμα τῶν στοϊκῶν « Ὑπόφερε καὶ ἄπεχε » χωρὶς νὰ λυπῆσαι ὅταν ὑποφέρης καὶ χωρὶς νὰ σοὶ κάμνη ἐντύπωσιν πᾶσα αἰσθητὴ ἀπόλαυσις, ὅταν ἀπέχης. Τὸ τοιοῦτον ὅμως ἀπαιτεῖ χαρακτῆρας ἰσχυροῦς. Ὁ Κάντιος ἐθεώρει τὸ καθῆκον προεξάρχον τὸ δὲ ἀγαθὸν ἐπόμενον. Τὰ πάντα εἶναι ἀγαθὴ θέλησις. Τὸ ἐλατήριον τὸ ὠθοῦν εἰς τὴν πρᾶξιν εἶναι τὸ καθῆκον, ἡ δὲ θέλησις τὸ ἐνισχύει, μόνον διότι εἶναι καθῆκον. Τὸ καθῆκον λοιπὸν ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον προστακτικῶς « πρᾶττε οὕτω » χωρὶς νὰ λέγῃ καὶ τὸ διατί. Ὡστε ὁ Κάντιος, πρεσβεύει ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι παγκόσμιος, ἀπόλυτος, ἐξαναγκαστικός.

Ἀναίρεσις τῆς ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος. Ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος εἶναι μεγαλοπρεπὴς καὶ εὐγενής. Ἀλλ' ὅμως σφάλλεται εἰς τὴν βάσιν. Ἡ θεωρία τοῦ Καντίου, κλονίζεται ἐν τῇ ἀνακαλύψει τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῇ ἀποδείξει τοῦ ἐξαναγκασμοῦ πρὸς πρᾶξιν. Αὕτη δὲν ἀνακαλύπτει τὸ ἀγαθόν, διότι ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ὀφείλει λογικῶς νὰ προηγῇται τῆς γνώσεως τοῦ καθήκοντος. Εἶναι ἀκατανόητον πῶς θὰ θελήσωμεν νὰ πράξωμεν τι χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν ἂν τοῦτο εἶναι ἠθικῶς ἀγαθόν. Πρὸ τῆς πράξεως πρέπει νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ πραχθησομένου, διότι τὸ αἶσθημα τοῦ καθήκοντος δὲν εἶναι ἀρκετόν.

Ἡ ἠθικὴ τοῦ θεοῦ Ἰδεώδους. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης θεωροῦν τὸν Θεὸν ὡς ὕψιστον ἀγαθὸν πέραν δὲ τούτου τίποτε ἄλλο δὲν ἐννοοῦν.

Ὅσῳ δὲ τις πλησιάζει τὸ θεῖον τόσον γίνεται ἠθικὸς. Ἐκαστος πρέπει νὰ ἐρευνᾷ τὸ ἀπόλυτον τοῦτο ἀγαθὸν καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ αὐτό.

Κριτική τῆς ἡθικῆς ταύτης. Ἡ ἡθικὴ αὕτη εἶναι ὑψηλοτάτη καὶ καθαρωτάτη. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ μέγιστοι τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες ἐφιλοσόφουν παρεδέχοντο ταύτην, ἀφ' οὗ ὅμως ἐπέφερον συμπληρώσεις τινάς. Δύναται δέ τις νὰ εἴπῃ ὅτι τῷ ὄντι ἡ θεωρία αὕτη ὁμοιάζει πρὸς τὸ τοῦ Εὐαγγελίου « ἔσεσθε οὖν ἡμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν (Μαθ. ε. 48) ».

Ἡ ἡθικὴ αὕτη θέτει τὸ ἀγαθὸν πολὺ ὑψηλὰ καὶ ἐπομένως προσιτὸν εἰς ὀλίγους ἐκλεκτούς, ἐνῶ ἡ ἡθικὴ πρέπε νὰ εἶναι παγκόσμιος, διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουν δικαίωμα ἐπὶ τῆς ἀρετῆς καὶ ὀφείλουν νὰ ἀποβοῦν ἐνάρετοι. Ἡ ἡθικὴ λοιπὸν ὀφείλει νὰ λάβῃ ὅσιν ταπεινὴν καὶ πρὸ πάντων ἀνθρωπίνην. Εἶναι ἀνάγκη νὰ προβληθῇ πρότυπον πιστὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸ ὁποῖον νὰ χρησιμεύῃ εἰς αὐτὸν ὡς ὁδηγός.

Ἡ Χριστιανικὴ ἡθικὴ. Ἡ ἡθικὴ αὕτη εἶναι ἡ μόνη, ἣτις συμφωνεῖ πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον, διότι δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ γενικῶς παρ' ὅλων τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ καὶ διότι τὸ περιεχόμενον αὐτῆς εἶναι ἀποκάλυψις αὐτοῦ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις πρέπει νὰ ἐπιβάλληται εἰς τὸν ἀνθρώπινον. Διὰ τοῦτο, ὁ ὑγίης ἀνθρώπινος λόγος εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔρχηται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν θεῖον τοῦτον λόγον. Ὅθεν ἡ χριστιανικὴ ἡθικὴ ἔχει ὥς ὑψιστον μὲν κανόνα αὐτῆς τὸν θεῖον νόμον, δὲν περιφρονεῖ ὅμως καὶ τὸν ἀνθρώπινον. Πᾶσα πρᾶξις λοιπὸν ἀνθρωπίνῃ ἔχει ἀξίαν ὅταν στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Δὲν ἔχει δὲ ἀξίαν, ὅταν ἀπομακρύνεται τῶν δύο τούτων.

Ὡστε τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν ἔχει ὡς πηγὴν τὸν θεῖον

νόμον καὶ ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου.

Ὁ θεῖος νόμος πηγὴ τοῦ ἡθικοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ θεῖος νόμος δὲν εἶναι τι ἀφηρημένον ἀλλὰ πραγματικότης κατ' ἐξοχὴν, συμφώνως μὲ τὴν ὁποῖαν ὀφείλει νὰ συμμορφῶται ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις.

Οὗτος εἶναι τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων καὶ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ μετὰσχη ὁ ἄνθρωπος, ἵνα καταστῇ ἀγαθός. Οὗτος εἶναι τὸ θεῖον ἰδεῶδες, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐξετάζη καὶ τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ ἐκφράσῃ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ψυχὴν. Τὸ νὰ πράττῃ τις τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἐκπλήρωσις τῆς θείας βουλῆς. Κατὰ τὴν χριστιανικὴν λοιπὸν ἀντίληψιν πρὸς τὸ ἀγαθὸν δὲν κινεῖ οὔτε τὸ συμφέρον, οὔτε αἱ τέρψεις, οὔτε τὸ αἴσθημα, οὔτε καὶ ὁ ἐξαναγκασμὸς τοῦ καθήκοντος, ἀλλὰ ἡ ἰδέα τοῦ νὰ συμφωνῇ ἡ πράξις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ἀγαθὸς καὶ πλήρης ἀγάπης. Τὸ θέλημα λοιπὸν τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῆς ἀγάπης. Τὸ δὲ ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ θεανθρώπου, ὅστις ἔλεγε «ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον» (Ἰωάν. δ' 34-35). Ἰδοὺ λοιπὸν ἀσύγκριτον ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον διατυποῦται ὡς ἑξῆς: «Πράττε θεληματικῶς, ὦ ἄνθρωπε, τὸ ἀγαθόν, διότι τὸ θέλει ὁ δημιουργὸς σου, ὁ προστάτης σου, Ἐκεῖνος, ὅστις εἶναι ὅλος ἀγάπη».

Ὁ θεῖος νόμος ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν ἐρμηνεύεται, ἀποκαλύπτεται καὶ ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ὁ ἄνθρωπος δὲ μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ Θεός, τὸ ἀνακαλύπτει ἐν ἑαυτῷ, διότι ὁ ἄνθρωπος

εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπαύγασμα. Ὅσῳ δὲ θέλει ὁ ἄνθρωπος νὰ τελειοποιήσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἥτις ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ, τόσῳ προσεγγίζει τὸ ὑπέρτατον ὄν. Πρὸς τοῦτο ὀφείλει νὰ κυριαρχίῃ ἑαυτοῦ νὰ μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὰ πάθη του, νὰ θραύσῃ τὸν ζυγὸν τοῦ ἐνστίκτου καὶ τῶν κλίσεων καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον τοῦ ὑπαγορεύει ὁ καθαρὸς λόγος, ὁ μὴ ἐσκοτισμένος, ὅστις θὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς τὸν Θεόν. Τοῦτο δὲ πράττων ὁ ἄνθρωπος θὰ εὐρεθῇ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τοὺς ὁμοίους του, διότι δὲν προωρίσθη νὰ ζῇ μεμονωμένος ἀλλὰ ἐν κοινωνίᾳ μετ' ἄλλων. Δὲν ἔχει λοιπὸν δικαίωμα νὰ ζῇ ἐγωϊστικῶς. Ζῶν δὲ μετὰ τῶν ὁμοίων του ὀφείλει νὰ συντελῇ εἰς τὴν γενικὴν πρόοδον. Ὅφείλει νὰ φιλοδοξῇ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ τέλειον. Ἐν τῷ ἀγῶνι λοιπὸν τούτῳ διαρκῶς ἀτενίζει τὰ βελτίω καὶ ἐντεῦθεν ἢ πρόοδος. Λοιπὸν τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν τὸ διαγράφει τὸ ἐνστικτὸν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ὁ λόγος τὸ ἀνακαλύπτει καὶ ἡ θρησκευτικὴ πίστις τὸ βεβαίῳ. Συνάπτει δὲ πάσας τὰς ἄνω ἐκτεθείσας θεωρίας ἐφ' ὅσον αὗται εἶναι λογικαί. Ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰς θεμιτὰς ἀπολαύσεις ἀναγνωρίζει τὸ θεμιτὸν συμφέρον, δίδει εἰς αὐτὸν πᾶσαν τὴν εὐτυχίαν, τὴν ὁποίαν εἶναι δίκαιον νὰ περιμένη, ἀνταποκρίνεται πιστῶς εἰς τὰ εὐγενέστερα τῶν αἰσθημάτων τῆς καρδίας.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

Δύναται νὰ προηγηθῇ ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Κάντιος; Νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ ἐκτιμηθῇ ἡ ἀκόλουθος ἰδέα « ὁ καλύτερος βίος εἶναι νὰ ἀπαρνηθῇ τις ἑαυτόν ».

Ἀξιώματα

Ἐμὸν βρώμα ἔστι, ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (Ἰωάν. δ' 34 - 35). Εὐτυχής, ὅστις γνωρίζει τὸ καθήκον του ! Δι' αὐτὸν δὲ χρειάζεται ἄλλη εὐλογία Ἡ ἐργασία εἶνε αὐτὸ καὶ μόνον, αὕτη εἶναι ἡ ζωὴ (Carlyle).

4. ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ Ἡ ΗΘΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ

Γνωσις τοῦ καθήκοντος. Ἀφ' οὗ ἀπεδείχθη ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, ἤδη θὰ ἐξετάσωμεν ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ στάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἠθικὸν τοῦτο ἀγαθόν. Δύναται πρὸ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου νὰ μένη ὁ ἄνθρωπος ἀπαθής, ἢ ὀφείλει νὰ συμμορφώνη τὸν βίον του πρὸς αὐτό ; Εἰς τοῦτο ἀποκρίνεται ἡ συνειδησις. Τὸ ἀγαθόν, λέγει ἡ συνειδησις, δὲν εἶναι ὑπόθεσις θεωρητικὴ εἶναι κανὼν τῆς ζωῆς, τὸν ὁποῖον προβίλλει ἡ ἠθική. Πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις τὸ κακόν, τοῦτέστι πᾶσαν πράξιν ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ, πρέπει πρὸ παντὸς νὰ πράττῃ τις τὸ ἀγαθόν. Ὡστε τὸ ἀγαθὸν ὑποχρεοῖ τὸν ἄνθρωπον. Εἰς τοῦτο περιλαμβάνεται ὁ ἠθικὸς νόμος. Θὰ δεῖξωμεν ὁμῶς τίς εἶναι ἡ φύσις τοῦ ἠθικοῦ τούτου νόμου καὶ τίς ἡ βάσις αὐτοῦ.

Φύσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου. α') *Καθαρὰ γνωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου.* Ὁ ἠθικὸς νόμος διακρίνεται τῶν φυσικῶν νόμων καὶ τῶν πολιτικῶν.

Οἱ φυσικοὶ νόμοι εἶναι ἀπλᾶ ἐκφράσεις διαγράφουσαι τοὺς τρόπους, καθ' οὓς τὰ διάφορα φαινόμενα παρουσιάζονται καὶ ἐνεργοῦνται. Π. χ. ὁ νόμος τῆς βαρύτητος λέγει, ὅτι « τὰ σώματα πίπτοντα ἐν τῷ κενῷ διατρέχουν τὰ διαστήματα ἀναλόγως τοῦ τετραγώνου τοῦ χρόνου τῆς ἀποστάσεως ». « Πᾶν σῶμα ἀφιέμενον ἐλεύθερον πίπτει ». Ὁ ἠθι-

κὸς ὅμως νόμος δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ λέγῃ τί πρέπει νὰ εἶναι αἱ πράξεις αἱ ἀνθρώπιναι, ἀλλὰ ὁποῖαι ὀφείλουν νὰ εἶναι. Οὗτος δὲν διασαφηνίζει τι. Οὗτος διατάσσει.

Διάφοροι ἐπίσης εἶναι οἱ ψυχολογικοὶ νόμοι, οἵτινες δεικνύουν τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας παράγονται αἱ πράξεις τῆς βουλήσεώς μας, ἐν ᾧ ὁ ἠθικὸς νόμος ὑπαγορεύει τὸν νόμον, καθ' ὃν ὀφείλουν νὰ ἐνεργῶνται.

Οἱ πολιτικοὶ πάλιν νόμοι εἶναι διαταγαὶ ἐπιτακτικαὶ διὰ τοὺς πολίτας, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι ἀναγκαῖοι, διότι εἶναι κατὰ τὸς προηγουμένων συμφωνιῶν τῶν ἀνθρώπων, αἵτινες σήμερον μὲν ἔχουν ἰσχύν, αὔριον ὅμως ὄχι. Συμβαίνει ὅμως ἄλλως εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον. Οἱ ἄνθρωποι δὲν συνήλθον ν' ἀποφασίσουν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ψεύδωνται, νὰ κλέπτουν, νὰ κακολογοῦν. Αἱ διαταγαὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι συμφυεῖς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καμμία δὲ ἀνθρωπίνη θέλησις δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ τὰς ἀκυρώσῃ. Οὔτε πάλιν εἶναι καταστάλαγμα τῶν πολιτικῶν νόμων, ἀλλὰ τοῦναντίον ὁ ἠθικὸς νόμος κρίνει τοὺς πολιτικούς. Οὐδεὶς πολιτικὸς νόμος εἶναι σεβαστὸς, ἂν ἀντιστρατεύεται εἰς τὸν ἠθικόν. Ἐξ ἄλλου οἱ πολιτικοὶ νόμοι στρέφονται περὶ ὠρισμένον κώδικα, ἐνῶ ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν γνωρίζει ὅρια. Ὁ πολιτικὸς νόμος κάμνει τὸν ἄνθρωπον ἀκριβῆ, ἐνῶ ὁ ἠθικὸς τὸν κάμνει τίμιον.

Χαρακτῆρες τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ πρῶτος χαρακτὴρ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι ὅτι οὗτος εἶναι ὑποχρεωτικός. Ἀποφαίνεται κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε δὲν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίας. Διὰ τοῦτο οὗτος εὐρίσκεται πολλῶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀπολαύσεις ἡμῶν πρὸς τὰ συμφέροντα, καὶ τὴν παροῦσαν εὐτυχίαν. Ἡ ὑποχρέωσις του δὲ εἶναι ἀπόλυτος καὶ ὄχι σχετική. Διὰ τοῦτο ὁμιλεῖ κατηγορηματικῶς «πρᾶττε οὕτω» καὶ ὄχι ἐὰν θέλῃς νὰ εἶσαι εὐτυχὴς «πρᾶττε οὕτω», διότι τὸ ἀγαθὸν ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν.

Ἐπειτα οὗτος ἔχει *καθολικὸν χαρακτήρα*. Δὲν περιορίζεται εἰς ὠρισμένον χρόνον καὶ ὠρισμένην ἀπόστασιν. Ἐνῶ δὲ ἡ ἀνθρωπότης χωρεῖ πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ καθ' ἑκάστην δημιουργοῦνται νέαι συνθῆκαι τῆς ζωῆς προηγούμεναι δὲ περιφρονοῦνται, μόνον ἡ ἠθικὴ μένει ἀμετάβλητος προβάλλουσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους πάντοτε τὰς αὐτὰς ἀρχάς. Τὸ ἠθικὸν αἶσθημα δύναται νὰ εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγότερον λεπτόν—αἱ ἠθικαὶ πράξεις δύνανται νὰ ποικίλλουν—ἀλλ' ὁ ἠθικὸς νόμος μετὰ τῶν παραγγελμάτων του διαμένει ἀμετακίνητος. Διὰ τοῦτο τόσον εἰς τοὺς πεπολιτισμένους, ὅσον καὶ τοὺς ἀγρίους, ἀπαγορεύεται τὸ ψεύδεσθαι καὶ ὑπαγορεύεται ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς γονεῖς.

Ἐνώπιον ὅμως αὐτοῦ ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις μένει ἐλευθέρα, δηλὰ δὴ κυρία τῶν πράξεών της. Ὁ ἠθικὸς νόμος ὑποχρεώνει ἀλλὰ δὲν ἐξαναγκάζει ὅπως ὁ φυσικὸς. Π. χ. ἀκτῖνες ἡλίου προσπίπτουσαι ἐπὶ πρίσματος θὰ διαλυθοῦν ἀναγκαστικῶς· καὶ πᾶν σῶμα ἀφιέμενον ἐλεύθερον θὰ πέσῃ ὀριστικῶς. Ἐνῶ τὸ νὰ σέβηται τις τοὺς γονεῖς του, νὰ εἶναι εὐγνώμων πρὸς τοὺς εὐεργέτας του, δὲν εἶναι ἐξαναγκαστικόν, καθόσον τις δύναται καὶ ἀντιθέτως νὰ πράξῃ.

Βάσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ οὐσιώδης χαρακτήρ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι νὰ ὑποχρεώνῃ. Ἀλλὰ πόθεν ἀρύεται τὴν δύναμιν ταύτην;

Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο οἱ ἠθικολόγοι διαιροῦνται εἰς δύο σχολάς· εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς, οἵτινες δὲν στηρίζουν τὴν δύναμιν ταύτην ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς θρησκευτικῆς ἠθικῆς, οἵτινες στηρίζουν τὴν δύναμιν ταύτην ἐν τῇ αὐθεντίᾳ τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας. Τὰ διάφορα συστήματα τῆς ἀνεξαρτή-

του ἠθικῆς εἶναι ἀνίκανα νὰ στηρίξουν τὴν ὑποχρέωσιν πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον.

Μόνον δὲ ἡ ἠθικὴ ἢ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας τὸ κατορθοῖ. Ἐξετάζομεν διὰ βραχυτάτων τὰ διάφορα συστήματα.

Συστήματα τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς. Οἱ ὅπαδοι τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς ὁρμῶνται ἐξ ἀρχῆς ἀξίας ἐπαίνου. Θέλουν δηλαδὴ ἀνεξάρτητον τὴν ἠθικὴν ἀκριβῶς διὰ νὰ σώσουν τὴν ἠθικὴν. Οἱ ἄνθρωποι διαιροῦνται εἰς πιστοὺς καὶ ἀπίστους· καὶ οἱ πιστοὶ πάλιν εἰς ὀρθοδόξους, εἰς καθολικοὺς, εἰς διαμαρτυρομένους καὶ Ἰουδαίους. Λοιπὸν τὸ νὰ στηρίξῃ τις τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς θρησκείας εἶναι οὐτοπία, λέγουں οὗτοι, διότι τὴν στηρίζει ἐπὶ βάσεως εὐμετακινήτου. Ὡστε ἀνάγκη νὰ στηριχθῇ ἀλλαχοῦ ἡ ἠθικὴ καὶ ὄχι ἐν τῇ θρησκείᾳ. Τινὲς νομίζουν, ὅτι δύνανται νὰ στηρίξουν τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἄλλοι δὲ ἐπὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κοινωνίας. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ νομίζουν ὅτι πρέπει νὰ ζητοῦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸν λόγον τοῦ κύρους τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

Ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἀδυνατεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν ἠθικὴν. Οἱ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως στηρίζοντες εἶναι κυρίως ὁ Κάντιος.

Ὁ Κάντιος δὲν βλέπει ἄλλην βάσιν ἢ τὸν ἀπόλυτον χαρακτῆρα τοῦ καθήκοντος. Δὲν εἶναι τὸ ἀγαθόν, λέγει, τὸ ὁποῖον ὑποχρεώνει, διότι γνωρίζεται ὥς τοιοῦτον μετὰ τὸ καθῆκον. Εἶναι λοιπὸν ἡ συνείδησις, ἥτις ὑποχρεώνει. Ἡ συνείδησις εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τοῦ καθήκοντος βαθύτατα καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ παρακούσῃ τὴν φωνὴν αὐτῆς. Ὁ δὲ Guyau θέτει ὥς βάσιν τῆς ἠθικῆς τὸν πόθον τοῦ νὰ παρατείνῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος. Ἐκαστος θέλει νὰ ζήσῃ καὶ νὰ εἶναι εὐτυχής

Τοῦτο λοιπὸν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἠθικὴν ζωὴν. Διότι διὰ τὴν ζήσῃ τις δέον ν' ἀκολουθήσῃ τοὺς ἠθικοὺς κανόνας. Ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοὺς μόνον διὰ τὴν ζήσῃ πολὺ καὶ ὄχι, διότι ἔχουν κῦρος ἱερὸν.

Καὶ κατὰ τὰς δύο ταύτας θεωρίας ὁ ἄνθρωπος ἐξαναγκάζεται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του. Ἀλλὰ τοιαύτη ὑποχρέωσις εἶνε ἀπατηλή. Βραδύτερον δὲ ὁ ἴδιος δύναται νὰ θρασύσῃ τὴν βάσιν ταύτην, ὅταν μάλιστα πρόκειται νὰ ὑποστῇ θυσίας. Ἀλλὰ διατὶ νὰ μὴ ὑπακούσῃ εἰς τὰ ἔνστικτα, τὰ ὁποῖα εἶνε ἰσχυρότερα καὶ νὰ ὑποδουλωθῇ εἰς τὸ λογικόν; Λοιπὸν τοιαύτη ἠθικὴ θ' ἀποτύχῃ ἐν τῇ πράξει.

Ἡ κοινωνιολογία ἀδυνατεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν ἠθικὴν. Οἱ κοινωνιολόγοι εὗρισκουν τὸ κῦρος τοῦτο εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης ὁμάδος. Κατ' αὐτὰς τὸ κῦρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου τὸ δίδουν οἱ πολιτικοὶ νόμοι, ὥστε αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀλληλεγγύης. Οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ὁμαδικῶς. Ἐν τῇ ὁμάδι δὲ οὐδεὶς εἶνε ἀνεξάρτητος.

Ἐκαστος ὁμοιάζει μὲ κύτταρον ζῶν τοῦ μεγάλου Παντός, ὅπως τὰ μικρότερα κύτταρα ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ ὅλου σώματος, τοιουτοτρόπως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ἐπιδρᾷ ἡ κοινωνία. Ἀλλ' ἡ θεωρία αὕτη μᾶς ὑποδεικνύει τὸ καθήκον, δὲν μᾶς τὸ στηρίζει ὁμῶς. Λέγει δηλαδὴ πρὸς ἡμᾶς τί εἶναι ἀγαθὸν χωρὶς νὰ μᾶς ὑποχρεώσῃ πρὸς αὐτὸ. Τὸ κῦρός της προέρχεται ἐκ τῶν ὁμοίων μας, τῶν ὁποίων πολλάκις ἡ αὐθεντία δὲν εἶναι σεβαστή. Κανεὶς δὲν ἀρνεῖται τὴν σημερινὴν χρεωκοπίαν τῆς ἠθικῆς, ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοῦ κύρους. Πόσον διάφορος ἦτο ἡ ἠθικὴ εἰς τοὺς χρόνους τῆς πίστεως!

Ἡ ἠθικὴ στηριζομένη ἐπὶ τῆς θρησκείας. Διὰ

νά ἔχη κύρος ἀδιάσειστον ἢ ἠθικὴ πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς θρησκείας, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν Θεὸν εὐρίσκει τις εἴτε διὰ τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας, ὥς εἶναι ἡ χριστιανικὴ, εἴτε διὰ τῆς φυσικῆς. Ἡ φυσικὴ θρησκεία ἀδυνατεῖ πρὸς τοῦτο, διότι εἶναι κατασκευάσμα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, τοῦ ὁποίου ἀνωτέρω περιεγράψαμεν τὰς ἀτελείας. Μόνη λοιπὸν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δύναται νὰ δώσῃ κύρος εἰς τὴν ἠθικὴν. Διότι μόνον ἐν ταύτῃ ὑπάρχει ἡ θεία ἀποκάλυψις, ἣτις περιέχεται ἐν τῇ Ἀγ. Γραφῇ καὶ τῇ ἱερᾷ παραδόσει, ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον τὰ δόγματα τῆς πίστεως. Μόνον τὸ κύρος τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς παραδόσεως δὲν δύναται ποτε νὰ ἐλαττωθῇ· ἀλλ' ὅσον προάγεται ἡ ἀνθρωπότης τόσον καλύτερον θὰ φαίνεται τὸ κύρος τῶν δύο τούτων πόλων, τοὺς ὁποίους ὁδηγοὺς πρέπει νὰ ἔχη ὁ ἀνθρώπος.

Πόσον εἶναι εὐτυχεῖς οἱ φωτιζόμενοι ὑπὸ τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς παραδόσεως !

Θέματα πρὸς συζήτησιν

- 1) Ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, οἱ χαρακτηρὲς αὐτοῦ καὶ ἡ βάσις του.
- 2) Δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἠθικὴ ἄνευ Θεοῦ ;

Ἀξιώματα

- 1) Πᾶσα δόσις ἀγαθῇ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν ἔστι καταβαῖνον ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων (Ἰακ. α. 17).
- 2) Πρέπει νὰ πιστεύῃ τις εἰς τὸ ἀγαθὸν διὰ νὰ ἔχη τὴν δύναμιν νὰ τὸ πράττῃ (Debonall).

5. Οἱ ἠθικοὶ παραγόντες

Μετὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐξετάζομεν τοὺς ἠθικοὺς παράγοντας καθ'

ἑαυτούς. Διὰ τὴν ἀποβῆν δὲ ὁ ἄνθρωπος ἠθικὸς ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ τὸ καθήκον καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν· ἅμα δὲ νὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν ἢ τὴν ἐλευθερίαν νὰ τὸ ἐκπληροῖ. Διὰ τοῦτο θὰ ὁμιλήσωμεν ἐν πρώτοις περὶ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, ἥτις ἀποκαλύπτει τὸ καθήκον καὶ ἔπειτα περὶ τῆς ἐλευθερίας, ἥτις ἐπιτρέπει τὴν ὑπακοὴν εἰς αὐτό.

Ἡ ἠθικὴ συνείδησις. Εἶναι δύσκολον νὰ γνωρίζῃ τις τοὺς ἠθικοὺς νόμους καὶ νὰ τοὺς ἐφαρμόξῃ μερικῶς εἰς τὰς καθ' ἑκάστον πράξεις τῆς ζωῆς. Ἡ δύναμις λοιπόν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει τοὺς ἠθικοὺς νόμους καὶ αἰσθάνεται τὸν ἐξαναγκασμὸν αὐτῶν καλεῖται *ἠθικὴ συνείδησις* (καὶ πάλιν συνειδήσις εἶναι τὸ σύνολον τῶν πράξεων, διὰ τὰς ὁποίας τὸ πνεῦμα ἐφαρμόζει εἰς ἰδιατέρας περιστάσεις τοῦ βίου μας τοὺς γενικοὺς κανόνας, οἵτινες ἔχουν δοθῇ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς).

Αἱ πράξεις τῆς συνειδήσεως. Εἶναι δύο εἰδῶν αἱ πράξεις τῆς συνειδήσεως· συναισθήματα καὶ κρίσεις, ἀναφερόμεναι ἢ εἰς τὰς ἡμετέρας πράξεις ἢ εἰς τὰς πράξεις τῶν ἄλλων.

Α'. Κρίσεις. Πρὸ τῆς πράξεως ἡ συνείδησις μοι λέγει τι πρέπει νὰ πράξω. Ἔχω ἐλευθερίαν πρὸ τῆς ἐνεργείας ν' ἀποφύγω τὸ κακὸν ἢ νὰ τὸ πράξω. Τὸ ἀγαθὸν μοι τὸ ἐπιβάλλει ἔσωτερικῇ τις φωνῇ, διότι μοι τὸ παριστᾷ ὡς καθήκον. Ὅμοιως τὸ κακὸν τὸ παρουσιάζει ὡς τοιοῦτον καὶ μοι ἐπιβάλλει τὴν ἀποφυγὴν τούτου π. χ. θέλω νὰ ἐκδικηθῶ τινα, ἀλλ' ἡ ἐκδίκησις εἶναι κακόν, ὀφείλω λοιπὸν νὰ μὴ ἐπιμείνω, διότι τοῦτο μοι τὸ ἐπιβάλλει καὶ ἡ ἔσωτερικὴ φωνή. Αἱ πρὸ τῆς πράξεως αὐταὶ κρίσεις ὀφείλονται εἰς τὴν συνείδησιν.

Μετὰ τὴν προᾶξιν πάλιν αἰς ἀνόμεθα λύπην, ἐὰν ἐπρά-
ξαμέν τι ἀπηγορευμένον καὶ χαράν, ἐὰν ἠκούσαμεν τὴν
φωνὴν τοῦ καθήκοντος. Αἱ κρίσεις αὗται μετὰ τὴν προᾶξιν
ὀφείλονται εἰς τὴν συνείδησιν.

Ὅμοίως ἡ συνείδησις εἶναι δικαστήριον διὰ τοὺς
ὁμοίους ἡμῶν. Δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἐκτιμῶμεν ἄριστα τὰς
πράξεις τῶν ἄλλων ὅπως καὶ τὰς ἰδικὰς μας καὶ νὰ ἀποφαι-
νώμεθα περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν.

Β'. Συναισθήματα. Αἱ κρίσεις, τὰς ὁποίας ἐκφέρομεν
διὰ τοὺς ἄλλους ἢ διὰ τὸν ἑαυτὸν μας, συνοδεύονται πολλάκις
μέ τινας συγκινήσεις, τῶν ὁποίων ἡ ζωηρότης ποικίλλει
ἀναλόγως τῆς λεπτότητος τῆς συνειδήσεως.

Ὁ ἄνθρωπος ὁ πράττων κακὴν τινα προᾶξιν, ἐὰν δὲν
ἔχη ἀμβλυνθῇ ὑπὸ τῆς συνηθείας τοῦ κακοῦ, λυπεῖται.
Τοῦτο δὲ πράττει, ὅχι διότι εἶδὲ τις αὐτόν ἢ διότι θ'
ἀποκαλυφθῇ τὸ πραχθὲν, ἢ διότι φοβεῖται τὴν τιμωρίαν,
ἀλλὰ, διότι ἔπραξε βέβηλόν τι καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἴδιος περι-
φρονεῖ τὸν ἑαυτὸν του. Ἐντεῦθεν δὲ γεννᾶται ἡ μετάνοια,
ἡ ὁμολογία τῆς πράξεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὁ ἄν-
θρωπος ἀποκαλύπτει τὸ σφάλμα του εἰς τὴν συνείδησίν του
καὶ ἡ ἀπόφασις νὰ μὴ πράξῃ παρομοίαν προᾶξιν. Οὕτω
πράττων ὁ ἄνθρωπος συναισθάνεται τὴν ἀνέκφραστον
ἐκείνην χαράν, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει ἡ γαλήνη τῆς συνει-
δήσεως, ἣτις συναισθάνεται ἑαυτὴν ἱκανοποιημένην, διότι
ἐκπληροῦ τὸ καθήκον της. Ὅσοφ δὲ περισσότερον ἀκούεται
ἡ φωνὴ τοῦ καθήκοντος, τόσον μεγαλύτεραι θυσίαι ἀπαι-
τοῦνται καὶ τόσον αἱ τέρψεις εἶναι μέγισται. Ἀλλ' ὅμως καὶ
πρὸ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων δὲν μένομεν ἀπαθεῖς. Ὅταν
πράττουν τὸ κακὸν δοκιμάζομεν ἡμεῖς ἐσωτερικὴν τινα
ψυχρότητα, ἣτις ἐκδηλοῦται ὡς ἀντιπάθεια κατ' αὐτῶν

καὶ ἐπισύρει τὴν περιφρόνησιν ἡμῶν πρὸς αὐτούς. Ὅλος ὁμως ἀντιθέτως συμβαίνει, ὅταν αἱ πράξεις αὐτῶν εἶναι ἐνάρητοι. Τότε συμπαθοῦμεν αὐτοὺς καὶ θέλομεν νὰ μετάσχωμεν τῆς χαρᾶς των ἢ τῆς λύπης των. Πολλάκις μάλιστα, ὅταν βλέπωμεν αὐτοὺς προχωροῦντας εἰς ἡρωϊκὰς πράξεις αἰσθανόμεθα ἐνθουσιασμόν, θαυμασμόν καὶ σεβασμόν πρὸς αὐτούς.

Βαθμῖδες τῆς συνειδήσεως. Εἴμεθα κακοὶ ἂν αἱ πράξεις θεωρῶνται κακαί· ὡσαύτως ἀγαθοί, ἂν αἱ πράξεις θεωρῶνται ἀγαθαί ὑπὸ τῆς συνειδήσεως. Ἀλλ' ὁμως ἡ συνείδησις ἡμῶν δὲν εἶναι πάντοτε εἰς θέσιν νὰ ἐπιφέρῃ σαφεῖς κρίσεις. Εἶναι δὲ δυνατόν αὕτη νὰ διέρχεται διαφόρους βαθμίδας, τὰς ὁποίας δέον νὰ γνωρίζωμεν.

Ἔχομεν εὐλαβῇ συνείδησιν, ἥτις κρίνει ὀρθῶς διὰ πάσας τὰς πράξεις.

Δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὑπάρχουν πράξεις συνήθεις, τὰς ὁποίας καὶ ἀμόρφωτοι δύνανται νὰ ἐκτιμήσουν π. χ. πάντες γνωρίζουν, ὅτι τὸ νὰ κακομεταχειρίζεται τις τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, τὸ νὰ βλάβῃ τοὺς φίλους καὶ νὰ ἀμελῇ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων του εἶναι κακόν. Οἱ κρίνοντες λοιπὸν ἀμέσως περὶ τῶν ἄνω πράξεων ἔχουν συνείδησιν εὐλαβῇ.

Ἔχομεν τὴν πεπλανημένην συνείδησιν, ἥτις ἐκλαμβάνει τὸ ἀγαθὸν ὡς κακόν καὶ τὸ ἀνάπαλιν. Ἡ πλάνη δὲ αὕτη ἔχει ὡς ἀρχὴν τὸ συμφέρον, τὸ πάθος καὶ τὰ σοφίσματα. Πόσοι δολοφόνοι δὲν πείθουν τὸν ἑαυτὸν των ὅτι ἡ πράξις των ἦτο καλή. Ἡ ἱστορία παρέχει τοιαῦτα παραδείγματα. π. χ. ὁ Πήλιος Γούσιος προδίδων τὸ Σοῦλι ἦτο εὐχαριστημένος, διότι ἐξεδικεῖτο προσωπικὴν ὕβριν.

Ἔχομεν τὴν ἀγνοοῦσαν συνείδησιν. Τοιαύτη συνείδησις ἀπάντᾳ εἰς τὰ παιδιά, ἅτινα ἐν ἀγνοίᾳ των βλά-

πτουν τὰ ζῶα ἢ ἄλλο τι κακὸν πράττουν καὶ εἰς τοὺς ἀγρίους, οἷτινες τοὺς γονεῖς αὐτῶν θανατοῦν, διότι δὲν δύνανται νὰ θρέψουν αὐτούς.

Ἔχομεν τὴν περιδεᾶ συνείδησιν, ἥτις ἀμφιβάλλει μεταξὺ δύο καθηκόντων πάντοτε, διότι δὲν γνωρίζει ποῖον νὰ προτιμήσῃ καὶ ποῖον νὰ ἀποφύγῃ.

Τὴν Φαρισαϊκὴν, ἥτις περὶ μόνον τὰ μικρὰ χάριν ἐπιδείξεως ἐνδιατροίβει, παραβαίνει δὲ τὰ ὕψιστα τῶν καθηκόντων. Εἶναι οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα καὶ τὴν κάμηλον καταπίνοντες κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος θεοῦ. (Ματθ. 24).

Ἀνατροφὴ τῆς συνειδήσεως. Ὅσον ἀξίζει ἡ συνείδησις τόσον ἀξίζει καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἀνάπτυξις τῆς συνειδήσεως σημαίνει ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀντιθέτως πρὸς ὅσα λέγουν τινὲς τῶν φιλοσόφων, ἡ συνείδησις δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διακρίνῃ ἀμέσως τὴν καλὴν τῆς κακῆς πράξεως, ὥπως ὁ ὀφθαλμὸς τὰ χρώματα καὶ τὸ οὖς τὸν ἦχον. Ἡ συνείδησις κυριαρχεῖ τοῦ νοὸς καὶ τῆς θελήσεως. Τοῦ νοὸς, καὶ τοιοῦτοτρόπως δύναται νὰ ἐκτιμᾷ τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ καὶ τῆς θελήσεως, ὥστε νὰ διατάσῃ τὴν πράξιν ἢ τὴν ἀποφυγὴν.

Ἀλλ' ὅμως ὁ νοῦς καὶ ἡ θέλησις ἀναπτύσσονται βαθμιαίως. Ἡ βαθμιαία αὕτη ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ καὶ τῆς θελήσεως ἀπαρτίζουν τὴν ἀνατροφὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ συνείδησις δὲ ὀφείλει ν' ἀναπτύσσεται ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ, ὥς καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ σώματι.

1. Ἀνατροφὴ τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν διαίκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ εἰς τὴν σταθερότητα τῆς βουλήσεως ν' ἀποφεύγῃ τὸ κακὸν καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν.

Τὸ παιδίον γεννᾶται σχεδὸν ἀδιάφορον πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ μὲ μόνον τὸ ἀμυδρὸν φῶς, τὸ ὅποιον ἔχει ἡ συνείδησίς του.

Ἡ κατάστασις ὅμως αὕτη τῆς ἀνωότητος δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ ἐπ' ἄπειρον. Βραδύτερον θὰ καταστῇ εἰς θέσιν νὰ διακρίνῃ τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ, ἀναπτύσσον τὰς φυσικὰς προδιαθέσεις πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποκόπτον τὰς κλίσεις πρὸς τὸ κακόν, οὕτω δὲ καταντᾷ εἰς τὸν ἀληθῆ ἠθικὸν βίον. Διὰ τοῦτο λοιπὸν οἱ γονεῖς καὶ οἱ παιδαγωγοὶ πρέπει νὰ ὀδηγοῦν τὸν παῖδα διδάσκοντες αὐτὸν τὴν ἀξίαν τῆς καθαριότητος, τῆς αἰδοῦς, τῆς ἐργασίας, τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς γονεῖς, τὸν περιορισμὸν τῶν ἐνστίκτων κτλ. Τὰ βιβλία, τὰ προφορικὰ μαθήματα καὶ τὰ παραδείγματα εἶναι αἱ πηγαί, ἐξ ὧν ἀναβλύζει ἡ ἠθικὴ ἀλήθεια.

Ἀλλὰ εἶναι ἐλλιπὴς ἡ τοιούτη μόρφωσις, ὅταν ἀποτείνεται μόνον εἰς τὸν νοῦν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνδέηται διὰ τῆς ἰσχυροποιήσεως καὶ τῆς βουλήσεως, ἥτις ἐντέλλεται τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ. Τοῦτο ὅμως κατορθοῦται διὰ τῆς ἀσκήσεως. Ὅπως πάλιν ἀμέλεια πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς βουλήσεως καὶ πρὸς φωτισμὸν τοῦ νοῦ, ἀμβλύνει τὴν συνείδησιν καὶ ἐπιφέρει τὴν ἠθικὴν πόρωσιν.

2. Ἀνατροφή τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως. Μεγάλως συντελεῖ εἰς τὴν ἀνατροφὴν ἡ κοινωνικὴ συνείδησις, ἥτις εἶναι ἱκανὴ ἀναπτύξεως.

Ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ, ὅτι αἱ προκαταλήψεις καὶ τὰ κακά, ἅτινα μαστίζουσιν τοὺς βαρβάρους ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀφανίζονται. Ἡ δουλεία, τὴν ὁποίαν ἠνείχετο ἡ ἀνθρωπότης ἐξηφανίσθη, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ἐκορυφώθη, ἡ ἀληθὴς ἀντίληψις τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου

κατήργησε τὴν πολυγαμίαν, τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὁ πατὴρ ἐπὶ τῶν τέκνων δὲν ὑφίσταται, ὥς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς πρωτοτοκίας. Ὡσαύτως ἀνεγνωρίσθη τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας καὶ κατεστάλη ἡ κλοπή, ἀπαγορεύεται δὲ ἡ πώλησις καὶ ὁ φόνος τῶν αἰχμαλώτων κτλ. Διὰ τὰ ἀναπτυχθῆ ἀκόμη ἡ κοινωνικὴ συνείδησις πρέπει νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ νὰ ζητῇ ἄνωθεν τὴν βοήθειαν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ ἀτόμῳ, τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν· νὰ εὕχεται δὲ τὴν πραγματικὴν μόρφωσιν τοῦ νοῦ.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

Νὰ συζητηθῇ ἡ διαφορὰ μεταξὺ ψυχολογικῆς καὶ ἠθικῆς συνειδήσεως.

Νὰ συζητηθοῦν τὰ μέσα καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς μορφώσεως τῆς συνειδήσεως.

Ἀξιώματα

1) Εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον; (Ματθ. στ. 24).

2) Ἡ κακία δηλητηριάζει μὲ τὸ ἴδιον τῆς δηλητηρίου. Ἡ κακία ἀφήνει ὥς ἔλκος εἰς τὴν σάρκα χαίνουσαν πληγὴν, ἣτις διαρκῶς ἀνοίγει καὶ αἱματώνει αὐτήν. (Montaigne).

3) Ἡ συνείδησις βασιλεύει. Αὕτη προηγεῖται τοῦ Εὐαγγελίου καὶ δίδει εἰς αὐτὸ ζωὴν. Αὕτη δέον νὰ προηγῇται ὡς στήλη φωτὸς πάσης πράξεως.

4) Τίνος δ' ἔνεκεν ὅλος ἐν τῇ διανοίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ κοιτὴν οὕτω διηνεκῶς ἐργηγορότα καὶ νήφοντα κατέστησεν ἡμῖν ὁ Θεός, τὸ συνειδὸς λέγω.

Οἱ μὲν γὰρ ἔξωθεν δικασταὶ καὶ ὑπὸ χρημάτων διαφθείρονται, καὶ κολακείας χαυνοῦνται. . . τὸ δὲ τοῦ συνειδότος δικαστήριον οὐδενὶ τούτων εἵκειν οἶδεν κ.τ.λ. (Χρυσοστόμ. ὁ ὑπέροχος λόγος περὶ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως).

6. ΠΕΡΙ ΗΘΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Πρὸς προᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπαιτοῦνται δύο ὅροι ἀναγκαῖοι. Ὁ μὲν πρῶτος εἶναι ἡ συνείδησις, ἣτις προβάλλει τὸ ἀγαθόν, ὡς καθήκον. Ὁ δὲ δεύτερος ἡ δύναμις νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ ἀγαθόν, δηλαδὴ ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία. Ὁ ὅρος ὅμως ἐλευθερία σημαίνει πολλά.

Σωματικὴ ἐλευθερία εἶναι ἐκείνη, ἣτις δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν νὰ μεταχειρίζηται ἐλευθέρως τὰ μέλη τοῦ σώματός του· νὰ κινῆται καὶ νὰ μετατοπίσῃ πᾶν ἔμπόδιον. Ἡ ἐλευθερία αὕτη ἐλλείπει ἀπὸ τὸν παραλυτικὸν καὶ ἀπὸ τὸν αἰχμάλωτον.

Πολιτικὴ Ἐλευθερία εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δύναται ἀκωλύτως νὰ μεταχειρίζηται τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, νὰ ἰδρύσῃ οἰκογένειαν καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀπογόνους του. Ἡ ἐλευθερία αὕτη δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν δοῦλον, ὅστις πωλεῖται ἢ ἀγοράζεται ὡς ὑλικόν τι καὶ δὲν ἔχει οὐδὲν δικαίωμα ἐπὶ τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του.

Ἐλευθερία ἐκπληρώσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἣτις παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐξουσίαν νὰ μετέχῃ τῆς διοικήσεως τῆς χώρας νὰ ἐκλέγῃ τοὺς ἄρχοντας καὶ νὰ βελτιοῖ διὰ τῶν νόμων τὴν πολιτικὴν του ἐλευθερίαν. Τούτων ὅμως ἔντελῶς διάφορος εἶναι ἡ **ἠθικὴ ἐλευθερία**, ἣτις δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον δύναμιν ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του,

δύναμιν νὰ διευθύνῃ τὸν βίον του, δύναμιν ν' ἀκολουθῇ τὴν συνείδησίν του ἐν τῇ πράξει τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ τοιαύτη δύναμις εἶναι ἀπαραβίαστος. Δύναται νὰ δεσμευθῇ ὁ ἄνθρωπος, νὰ στερηθῇ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλ' ὅμως οὐδεμία ἐξωτερικὴ βία δὲν δύναται νὰ περιορίσῃ τὴν ἠθικὴν του ἐλευθερίαν. Ἐν ταύτῃ δὲ παρα-
παραμένει ἡ πραγματικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ ταύτης καταβάλλει τὴν αἰσθητικότητα, περιφρονεῖ τὰς ἀπολαύσεις καὶ τὸ συμφέρον καὶ θριαμβεύει κατὰ τοῦ ἐγωΐσμοῦ του. Ἀλλὰ μήπως εἶναι ἀπάτη! Ὅτι ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν
δυνάμεθα τῷ ὄντι νὰ τὸ πράττωμεν;

Ἀποδείξεις περὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ καθημερινὴ πείρα πείθει ἡμᾶς περὶ τῆς ἐλευθερίας.

1) Πρὸ τῆς πράξεως, ἂν καὶ πολλὰ εἶναι τὰ προβαλλόμενα, οὐχ' ἥττον ἐκλέγομεν ἐκεῖνα, τὰ ὅποια θέλομεν. Καὶ κατὰ τὴν πράξιν δυνάμεθα νὰ παραιτηθῶμεν αὐτῆς καὶ νὰ ἀρχίσωμεν ἄλλην. Πρᾶξις συντελεσθεῖσα ἐπάγει τὴν εὐθύνην ἡμῶν, διότι εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι ἡδυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ τὴν ἐκτελέσωμεν. Ὁ Bossuet λέγει, ὅτι ἕκαστος ἀκούει καὶ συμβουλευέται ἑαυτὸν, καὶ γνωρίζει, ὅτι εἶναι ἐλεύθερος καθὼς αἰσθάνεται ὅτι εἶναι λογικός.

Ὁ ἠθικὸς νόμος. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς καθήκον «πράττε τοῦτο καὶ ἀποφευγε ἐκεῖνο». Ὁ νόμος λοιπὸν οὗτος θὰ ἦτο ἀπάτη, ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο οὐτοπία, εἴαν τις δὲν ἡδύνατο πράγματι νὰ πράττῃ ἢ νὰ ἀποφεύγῃ τὸ διαταττόμενον. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δεῖ ἀναγκαστικῶς τότε τίνα λόγον ἔχει ὁ ἠθικὸς νόμος! Οἱ φυσικοὶ νόμοι ἀναγκάζουν, ἀλλ' οὗτοι δὲν παρίστανται ὡς προσταγαὶ δεικνύουσαι τὴν πράξιν, ἀλλ' ὡς δυνάμεις παράγουσαι αὐτήν. Οὐδεὶς δύναται νὰ παραβάλλῃ

τὸν νόμον τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων πρὸς τὸν νόμον τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ φόνου. Ὁ Κάντιος λέγει « ὁ ἄνθρωπος κρίνει, ὅτι δύναται νὰ πράξῃ τι, διότι ἔχει τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος καὶ ἀναγνωρίζει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐλευθερίαν, ἥτις ἄνευ τοῦ ἠθικοῦ νόμου θὰ ἔμενεν ἄγνωστος ».

Αἱ τιμωρίαι καὶ αἱ ἀμοιβαί. Αἱ ἀμοιβαί καὶ αἱ τιμωρίαι δὲν θὰ ἦσαν λογικαὶ καὶ δίκαιοι, ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο ἐλεύθερος. Ἡ δὲ εὐθύνη διὰ τὰς κακὰς πράξεις θὰ ἦτο μωρία. Ἐπομένως ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη δὲν ἔχει λόγον. Ἐὰν ταῦτα γίνονιν ἀποδεκτὰ τότε οἱ ἐνάρετοι, οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τὴν ἀρετὴν θὰ ἦσαν οἱ μωρότεροι, οἱ δὲ φαῦλοι οἱ ὑπεροχώτεροι τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Σωκράτης π. χ. θὰ ἦτο κατώτερος τοῦ Ἀλῆ - Πασσᾶ καὶ ὁ Ἀριστείδης τοῦ Πausανίου. Ὅχι! ὁ ἄνθρωπος εἶναι πατὴρ τῶν πράξεων του, ὅπως εἶναι πατὴρ τῶν τέκνων του ἐπομένως εὐθύνεται ὅλα δὲ τὰ πολιτεύματα βασιζονται ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου.

Ἡ λογικότης. Διότι εἶναι λογικὸς ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ ἐλεύθερος.

Καὶ ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς λογικότητος εἶναι καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἐλευθερίας. Ἡ λογικότης δὲ εἶναι ἐκείνη, ἥτις τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου δεσμεύει καὶ δὲν τὴν ἀφήνει ἔρμαιον τοῦ ἐνστίκτου καὶ τῶν παραλόγων ἀξιώσεων, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ ζῷα. Ὁ ἄνθρωπος ἐκλέγει, διότι εἶναι λογικὸς· εἶναι ἐλεύθερος, διότι σκέπτεται. Προβάλλονται εἰς τὸν ἄνθρωπον διάφορα ἰδεώδη, ἀλλ' οὐδὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ.

Ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς ἐλευθερίας. Εἰς δύο συστήματα δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν τὰς κατὰ τῆς ἐλευθερίας ἐνστάσεις. Εἰς τοὺς παραδεχομένους, ὅτι αἱ πράξεις τοῦ

ἀνθρώπου διευθύνονται ἀπὸ ἐξωτερικὴν τινα ἀναγκαιότητα ἥτις εἶναι μακρὰν τοῦ κόσμου, ὥς εἶναι οἱ μοιρολάτραι (fatalisme) καὶ εἰς τοὺς παραδεχομένους, ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα ἐνεργείας τῶν φυσικῶν νόμων, ὥς εἶναι οἱ ἐτεραρχικοὶ (determinisme).

Μοιρολατρεία. (fatalisme) Ἔχομεν δύο εἰδῶν πεπρωμένα. Τὸ μουσουλμανικὸν καὶ τὸ θεολογικὸν τοιοῦτον.

Αον. *Τὸ μουσουλμανικὸν πεπρωμένον* ἐννοεῖ τὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν διευθυνομένην ἔξωθεν ἀπὸ τοῦ μοιραίου. «Ὅ,τι εἶναι γραμμένον θὰ γείνη ἀναγκαίως, ὅ,τι εἶναι νὰ γείνη θὰ γείνη, ὅ,τι δῆποτε καὶ ἂν ἀντιτάξωμεν» Ἡ θεωρία αὕτη ἦτο τὰ μέγιστα διαδεδομένη εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ σήμερον παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς. Ὁ μωαμεθανὸς στρατιώτης ἀναχωρεῖ διὰ τὴν μάχην λέγων «εἰάν εἶναι γραμμένον νὰ νικήσωμεν, ὁ ἐχθρὸς δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ κάμῃ τίποτε καθ' ἡμῶν». Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ χριστιανῶν ἀγραμμάτων ὑπάρχει ἡ πρόληψις αὕτη «ἦτο γραμμένον νὰ πάθῃ» ἀκούεται πολλάκις.

Οἱ ὁπαδοὶ τῆς μοιρολατρείας διὰ νὰ συμφωνοῦν πρὸς τὰς ἰδέας τῶν πρέπει νὰ μένουν ἀδρανεῖς. Διότι διατὶ νὰ ἐργάζεται τις ἀφοῦ τὰ πάντα δι' αὐτὸν εἶναι κεκατονισμένα ἐκ τῶν πρετέρων! Ἀλλ' ὅμως πόσον μωρὰ εἶνε ἡ θεωρία αὕτη. Ἄνευ ἐργασίας ἐπέρχεται ἡ δυστυχία ἐν ᾧ ἡ ἐργασία εἶναι πηγὴ εὐτυχίας. Ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ τις ἐν βλέμματα ἐπὶ τοῦ κόσμου καὶ εἰς πᾶσαν πρόοδον θὰ συναντήσῃ τὴν ἐργασίαν. Ἡ βοήθεια τοῦ θεοῦ ἔρχεται εἰς ἐκείνους, οἵτινες βοηθοῦν ἑαυτούς. Ἡ θεία πρόνοια δὲν ἐμποδίζει κανένα ἀπὸ τοῦ νὰ ἐργάζεται.

Β) *Τὸ θεολογικὸν πεπρωμένον* Τοῦτο εἶναι κῆπος διάφορος ἔκφρασις τοῦ προηγουμένου. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς

γνωρίζει τὸ πᾶν, λέγουν οἱ παραδεχόμενοι τοῦτο, γνωρίζει καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ πράξω. Ἐὰν λοιπὸν τὸ γνωρίζῃ ἐκ τῶν προτέρων θὰ τὸ πράξω ἀναγκαίως· λοιπὸν δὲν εἶμαι ἐλεύθερος. Ἄλλ' ὅμως ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία καὶ ἡ θεία γνῶσις εἶναι δύο ἀλήθειαι ὁρθαί· χάριν δὲ τῆς μιᾶς δὲν θὰ περιφρονήσωμεν τὴν ἄλλην· ὁ θεὸς δὲν προβλέπει τὸ μέλλον ὡς ἡμεῖς. Ἐν τῇ παγγνωσίᾳ τοῦ Θεοῦ, τὰ μέλλοντα εἶναι δι' αὐτὸν ὡς παρόντα. Τὰς ἐλευθέρως γινομένας πράξεις τὰς προβλέπει ὡς ἐλευθέρως καὶ δὲν περιορίζει ποσῶς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πράττοντος. Τὸ σφάλμα συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς θείας γνῶσεως ὡς περὶ ἀνθρωπίνης.

Θέτομεν δὲ εἰς τὴν θείαν γνῶσιν χρόνους καὶ διαστήματα.

Ἡ ἐτεραρχία (determinisme). Τὸ σύστημα τοῦτο ἀρνεῖται τὴν ἐλευθερίαν ἐν ὀνόματι τῶν φυσικῶν νόμων, οἵτινες, βεβαίῳ τὸ σύστημα τοῦτο, ἀναγκάζουν τὴν ἡμετέραν βούλησιν. Παρίσταται δὲ ὡς φυσικὴ **ἐτεραρχία** καὶ ὡς **ψυχολογικὴ τοιαύτη**.

Α) Φυσικὴ ἐτεραρχία. Αὕτη ἀναχωρεῖ ἐκ δύο ἀρχῶν. Ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἑξωθεν αἰτίας τῶν φαινομένων καὶ ἐκ τοῦ νόμου τῆς διαφυλάξεως τῆς ἐνεργείας.

Οὐδὲν φαινόμενον παράγεται ἐκ τοῦ μηδενὸς οὐδὲ τυχαίως. Πᾶν φυσικὸν φαινόμενον ἀναφαίνεται ἐκ προτέρας ἐνεργείας, ἥτις εἶναι ἡ αἰτία του. Ἀμαξοστοιχία π. χ. βαδίζει ἕνεκα τῆς ὠθήσεως τοῦ αἰμοῦ. Ὁ αἷμὸς πάλιν ἔχει ὡς αἰτίαν τὴν θερμότητα. Καὶ ἐπὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων παρατηρεῖται ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἐνὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου. Ὡς-τε οὐδὲ ταῦτα διαφεύγουν τὸν νόμον τοῦτον καὶ ταῦτα εἶναι ἐν σχέσει μὲ προηγούμενας αἰτίας.

Ὁ νόμος οὗτος εἶναι συνδεδεμένος μετὰ τοῦ νόμου τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας. Ἐνεκα τῆς ἐνεργείας τίποτε δὲν δημιουργεῖται καὶ δὲν χάνεται ἀλλὰ πάντα μεταμορφοῦνται. Ὅταν νέον φαινόμενον παρουσιάζεται, δανεῖζεται τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐκ τῆς μεταμορφώσεως. Ὅταν πάλιν παύῃ ἡ ἐνέργειά του δὲν χάνεται· ὅταν πάλιν νέον φαινόμενον παράγῃται δὲν δημιουργεῖται δι' ἐνεργείας νέας· δύο φαινόμενα ἀλλεπάλληλα παράγονται, διότι ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐνὸς μεταβαίνει εἰς τὸ ἄλλον. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ἀλλ' ὅμως ἐὰν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν ἀποδεικνύονται προερχόμενα ἐκ φυσικοχημικῶν μεταβολῶν τότε ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς ἐλευθερίας. Τί ἀξίζουν οἱ νόμοι τῆς ἐτεροχίας; μέχρι τίνος σημείου ἐξικινούνται; Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν, ὅτι εἶναι ἀπλῇ ὑπόθεσις ἡ θεωρία αὕτη, διότι ἐκ δεδομένων τοῦ ὕλικου κόσμου ἐγενίκευσε τὸν νόμον τοῦτον. Ἄν δὲ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἀληθεύει διὰ τὴν ἄψυχον ὕλην θὰ ὑφίστατο τὰς προσβολὰς τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον φαίνεται ἀπραγματοποίητος αὕτη, διότι χρειάζονται μυριάδες μεταβολαὶ τῆς φυσικῆς ἐνεργείας. Διὰ τὴν ἐννοήσῃ δὲ τις τοῦτο, ἅς φαντασθῇ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ σπέρματος καὶ τὴν σταθερότητα τῆς μορφῆς τῶν ζωϊκῶν ὄντων, τὰ ὅποια θὰ διηλθον ἀναριθμήτους μεταβολὰς διὰ τὴν φθάσουν εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν.

Πόσον δύσκολον εἶναι διὰ τὴν συνείδησιν τοῦτο! Τὸ ὕλικόν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα εἰς ταῦτας τὰς πράξεις, πρωτίστως εἰς τὰ νευρικά ἐγκεφαλικά κύτταρα, εἶναι μία κατάστασις, ἣτις δὲν παράγει τὰς ἐνεργείας, ὡς παράγει αἰτία τις τὸ ἀποτέλεσμα. Δὲν ὑπάρχει δὲ οὐδεμία ἀναλογία μεταξὺ τῆς μεταμορφώσεως τῆς φυσικῆς ἐνεργείας καὶ τῆς καταστάσεως τῆς συνειδήσεως καὶ

ποτέ τὰ αὐτὰ προηγούμενα δὲν ἀκολουθοῦνται ὑπὸ τῶν αὐτῶν συνεπειῶν. Ὑπάρχει λοιπὸν ἀνεξαρτησία ἀπὸ ἀπόψεως αἰτιότητος μεταξὺ τῶν μεταβολῶν τῆς φυσικῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἐμφανίσεως ἐλευθέρων πράξεων.

Β'). Κατὰ τὴν ψυχολογικὴν ἑτεραρχίαν ἡ βούλησίς μας ὁμοιάζει μὲ ζυγὸν ταλαντευόμενον, ὅστις ρέπει πρὸς τὸ βαρύτερον μέρος, ἔνθα ὑπάρχει τὸ ἰσχυρότατον ἐλατήριο. Ἐπομένως τὰ ἐλατήρια κανονίζουν τὴν βούλησίν μας.

Σφάλλονται ὅμως, διότι ποσάκις δὲν αποφασίζομεν ἄνευ οὐδενὸς ἐλατηρίου. Ὅνος, τοποθετούμενος μεταξὺ δύο δοχείων ἐκ βρώμης ἐξ ἴσου διεγερτικῶν, θ' ἀπέθνησκεν ἐκ τῆς πείνης, διότι δὲν θὰ εἶχε κανὲν ἐλατήριο νὰ προτιμῇ τὸ μὲν τοῦ δὲ-ἄλλ' ὅμως οὗτος τρώγει τὸ περιεχόμενον καὶ τῶν δύο. Οὕτω καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου ποτέ δὲν ἀναφαίνεται μεγαλυτέρα, παρὰ ὅταν αποφασίῃ ἄνευ ἐλατηρίου. Ἀλλὰ καί, ἂν παρουσιασθῶσιν ἐλατήρια, ἀφίεται εἰς ἡμᾶς ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἰσχυροτέρου.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Δύνανται ἡ ἑτεραρχία καὶ μοιρολατρεία νὰ ἐρμηνεύσουν τὸν ἠθικὸν καταλογισμόν ;

2) Ποῖα θὰ εἶναι τ' ἀποτελέσματα, ἂν λείψῃ ἡ πίστις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ὑπαρξιν τῆς ἐλευθερίας.

Ἀξιώματα

1) Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ . . . ἀκολουθήτω μοι (Μάρκ. 4 34).

2) Ὁ ἀνθρώπος ἡμπορεῖ νὰ εἶναι αἰχμάλωτος, ἀλλ' ὄχι καὶ σκλάβος (Fenelon).

3) Καμμία δύναμις δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ τὸ δόγμα τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας (Fenelon).

7. ΒΑΘΜΙΔΕΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς παρουσιάζει διαφόρους βαθμίδας. Φύσει ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἐλευθερία αὕτη παρουσιάζει διαφόρους βαθμίδας. Κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, κατὰ τὸν ὕπνον καὶ τὴν παραφροσύνην, ἐνθα ἡ ἐλευθερία ἑλλείπει, μέχρι τῆς φυσικῆς χρήσεως τοῦ λογικοῦ, παρουσιάζει διαφόρους ἀποχρώσεις. Δὲν εἶναι λοιπὸν δίκαιον νὰ κρίνωνται αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλὰ συμφώνως μὲ τὴν ὑπάρχουσαν ἐλευθερίαν. Τοῦτο ἄλλως λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὰ δικαστήρια, τὰ ὁποῖα καταλογίζουν εὐθύνην εἰς τοὺς ἐγκληματίας, πάντοτε ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν.

Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ. Τὸ μέτρον τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ λογικόν· ὅσῳ τὸ λογικὸν ἀναπτύσσεται τοσοῦτον ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι μεγαλυτέρα.

Τοῦναντίον δὲ ὅ,τι περιορίζει τὸ λογικὸν προσβάλλει τὴν ἐλευθερίαν. Καὶ ὅ,τι ἑλαττοῖ τὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ ἑλαττοῖ τὴν δύναμιν τῆς ἐλευθερίας.

Συζητοῦν οἱ φιλόσοφοι, ἂν αἱ αἰτίαι, αἱ ἑλαττοῦσαι τὴν ἐλευθερίαν, διευθύνωνται εἰς τὸν νοῦν ἢ εἰς τὴν θέλησιν. Πάντοτε διευθύνονται εἰς τὸν νοῦν, διότι ἡ θέλησις πράττει ὅ,τι δικαιολογεῖ τὸ λογικόν, ὅ,τι εἶναι ἄριστον. Καλιναγογεῖται δὲ αὕτη πάντοτε ὑπὸ τοῦ λογικοῦ. Θὰ ἐξετάσωμεν λοιπὸν κατωτέρω τὰς αἰτίας, αἵτινες ἑλαττοῦν πλεῖον ἢ ἑλαττον τὴν ἐλευθερίαν, διὰ νὰ ὑπολογίζωμεν τὴν εὐθύνην.

Αον) Αἰτίαι αἵτινες παρουσιάζουν εἰς τὸ λογικὸν τὴν εἰκόνα τοῦ καθήκοντος. Δὲν πρόκειται ἔνταῦθα περὶ τῆς νηπιακῆς ἡλικίας, οὔτε περὶ τῆς μανίας ἢ τῆς μέθης

καὶ τοῦ ὕπνου, ὅπου δὲν ὑπάρχει λογικὸν καὶ ἐπομένως ἑλλείπει καὶ ἡ ἐλευθερία. Πᾶσαι αἱ πράξεις τότε εἶναι ἀνεύθυνοι. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀνθρώπου τελείως λογικοῦ καὶ ἐπομένως ἐλευθέρου. Καὶ ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ δύναται τις νὰ πέσῃ θῦμα τῆς ἀγνοίας, τῆς πλάνης, τῆς λησμοσύνης, τῆς ἀπροσεξίας καὶ νᾶγνοῇ τὸ καθήκον. Τότε τὸ λογικὸν δὲν ἔχει ἀναπτυχθῆ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ καθήκοντος δὲν παρουσιάζει εἰς αὐτὸν ἐλατήρια τοιαῦτα, ὥστε νὰ παρακινηθῇ ἡ βούλησις. Π. χ. πρέπει εἰς ὠρισμένην προθεσμίαν νὰ πληρώσω χρέος τι. Ἡ προθεσμία ὅμως παρέρχεται καὶ ἐγὼ λησμονῶ τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Ἡ εἰκὼν τοῦ καθήκοντος δὲν παρίσταται εἰς τὸν νοῦν μου. Τότε δὲ δὲν ἐκπληρῶ τὸ καθήκον μου, ἀλλὰ δὲν εἶμαι καὶ ὑπεύθυνος, διότι δὲν ἤμην ἐλεύθερος. Ἡ κοινωνία δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ ἐμοῦ, ἐγὼ ὅμως δὲν εἶμαι ἔνοχος ἡθικῶς.

Βον) Αἰτίαι, αἵτινες προβάλλουν εἰς τὸν νοῦν εἰκόνας ἀντιθέτους πρὸς τὸ καθήκον. Ὅταν μὲ γαλήνην μελετᾷ τις τὰ διάφορα ἐλατήρια, τότε εἶναι βέβαιος ὅτι εἶναι ἐλεύθερος. Τὸ λογικὸν ἐξετάζει τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῆς πράξεως καὶ προτιμᾷ νὰ παρουσιάσῃ τὸ σπουδαιότερον ἐλατήριο, τὸ ὁποῖον παρασύρει τὴν βούλησιν. Ἀλλὰ συμβαίνει πολλάκις ἀντίθετοι εἰκόνες πρὸς τὸ καθήκον νὰ παρουσιάζωνται εἰς τὸν νοῦν ζωηρόταται ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην.

Τότε λοιπὸν αὗται ἐξαλείφουν τὰς πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος συντελούσας εἰκόνας, κυριαρχοῦν ἐπὶ τοῦ λογικοῦ καὶ παρακινοῦν τὴν βούλησιν εἰς πᾶξιν. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἡ ἐλευθερία ἐξασθενεῖ.

Διάφοροι δὲ εἶναι αἱ ἐξασθενεῖσαι τὴν θέλησιν αἰτίαι· τοιαῦτα εἶναι ἡ ἰδιοσυγκρασία, τὰ πάθη, αἱ προλήψεις καὶ

ἡ νευρασθένεια, αἵτινες προέρχονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὁ φόβος καὶ ἡ ὑποβολή.

α) Ἰδιοσυγκρασία. Διάφοροι ἄνθρωποι ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας διαφόρως δρῶσιν, ἀφορμὴ δὲ τούτου ἡ ἰδιοσυγκρασία π. χ. προκειμένου νὰ παρασχεθῇ βοήθεια εἰς τινὰ κινδυνεύοντα ἄλλως θὰ δράσῃ ὁ αἱματώδους κράσεως, ἄλλως ὁ φλεγματικῆς, ἄλλως ὁ νευρικὸς καὶ ἄλλως ὁ χολώδους. Ὁ νευρικὸς π. χ., εὐαίσθητος ὢν, θὰ παραλύσῃ καὶ ἀντὶ νὰ προσφέρῃ βοήθειαν θὰ ἔχῃ αὐτὸς ἀνάγκην τοιαύτης. Ἡ εὐθύνη συνεπὶς διαφόρως ὑπολογίζεται εἰς ἕκαστον.

β) Αἱ προλήψεις. Πολλάκις αὗται ἢ εἶναι ἔμφυτοι καὶ διαδίδονται διὰ τῆς κληρονομικότητος, ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς οἰκογενειακῆς ἀνατροφῆς. Οἱ ἄνθρωποι, οἱ διατελοῦντες ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τούτων, δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς κατευθύνσεις π. χ. ἐὰν πρόκειται νὰ βοηθήσωσι πάσχουσάν τινὰ οἰκογένειαν θὰ τὸ κάμουν, ἐὰν ἔζησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐλευθέρων πολιτικῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἠϋνόησαν τὰς ιδέας τῆς ἀλληλοβοηθείας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι ιδέαι διαδίδονται ἢ κληρονομικῶς ἢ διὰ οἰκογενειακῆς ἀνατροφῆς. Ὡς εἶναι π. χ. παρ' ἡμῖν ἡ ιδέα τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς εἰς περιωπὴν, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται καὶ ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ δικαστήρια ἀθωοῦν τοὺς ἐκδικητὰς τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς.

γ) Τὰ πάθη. Τὰ συχνότατα τῶν παθῶν εἶναι ὁ θυμὸς, ὅστις σκοτίζει τὸν νοῦν καὶ ὠθεῖ πρὸς ἐκδίκησιν τὴν βούλησιν, καὶ ἡ κυριαρχία τῶν αἰσθήσεων, ἥτις ζητεῖ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν παθῶν. Τὰ δύο ταῦτα εἶναι τυφλὰ καὶ παρσύρουν τὸν ἄνθρωπον πρὶν οὗτος σκεφθῇ. Ταῦτα παρουσιάζουν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκδικήσεως ἢ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν αἰσθήσεων τόσον ἰσχυράν, ὥστε διαγράφουν ἢ ἔξασ

θενοῦν τὴν ιδέαν τοῦ καθήκοντος καὶ παρασύρουν τὴν βούλησιν.

δ) *Ἡ νευρασθένεια.* Ἐν τῇ καταστάσει τῆς νευρασθενείας ἡ βούλησις διευθύνεται ἀπὸ τὰς ὁρισμένας ιδέας (idées fixes) ὅσον μεγαλυτέραν ἔντασιν λαμβάνουν αἱ ιδέαι αὗται, τοσοῦτον ἀφαιροῦν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ ἀσθενὴς εἶναι αἰχμάλωτος τῆς εἰκόνης, ἣτις ἐπιδρῶ ἐπὶ τῆς προσοχῆς του. Ἐνῶ ἐν τῇ ὑγιεῖ καταστάσει, ἐκλέγομεν μεταξὺ τῶν εἰκόνων τὰς θεμιτάς, ὁ νευρασθενικὸς ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας τῆς ἐκλογῆς κατακυριεύεται ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης ιδέας, ἣτις ἐξαλείφει ἢ καταδιώκει τὰς ἄλλας. Εἶναι περιττὸν δὲ νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ βούλησις ἢ ἐξασθενίζει ἢ καὶ τότε ἀμβλύνεται τελείως ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ.

ε) *Ἐξωτερικαὶ αἰτίαι ἐπιδρῶσαι ἐπὶ τῆς βουλήσεως.* Ὁ φόβος. Οὗτος εἶναι ἡ συγκίνησις, τὴν ὁποίαν δοκιμάζει τις ἐν ὥρᾳ κινδύνου. Ἐχει δὲ οὗτος ὡς αἰτίαν τὴν βίαν, τὴν ἀπειλήν, καὶ τὴν προκατάληψιν.

Ἡ βία βεβαίως προσβάλλει τὸ σῶμα. Διὰ τοῦτο δὲ ψυχὴ γενναία μένει ἀπαθὴς καὶ πρὸ τῶν δεσμῶν. Ἄλλ' ὅμως πλεῖστοι ὑποχωροῦν ἐκ φόβου καὶ τότε αἱ ὁμολογίαι καὶ αἱ πράξεις τῶν εἶναι ἄνευ ἐλευθερίας.

Ἡ ἀπειλή. Αὕτη ταράσσει βαθέως τὰς ψυχὰς συνήθως. Ἡ δυσφήμησις, ὁ φόβος τῆς ἀπωλείας τῆς περιουσίας, ὁ περιορισμὸς τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ φόβος τῆς ἀντιθέσεως πρὸς αὐτὴν, ποσάκις δὲν περιορίζουν τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν!

Ἡ προκατάληψις. Καὶ αὕτη δεσμεύει τὴν ἐλευθερίαν. Ποσάκις προκατεिल्μημένοι περὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ἱατροῦ, τοῦ μουσικοῦ καὶ τοῦ ἐπιστήμονος δὲν

κρίνομεν ἀνελευθέρως ! Εἰς τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις ἡ ἐλευθερία δεσμεύεται.

Ἡ ὑπνωτιστικὴ ὑποβολή. Αὕτη προβάλλει ἐπιβλητικώτατα εἰς τὸν ἄνθρωπον εἰκόνας ἀντιθέτους τοῦ καθήκοντος. Αὕτη παράγεται ἐν τῷ ὕπνῳ καὶ ἐν ἐγρηγόρσει. Κατὰ τὸν ὕπνον δὲν κατευνάζονται πᾶσαι αἱ δυνάμεις ἐξ ἴσου.

Ὅταν οὗτος εἶναι ἐλαφρὸς, ἡ αἰσθητικότης δοῦν καὶ προκαλεῖ πνευματικὰς τινὰς ἐνεργείας. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δύναται τις νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν ἀγρύπνων δυνάμεων τοῦ κοιμωμένου καὶ νὰ ὑποβιβάλλῃ εἰς αὐτὸν εἰκόνας τῆς ἀρεσκείας του καὶ τὸν ὀδηγήσῃ οὕτω εἰς πράξεις, τὰς ὁποίας οὗτος, ὁ ἐπιβαλλόμενος δηλαδὴ, διατάσσει. Τότε λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλευθέρος.

Ἀλλὰ καὶ ἐν ἐγρηγόρσει τοιοῦτον ὑποκείμενον αἰσθάνεται τὰς παρορμήσεις, τὰς προερχομένας ἔξωθεν ἐκ τινος ὑπνωτισμοῦ. Εἶναι δὲ τοιαύτη ἡ ἐπιβολὴ ὥστε ἐπιδοῦν ἐφ' ὅλης τῆς αἰσθητικότητος καὶ ὑποτάσσει τὴν βούλησίν του εἰς τὴν ἰδικήν του. Ἐκτοτε δὲ πᾶσαι αἱ πράξεις τοῦ ὑπνωτιζομένου εἶναι ἀνελεύθεροι καὶ ξένοι.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ κληρονομικότης, ἥτις εἶναι φυσικὴ τις τάσις καὶ ἡγὼ προηγουμένων αἰτιῶν τῆς οἰκογενείας, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ ἄτομον, καθὼς καὶ αἱ συνήθειαι αἱ προερχόμεναι ἐκ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως πράξεων, περιορίζουν τὴν ἐλευθερίαν. Εἶναι δὲ καὶ περιπτώσεις ἀσθενείας τοῦ νοῦ καὶ ὅχι τῆς βουλῆσεως, ἡ ἀσθένεια δηλαδὴ τῆς καλουμένης **ἀβουλίας**, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ πράξῃ τίποτε.

Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι, ἐνῷ ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ἐλευθέρος, ἡ ἐλευθερία του διέρχεται διαφόρους βαθμούς

Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν εὐθύνη ποικίλλει.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Πρέπει τὰ δικαστήρια νὰ δικάζουν χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὸ ποσὸν τῆς ἐλευθερίας; καὶ διατί;

2) Ὑπάρχουν περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἐνῶ θέλομεν ἰσχυρῶς τι ἐν τούτοις δὲν θέλομεν ὄντες ἐλεύθεροι;

3) Πῶς πρέπει νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ συνήθως λεγόμενον. «Τὶ θέλετε δὲν εἶμαι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ μου».

Ἀξιώματα

1) Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακὸν (Ρωμ. 1.Β'-21).

2) Αὐτὸν ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ-ἐὰν θέλῃς συντηρήσῃς ἐντολὰς καὶ πίστιν ποιήσεως εὐδοκίας (Σοφ. Σειρ. ιε. 14-20).

3) Ὅσα σπεῖρει ὁ θυμὸς τὰ συλλέγει ἡ μεταμέλεια (Manzoni).

4) Μόνον ὁ ἐλεύθερος εἶναι τέλειος ἄνθρωπος Met' Hulst.

8. Ο ΗΘΙΚΟΣ ΑΓΩΝ

Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους ἐν τῇ κατανοήσει καὶ τῇ ἀσκήσει τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος ζῇ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν πολυαρίθμων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ἐπιρροῶν. Ἐὰν πράξῃ κατ' αὐτὰς καὶ ἀκολουθήσῃ τὰς κλίσεις του, καθὼς ὁ ποταμὸς ἀκολουθεῖ τὸ ρεῦμα του καὶ τὸ ζῶον τὸ ἔνστικτον, τότε θὰ περιπέσῃ εἰς δουλείαν καὶ θὰ ζήσῃ ἐν ἠθικῇ ἀφανείᾳ. Δὲν θὰ εἶναι δὲ διόλου ἐλεύθερος, διότι θὰ δρᾷ ὑπὸ τὸ κράτος ἄλλων ἐπιρροῶν, αἵτινες ἔχουν αὐτὸν κατακτήσει. Εὐρί-

σκεται λοιπὸν τότε εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, διότι ἀντὶ τῆς προαγάγῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ, παραδίδεται εἰς τὰ πάθη του καὶ κυριαρχεῖται ὑπὸ τῆς συναισθητικότητος. Ἐὰν λοιπὸν δὲν πρόκειται ν' ἀκολουθήσῃ ἄλλον κανόνα ζωῆς δὲν ὑπάρχει δι' αὐτὸν ζήτημα ἠθικόν, οὔτε βίου λογικοῦ καὶ διευθυνομένου οὔτε ἀνυψώσεως, μεταξὺ τῶν ὁμοίων του. Ἀλλ' ὅμως ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ βαθύ τι ἔνστικτον, τὸ ὁποῖον διαμαρτύρεται κατὰ τῆς τοιαύτης ἐννοίας τοῦ ἠθικοῦ βίου. Τὸ λογικὸν ἀποκαλύπτει ἄλλον βίον, ἀνώτερον, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ τὸν μόνον ἀρμόζοντα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ κατὰ τὸν ὁποῖον κυριαρχεῖ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐκμηδενίζει πᾶσαν ἔξωθεν προσπάθειαν. Ἐν τῇ περιστάσει δὲ ταύτῃ ὁ ἄνθρωπος φθάνει μέχρι τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ διὰ τῆς ἐξασκίσεως τοῦ καθήκοντος. Τότε λοιπὸν ἀφανίζει τὰς προλήψεις, θριαμβεύει κατὰ τῶν παθῶν καὶ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του, ἀνθίσταται κατὰ τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὑποβολῶν καὶ περιορίζει τὰς κλίσεις του καὶ συνηθείας. Ὁ βίος οὗτος, εἰς τὸν ὁποῖον τείνει εἶναι ἰδεώδης, ὅστις θέλγει τὸν νοῦν καὶ ἐνθαρρύνει τὴν βούλησιν. Πᾶσα ἠθικὴ, ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τοῦ συμφέροντος μέχρι τῆς ἀγνῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἐπιδιώκει τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἐπιβάλλονται ἀγῶνες κατὰ τῶν ταπεινῶν, ἐνστικτῶν καὶ τοῦ ἀγρίου ἐγωϊσμοῦ, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὸ ἰδεώδες τοῦτο. Μεγάλα δὲ πνεύματα ἠγωνίσθησαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἵνα προβάλουν τὸ ἠθικὸν τοῦτο ἰδεώδες· μεταξὺ ὅμως ὅλων τούτων οὐδεὶς ἔδωκε τὴν ὠθησιν, ἥτις εἶναι τόσον ἰσχυρὰ καὶ παγκόσμιος, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ὁ ἐνανθρωπίσας Θεός, τοῦ ὁποῖου τὸ ἠθικὸν κήρυγμα περιλαμβάνεται εἰς τὸ «ἔσεσθε οὖν ἡμεῖς τέλειοι,

ὥσπερ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν »
(Ματθ. ε'. 48).

Οἱ λόγοι οὗτοι ἐνέπνευσαν τοὺς ἁγίους καὶ ἠγωνίσθησαν
διὰ τὴν ἀρετὴν, τοιοῦτοτρόπως δὲ ὑψώθη ὁ ἄνθρωπος ἐκ
τῆς ἠθικῆς ἀφανείας εἰς περιωπὴν.

Ἐμπνευσμένοι λοιπὸν διὰ τοῦ ἰδεώδους τούτου γνωρί-
ζομεν ποῦ πρέπει νὰ φθάσωμεν καὶ πῶς πρέπει νὰ ἐξουθε-
νώσωμεν πᾶν ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν ἐμπόδιον. Τὸ ἰδε-
ῶδες, τὸ ὁποῖον προβάλλει ὁ χριστιανισμὸς ὁμοιάζει μὲ φάρον
ὅστις φέγγει μακρόθεν καὶ διαγράφει τὸν δρόμον μας καὶ
μᾶς διακηρύττει, ὅτι ἡ πραγματικὴ ἡμῶν εὐτυχία ἐγκτεται
ἐν τῇ προσεγγίσει τοῦ ἰδεώδους τούτου.

Εἶναι ἀναγκαῖος λοιπὸν ὁ ἠθικὸς οὗτος ἀγὼν, ὅστις δὲν
εἶναι οὔτε παιγνίδιον παιδῶν, οὔτε ζήτημα μιᾶς ἡμέρας.
Εἶναι ἀγὼν διαρκείας, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐνῷ θραύονται τὰ
χαλκευθέντα δεσμά, διαρκῶς προβάλλονται νέα τοιαῦτα καὶ
τότε ἀρχίζουν νέοι ἀγῶνες.

Φύσις τοῦ ἠθικοῦ ἀγῶνος. Ὁ ἠθικὸς ἀγὼν δια-
κρίνεται τοῦ φυσικοῦ τοιούτου, διότι δὲν ἔχει ὥς σκοπὸν νὰ
ἐγείρῃ βάρος τι, ἢ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀθλητὴν καὶ
ἐπομένως νὰ ἀσκήσῃ ὠρισμένους μῦς, διότι τοῦτο εἶναι δυ-
νατὸν δι' ὀλίγους μόνον. Διακρίνεται ἐπίσης τοῦ πνευμα-
τικοῦ ἀγῶνος, διότι δὲν ἔχει ὥς σκοπὸν νὰ δημιουργήσῃ φι-
λοσοφικὰ ζητήματα, οὔτε νὰ λύσῃ μαθηματικὰ προβλήμα-
τα, διότι ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τούτου τότε μόνον ὀλίγα ἰσχυρὰ
πνεύματα θὰ ἠδύναντο νὰ μετὰσχουν.

Ὁ ἠθικὸς ἀγὼν ἔχει ὥς σκοπὸν νὰ διευθύνῃ τὴν βού-
λησιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ ἐκμηδενίσῃ
οἰανδήποτε ἐπὶ ἡρώειαν, ἥτις εἶναι δυνατόν νὰ τὸν ὠθήσῃ πρὸς
τὸ κακόν. Τοῦτο δὲ γίνεται ὥς ἑξῆς :

Ἡ βούλησις ἡ ἀνθρωπίνη κινεῖται ὡς ἀφετηρίαν ἔχουσα τὰς παραστάσεις ἢ τὰς εἰκόνας, αἵτινες πρότερον ἐγκατεστάθησαν ἐν τῷ νῷ.

Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ τοιαύτη παράστασις ἡ βούλησις μένει ἀδρανής. Ὅμοίως πάλιν ἐὰν ὑπάρχουν πολλαὶ ὅμοιαι τότε γίνεται ἀγὼν τίς τούτων νὰ παρασύρῃ τὴν βούλησιν εἰς δρᾶσιν. Ἐὰν πάλιν νέα τις ὑπερέχῃ, τότε αὕτη ἀπαλείφει τὰς λοιπὰς καὶ κινεῖ τὴν βούλησιν πρὸς ἐνέργειαν.

Μόνον λοιπὸν παράστασις ἐντατικὴ καὶ σπουδαία δύναται νὰ κινήσῃ τὴν βούλησιν. Ὁ ἠθικὸς ἀγὼν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐκλέξῃ ὁ ἄνθρωπος μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων παραστάσεων ἐκείνην, ἣτις θὰ ἀδυνατήσῃ τὰς λοιπὰς καὶ θὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἐνέργειαν. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἐνταῦθα προσοχή. ἣτις εἶναι δυνατὴ δι' ὅλους. Ἀλλ' ὅμως ὑπάρχει καὶ περίπτωσις, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος κυριαρχεῖται ὑπὸ τῶν παθῶν του, τῆς ὀργῆς π. χ. καὶ τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἐκδικήσεως. Τότε πᾶσαι αἱ παραστάσεις εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἀλλ' ὅμως καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ μένει ἐν τῷ βάθει τῆς συνειδήσεως ἀμυδρὸν φῶς, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀποτρέψῃ τὴν προσοχὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ καίτοι φωτίζει ἐκ τοῦ μακράν. Ἐὰν ἐπικρατήσῃ τότε ὁ ἄνθρωπος θριαμβεύει, διότι κυριαρχεῖ ἐν αὐτῷ ἡ εἰκὼν τῆς ἡρεμότητος καὶ τῆς συγγνώμης.

Ἡ ἀκολουθουμένη τακτικὴ ἐν τῷ ἠθικῷ ἀγῶνι.
Ὁ ἄνθρωπος εἶναι περιορισμένος καὶ πολὺ ἀδύνατος νὰ καταπολεμήσῃ ὅλα ὁμοῦ τὰ πάθη του καὶ νὰ ἐναγκαλισθῇ ὅλα τὰ ἐπιβαλλόμενα ὑπὸ τῆς ἀρετῆς. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν « διαίρει καὶ βασίλευε » νὰ καθορίσῃ κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὴν ἐνέργειαν ὥστε ν' ἀγωνισθῇ μονομερῶς κατὰ μιᾶς κακίας. « Ἐὰν ἐκρίζω-

σητε μίαν πρὸς μίαν τὴν κακίαν θὰ γίνετε τέλειοι » (Μίμησις τοῦ Χριστοῦ Θωμ. Ακμ.) Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ εἴμεθα προσηλωμένοι εἰς τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες. Αὐτὸς ὁ κανὼν πρέπει νὰ διέπῃ τὸν ὅλον ἀγῶνα. Ἄν δὲ σημειωθῇ προσωρινή τις ἀπογοήτευσις καὶ ἀδυναμία, ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθῇ προσηλωμένος πρὸς τὸ ἰδεῶδες καὶ πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ καθήκοντος.

Ἐπεὶτα νὰ μὴ ἀλλάσῃ τις καθήκον, τὸ ὁποῖον δὲν συντελεσθῇ ἐτι· π. χ. ἐὰν πρόκειται περὶ θυμοῦ, τότε ἡ προσοχή πρέπει νὰ στραφῇ πρὸς τὴν ἡρεμίαν καὶ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἐσπέραν δὲ καὶ πρωΐαν σιωπῶντες θὰ γεμίσωμεν τὴν ψυχὴν μας ἀπὸ ἐλατήρια ἐναντίον τοῦ κακοῦ τούτου. Ὅταν δὲ τὸ κακὸν τοῦτο εἰσβάλλῃ εἰς τὸν νοῦν μας, ἀνάγκη νὰ ἀνακαλέσωμεν ἐν τῷ νῷ μας τὴν εἰκόνα τῆς ἐπιθυμητῆς ἀρετῆς, καὶ τότε ὁ θυμὸς θὰ καταπραϋνθῇ.

Πῶς δυνάμεθα νὰ νικήσωμεν ἐν τῷ ἠθικῷ ἀγῶνι. Τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι ἰσχυρότερον διὰ νὰ σιγήσῃ τὰς ὀχληρὰς φωνὰς τῶν παθῶν καὶ δώσῃ τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὴν φωνὴν τοῦ καθήκοντος ἀπὸ τὰς διαφόρους μορφὰς τοῦ ἐνδομύχου βίου π. χ. τῆς μονώσεως, τῆς μελέτης, τῶν θερμῶν πόθων.

Ἡ μόνωσις. Αὕτη εἶναι ἀγία, διότι ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπον τῶν εὐκαιριῶν τοῦ κακοῦ, καθιστᾷ ἡρεμὰ τὰ πάθη, καὶ βυθίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς σκέψεις, αἵτινες ὀρισμένως θὰ προσκομίσουν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἠθικὸν κέρδος.

Αὕτη τρόπον τινὰ εἶναι ἀναχωχὴ τοῦ βιωτικοῦ πολέμου. Ἄλλ' ὅμως αὕτη δὲν ἀξίζει ἂν εἶναι μόνον ἀνάπαυσις. Διάρκούσης τῆς μονώσεως πρέπει νὰ προβάλληται

διαρκῶς ἢ θριαμβεύουσα κατὰ τοῦ κακοῦ εἰκὼν τοῦ ἀγα-
θοῦ, ἣτις νὰ κυριαρχῇ ἐπὶ τῆς θελήσεως. Κατὰ τὴν περί-
στασιν ταύτην ἀποσπᾶται ἡ προσοχὴ ὅλων τῶν κινδυνω-
δῶν παραστάσεων καὶ στρέφεται περὶ τὴν *μελέτην* ἐλατη-
ρίων κυρίως θρησκευτικῶν, αἵτινα θὰ ἐπιδράσουν κατὰ τὴν
ὥραν τῆς κριτικῆς, ὅτε δῆλα δὴ πρόκειται νὰ γείνη ἐκλογὴ
ἐλατηρίων, νὰ τρέψουν τὴν βούλησιν πρὸς τὴν ἀρετὴν.
Αὕτη δὲ πρέπει νὰ εἶναι ἡ διήκουσα σκέψις ὅτι « τὸ ζῆν
ἠθικῶς εἶναι αὐτὴ ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ ».

Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης γεννᾶται ὁ πόθος. Οὗτος δὲ
ἐκφράζεται διὰ τῆς προσοχῆς, ἣτις εἶναι ἡ εὐγενεστέρα
πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου, διότι τότε πλησιάζει ὁ ἄνθρωπος
τὸν Θεὸν καὶ λαμβάνει σάρκα καὶ ὅσα ἐν τῇ ἀποφάσει.
Κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς ὁ ἄνθρωπος μεταμορφου-
ται· ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἶναι λευκὴ δὲν ἔχει τὰς κηλίδας τῶν
παθῶν· ἡ σὰρξ γίνεται ἀπλοῦν ὑπηρετικὸν ὄργανον τῆς
ψυχῆς, ὁ δὲ ἄνθρωπος τότε δύναται νὰ εἴπῃ « θέλω ».

Ἐξωτερικαὶ βοήθειαι. Αὗται προέρχονται ἐκ τῶν
ἀνθρώπων καὶ τῶν βιβλίων. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων καὶ πρά-
ξεις τῆς θείας προνοίας συντελοῦν εἰς τὴν ἠθικὴν βοή-
θειαν. Τοιαῦται π. χ. εἶναι αἱ θλίψεις, αἵτινες μᾶς ἐπανα-
φέρουν εἰς ἑαυτοὺς καὶ μᾶς ὁδηγοῦν πρὸς τὸ τόσον λησμο-
νηθὲν καθῆκον. Αἱ θρησκευτικαὶ τελεταί, ὅπως π. χ. ἡ
ἀκολουθία τῆς Μ. ἐβδομάδος, διεγείρουν ἐν ἡμῖν τὸ
αἶσθημα τῆς πίστεως καὶ δίδουν ἠθικοὺς κανόνας, ἵνα
διευθύνωμεν τὸν βίον μας ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θορύβου, τὸν
ὁποῖον γεννᾷ ἡ βιοπάλη καὶ αἱ τέρψεις.

Ἀλλὰ καὶ *οἱ ἄνθρωποι*, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ζῶμεν, δὲν
εἶναι πάντες κακοὶ καὶ μηδαμινοί, ὑπάρχουν καὶ ἐξαιρέσεις.
Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ προστρέχωμεν εἰς τὰς συμβουλὰς αὐ-

τῶν, αἵτινες πολλάκις δύνανται νὰ μᾶς στηρίξουν καὶ μᾶς ἐνθαρρύνουν. Θὰ εἶναι αὐταὶ δι' ἡμᾶς φωτεινὸς φάρος, ὅστις θὰ μᾶς δείξῃ τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος καὶ θὰ μᾶς ἐξυπνήσουν ἀπὸ τὸν ἠθικὸν ὕπνον. Πολλάκις ὅμως τὰ βιβλία ἀντικαθιστοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς αὐτὰ φαίνονται αἱ πράξεις καὶ αἱ σκέψεις τῶν μεγάλων ἀνθρώπων, οἵτινες δύνανται νὰ ἀσκήσουν ἐπιβολὴν πρὸς ἡμᾶς. Τινὰ τῶν βιβλίων πρέπει νὰ εἶναι ὡς πιστοὶ φίλοι, ὑπὸ τὸ προσχεφαλαίον μας καὶ νὰ προσελκύουν τὴν προσοχὴν μας πρωτὰν καὶ ἐσπέραν. Μεταξὺ δὲ ὅλων τῶν βιβλίων τὴν πρώτην θέσιν πρέπει νὰ ἔχῃ ἡ Ἀγ. Γραφή, τῆς ὁποίας οἱ λόγοι προέρχονται ἐκ τοῦ Θεοῦ.

Ζητήματα πρὸς συζήτησιν

- 1) Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἠθικὸν ἰδεῶδες;
- 2) Πῶς πρέπει νὰ διεξάγῃται ὁ ἠθικὸς ἀγὼν;
- 3) Πῶς ἐρμηνεύονται οἱ λόγοι οὗτοι οἱ περιεχόμενοι εἰς τὸ σύγγραμμα; Μίμησις τοῦ Χριστοῦ. Ὅσάκις εὐρίσκομαι μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων γίνομαι κατώτερος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀξιώματα

- 1) Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ ὡς τέκνα ἀγαπητὰ (Ἐφῆσ. ε' 1).
- 2) Πρόσεχε οὖν σεαυτῷ ἵνα δυνατὸς ᾖς διακρίνειν τὸ βλάπτον ἀπὸ τοῦ σφύζοντος (Μεγ. Βασίλ.).
- 3) Μὴ τῇ σαρκὶ πρόσεχε, μηδὲ τὸ ταύτης ἀγαθὸν ἐκ παντὸς τρόπου δίδωκε, ὑγείαν καὶ κάλλος καὶ ἡδονῶν ἀπολαύσεις καὶ μακροβίωσιν ἀλλὰ πρόσεχε σεαυτῷ τε τοῦτέστι τῇ ψυχῇ σου (Μ. Βασίλ.).

9. ΚΑΡΠΟΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Ἡ ἠθικὴ ζωή. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀποβῇ κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του διὰ τοῦ ἠθικοῦ ἀγῶνος, τὸν ὁποῖον διεξά-

γει, τότε ἐκπληροῖ τὸ καθήκον του καὶ προάγει τὴν ἡθικὴν ζωὴν. Οἱ καρποὶ δὲ τῆς ἡθικῆς ταύτης ζωῆς παρατηροῦνται, εἴτε ἐν ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ ἰδιαίτερος, εἴτε ἐν τῇ ἁρμονίᾳ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον.

Ἄρμονία τῆς συνειδήσεως πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον. Ὁ ἄνθρωπος πράττων τὸ καθήκον του εὗρισκεται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ζῇ κατάμονος ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἐν ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ ὅλου κόσμου. Τὸν ὅλον κόσμον, ὡς ἡθικός, τὸν ἐννοεῖ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Ἐννοεῖ δὲ προσέτι, ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη, ἵνα ἀποβῇ τελειότερος ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς θείας προνοίας.

Τὰ ὄντα τοῦ κόσμου ἀποτελοῦν κλίμακα εἰς τὴν κορυφὴν δὲ τῆς κλίμακος ἵσταται ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἐνώνει τὸν φυσικὸν μετὰ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Ἐννοεῖ προσέτι, ὅτι εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ Θεὸς πᾶσαν ἐνέργειαν εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον τὴν διευθύνει κυρίως διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ὡστε ὁλόκληρος ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν ἔχει ἄλλον σκοπὸν ἢ νὰ δουλεύῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον· ὁ δὲ ἄνθρωπος ὀφείλει ἐν πάσῃ ἐνεργείᾳ τοῦ φυσικοῦ κόσμου νὰ βλέπῃ τὸν Θεόν. Εὗρισκόμενος λοιπὸν ἐν ἁρμονίᾳ μετὰ τοῦ φυσικοῦ κόσμου προχωρεῖ πρὸς τὸ ἡθικὸν ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ Θεός. Τὴν βούλησιν δὲ τοῦ Θεοῦ ἐκπροσωπεῖ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος. Πᾶσα λοιπὸν τὰς ἀνωμαλίας τὰς παρατηρούμενας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ τὰς βλέπει ἀπαθῶς καὶ μετὰ γαλήνης τῆς συνειδήσεως. Αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος καρπὸς τῆς ἡθικῆς ζωῆς.

Πρόοδος καὶ Εὐτυχία. Αὕτη παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἄτομον καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, ὅτι τὸ ἄτομον ζῶν ἡθικὴν ζωὴν προάγεται καὶ εὐτυχεῖ.

Τοῦτο δὲ γίνεται, διότι διὰ τοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς ὁ ἄνθρωπος ἀποσπᾶται ἐκ τῆς κατωτέρας φύσεως, ἀποκόπτει τὰ δεσμὰ τῆς κληρονομικότητος, διασκορπίζει τὰ νέφη τῶν προλήψεων, καθησυχάζει τὴν τρικυμίαν τῶν παθῶν, περιφρονεῖ τὰς συνηθείας καὶ τὰς διαφόρους κλίσεις, καὶ ἀποβαίνει κυρίαρχος ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἐλευθερίας· πᾶσα ἠθικὴ προᾶξις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπελευθερώσεις αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν ταύτῃ ὑψοῦται μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ ἰδεῶδες, ἀπολαμβάνει τῶν ἀγαθῶν τοῦ γαληνιαίου λογικοῦ καὶ γίνεται περισσότερον ἄνθρωπος. Τότε δὲ αἰσθάνεται ἀληθῆ χαράν, διότι ἐνεσάρκωσεν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἀγαθὸν διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸ κατῆκον. Ἄλλ' ὅμως ἡ ἠθικὴ ἀνύψωσις τῶν ἀτόμων λόγῳ τῆς ἀλληλεγγύης, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἐπιφέρει τὴν γενικὴν ἀνύψωσιν τῆς κοινωνίας, ἣτις στρέφεται πρὸς τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες, διότι τὰ ἠθικὰ τούτου θέλγητρα ἔλκουν. Ὅταν δὲ ὁ ἄνθρωπος κυριαρχήσῃ ἑαυτοῦ, τότε ἐπιβάλλει τάξιν εἰς τὴν ζωὴν του καὶ ἐξασκεῖ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, τότε ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης ἐλευθεροῦται· ἐλευθερουμένη δὲ ἠθικῶς ἐξημερώνει τὰ ἦθη, ἀποκροῦει τὴν βαρβαρότητα καὶ δημιουργεῖ τὴν εὐτυχίαν, ἣτις συνίσταται εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς εἰρήνης ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν ἐξετάσωμεν τοὺς καρποὺς τῆς ἠθικῆς ζωῆς, θὰ ἴδωμεν ὅτι, ἡ ἠθικότης παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀληθῆ κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τὴν πραγματικὴν του ἀξίαν. Πᾶσα δὲ προᾶξις ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου αὐξάνει τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὸν διακρίνει τῶν ἀψύχων ὄντων καὶ τῶν ἀλόγων ζώων.

Τὰ ἄψυχα ὄντα, ὥς ὁ λίθος π. χ. εἶναι ἄσυνείδητα ἄδρανῆ καὶ καθαρῶς παθητικά. Δύνανται δὲ ταῦτα νὰ συν-

τελοῦν εἰς τὴν ἐνέργειαν ἐξόχων ὑπηρεσιῶν, ἀλλ' ὅμως δὲν ἔχουν καμμίαν ἰδέαν.

Τὰ ζῶα εἶναι μᾶλλον προηγμένα γνωρίζουν τὴν ζωὴν. Ἀλλ' ὅμως ταῦτα διευθύνονται ὑπὸ τοῦ ἐνστίκτου, δὲν εἶναι κύρια τοῦ ἑαυτοῦ των, δὲν εἶναι πρόσωπα. Δὲν συμβαίνει ὅμως τοῦτο εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἄνθρωπος ἀνήκει εἰς τὸν ἑαυτόν του. Σκορπισμένος ἐντὸς τοῦ ἀπείρου κόσμου ὁ ἄνθρωπος ἔχει συνείδησιν τῆς προσωπικότητός του. Γνωρίζει, ὅτι μία σταγὼν ἢ ἄλλο τι ἀσήμαντον ἐκ τοῦ Σύμπαντος δύναται νὰ τὸν φονεύσῃ. Ἀλλ' ὅμως καὶ τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνώτερος τοῦ Σύμπαντος, διότι γνωρίζει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Σύμπαντος ἐπ' αὐτοῦ, ἐνῶ τὸ Σύμπαν δὲν γνωρίζει τίποτε. Ὅχι μόνον ζῇ καὶ γνωρίζει τὰ αἰσθήματά του, τὰς πράξεις του, τὰς ἰδέας του, ἀλλ' εἶναι τούτων καὶ κυρίαρχος. Π. χ. ἂν καὶ ἡ κληρονομικότης ἀσκήσῃ ἐπιρροὴν ἐπ' αὐτοῦ, δὲν εἶναι ὅμως ὑπόδουλος ταύτης, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἐδημιούργησε συνηθείας δύναται πάλιν ὁ ἴδιος νὰ τὰς περιορίσῃ κ.τ.λ. Ὅσον δὲ ὑψηλότερον τοποθετεῖ τὸ ἰδεῶδες του τοσοῦτον περισσότερον ἀγωνίζεται δι' αὐτό. Ὅσον δὲ περισσότερον ἀγωνίζεται τοσοῦτον μεγαλύτερα εἶναι καὶ ἡ ἀξία του.

Ἡ ἠθικὴ εὐθύνη. Καὶ αὕτη τὸν ἐξυψοῖ, διότι τὸν ἀναγνωρίζουν οἱ ἄλλοι ὡς ἐλεύθερον. Ἡθικὴν δ' εὐθύνην ἔχουν μόνον τὰ λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα τὰ ἀληθῶς κύρια τῶν πράξεών του. Ἡ εὐθύνη λοιπὸν ὑποθέτει λογικὸν καὶ ἐλευθερίαν, χάρις δὲ εἰς τὸ λογικὸν ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἐν γνώσει ἐκάστης αἰτίας. Ἀλλ' ὅμως ἡ εὐθύνη ποικίλλει ἀναλόγως τῆς χρήσεως τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἀνθρώπος δὲ μορφωμένος καὶ πεπολιτισμένος ἔχει πάντοτε μεγαλυτέραν εὐθύνην τοῦ ἀγρίου καὶ ἀμορφώτου.

Ὡς καὶ ἄνθρωπος ἐνεργῶν ἐν ψυχραιμίᾳ εἶναι περισσότερον ὑπεύθυνος τοῦ ἐν διεγέρσει εὐρισκομένου. Ἡ μεγαλύτερα λοιπὸν εὐθύνη ἀποδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον μεγαλυτέραν ἀξίαν. Εἶναι ὅμως διάφορος ἡ ἠθικὴ εὐθύνη τῆς νομικῶς τοιαύτης, διότι ἡ μὲν πρώτη κρίνεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἡ δὲ δευτέρα ἐκ τῆς σχέσεως τῆς πράξεως πρὸς τὸ γράμμα τοῦ νόμου. Ἡ νομικὴ εὐθύνη δημιουργεῖται ἐκ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τοῦ νόμου, ἵνα ἱκανοποιηθῇ, ὁ πλησίον μας ἔστω καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλωμεν νὰ ἱκανοποιηθῇ ἢ καὶ χωρὶς νὰ ἠθέλωμεν νὰ πράξωμεν τὴν προᾶξιν. Π. χ. ἔχει νομικῶς εὐθύνην ἐκεῖνος, ὅστις φορτωμένος βαρὺ τι ἀντικείμενον, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, ἔθραυσε τὰς ὑέλους καταστήματός τινος.

Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία. Ἡ ἠθικὴ κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ὁ πράττων τὸ ἀγαθὸν διαρκῶς καλεῖται ἀρετὴ. Ἐνάρετοι εἶναι οἱ ζῶντες κατὰ τὸ καθήκον. Ὁ Σοκράτης ἔσφαλλε τοποθετῶν τὴν ἀρετὴν ἐν τῇ γνώσει τοῦ ἀγαθοῦ. Βεβαίως ὁ πεφωτισμένος ἔχει περισσότερα πλεονεκτήματα τοῦ ἀμορφώτου. Ἀλλὰ ποσάκις ἐν γνώσει δὲν ἁμαρτάνει ! Ὁ Λατῖνος ποιητὴς λέγει « βλέπω τ' ἀγαθὰ καὶ τὰ περιφρονῶ, τὰ κακὰ καὶ τ' ἀκολουθῶ ». Ἡ γνώσις τοῦ ἀγαθοῦ δὲν συνιστᾷ τὴν ἀρετὴν, εἰὰν αὕτη δὲν εἶναι προῖδὸν ἐργασίας. Ἀλλ' ὅμως αἱ πράξεις ἀπαιτοῦν ἀγῶνας, ἀπαιτοῦν θυσίας τῶν ἀπολαύσεων. Ὁ περιορισμὸς δὲ τῶν ταπεινῶν τούτων ἐνστίκτων καὶ ἡ νίκη, τὴν ὁποίαν τὸ πνεῦμα ἐπιφέρει κατὰ τῆς σαρκὸς ἀπαιτεῖ μεγάλας καὶ συνεχεῖς προσπάθειας. Ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι ἐν τούτοις, οὔτε ὀδυνηρά, οὔτε γεμάτη ἀπὸ θλίψεως. Ἐὰν τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ἀρετὴν παρουσιάζει ἀγῶνας ὑπερόχους καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες τότε τὴν στενὴν ἐκείνην ὁδόν,

τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ἀρετὴν, φαίνονται περισσότερον ὑπέροχοι. Ὅσον τις πολυπλασιάζει τὰς ἀγαθὰς πράξεις, τοσοῦτον ἀκοπώτερον τὰς ἐκπλήροϊ. Ἡ δὲ εὐκολία αὕτη ἐγκαθιδρύει τὴν συνήθειαν ἢ τὴν τάσιν νὰ ἐπαναλάβῃ τις πράξεις πλειστάκις παραχθείσας.

Διὰ τῆς συνηθείας λοιπὸν ἡ ἀρετὴ ἀποβαίνει δευτέρα φύσις καὶ ἡ ἄσκησις πρὸς αὐτὴν ἀντὶ νὰ εἶναι ἐπίπονος εἶναι τοῦναντίον πηγὴ χαρᾶς. Ἡ εὐτυχία λοιπὸν προέρχεται ἐκ τῆς χαρᾶς, τὴν ὁποίαν δοκιμάζει ἡ συνείδησις, διότι ἔπραξε τὸ καθήκον της. Ἡ ἀρετὴ γενικῶς συνίσταται ἐν τῇ πίστει εἰς τὸ καθήκον. Ἀλλ' ὅμως, ὥς τὰ καθήκοντα ἡμῶν εἶναι πολυάριθμα οὕτω καὶ αἱ ἐνάρετοι πράξεις εἶναι πολλαί. Διακρίνομεν δὲ μεταξὺ αὐτῶν τὴν τιμιότητα, τὴν εὐλικρίνειαν, τὴν ἐγκράτειαν, τὴν σύνεσιν, κτλ. Ἡ ὅλη ἀρετὴ ἑξαρτᾶται πολλάκις ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐναρέτων πράξεων, τὰς ὁποίας πράττει τις καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἠθικῆς ἀνυψώσεως ἐκάστου. Ἀντίθετος τῆς κακίας εἶναι ἡ ἀρετή.

Εἶναι δὲ ἡ κακία ἡ κατὰστασις ἐκείνη, καθ' ἣν τις ζῇ ἀντιθέτως πρὸς τὸ καθήκον. Πράξις τις κακὴ ἅπαξ γενομένη εἶναι ἄπλοῦν σφάλμα, ἐπανάληψις ὅμως πολλῶν πράξεων κακῶν ἐγκαθιδρύει τὴν κακίαν. Ἐνῷ ἡ ἀρετὴ παρίσταται ὥς δύναμις, ἡ κακία εἶναι ἀδυναμία. Ἐὰν ἡ ἀρετὴ εἶναι δύσκολος, ἡ κακία εἶναι εὐκολος. Διὰ τοῦτο οἱ κακοὶ εἶναι τόσον συνήθεις, ἐν ᾧ οἱ ἐνάρετοι τόσον σπάνιοι. Ὅπως ἡ ἀρετὴ οὕτω καὶ ἡ κακία εἶναι ἔργον τῆς συνηθείας. Ὅσον δὲ τις ἱκανοποιεῖ τὰς ὁρέξεις τῆς σαρκὸς τοσοῦτον ὑποδουλοῦται περισσότερον εἰς τὴν σάρκα. Ἡ ἐκπλήρωσις ἐν τέλει τοῦ καθήκοντος ἔχει, ὥς ἠθικὸν καρπὸν τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν τοῦ ἐκπληροῦντος. Ταύτην δὲ ἀναγνωρίζει πρωτίστως ὁ θεὸς καὶ ἔπειτα οἱ ἄνθρωποι.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

- 1) Τὶ προϋποθέτει ἡ ἠθικὴ εὐθύνη; Πότε αὕτη αὐξάνεται ἢ ἐλαττοῦται;
- 2) Πῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ ἐνάρετος ἀπὸ πίσης ἐπόψεως;
- 3) Διατὶ ἡ ἠθικὴ ζωὴ εἶναι ἡ κυρίως ζωὴ;

Ἀξιώματα

- 1) Ὁ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γάρ, ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ (Ρωμ. ζ' 14).
- 2) Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης, ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἐπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς (Ματ. ζ' Β.)
- 3) Τῶν ἀγαθῶν ἔργων αἱ χάριτες ἐπὶ τοὺς δίδοντας ἐπαναστρέφουσιν (Μ. Βασιλ.)
- 4) Τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν τ' ἀγαθὰ οἱ Θεοί.

ΜΕΡΟΣ Β^{ΟΝ}

Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

10. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἐπραγματεύθημεν περὶ καθήκοντος γενικῶς. Ἐξητάσαμεν δηλαδὴ τὴν ὑπόθεσιν, τὴν βάσιν, τοὺς ὅρους καὶ τὰς συνεπείας τοῦ καθήκοντος. Ἦδη θὰ μάθωμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἰδιαιτέρως.

Ὅμοίως ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἐπραγματεύθημεν περὶ ἀρετῆς γενικῶς, δηλαδὴ περὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως, ἣτις ἀκολουθεῖ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος. Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει θὰ ἴδωμεν ποῖαι εἶναι αἱ ἐνάρετοι πράξεις, τὰς ὁποίας

ὀφείλομεν νὰ ἐκτελῶμεν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ διάφορα καθήκοντα.

Τὰ ἀρνητικὰ καὶ τὰ θετικὰ καθήκοντα. Ὑπάρχουν καθήκοντα, ἅτινα ἀπαγορεύουν διαφόρους πράξεις, π. χ. μὴ φονεύσης, νὰ μὴ ὑποτιμᾷς τοὺς γονεῖς σου, νὰ μὴ ψεύδῃσαι πρὸς τοὺς ὁμοίους σου· τὰ τοιοῦτον τύπον φέροντα καθήκοντα καλοῦνται ἀρνητικά.

Ἔχομεν ὅμως καὶ καθήκοντα ἐκφερόμενα ὑπὸ τὸν ἐξῆς τύπον. **Νὰ ἀγαπᾷς τὸν Θεόν, νὰ τιμᾷς τοὺς γονεῖς σου.** Τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς καλῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας μας καὶ λέγονται **θετικά**.

Διαιρέσεις τῶν καθηκόντων Τὰ καθήκοντά μας εἶναι πάμπολλα. Διὰ νὰ τὰ ἀναφέρωμεν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὰ χωρίσωμεν εἰς ὁμάδας. Διαιροῦνται λοιπὸν ἀναλόγως τῆς ὑποθέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν διευθύνονται.

1) Εἰς καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν, ἅτινα συνιστοῦν τὴν θρησκευτικὴν ἠθικὴν.

2) Εἰς καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἅτινα συνιστοῦν τὴν ἀτομικὴν ἠθικὴν.

3) Εἰς τὰ καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον, ἅτινα περιλαμβάνουν ὁλόκληρον τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν.

Δυνάμεθα ὅμως καὶ ἄλλως νὰ διαιρέσωμεν τὰ καθήκοντα, ἀναλόγως δηλαδὴ τῶν ἐμφάνσεων τοῦ βίου.

1) Εἰς τὰ ἀνταποκρινόμενα εἰς τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν, ἅτινα περιλαμβάνουν τὰ πρὸς τὸν Θεόν καθήκοντα.

2) Εἰς τὰ ἀνταποκρινόμενα εἰς τὴν ἀτομικὴν ζωὴν, ἅτινα περιλαμβάνουν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα.

3) Εἰς τὰ οἰκογενειακά, ἅτινα περιλαμβάνουν γενικῶς τὰ καθήκοντα πρὸς τὴν οἰκογένειαν.

4) Εἰς τὰ κοινωνικά, ἅτινα περιλαμβάνουν γενικῶς τὰ

πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν καθήκοντα.

5) Εἰς τὰ ἐθνικά, ἅτινα περιλαμβάνουν τὰ πρὸς τὴν πατρίδα ἡμῶν καθήκοντα.

6) Εἰς τὰ διεθνή, ἅτινα περιλαμβάνουν τὰ πρὸς πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα καθήκοντα ἡμῶν.

Σημείωσις. Ταύτην τὴν δευτέραν διαίρεσιν θ' ἀκολουθήσωμεν ἐκθέτοντες συντόμως τὰ διάφορα ἡμῶν καθήκοντα. Ἀλλὰ τί καλεῖται καθήκον; Ὁ ἡθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἀγάπην καὶ σεβασμὸν πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ πρὸς τοὺς ὁμοίους ἡμῶν. Ἡ ὑποχρέωσις λοιπὸν ἡμῶν, ἡ ἐκ τοῦ ἡθικοῦ νόμου ἀπορρέουσα, καλεῖται *καθήκον*.

II. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΗΜΩΝ

Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν καθήκοντα εἶναι τὰ πρῶτα. Δύο εἶναι οἱ λόγοι οἱ ἀναγκάζοντες νὰ προηγῶνται πάντων τῶν λοιπῶν τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα· ἡ ἀξία τοῦ ὄντος, εἰς τὸ ὁποῖον διευθύνονται καὶ δευτερον, διότι ἐκ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν καθηκόντων πηγάζουν πάντα τὰ ἄλλα.

Ταῦτα λοιπὸν ἔχουν ὡς ὑπόθεσιν τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἡμῶν. Εἶναι ἐκεῖνος, πρὸς τὸν ὁποῖον τείνομεν νὰ φθάσωμεν, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον θὰ δώσωμεν λόγον διὰ τὰς πράξεις ἡμῶν. Δοξάζοντες λοιπὸν καὶ ἀναγνωρίζοντες τὸν Θεὸν ἀναγνωρίζωμεν, ὅτι ἐξαρτώμεθα ἐξ αὐτοῦ καί, ὅτι ὀφείλομεν νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι καὶ πρὶν φθάσωμεν εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἐννοῶμεν, ὅτι ἀνήκομεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας ἀνήκομεν εἰς τὸν Θεόν.

Ἐξ ἄλλου δὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς προβάλλει τὸ ὕψιστον καθήκον ἡμῶν, ἐκ τοῦ ὁποῖου παράγονται πάντα τὰ λοιπά.

Ὁ ὀρθὸς λόγος π. χ. δύναται νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ μᾶς τὸ ἐπιβάλλῃ. Τὸ ἀγαθὸν ἀποβαίνει δι' ἡμᾶς τὸ καθήκον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑποχρεώνει, τότε μόνον, ὅταν παρίσταται τοῦτο, ὡς ἔκφρασις τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς λοιπὸν ὁ αἰώνιος νομοθέτης εἶναι ὁ ἐπιβάλλων εἰς ἡμᾶς τὴν ἠθικὴν. Καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα ἠθικὴ ἡμῶν πρᾶξις εἶναι καθήκον πρὸς τὸν Θεόν.

Πῶς γνωρίζομεν τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἡμῶν. Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν καθήκοντα γνωρίζομεν διὰ δύο ὁδῶν· διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Καὶ διὰ μὲν τῆς θείας ἀποκαλύψεως τὸ φῶς τοῦ θεοῦ φθάνει μέχρις ἡμῶν, διότι « πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων » (Ίακωβ. β. α' 17) καὶ διότι « τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐδήλωσεν ἡμῖν ». Διὰ δὲ τοῦ ὀρθοῦ λόγου δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν θεόν· ἵνα μὴ ὅμως παραπλανηθῶμεν πρέπει τὰ πορίσματα τοῦ ὀρθοῦ λόγου νὰ ἐπικυρώσῃ ὁ ἐξ ἀποκαλύψεως λόγος. Δὲν ἀντιφάσκουν δὲ οἱ δύο οὗτοι τρόποι τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀλλήλους. Ὅσακις λοιπὸν ὁ ὀρθὸς λόγος δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως τοιοῦτον, ὅστις περιέχεται εἰς τὴν Ἀγ. Γραφὴν καὶ τὴν Ἱερὰν παράδοσιν, τοὺς δύο τούτους ἀλανθίστους κώδικας τῶν χριστιανῶν, σημαίνει, ὅτι οὗτος, ὁ ὀρθὸς δηλαδὴ λόγος, παρεπλανήθη. Τὰ καθήκοντα λοιπὸν τὰ προβαλλόμενα ὑπὸ τοῦ ὑγιоῦς ὀρθοῦ λόγου συντελοῦν εἰς τὴν τελειωτέραν κατανόησιν τῶν διὰ τῆς ὑπερφυσικῆς ὁδοῦ προβαλλομένων ἡμῖν καθηκόντων, διότι ἔχομεν ὑποχρέωσιν νὰ γνωρίζωμεν τι ὀφείλομεν ὡς χριστιανοὶ καὶ ὡς ἄνθρωποι νὰ πράττωμεν. Δὲν ἐγκαταλιμπάνεται λοιπὸν ὁ ὀρθὸς λόγος εἰς τὴν τύχην του, ἵνα δημιουργήσῃ τὰς πλάνας ἐκεῖνας, τὰς

ὁποίας παρουσιαζουν τὰ διάφορα φιλοσοφικά συστήματα τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας φιλοσοφίας, τὰ ὅποια δὲν ἐφωτίσθησαν ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ τοῦναντίον χειραγωγεῖται καὶ φωτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀνεσπέρου φωτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Αἱ θεμελειώδεις ἀλήθειαι, ἐφ' ὧν στηρίζονται τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἡμῶν. Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν καθήκοντα στηρίζονται ἐπὶ δύο ἀληθειῶν· εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχει δηλαδὴ *Θεὸς καὶ ψυχὴ*.

Ἡ ὑπαρξὶς τοῦ θεοῦ εἶναι ἀλήθεια γενικῶς παρ' ὅλων τῶν λαῶν παραδεδεγμένη. Προαισθάνονται καὶ ἐννοοῦν ταύτην τόσον οἱ ἀπολίτιστοι, ὅσον ἐμμανῶς καὶ τελείως τὴν παραδέχονται τὰ καλλιεργημένα πνεύματα. Ἡ αἰτιολογία τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἐξῆς σύντομον ἀπόδειξιν « Τὸ Σύμπαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρήχθῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, διότι αὐτόματος γένεσις εἶναι ἀδύνατος, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ. Διότι τὸ Σύμπαν, εἴτε ὥς τι ὅλον, εἴτε κατὰ μέρος ἐξεταζόμενον δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ. Εἴτε πρόκειται λοιπὸν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος, εἴτε πρόκειται περὶ τῆς ἁρμονίας, ἣτις παρουσιάζεται ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ κόσμου, πάντοτε ἀναγγέλλεται ἡ ὑπαρξὶς τοῦ Θεοῦ. « Οἱ Οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, λέγουν οἱ ψαλμοὶ, ποιήσιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα ». Ἀναγγέλλεται δὲ πάντοτε, ὅτι τὸ ὑπέρτατον τοῦτο Ὅν διακρίνεται τοῦ κόσμου, ὅτι εἶναι Σοφόν, Ἀενδεές, Αὐταρκες καὶ Παντοδύναμον. Αὐτὸ τὸ Ὅν εἶναι ὁ Θεός. Βεβαίως ἀκούονται κατὰ τῆς Ὑψίστης ταύτης ἀληθείας αἱ ὑστερिकाὶ κραυγαὶ τῶν ἀπίστων καὶ αἱ ἀστήρικτοι θεωρίαι αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως εἶναι τόσον ἀδύνατα καὶ μάταια τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν, ὥστε διαλύονται ὡς καπνὸς εἰς τὴν πρώτην πνοὴν τοῦ

άερος τῆς λογικῆς. Ἡ ἀπολογητικὴ θεολογία δύναται νὰ παρουσιάσῃ τὰ ἰσχυρότατα πνεύματα πάσης ἐποχῆς ὑπέρμαχα τῆς ιδέας τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Καθὼς πάλιν δύναται νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ ἀρνούμενοι τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἄνθρωποι διεφθαρμένοι, οἵτινες φρίσσοντες πρὸ τῆς ιδέας τῆς εὐθύνης διὰ τὰς πράξεις των ἀπορρίπτουν τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ. Ὡστε εἰς αὐτοὺς τὰ πάθη ἐγέννησαν τὰς ἀμφιβολίας.

Ὁ Θεὸς τὰ ὄντα ἐδημιούργησε κατὰ κλίμακα τελειότητος, ἵνα τὰ ἀτελέστερα ὑπηρετοῦν τὰ τελειότερα. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς δὲ τῆς κλίμακος ταύτης ἔθετο τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον δημιουργήσας κατ' εἰκόνα αὐτοῦ καὶ ὁμοίωσιν, κατέστησε βασιλέα τῆς κτίσεως. Δὲν ἔδωκε λοιπὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον ζῶν σῶμα, ὅπως εἰς τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ ψυχὴν πνευματικὴν καὶ ἀθάνατον. Ἡ ψυχὴ αὕτη μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν πνευματικότητά της διὰ τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ σκέπτηται, νὰ ἐξετάζῃ ἑαυτήν, νὰ θέλῃ ἐλευθέρως κλπ. Ἀλλ' ἂν αὕτη εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς ὕλης, εἶναι δηλαδὴ πνεῦμα ἔπεται ὅτι εἶναι ἀθάνατος καὶ ἀκολουθεῖ τὸ σῶμα μέχρις οὔτου τοῦτο διαλυθῇ. Οὕσα λοιπὸν πνεῦμα ἢ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου διακρίνει τὸν Δημιουργὸν της. Οὕσα δὲ ἀθάνατος προπαρασκευάζει κατὰ τὴν παροῦσαν της ὑπαρξιν τὴν μέλλουσαν αὐτῆς τοιαύτην. Ὅταν λοιπὸν παραδεχθῇ τις ὡς καλὸς χριστιανὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος λογικὸς, **Θεὸν καὶ ψυχὴν**, τότε ὑποβάλλεται εἰς διάφορα καθήκοντα. Διότι ὁ Θεὸς ὡς δημιουργὸς ἔχει δικαίωμα ἐφ' ὅλων τῶν δημιουργημάτων του καὶ ἐπομένως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰδιαίτερος. Ἀλλ' ὅμως ἐξ ὅλων τῶν δημιουργημάτων ὁ ἄνθρωπος μόνος δύναται νὰ ἀναγνωρίξῃ τὰ δικαιώματα ταῦτα τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ὑπόκειται εἰς διάφορα καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ὀφείλει νὰ ἐκπληρώσῃ.

4) *Τίνα εἶναι τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἡμῶν.*

Ὁ Θεὸς ἔχει πρὸς ἡμᾶς δύο εἶδους δικαιώματα καὶ ἡμεῖς ἐπομένως δύο εἶδους καθήκοντα. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἡμῶν. Ἐνεκα τούτου, διότι εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ὑμῶν, ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίζωμεν, ὅτι ἐξαριώμεθα ἀπ' αὐτοῦ, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ *θρησκεία*. Τὴν ἐξάρτησιν δὲ ταύτην ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δεικνύομεν διὰ *τῆς λατρείας*, καὶ *τῆς προσευχῆς*. Διὰ τῆς λατρείας ἀνακηρύττομεν τὸν Θεὸν ὅτι εἶναι τὸ ὄν κυριαρχοῦν ἡμῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου τὸ πᾶν ἔχομεν λάβει· διὰ δὲ τῆς προσευχῆς διακηρύττομεν, ὅτι διαμένει δι' ἡμᾶς ἡ ἀληθὴς πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ, ὅτι παρ' αὐτοῦ πρέπει ν' ἀναμένωμεν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλος ἡμῶν, ἡμεῖς ὀφείλομεν διαρκῶς νὰ πλησιάζωμεν πρὸς Αὐτόν, τελειοποιοῦντες τὴν ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ μιμούμενοι Αὐτόν.

Λοιπὸν τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἡμῶν περιλαμβάνονται εἰς τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα καὶ εἰς τὰ τῆς μιμήσεως.

Θρησκευτικὰ καθήκοντα. Ταῦτα συνίστανται ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ.

Διὰ τῆς *λατρείας* ἀναγνωρίζομεν τὸν Θεόν, ὥς δημιουργόν. Ἡμεῖς δὲν κατέχομεν τίποτε, τὸ ὁποῖον δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ· τὰ πάντα ἐλάβομεν κατὰ χάριν· ἡ ὑπαρξὶς μας, ἡ ζωὴ μας, ἡ υἰγεία μας, ἡ διανοητικότης μας, ἡ δυνάμις μας, αἱ μεγάλαι ψυχικαὶ ἐμπνεύσεις, καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχομεν προέρχονται ἐκ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοῦτο λοιπὸν πρὸ ὕψιστον ὄν ὀφείλομεν σεβασμόν, διότι εἶναι Ὑπερῶν καὶ Ἀνεκδέες. Ὀφείλομεν δὲ ὡσαύτως σεβασμόν, καὶ ἀγάπην, διότι ἡ ἀγαθουργὸς Αὐτοῦ χεὶρ ἐπεκτείνεται εἰς ἡμᾶς.

Ὁ σεβασμὸς δὲ οὗτος καὶ ἡ ἀγάπη συνιστοῦν τὴν λατρείαν.

Διὰ τῆς προσευχῆς ἀναγνωρίζομεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ μας καί, ὅτι εἴμεθα ἔργα τῶν χειρῶν του· ἡ δὲ ὑπαρξις ἡμῶν εὐρίσκεται ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ. Ἀναγνωρίζομεν δὲ ὅτι τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ζητοῦμεν τὴν βοήθειαν Αὐτοῦ καὶ ἐξαιτούμεθα τὴν χάριν Αὐτοῦ. Ἡ χάρις αὕτη παρέχεται εἰς τοὺς αἰτοῦντας καὶ ἐπιμένοντας. Ἡ προσευχὴ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ μεταβάλῃ τὴν ψυχὴν μας· δίδει δύναμιν εἰς τοὺς προσευχομένους. Πόσα ἔδεν κατώρθωσαν οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς προσευχῆς! Ἡ προσευχὴ εἶναι ἀληθὲς μεγαλεῖον διὰ τὸν ἄνθρωπον, διότι προσεγγίζει προσευχόμενος πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ προσευχὴ εἶναι πηγὴ παρηγορίας· ὅταν πάντες ταχθοῦν καθ' ἡμῶν, ὅταν ἀπολέσωμεν θέσεις καὶ ἀξιώματα, ὅταν χάσωμεν τὴν υγείαν μας καὶ πρόκειται νὰ γείνωμεν λεία τοῦ τάφου, ὅταν ἀπολέσωμεν τὴν σωματικὴν ἡμῶν ρώμην καὶ περιουσίαν καὶ πᾶν ὅ,τι ἄλλο ἔφερον εἰς ἡμᾶς αἱ περιστάσεις, μόνον ἐν τῇ προσευχῇ δυνάμεθα νὰ εὐρώμεν παρηγορίαν. Μόνον ἡ ἐπικοινωνία ἡμῶν μετὰ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, μετὰ τοῦ προνοητοῦ δύναται νὰ εἶναι πραγματικὸν βάλαμον διὰ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Μεγάλῃ ἡ δύναμις τῆς προσευχῆς!

Ἡ λατρεία πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ λατρεία εἶναι ἡ πρακτικὴ ἄσκησις τῶν καθηκόντων ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν. Διακρίνεται δὲ αὕτη εἰς *ἀτομικὴν καὶ ὁμαδικήν*. Ἡ ἀτομικὴ λατρεία εἴτε ἡ ἐσωτερικὴ εἴτε ἡ ἐξωτερικὴ, εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν προσωπικῶς ἀποδίδει ἕκαστος πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ δὲ ὁμαδικὴ εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἀποδίδουν εἰς τὸν Θεόν.

Α' Ἐσωτερικὴ λατρεία. Αὕτη εἶναι ἐνέργεια θρησκευ-

τική, ἥτις ἐξελίσσεται εἰς τὰ μύχια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἐκ μέρους τοῦ νοῦ εἶναι παραδοχὴ εὐσυνείδητος καὶ σταθερὰ πασῶν τῶν ἀληθειῶν, τὰς ὁποίας πρέπει τις νὰ πιστεύῃ. Ἐκ μέρους δὲ τῆς καρδίας εἶναι ἐκδήλωσις ἀγάπης καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις μᾶς ἐδημιούργησεν. Εἶναι θερμὴ προσφυγὴ εἰς τὸν Θεόν, ἵνα παράσχη εἰς ἡμᾶς πάντα, ὅσων ἔχομεν ἀνάγκην, ἵνα διατηρηθῶμεν ἐν τῇ ἡθι-κότητι. Ἐκ μέρους δὲ τῆς βουλῆσεως εἶναι συναίνεσις πλή-ρης τῆς θελήσεως ἡμῶν πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπόλυτος πεποίθησις ἡμῶν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς θείας προνοίας. Διὰ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων πράξεων ἀποδίδει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν Θεόν τιμὰς, αἵτινες ἀνήκουν εἰς Αὐτὸν καὶ ἐνδυνα-μοῦται ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ἐν τῇ πάλῃ κατὰ τοῦ κακοῦ.

Ἡ ἐσωτερικὴ λατρεία εἶναι τὸ οὐσιῶδες τῆς θρησκείας ἔρ-γον· ἄνευ δὲ ταύτης ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία εἶναι ἄπλοῦς κενὸς τύπος. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη λατρεία συναθροίζει πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πλησιάζει πρὸς τὸν Παν-τοδύναμον. Ἐν τῇ προσεγγίσει δὲ ταύτῃ ἀναλαμβάνει ὁ ἄν-θρωπος δυνάμεις. Εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ λατρεία ἀσκήσις τῆς ψυχῆς, ἵνα ἀποβῇ νικητρία καὶ λάβῃ τὸν στέφανον τῆς δόξης, ὅπως ἡ γυμναστικὴ εἶναι ἀσκήσις τοῦ σώματος.

Β. Ἐξωτερικὴ λατρεία. Αὕτη εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων, ἵνα στηρίξῃ τὴν ἐσωτερικὴν τοιαύτην, ὅπως ὁ δαυλὸς εἰς τὴν ἐστίαν, ἵνα διατηρηθῇ ἡ φλόξ. Συνίσταται δὲ αὕτη εἰς γονυκλισίας, σημεῖα τοῦ σταυροῦ, εἰς ψαλμοὺς, εἰς φοίτησιν εἰς τοὺς ναοὺς καὶ ἐκ-πλήρωσιν ἀνελλιπῇ τῶν τύπων, οὓς ἐπιβάλλει ἡ λατρεία.

Πάντοτε ἐσωτερικόν τι αἶσθημα ἀποβαίνει ζωηρότερον, ὅταν καὶ ἐξωτερικῶς ἐκδηλοῦται. Ὁ Πασχάλ λέγει « θέλετε νὰ πιστεύσητε καὶ δὲν ἠξεύρετε τὸν δρόμον ; Θέλετε νὰ θε-

ραπευθῆτε ἐκ τῆς ἀπιστίας καὶ ζητεῖτε φάρμακον; Πλησιάζετε ἐκείνους, οἱ ὅποιοι πιστεύουν. Οὗτοι γνωρίζουν καὶ τὸν δρόμον καὶ τὰ φάρμακα, δι' ὧν θὰ θεραπευθῆτε. Ἀκολουθήσατε τὸν δρόμον αὐτόν· πίετε καὶ σεῖς ὕδωρ ὑγιασμένον, παρακολουθήσατε τὰς ἱεροτελεστίας, ψάλλετε μετ' ἐνθουσιασμοῦ» Πᾶν αἷσθημα, τὸ ὅποιον δὲν καλλιεργεῖται μαραίνεται καὶ τὸ καλλιεργούμενον εὐανθεῖ· τοῦτο ἀπαντᾷ τις καὶ εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἷσθημα.

Γ.' Ἡ ὁμαδικὴ λατρεία. Αὕτη συνίσταται εἰς τὸ ὅτι πολλοὶ ὁμοῦ λατρεύουν τὸν Θεόν. Ψάλλουν δηλαδή, ἔχουν κοινὰς ἐορτάς, κοινὰς τελετάς, κοινὰς ἱερὰς στιγμὰς ἐν τῇ λατρείᾳ. Αὕτη ἔχει διπλοῦν σκοπὸν α) ἀποδίδει εἰς τὸν Θεὸν τιμὰς παρ' ὅλης τῆς κοινωνίας, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ Θεὸς δημιουργὸς καὶ β) ἐνισχύει τοὺς δεσμούς, οἵτινες ἐνοῦν Θεὸν καὶ ἀνθρώπους. Τὸ παράδειγμα τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸν ἄλλον, ἢ μετάδοσις τῆς θρησκευτικῆς συμπάθειας τοῦ μὲν πρὸς τὸν δέ, ἀνάπτουν περισσότερον τὸν θρησκευτικὸν σπινθῆρα καὶ καθιστοῦν τοῦτον ζωηρότερον. Τὴν στιγμὴν δὲ τῆς κοινῆς λατρείας οἱ ἄνθρωποι αἰσθάνονται ἀλλήλους περισσότερον ἀδελφούς, θυσιάζουν εὐχερέστερον τὸν βάρβαρον αὐτῶν ἐγωϊσμόν, ἀγαπῶνται καὶ βοηθοῦνται περιπαθέστερον.

Ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος μόνος δὲν δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἔχει λοιπὸν ἀνάγκην χειραγωγῶν. Τοιοῦτος χειραγωγὸς εἶναι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἥτις εἶναι ἡ τελευταία λέξις τῆς θρησκείας. Εἶναι ἡ τελειοτάτη ἀποκάλυψις τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ἀτελῶς ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ Π. Δ. καὶ ἐντελέστατα διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ὁποίου αἱ διδασκαλίαι περιέχονται ἐν τῇ Ἀγ. Γραφῇ καὶ

τῇ Ἱερᾷ παραδόσει. Ὁ Χριστὸς λοιπὸν ἐδίδαξε πῶς πρέπει νὰ λατρεύηται καὶ ν' ἀγαπᾶται ὁ Θεός· καὶ πῶς πρέπει νὰ προσευχόμεθα καὶ νὰ ὑπηρετῶμεν τὸν Θεόν. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Χριστοῦ ἐξακολουθοῦν διὰ μέσου τῶν αἰώνων νὰ φωτίζουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ δεικνύουν εἰς αὐτοὺς τὴν σχέσιν, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ προσεύχεσθαι λοιπὸν καὶ πιστεύειν, ὡς ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία κελεύει, εἶναι πίστις καὶ προσευχή, ὅπως θέλῃ αὐτὴν ὁ Θεός. Ἡ περιφρόνησις δὲ τῆς λατρείας καὶ τῶν τύπων ἕνεκα διαφόρων λόγων, τοὺς ὁποίους δημιουργεῖ καὶ ὑποστηρίζει ἡ ὑπὸ διαφόρους τρόπους ζῶσα ἀπιστία, εἶναι πρᾶξις, τὴν ὁποίαν καταδικάζει ὁ Θεός.

Καθήμενος μιμήσεως. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλος ἡμῶν, διότι θὰ κρίνῃ περὶ ἡμῶν τίνα χρῆσιν ἐκάμαμεν τῶν δώρων Αὐτοῦ, ἐλεύθεροί ὄντες. Εἶναι τὸ τέλος ἡμῶν, διότι εἶναι τὸ τέρας πάσης ψυχικῆς καὶ διανοητικῆς ἡμῶν ἐμπνεύσεως. Εἶναι τὸ τέλος, διότι εἶναι τὸ ὕψιστον ἰδεῶδες, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνει ὁ ἡθικὸς ἡμῶν βίος, εἶναι τὸ αἰώνιον πρότυπον πάσης ἡμῶν ἐνεργείας. Τὸ ν' ἀκολουθῇ τις τὸν Θεόν, τοιοῦτοτρόπως θεωρούμενον, αὐτὸ εἶναι ἡ μίμησις τοῦ Θεοῦ. Βεβαίως δὲ ἔχει ιδιότητος ὁ Θεός, τὰς ὁποίας, δὲν δυνάμεθα νὰ προσεγγίσωμεν. Αἴφνης τὸ ἀσώματον, τὸ παντοδύναμον, τὰς ὁποίας θαυμάζομεν κ.τ.λ. ἔχει ὅμως καὶ ἄλλας, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ μιμηθῶμεν ὡς τὴν ἀγαθότητα, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἀνεξικακίαν κ.τ.λ.

Ὅσον τελειότερον ἐξετάζομεν τὸν ἑαυτὸν μας, τοσοῦτον εὐρίσκομεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Τοσοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας δυνάμεις, τὰς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ καλλιεργήσωμεν, ἵνα τελειοποιήσω-

μεν τὴν ἐν ἡμῖν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Τὸ μόνον δὲ μέσον τῆς προσεγγίσεως πρὸς τὸ θεῖον ἰδεῶδες εἶναι ν' ἀνυψώσωμεν καὶ ἀναπτύξωμεν τὸν ἑαυτὸν μας. Ἐν τούτῳ δὲ συνίσταται δλόκληρον τὸ ἠθικὸν ἡμῶν πρόγραμμα. Ὅσοις τις ὑψοῦται ἠθικῶς τόσον μάλιστα προσεγγίζει τὸν Θεόν. Τότε λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν πῶς θὰ ἡμπορῇ νὰ μὴ ἀγαπᾷ τοὺς ὁμοίους του, ὅπερ εἶναι θέλημα τοῦ Θεοῦ ; ἡ Ἀγ. Γραφή λέγει «ἐάν τις εἴπῃ ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ ψεύστης ἐστὶ καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ (Ἡ' Ἰων. ζ' 20). Ὅμοίως δὲ ὁ θρυμματίζων τὸν ἐγῶισμόν του καὶ τελῶν τὰ πρὸς τὸν Θεὸν θρησκευτικὰ καθήκοντα πῶς θὰ δικαιολογηθῇ, ὅταν κυριαρχῇται ὑπὸ τῶν παθῶν αὐτοῦ ;

Ζητήματα πρὸς συζήτησιν

Νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ ἀκόλουθον ῥητὸν «ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις (Ἰωάν. ιγ' 35).

Ἀξιώματα

1) Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἰς γὰρ ἐστὶν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (Ματ. κγ' 9).

2) Ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμεν (Πραξ. ιζ' 28).

3) Ἄνθρωπος ἄνευ θρησκείας εἶναι ὡς ζῶν φοβερὸν, τὸ ὅποιον δὲν ξννοεῖ τὴν ἐλευθερίαν του, τὴν ὁποίαν ἐξευτελίζει καὶ κατατρώγει (Montesquieu).

4) Ἡ τελεία ἔκφρασις τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι Θεὸς ἄριστα ἐννοούμενος, ἄριστα λατρευόμενος, ἄριστα ὑπηρετούμενος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ προσευχὴ εἶναι ὁ τελευ-

ταῖος λόγος καὶ ἡ τελευταία πράξις τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ (Lamartine).

5) Ὅσον ἐννοῶ τὰ μυστικά τῆς δημιουργίας τοσοῦτον θαυμάζω καὶ ἐξυμνῶ τὸν Δημιουργὸν (Νεύτων).

11. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗΝ ΖΩΗΝ

Μετὰ τὰ πρὸς Θεὸν καθήκοντα ἐπιβάλλεται εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ προαγάγῃ τὸν ἑαυτὸν του. Διὰ τοῦτο δὲ μετὰ ταῦτα θὰ ἐξετάσωμεν τὸν ἄνθρωπον ὡς μεμονωμένον καὶ θὰ ἴδωμεν ποῖα καθήκοντα ἔχει εἰς τὸν ἀτομικὸν του βίον. Ἀλλὰ τὸ ἄτομον περιβάλλεται πανταχόθεν ἀπὸ κατώτερα ὄντα, τὰ ὁποῖα ἔχει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του· πρέπει λοιπὸν νὰ ἴδωμεν πῶς πρέπει νὰ φέρεται πρὸς αὐτὰ καὶ ἔπειτα πῶς πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ τὸν ἑαυτὸν του.

12. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΑ ΚΑΤΩΤΕΡΑ ΟΝΤΑ

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τῶν κατωτέρων ὄντων κυρίαρχος, διότι ταῦτα ἐδημιουργήθησαν δι' αὐτόν. Ἀλλ' ὅμως ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου ἐπ' αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀπολυτός· ὀφείλει δὲ νὰ κανονίξῃ ταύτην ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς προόδου καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς χρήσεως.

Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν ἀπαγορεύει πᾶσαν κατάχρησιν. Ἄν δὲ ταῦτα ἐδημιουργήθησαν νὰ εἶναι ἄφθονα τοῦτο ἐγένετο, ἵνα ἐξυπηρετηθῇ ἐντελέστερον ὁ ἄνθρωπος.

Καθήκοντα πρὸς τὰ ἄψυχα ὄντα καὶ τὰ φυτά.
Ὁ ἠθικὸς νόμος ἀπαγορεύει πᾶσαν ἄνευ λόγου καταστροφὴν προϊόντος τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, χαρακτηρίζων τὸ ἐναντίον ὡς βανδαλισμόν.

Εἶναι λοιπὸν τελείως ἀπηγορευμένον νὰ καταστρέφῃ τις

ἐν δάσος, νὰ κόπη δένδρα ἢ καὶ κλάδους ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου.

Ἀπαγορεύεται δὲ ἡ φθορά, διότι πάντα ταῦτα ἐξυπηρετοῦν τὴν ζωὴν. Τίς δὲν γνωρίζει τὴν χρησιμότητα τοῦ δάσους καὶ παντὸς ἐν γένει δένδρου διὰ τὴν ζωὴν ; Μήπως δὲν εἶναι φονεὺς πᾶς ὁ κόπτων δένδρα ἢ πυροπολῶν δάση ; Δὲν καταστρέφει οὗτος στοιχεῖα ζωῆς διὰ τῆς πράξεώς του ταύτης ;

Ὡσαύτως τὰ βιβλία, οἱ πίνακες, τὰ ἀγάλματα, τὰ ἔργα τῆς τέχνης πρέπει νὰ εἶναι σεβαστὰ ἐπειδὴ εἶναι ὠφέλιμα, διότι ἐν τούτοις βλέπει τις τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ μελετᾷ τὸν πολιτισμὸν τῶν διαφόρων ἐποχῶν.

Πλὴν ὅμως βιβλία ἐπικίνδυνα, εἰκόνες αἰσχυραὶ καὶ πᾶν προῖον ἐν γένει, εἴτε τῆς διανοίας, εἴτε τῆς τέχνης, τὸ ὁποῖον ὡς σκοπὸν ἔχει τὴν διαφθοράν, πρέπει νὰ καίηται. Δυστυχῶς πόσα τοιαῦτα βιβλία δὲν κυκλοφοροῦν σήμερον καὶ πόσα ἄσεμνα θεάματα δὲν παριστάνονται εἰς τὰ θεάτρα ! Ἐὰν σήμερον ἡ ἠθικὴ εὐρίσκεται ἐν παραλύσει τοῦτο συμβαίνει, διότι διάφοροι παράγοντες δὲν ἐσκέφθησαν ποτέ, ὅτι ἡ καθαρότης τῆς καρδίας καὶ τὸ ἀδιάφθορον τοῦ πνεύματος εἶναι ἀγαθὰ ἀνωτέρα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε πρέπει νὰ ὑποτιμᾷ τις χάριν τῆς τέχνης.

Καθήκοντα πρὸς τὰ ζῶα. Τὰ ζῶα δύναται νὰ μεταχειρίζηται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ ὅχι ὅμως καὶ νὰ τυραννῇ αὐτά. Διὰ τοῦτο ὁ ἠθικὸς νόμος ἀπαγορεύει πᾶσαν αἰκίαν κατὰ τῶν ζώων. Τὰ ζῶα εἶναι ὅπως ἡμεῖς πεπρωκισμένα δι' αἰσθηματικότητος. Αἱ κραυγαί, τὰς ὁποίας ἐκβάλλουν, ὅταν κτυπῶνται, μαρτυροῦν τὴν ὀδύνην των. Δὲν εἶναι λοιπὸν καθαραὶ μηχαναί, ὡς ἰσχυρίσθησάν τινες.

Διὰ τοῦτο εἶναι φοβερόν νὰ πολλαπλασιάζωμεν τὴν θλίψιν αὐτῶν. Ὅταν κακομεταχειρίζομεθα τὰ ζῶα καλλιεργοῦμεν τὰ ἔνστικτα τῆς σκληρότητος ἡμῶν καὶ βραδύτερον εἶναι ἐπόμενον νὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ πρὸς τοὺς ὁμοίους ἡμῶν. Ὁ ἄνθρωπος ὁ σκληρῶς φερόμενος πρὸς τὰ ζῶα θὰ φανῇ τοιοῦτος καὶ πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα του.

Δικαιοῦται ὅμως νὰ μεταχειρίζηται ταῦτα εἰς τὰς ἀνάγκας του.

Ἔχει προσέτι ὁ ἄνθρωπος ὑποχρέωσιν νὰ ὑπερασπίζῃ ἑαυτὸν ἐκ τῶν προσβολῶν τῶν ζώων. Εἶναι ζῶα ἐπικίνδυνα. Κατὰ τούτων πρέπει ν' ἀντιταχθῇ καὶ νὰ τὰ φονεύσῃ ἐν ἀνάγκῃ, ἵνα σώσῃ τὴν προσωπικότητά του.

Ὅμοίως δύναται νὰ μεταχειρίζηται ταῦτα πρὸς τροφήν του, ἂν καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀκρεοφαγίας ἀντιτίθενται θεωροῦντες ὡς φόνον πᾶσαν χύσιν αἵματος καὶ τὸ κρέας, ὡς πτώμα· νομίζουν δὲ ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ κρέατος καταστρέφει τὴν ὑγείαν. Ἡ μέση ὁδὸς εἶναι ἡ ἀρίστη. Ὅχι κατάχρησις, ἀλλὰ χρῆσις εἶναι ὠφέλιμος.

Ὅμοίως δικαιοῦται ὁ ἄνθρωπος νὰ μεταχειρίζεται ταῦτα εἰς τὰς ἐργασίας του ὅπως τὸν ἵππον π. χ. τὸν βοῦν κ. τ. λ. Καὶ νὰ ἐνεργῇ ἐπ' αὐτῶν διάφορα πειράματα ἐπιστημονικὰ πρὸς εὑρεσιν διαφόρων ὀρρῶν χρησίμων διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἴσως φαίνεται τοῦτο βάρβαρον· εἶναι ὅμως ἀπαραίτητον διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Δικαιοῦμεθα νὰ κατασκευάζωμεν ἀνθοδέσμας ἢ νὰ κάμνωμεν πειράματα ἐπὶ τῶν ζώων.

2) Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν σύλλογοι πρὸς προστασίαν τῶν ζώων.

Ἀξιώματα

Πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον (Α΄ Τιμ. δ' 4)

2) Οἰκτεῖρει δίκαιος ψυχὰς κτηνῶν αὐτοῦ· τὰ σπλάχνα τῶν ἀσεβῶν ἀνελεήμονα (Παροιμ.).

14. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἐκ σώματος καὶ πνεύματος, διὰ τοῦτο ἔχει καθήκοντα πρὸς τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα του, τὰ ὁποῖα, ἐξετάζομεν.

15. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΩΜΑ ΤΟΥ

Καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Οὐδεὶς ἔχει δικαίωμα νὰ ζῇ κατὰ τύχην ἢ κατὰ τὰς ἰδιοτροπίας του, ἀλλ' ὅμως ὀφείλει νὰ διευθύνῃ τὸν βίον του ἀκολουθῶν ὀρισμένους κανόνας. Διότι ἡ ἀνθρωπίνη ἐν ἡμῖν προσωπικότης εἶναι θεία παρακαταθήκη, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς πρέπει νὰ φυλάττωμεν. Δύο ἀξιώματα λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ τηρῶμεν ἐν τῇ φροντίδι περὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας· τὸ πρῶτον εἶναι «δὲν θὰ βλάβῃς ποτε ἑαυτὸν» καὶ τὸ δεύτερον «ἐργάζου διὰ νὰ προαχθῇς καὶ εὐτυχήσῃς».

Καθήκοντα πρὸς τὸ σῶμα μας. Τὸ σῶμα μας εἶναι σάρκινον ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὴν ψυχὴν· εἶναι ἐπίσης τὸ ἐπιτήδειον ὄργανον, τὸ ὁποῖον αὕτη μεταχειρίζεται διὰ τὰς ἐνεργείας της· εἶναι ὁ ὑπηρέτης ὁ ἐκτελῶν τὰς ἐντολὰς της, διὰ τοῦτο ὁ ἠθικὸς νόμος μᾶς ἐπιβάλλει νὰ σεβώμεθα αὐτὸ καὶ νὰ τὸ καθιστῶμεν ἐπιτήδειον διὰ διάφορα ἔργα. Τὸ σῶμα λοιπὸν εἶναι ἀχωρίστως συνδεδεμένον μετὰ τῆς ψυχῆς, ὥστε ἐν τῇ πραγματικότητι τὰ δύο ταῦτα ἀποτελοῦν τὸν ἄνθρωπον. Πᾶσα λοιπὸν προσβολὴ κατὰ τοῦ

σώματος διευθύνεται κατὰ τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, ἐνῶ πάλιν ἡ ὑγεία καὶ ἡ εὐρωστία αὐτοῦ ἀντανακλᾷ εἰς τὸν ὅλον ἀνθρώπον «Νοῦς ὑγιὲς ἐν σώματι ὑγιεῖ» ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι. Ἐνεκα λοιπὸν τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ μετὰ τῆς ψυχῆς παράγονται διάφοροι ὑποχρεώσεις, ὡς π. χ. νὰ φροντίζωμεν διὰ τὸ σῶμα μας, νὰ τὸ διατηρῶμεν ἄθικτον καὶ ἐν ταύτῳ νὰ τοῦ παρέχωμεν τὴν εὐτυχίαν του.

Τὸ καθήκον τῆς διατηρήσεως τοῦ σώματός μας. Τότε τὸ σῶμα εἶναι ὄργανον τῆς ψυχῆς, ὅταν τοῦτο διατηρῇται ὑγιές. Διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ ἀπαγορεύει πάσας τὰς ἐκ τῆς θελήσεως ἡμῶν πηγαζούσας πράξεις, αἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ βλάψουν τὸ σῶμα μας. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ἡ αὐτοκτονία, ἥτις καταστρέφει τὴν ζωὴν καὶ ὁ ἀλκοολισμός, αἱ ἀκόλαστοι ἀπολαύσεις καὶ ἡ ἀκαθαρσία, αἵτινα ὑπονομεύουν τὴν ζωὴν.

Ἡ αὐτοκτονία. Αὕτη εἶναι ἡ πρᾶξις ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος τερματίζει τὸν βίον αὐτοῦ θεληματικῶς. Εἶναι δὲ πρᾶξις βαρυτάτη ἀντιστρατευομένη κατὰ τῆς ἠθικῆς, διότι καταλύει πᾶν καθήκον. Ἡ ζωὴ δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἀνθρώπον· ἐδόθη εἰς αὐτὸν μόνον διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ καθήκοντά του. Τὸ καθήκον τῆς ζωῆς ἐπεβλήθη εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ χάριν τοῦ ἰδίου, κυρίως, διότι ἔχει ὑποχρέωσιν νὰ καλλιεργήσῃ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὸν τελειοποιήσῃ· καὶ χάριν τῆς κοινωνίας, ἥτις ἀπαιτεῖ ἀγῶνας καὶ ἐργασίαν ἐντιμον παρ' ἐκάστου ὑγιοῦς μέλους αὐτῆς, ἵνα προαχθῇ. Ἐὰν λοιπὸν τις φονεύσῃ ἑαυτὸν, καταλύει τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ προσβάλλει αὐτὸν τὸν Θεόν, ἐκ τοῦ ὁποίου πηγάζει ὁ νόμος οὗτος.

Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς αὐτοκτονίας. Ὅλα τὰ ὑπὲρ τῆς αὐτοκτονίας ἐπιχειρήματα εἶναι ἀστήρικτα. Τινὲς

παριστοῦν ταύτην ὡς προᾶξιν ἡρωϊκῆν. Τὸ αἶσθημα τῆς φιλοζωίας λέγουν εἶναι βαρύντατα ἐρριζωμένον, ὥστε ἀπαιτεῖται ἡρωϊσμός νὰ ἀνταχθῇ τις κατὰ τοῦτου καὶ ν' ἀποφασίσῃ θάνατον διὰ τὸν ἑαυτὸν του. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ὁ θάνατος, τόσον περιπαθῶς ἐκζητούμενος, δὲν εἶναι τρόπος νὰ φύγῃ τις ἀπὸ τὴν ζωὴν! Βαδίζει τις τότε πρὸς τὸν θάνατον, διότι φοβεῖται τὴν ζωὴν. Ἀπορρίπτει τις τὸ βάρος τῆς ὑπάρξεώς του τοῦτο κατὰ βάθος εἶναι δειλία. Ἄλλοι πάλιν λέγουν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ κατηγορηται ὁ αὐτοκτονῶν, διότι ἡ αὐτοκτονία εἶναι τὸ μόνον μέσον νὰ διαφύγῃ τις τὸ μῖσος, τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν δουλείαν. Ὅχι, καὶ τότε εἶναι ἔνοχος. Πολλάκις ἡ ἀτιμία καὶ ἡ δυστυχία ἐν γένει εἶναι μοιραία τιμωρία διὰ τὰ σφάλματα ἐκάστου· λοιπὸν ἂν μία ψυχὴ εἶναι ἀληθῶς μεγάλη, ὀφείλει νὰ ὑπομείνῃ ἐκάστην τιμωρίαν πρὸς ἐξιλασμόν· ἂν δὲ πάλιν εἶναι ἀθῶος ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῆς δυστυχίας θὰ ἐγκαινιάσῃ νέαν ἀρχὴν ἐνεργείας καὶ θὰ ἀποβῇ ἠθικῶς τελειότερος. Ὁ ὑπομένων μετὰ στοϊκότητος καὶ χριστιανικῆς αὐταπαρνήσεως τὰ δεινά, μαρτυρεῖ, ὅτι ἔχει μεγάλην δύναμιν ψυχῆς.

Τὶ δὲ νὰ σκεφθῇ τις δι' ἐκείνους, οἵτινες τερματίζουν τὴν ζωὴν των ἐξ ἀηδίας πρὸς αὐτήν, ἢ διότι μηδαμινὴ τις εὐτυχία διέφυγεν ἀπ' αὐτῶν; Οὗτοι, ἂν δὲν εἶναι τρελλοί, πάντως ὅμως ἔχουν ποταπὸν ἰδεῶδες ζωῆς.

Ἐὰν ἐννοήσουν τὰ θέληττα τῆς ἐργασίας καὶ τῆς θυσίας καὶ αἰσθανθοῦν τὴν τιμὴν, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει ἡ κοινωνία εἰς τὰ χρήσιμα μέλη αὐτῆς θὰ πεισθοῦν ὅτι ἡ ζωὴ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ ζῇ τις.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἑμμεσος αὐτοκτονία, ὁμοίως ἀπηγορευμένη, ὡς καὶ ἡ ἄμμεσος. Εἶναι ἀνῆθικον νὰ ὑποσκάπτῃ

τις τὴν ὑγίαν του ἢ νὰ ῥέξαντῃ τὸν ὁργανισμόν του, εἴτε διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν στρατιωτικὴν ὑποχρέωσιν, εἴτε διὰ νὰ κερδίσῃ οὐτιδανὰ τινα στοιχίματα, εἴτε διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ἄμειζον ἱκανότητα (π. χ. νὰ γένηται ἱπποδαμαστής, σχοινοβάτης κ.τ.λ.) Ἡ μεγάλη σωματικὴ καὶ διανοητικὴ ὑπερκόπωσις ἀνατρέπουσα τὸν ὁργανισμόν, εἶναι ἀνηθικότης. Ἐν τούτοις εἰς τινὰς περιστάσεις δι' ἀνώτερα συμφέροντα ἐπιτρέπεται θυσίαι τῆς ζωῆς· πᾶς τις ἐπαινεῖ τὸν στρατιώτην, τὸν οἰκογενειάρχην, τὸν ἱατρόν, τὴν ἀδελφὴν τοῦ ἐλέους, τοὺς ἱεραποστόλους, οἵτινες ἀψηφοῦν τὴν ζωὴν, ἵνα σώσουν τὴν πατρίδα των, νὰ ὑποστηρίξουν τὰ τέκνα των καὶ νὰ διαδώσουν τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τοὺς ἀπίστους.

Ἐνταῦθα ὁ θάνατος δὲν ἔχει ὡς ἀφορμὴν τὸν φόβον τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὴν ἐπιθυμίαν καλυτέρας ζωῆς.

Ἀλκοολισμός. Ὁ πότης οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν εὐρίσκει εἰς αὐτὰ πραγματικὴν ἀπόλαυσιν. Δοκιμάζει δὲ προσωρινῶς τοιαύτην, διότι ἡ πόσις κολακεύει τὴν ὄρεξιν, θερμαίνει τὰ μέλη καὶ σκορπίζει τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐθυμίαν. Ὅμοίως δὲ παρέχει εἰς αὐτὸν δυνάμιν τινα καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ δραστηριότης τοῦ πίνοντος δεκαπλασιάζεται. Πραγματικῶς ὅμως τὸν ἐξευτελίζει, τὸν ἀποβλακώνει, τὸν καταστρέφει. Τὸν ἐξευτελίζει, διότι ὁ μεθυσμένος χάνει ὅλην αὐτοῦ τὴν προσωπικὴν ἀξίαν. Οἱ λόγοι του, αἱ πράξεις του, ἡ στάσις του προκαλοῦν τὴν γενικὴν περιφρόνησιν.

Τὸν ἀποβλακώνει, διότι ἡ πνευματικὴ διέγερσις δὲν διαρκεῖ ἢ ἐπ' ἐλάχιστον. Ἐπειτα δὲ ἐπακολουθεῖ κατὰ πτωσις, κατὰ τὴν ὁποίαν πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ἐπισκιάζονται.

Τὸν καταστρέφει πρὸ παντός, τοῦτο δὲ εἶναι τὸ φρικῶδες ἀποτέλεσμα τῆς καταχρήσεως ταύτης. Καταστρέφει τὴν ὑγείαν του, διότι ἐπὶ τοῦ ἥπατος, ἐπὶ τοῦ στομάχου, ἐπὶ τῶν νεφρῶν, ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὀργάνων τὸ οἰνόπνευμα ἐνεργεῖ πραγματικὴν καταστροφήν. Καταστρέφει ὡσαύτως τὰς νοητικὰς δυνάμεις, διότι ἡ ἄσκησις αὐτῶν ἀπαιτεῖ λεπτοτάτας ἐνεργείας τοῦ ἐγκεφάλου. Καταστρέφει τὰς ἠθικὰς δυνάμεις, διότι ἀμβλύνει τὴν θέλησιν, καὶ ἀφαιρεῖ πᾶσαν γενναίαν ἐμπνευσιν.

Δι' ὅλους λοιπὸν αὐτοὺς τοὺς λόγους ἐπιβάλλεται σταυροφορία κατὰ τοῦ ἀλκοολισμοῦ. Εἰς ὀργανωμένα δὲ κράτη, σωματεῖα, ἱερεῖς, διδάσκαλοι, νομοθέται, προϋστάμενοι τῶν οἰζογενειῶν, κηρύττουν διαρκῶς κατὰ τοῦτου.

Κατὰ ταῦτα ὅσον τις περιορίζεται, τόσον εἶναι σοφός· ἡ αὐστηρότης ἡμῶν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ὁ ἀσφαλὴς φρουρὸς τῆς ὑγείας καὶ τῆς ἠθικῆς.

Αἱ αἰσθητικαὶ ἀπολαύσεις. Καὶ αἱ ἀκόλαστοι ἡδοναὶ φθείρουν τὸ σῶμα ὑποσκάπτουν τὴν ὑγείαν, σκληρύνουν τὴν καρδίαν, ταπεινοῦν τὸ λογικόν, ἀφαιροῦν κυριολεκτικῶς τὴν ἐλευθερίαν καὶ δηλητηριάζουν τὴν ζωὴν. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐκφυλίζουν καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Διὰ τοῦτο δὲ εἰς τὰ πεπολιτισμένα κράτη πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς, οἱ νόμοι τιμωροῦν αὐστηρῶς τοὺς ὑπονομευτὰς τῶν δημοσίων ἡθῶν. Διὰ τοῦτο γονεῖς, διδάσκαλοι, ἱερεῖς καὶ διανοούμενοι ἄνθρωποι ἐν γένει, σπουδαίως ἀσχολοῦνται πῶς νὰ σταματήσουν τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν παρατηρουμένην ταύτην ἠθικὴν ἐκλυσιν. Πολλάκις ἡ καθαρότης τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς ὀλιγώτερον φυλάσσεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνθρώπου. Ὁ ἴδιος δὲ ὁ

ἄνθρωπος πολλάκις εἶναι ὁ καταστροφεὺς τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐνεκα τούτου λοιπὸν ὁ ἴδιος πρέπει νὰ ἀγωνισθῇ διὰ τὴν σωτηρίαν του, ἀφ' οὗ πεισθῇ ὅτι ἡ ἀκολασία εἶναι δι' αὐτὸν καταστροφή.

Ἡ καθαριότης. Ἡ καθαριότης εἶναι ὡσαύτως ἀρετὴ· αὕτη συντελεῖ εἰς τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἀλλ' ὅμως ἵνα διατηρηθῇ αὕτη ἀπαιτοῦνται ἀγῶνες.

Ἡ ἀκαθαρσία εἶναι κακόν, διότι ἐπιφέρει φυσικὸν ὀλεθρον, ἐπειδὴ κλείει τοὺς πόρους τοῦ σώματος καὶ ἐμποδίζει τὴν ἄδηλον ἀναπνοήν, ἣτις συντελεῖ εἰς τὴν καθαριότητα τοῦ αἵματος. Ἐπειτα δὲ αὕτη προκαλεῖ τὴν ἀηδίαν· πάντες αἰσθάνονται ἀποστροφήν βλέποντες ἀκαθάρτους. «Ἡ καθαριότης εἶναι μισὴ ἀρχοντιά» λέγει δημῳδὸς παροιμία. Ἐπειτα ἐπιδρα καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς, διότι σῶμα ἀκάθαρτον ὑποτιμᾷ καὶ ἐξευτελίζει τὴν ψυχὴν, τὴν ὁποίαν ἐνδύει. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀγρυπνῇ τις διὰ τὴν καθαριότητα. Νὰ συνειθίσῃ εἰς συχνὰς λούσεις τὸ σῶμα του. Νὰ βασιλεύῃ δὲ αὐτῇ ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων του καὶ ἐπὶ τῆς οἰκίας του διὰ νὰ ἀποδεικνύῃ τὴν μεγάλην του λεπτότητα καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ του.

16. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΣΥΝΤΕΛΟΥΝΤΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΥΕΞΙΑΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

Δὲν πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν ὅ,τι βλάπτει τὸ σῶμα ἀλλὰ πρέπει νὰ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι συντελεῖ εἰς τὴν εὐεξίαν, τοῦ σώματος διότι εἶναι κέρδος τῆς ψυχῆς. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς αὐστηρᾶς ἐγκρατείας.

Ἡ ὑγιεινὴ ἔχει σκοπὸν νὰ προαγάγῃ τὸ σῶμα ἐνι-

σχύουσα αὐτὸ διὰ στοιχείων χρησίμων. Τὸ σῶμα ἔχει ἀνάγκην τροφῆς, ἀέρος, κινήσεως καὶ καθαριότητος.

Διὰ τὰς τέσσαρας ταύτας βάσεις πρέπει νὰ ἀγρυπνῇ ἡ ὑγιεινὴ. Ἡ τροφή δὲν ἀπολείπει ποτὲ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν εἶναι πάντοτε καὶ ὑγιεινὴ.

Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ἐγένετο ὑπερβολικὰ κρεοφάγος, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποβῇ πλέον χορτοφάγος. Ὁ ἀὴρ λείπει πολλάκις ἐκ τῶν πόλεων. Ἡ ὑγιεινὴ ἐπιβάλλει ἀερισμὸν τῶν δωμάτων, ὅπου ἐργάζεται τις καὶ τὴν εἰσπνοὴν τοῦ ὀξυγόνου, ὅπερ ζωογονεῖ τὸν ὁργανισμόν. Ἡ κίνησις πάλιν εἶναι ἀναγκαῖα, διότι ἐνισχύει τοὺς μῦς καὶ συντελεῖ εἰς τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος. Τὴν ὑγιεινὴν ἐπιβάλλει ἡ ἡθικὴ.

Ἡ ἐγκράτεια. Αὕτη ἐπιβάλλεται εἰς τὸ ποτὸν καὶ τὸ φαγητόν. Τὰ γεύματα εἶναι ἀναγκαῖα ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνα συγχρόνως. Εἶναι ἀναγκαῖα, διότι ὁ ὁργανισμὸς ὁμοιάζει μὲ ἐστίαν, ἣτις ἔχει ἀνάγκην νὰ προσθέτῃ τις νέα ξύλα, ἵνα καίῃ. Εἶναι ὅμως καὶ ἐπικίνδυνα, διότι ἐπιφέρουν παράλυσιν τῶν ὁργάνων ὅταν γίνεται κατάχρησις.

Ζητήματα πρὸς συζήτησιν

1) Πῶς πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ ἀσκητισμὸς ὁ χριστιανικὸς ὁ λέγων «περιφρόνει τὸ σῶμα σου».

2) Πῶς ἐξηγεῖται τὸ λεγόμενον «μόνος μου κατέστρεψα τὸν ἑαυτόν μου».

Ἀξιώματα

1) Οὐκ οὔδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἔστε καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν ἐστίν ; ὅστις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθειρεῖ, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεὸς· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιος ἐστίν· οὔτινες ἔστε ὑμεῖς. Α. Κυρ. γ. 16.

2) Γνωρίζετε τί πίνει ἐκ τοῦ ποτηρίου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὁ μεθυμένος κρατεῖ μὲ τὰ τρέμοντα χέρια του· πίνει τὰ δάκρυα, τὸ αἷμα, τὴν ζωὴν τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων του (Lamainais).

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΝΟΥΝ ΑΥΤΟΥ

Ἔχομεν καθήκοντα πρὸς τὸν νοῦν ἡμῶν. Διὰ τοῦ νοῦ διακρίνεται ὁ ἄνθρωπος τῶν λοιπῶν ὄντων καὶ κατέχει τὴν πρώτην μεταξὺ αὐτῶν θέσιν. Καὶ τὸ ζῶον εἶναι πεποικισμένον μὲ συνειδήσιν, ἀλλὰ εἰς βαθμὸν κατώτατον. Διατελεῖ δὲ αἰχμάλωτον τῶν αἰσθήσεών του. Ὁ ἄνθρωπος θραύει τὰ δεσμὰ τῆς αἰσθητικότητος καὶ προχωρεῖ πέραν τοῦ κόσμου μέχρι τοῦ ἀπολύτου, μέχρι τοῦ ἀοράτου. Ὅσον ἀξίζει ὁ νοῦς τόσον ἀξίζει καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἐὰν λοιπὸν ἔχομεν καθήκον νὰ γινώμεθα πλέον ἢ ἄνθρωποι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐργασθῶμεν διὰ τὸ πνεῦμά μας. Ὁ νοῦς εἶναι τὸ φῶς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ βίος μας βαδίζει, τὴν ὁδὸν τὴν ὁποίαν ἀνοίγει ὁ νοῦς. Αἱ ιδέαι μας λοιπὸν εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες μᾶς ὁδηγοῦν. Διὰ τοῦτο εἶναι δυστύχημα ἡ ἔλλειψις ιδεῶν ἢ ἡ ἀπόκτησις ψευδῶν τοιούτων! Ὁ ἄνευ ιδεῶν ἄνθρωπος βαδίζει ἄνευ διευθύνσεως· εἶναι λεία τῆς τύχης καὶ τῶν παθῶν του. Ὁ ἔχων πάλιν ψευδεῖς ιδέας βαδίζει ἀλλ' ἀντιθέτως.

Ποῖα εἶναι τὰ καθήκοντα πρὸς τὸν νοῦν ἡμῶν.

Ταῦτα εἶναι διττά, ἀρνητικὰ καὶ θετικὰ. Τὰ ἀρνητικὰ ἐκφράζονται τοιοῦτοτρόπως «μὴ καταστρέψῃς τὸν νοῦν σου». Τὰ δὲ θετικὰ τοιοῦτοτρόπως «καλλιέργει τὸν νοῦν σου». Ἐκεῖνο λοιπόν, τὸ ὁποῖον καταστρέφει τὸν νοῦν εἶναι ἡ ἄγνοια, ἥτις ἀφίνει ἀκαλλιέργητον τὸν νοῦν ὥς γῆν

χέρσον. Προσέτι δὲ εἶναι ἡ πλάνη, ἥτις σπείρει εἰς αὐτὸ ψευδεῖς ἰδέας καὶ θεορῖζει μετὰ ταῦτα θλίψεις.

Ἄλλ' ὅμως τὰ δύο ταῦτα ἀνατρέπονται διὰ τῆς προσηκούσης μορφώσεως. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκθέσῃ τις τὰ ἀρνήτικα καθήκοντα, ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ἡ ἐκθέσις τῶν θετικῶν. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς: ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοῦ διὰ τῆς γνώσεως, ἡ ἄσκησις αὐτοῦ διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ἡ διεύθυνσις αὐτοῦ πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας.

Πλουτισμὸς τοῦ νοῦ διὰ τῆς γνώσεως.

Ἐν τίνι μέτρῳ δεόν νὰ γένηται αὕτη. Ἐκαστος ἄνθρωπος πρέπει νὰ μανθάνῃ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὰ συμφωνοῦντα πρὸς τὴν κατάστασίν του. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει πρωτίστως νὰ μάθῃ τί εἶναι, πόθεν ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ποῦ πηγαίνει καὶ πῶς θὰ ἐπιτελέσῃ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλαδὴ στοιχεῖά τινα ἡθικῆς. Ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν οὐσιώδη ἀνατροφὴν, ἥτις καλλιεργεῖται ἐν τῷ οἴκῳ, ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ, τῆς ὁποίας τὰ διδάγματα πρέπει ν' ἀκολουθῇ. Ἐπειτα ἔρχεται τὸ δεύτερον μέρος τοῦ προγράμματος, τὸ ὁποῖον εἶναι τεχνικόν. Τοῦτο διδάσκει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφὴν, τὴν ἀριθμητικὴν, τὰς θεμελιώδεις γνώσεις τῶν ἐπιστημῶν, στοιχεῖα ἱστορίας καὶ γεωγραφίας, ὥς καὶ περιήληψιν εἰσαγωγῆς εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἰς πάσας τὰς χώρας ἀκολουθεῖ τὸ ἀνωτέρω πρόγραμμα. Ὅπου τὸ δημοτικὸν σχολεῖον δὲν συχνάζεται, ἐκεῖ οἱ πολῖται ὑστεροῦν, διὰ τοῦτο δὲ ἡ φοίτησις εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα ἐπιβάλλεται ὑπὸ τοῦ νόμου.

Μετὰ ταῦτα ἀκολουθεῖ δευτέρα βαθμὶς μορφώσεως, ἥτις παρέχει εἰδικὰς τινὰς γνώσεις. Ὁ ἱερεὺς πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὴν θεολογίαν, ὁ δικηγόρος καὶ ὁ δικαστὴς τὴν

νομικήν, ὁ ἱατρὸς τὴν ἱατρικὴν, ὁ καθηγητὴς τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας του κ.τ.λ. Ἐκαστος δὲ ὀφείλει νὰ καταστήῃ ἱκανὸς εἰς τὴν ἐπιστήμην του. Ἀλλὰ ὑπάρχουν ὅρια εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ μάθῃ τὰ πάντα. Ἄλλοι ὅμως νεώτεροι λέγουν, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι μέγιστον, ὃ βίος ὅμως βραχὺς καὶ διὰ τοῦτο ὁ χρόνος ὥς πολὺτιμόν τι δὲν πρέπει νὰ δαπανᾷται ἀποκλειστικῶς διὰ νὰ μάθῃ τις πολλά. Καλύτερον λέγουν νὰ μάθῃ τις τὸ εὖ ζῆν ἢ νὰ μάθῃ πολλά. Ὁ Ρουσσοῦ προχωρῶν ἔτι περαιτέρω λέγει, ὅτι «αἱ ἐπιστῆμαι οὐ μόνον εἶναι ἀνωφελεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβεῖς· διότι γίνονται ἀφορμὴ διαφθορᾶς καὶ καταπτώσεως τῶν κοινωνιῶν· ὅταν αἱ ἐπιστῆμαι εἰσεχώρησαν εἰς μεγάλους λαοὺς οὗτοι κατέπεσαν». Δύναται τις ὅμως νὰ ἀντιτάξῃ τὰ ἀκόλουθα :

Εἶναι τιμὴ καὶ δόξα, ἀποδεικνύει δὲ καὶ δύναμιν ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Εἰς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα ἡ ἀνατροφή εἶναι ὑψηλοτέρα, ἢ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἐν μεγίστῃ ἀκμῇ. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν δημιουργεῖται λαὸς δοκησιόφρων, οἵτινες ἀποφεύγουν τὴν ἐργασίαν, ἣτις εἶναι ἀπαραίτητος. Δημιουργοῦνται δὲ θεσιθῆραι καὶ ὀκνηροί.

Ἐκαστος πρέπει νὰ μορφώσῃ τὸν ἑαυτὸν του ἀλλ' ὅχι παραμελῶν τὰ ἄλλοθεν ἐπιβαλλόμενα εἰς ἑαυτὸν καθήκοντα π. χ. Μία μήτηρ εἶναι ἠθικῶς ὑπόλογος, ἂν ἀσχολῇται εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ παραμελῇ τὰ μητρικὰ ἀδτιῆς καθήκοντα, ἢ ὅταν μηχανικὸς τις παραμελῇ τὸ καθήκον του, ἵνα ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ποίησιν, τὴν μουσικὴν, ἢ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐκαστος πρέπει νὰ ἐξειδικεύηται εἰς τὸ ἐπάγγελμά του διὰ νὰ ὑπάρχῃ ἁρμονία μεταξὺ γνώσεως

καὶ θέσεως. π. χ. ὅταν παντοπώλης τις ἀσχολεῖται μὲ τὴν φιλοσοφίαν κάμνει κάτι ἀνάρμοστον πρὸς τὸ ἐπάγγελμα του.

Ποῦτα εἶναι τὰ μέσα τῆς μορφώσεως. Ἐκ τριῶν πηγῶν ἀρύεται ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις, ἐκ τῆς φύσεως, ἐκ τῶν διδασκάλων καὶ ἐκ τῶν βιβλίων.

Οἱ παῖδες διδάσκονται ἀπὸ τὰ ποικίλλα θεάματα τὰ προσπίπτοντα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν. Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα, ὁ ἄνθρωπος πρὸ παντός, ὅστις παρουσιάζει τοιαύτας διαφορὰς κατὰ φυλὰς καὶ κατ' ἄτομα, παρέχει πλουσίαν ὕλην πρὸς διδασκαλίαν. Εἴτε δὲ ἐξετάζομεν τὰς πράξεις ἡμῶν, εἴτε παρακολουθοῦμεν μετὰ περισκέψεως τὰ ψυχικὰ φαινόμενα συλλέγομεν διαρκῶς θησαυροὺς ἐκ πείρας. Τὰ ἀνωτέρω λοιπὸν ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς γνώσεως, ἄνευ τῶν ὁποίων πᾶσα γνῶσις εἰς κενὸν τρέχει. Οἱ διδάσκαλοι ἐρμηνεύουν τὴν φύσιν καὶ τακτοποιοῦν τὰς παραστάσεις αἱ ὁποῖαι αἰφνηδίως ἐγεννήθησαν ἐν ἡμῖν. Ἐκτὸς τούτου ὁ διδάσκαλος μεταδίδει εἰς ἡμᾶς ὡς κληρονομίαν τὴν πείραν τῶν παρελθουσῶν γενεῶν, εἰς τὴν ὁποίαν προσθέτομεν καὶ τὴν μικρὰν εἰσφορὰν τῆς διανοίας μας. Ὅμοίως ἡ ἀναστροφή μετὰ τῶν διδασκάλων ἀνάπτει τὴν φλόγα τῆς διανοίας μας. Οἱ δὲ αὐτοδίδακτοι παρουσιάζουν πολλὰς ἐλλείψεις.

Τὰ βιβλία μεταδίδουν τὰς γνώσεις τῶν ἐξοχωτέρων διδασκάλων ὕλων τῶν αἰώνων καὶ τῶν πεφημισμένων συγχρόνων ἡμῶν. Τὰ διδακτικὰ βιβλία π. χ. εἶναι οἱ ὁδηγοὶ τοῦ πνεύματος ἡμῶν. Τὰ δὲ λοιπὰ προικίζουν τὸν νοῦν ἡμῶν μὲ ιδέας. Τὰ πρῶτα μᾶς ὁδηγοῦν, τὰ δευτέρα μᾶς ζωογονοῦν. Καὶ τὰ δύο συντελοῦν μεγάλως εἰς τὴν μόρφωσιν ἡμῶν.

Συμμόρφωσις τοῦ νοῦ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὁρθοῦ λόγου. Αἱ ἰδέαι τότε εἶναι καλαί, ὅταν δὲ παρεκλίνουν τοῦ ὁρθοῦ λόγου. Δύο δὲ τινὰ συντελοῦν εἰς τὴν παραπλάνησιν τοῦ νοῦ, ἵνα μὴ οὗτος κρίνῃ καλῶς· Ἄον ἢ κυκλοφορία ψευδῶν ἰδεῶν, αἵτινες παρασύρουν τὸν ὁρθὸν λόγον εἰς τὴν ἀδικίαν καὶ Βοναὶ ἰδέαι ἐκείνων, αἵτινες ἐπιθυμοῦν νὰ παραπλανήσουν τοὺς ἄλλους ὑπὸ τὸ πρό-
σχημα, ὅτι δῆθεν φροντίζουν διὰ τὸ δίκαιον.

Ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν ταύτην προέρχονται, οἱ ψεῦσται καὶ οἱ παρασυρόμενοι. Ἐκ τούτων οἱ ψεῦσται δὲν σωφρονίζονται. Καὶ ἂν γνωρίζουν τὴν ἀδυναμίαν των ἀποφεύγουν νὰ ἐκφράσουν κρίσεις καὶ νὰ λάβουν ἀποφάσεις. Ἐμπιστεύονται δὲ εἰς τοὺς φίλους αὐτῶν τὰς ἰδέας των, ἵνα ζήσουν κατ' αὐτάς. Ὡστε οὗτοι εἶναι ἀθεράπευτοι ὅπως π. χ. οἱ ἐκ πεποιθήσεως ἄθεοι (ψευδῶς πάντοτε) καὶ διαστροφεῖς τῆς ἠθικῆς. Οἱ παρασυρόμενοι ὁμῶς δύνανται νὰ θεραπευθῶν, νὰ ἀναγνωρίσουν δηλαδὴ τὰς πλάνας των, νὰ ἀνακαλύψουν τὰς αἰτίας καὶ τέλος νὰ προφυλαχθῶν. Ὡστε αἱ πλάναι αὐτῶν προέρχονται ἀπὸ προλήψεις, δηλαδὴ ἰδέας ἔξωθεν προβαλλομένας, αἵτινες γίνονται ἀποδεκταὶ ἄνευ ἐξελέγγεως. Αἱ προλήψεις εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ τῆς πλάνης· π. χ. ἐπειδὴ νέος τις κατάγεται ἀπὸ εὐγενεῖς ἀναγνωρίζει, ὡς ἠθικὴν πράξιν τὴν μονομαχίαν, παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ προλήψις αὕτη διωχετεύθη εἰς τὸ ἄτομον ὑπὸ τῆς οἰκογενείας. Ἀλλὰς πάλιν προλήψεις μεταδίδει ἡ κακὴ ἀνατροφή. Ὡς π. χ. ὁ ἀνατραφεὶς εἰς ἀντιθηρησκευτικὸν σχολεῖον θὰ βλέπῃ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἱερέως ἐν ὧν χεῖρι-
στον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐνστίκτως ἀπομακρύνεται. Οἱ παρασυρόμενοι ὑπὸ τῶν κακῶν συναναστροφῶν, ἔνθα τὸ παρά-
δειγμα τὰ πάντα μεταβάλλει.

Εἰς τὰς ἄνω περιστάσεις αἱ ἰδέαι εἶναι ξέναι δὲν εἶναι ἡμέτεραι, διότι εἶναι δάνεια. Μέγιστον λοιπὸν καθήκὸν μας εἶναι νὰ διατηρηθῶμεν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως, νὰ δεχόμεθα δηλαδὴ πᾶσαν ἰδέαν συντείνουσιν εἰς τὴν προκοπὴν ἡμῶν καὶ ν' ἀπορρίπτωμεν πᾶσαν, ἣτις συντελεῖ εἰς τὸν ἠθικὸν ἡμῶν ὄλεθρον. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω νὰ μὴ παρασυρῶμεθα ἀπὸ τὴν πρώτην λίμψιν τῶν διαφόρων ἰδεῶν, ἀλλὰ νὰ ἐμβαθύνωμεν καὶ τότε θὰ εὐρίσκωμεν τὴν ἀλήθειαν.

Νὰ ἔχωμεν δὲ τὴν δύναμιν νὰ ἀπορρίπτωμεν καὶ ἰδέας, τὰς ὁποίας πρότερον παρεδέχθημεν, ὅταν πεισθῶμεν περὶ τοῦ ἐναντίου καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀναδεικνύομεν τὴν ἀλήθειαν ἀνωτέραν τοῦ ἐγωῖσμοῦ ἡμῶν.

Ἡ ἔκφρασις τῆς σκέψεως. Αὕτη ἐνδιαφέρει καὶ τὴν παιδαγωγικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν.

Ἡ παιδαγωγικὴ ἀπαιτεῖ ἀκριβολογίαν, κομψότητα, δύναμιν. Ἡ ἠθικὴ ἀπαιτεῖ εὐκρίνειαν, σωφροσύνην, κοσμιότητα. **Ἡ εὐκρίνεια** προστάσσει νὰ λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν, οἱ δὲ λόγοι μας νὰ εὐρίσκωνται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς πράξεις ἡμῶν. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁμιλῶμεν, ἄς σιγῶμεν. Ὅταν ὅμως πρόκειται νὰ ὁμιλήσωμεν δεόν νὰ συμμορφῶνται οἱ λόγοι ἡμῶν πρὸς τὰς πράξεις μας. Τὸ ψεῦδος δὲν εἶναι μόνον βδελυρόν, διότι εἶναι ἐπιβλαβές, διότι εἰσάγει εἰς τὸν τροχὸν τῆς ζωῆς στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ τὴν ἀπομακρύνουν τοῦ προορισμοῦ της, ἀλλὰ εἶναι μισητόν, διότι εἶναι ἔκφρασις ἀδυναμίας, διότι ἐξευτελίζει τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ προσβάλλει τοὺς παραδεδεγμένους ἠθικοὺς κανόνας. Ὁ ψεύστης ἄλλοτε ψεύδεται εἰς ἑαυτόν, διότι πολλάκις οὐδ' αὐτὸς πιστεύει ὅτι λέγει, ἄλλοτε τρέμει ἐκ φόβου καὶ ταπεινοῦται, ἄλλοτε ὑποκρίνεται καὶ ὁμιλεῖ κατὰ

τὰς περιστάσεις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἀγία Γραφή στιγματίζει τὸ ψεῦδος. Ἡ δὲ πολιτεία εὐρισκομένη εἰς τὴν ἀνάγκην ζητεῖ νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν προβάλλουσα τὴν ἱερότητα τοῦ ὅρκου. **Ἡ σωφροσύνη** κανονίζει τὴν εὐλικρίνειαν. Ἐὰν εἶναι κακὸν νὰ ψεύδῃται τις εἶναι χεῖριστον νὰ λέγῃ τὸ πᾶν, διότι εἶναι πολλάκις ἀνάγκη σιωπῆς. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ διαδίδωμεν, ὅ,τι μανθάνομεν. Πρὸ τῶν χειλέων μας πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τεῖχος ὁλόκληρον, τὸ ὁποῖον νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἔξοδον λόγου, ὅστις δὲν διηυθύνθῃ καλῶς ὑπὸ τῆς σωφροσύνης. **Ἡ κοσμιότης** θέτει φραγμὸν εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ ἐμποδίζει τοὺς αὐτοεπαίνους καὶ τὰς κατηγορίας ἐναντίον τῶν ἄλλων.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Ὅσον ἀναπτύσσεται τις τόσον ὑποτιμᾷ τὸν ἑαυτὸν του.

2) Νὰ ἐρμηνευθοῦν οἱ λόγοι τοῦ Lebintz «ἐν πνεῦμα ἀξιίζει ὅσον ὅλος ὁ κόσμος».

3) Δυνάμεθά ποτε νὰ ἀποκρούπωμεν τὴν ἀλήθειαν;

Ἀξιώματα

1) Ἔστω δὲ ὁ λόγος ἡμῶν ναὶ ναί, οὐ οὐ τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν, (Ματ. ε' 37).

2) Πρέπει νὰ εἶναι τις ἄξιος ἐπαίνων ἀλλὰ ν' ἀποφεύγῃ τούτους Fainellon.

3) Νὰ μὴ ψεύδεσθαι πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς φιλοδοξίας (Ἀγ. Αὐγουστίνος.)

4) Ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια ὁδὸς τις ἐστίν ἐπὶ τὰ πράγματα (Μ. Βασίλειος).

18. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΒΙΟΣ

Ἡ θέσις τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Οὗτος ἐπιδραῖ

καὶ ἐπὶ τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Εἶναι τρόπον τινὰ μεταβάσεις ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον. Ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ τὸ ἄτομον εὐρίσκει εἰς τὰ διάφορα μέλη τὴν αὐτὴν μὲ αὐτὸ σάρκα καὶ τὸ αὐτὸ αἷμα· οἱ γονεῖς παραβάλλονται πρὸς δένδρον ζῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ αὐτὴ ἱμᾶς περιέχεται εἰς τοὺς κλώνους καὶ τὸν κορμόν, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ αὐτὴ εὐωδία ὑπάρχει καὶ διαχέεται διὰ μέσου τῶν κλάδων εἰς τοὺς ὁμοίους καρπούς. Εὐρίσκει τις ὡσαύτως ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ τὴν αὐτὴν ψυχὴν, διότι πάντες ἐμεγάλωσαν εἰς τὴν αὐτὴν ἐστίαν, ἐμοιράσθησαν τὰς αὐτὰς κλίσεις καὶ ἔχουν τὸ αὐτὸ ἰδεῶδες. Ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ συνδέονται τὰ διάφορα μέλη στενῶς, σέβονται ἀλλήλα καὶ ἰδίως τοὺς γονεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλουν στοργὴν καὶ ἀφοσίωσιν. Ἐκ τῆς οἰκογενείας δὲ ἄρχονται τὰ πρωτογενῆ καθήκοντα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς δικαιοσύνης.

Ἠθικὸν καθήκον τῆς οἰκογενείας. Ἡ οἰκογένεια εἶναι σπουδαῖον ἠθικὸν κεφάλαιον διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ ἔνεκα τῶν καθηκόντων, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλει καὶ διὰ τὴν εὐκολίαν, ἔνεκα τῆς ὁποίας ταῦτα ἐκτελοῦνται.

Εἶναι ἐλάχιστον νὰ λέγῃ τις, ὅτι σέβεται τὰ δικαίωματα τῶν ἄλλων μέχρι τοῦ σημείου νὰ τὰ ἐκτελῇ. Οἱ σύζυγοι ἀγαποῦν ἀλλήλους, διότι ἡ ἀγάπη τοὺς ἐνώνει. Ἀγαποῦν τὰ τέκνα αὐτῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἔδωκαν τὴν ὑπαρξιν, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ζῶντας. Τὰ τέκνα δὲ πάλιν ἀγαποῦν τοὺς γονεῖς των, οἵτινες ἔδωκαν εἰς αὐτὰ τὴν ζωὴν καὶ οἵτινες ἔλαβον δι' αὐτὰ τὰς πρώτας φροντίδας. Τὰ τέκνα πάλιν ἀγαπῶνται μεταξὺ των, διότι στηρίζονται ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων καὶ ἐμψυχοῦνται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος. Ἡ ὑεικὴ αὐτῶν ἀγάπη δὲν μένει νεκρά. Οἱ γονεῖς θυσιάζουν πολλάκις τὰς ἀπολαύσεις των καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν των

χάριν τῶν τέκνων των. Ταῦτα δὲ πάλιν φροντίζουν διὰ τοὺς γέροντας γονεῖς των.

Τόσον βαθεῖα εἶναι ἡ ἀγάπη τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, ὥστε αὐτοὶ γίνονται τῶν τέκνων πρῶτοι διδάσκαλοι καὶ διδάσκουν αὐτὰ τὸ εὖ ζῆν. Παραδειγματίζουν δὲ ταῦτα, διότι ἐκτελοῦν αὐτοὶ πρῶτοι, ὅσα κηρύττουν.

Ἡ οἰκογένεια εἶναι λοιπὸν ναὸς, εἰς τὸν ὁποῖον βασιλεύει ἡ ἀρετή. Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ εἶναι εὐκόλος ἡ ἐκτέλεσις πάσης ἐναρέτου πράξεως, διότι τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ἐνώνει ἡ συμπάθεια. Δύναται τις νὰ εἶναι ψυχρὸς πρὸς πάντας, ἕνεκα τῶν γονέων του ὅμως, τῶν ὁποίων εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς των, εἶναι ἐτοιμὸς νὰ ὑποβληθῇ εἰς οἰανδήποτε θυσίαν. Εἰς τοὺς γονεῖς του εἶναι ἀβρὸς δὲν εἶναι σκληρός, εἶναι πλήρης ἀφοσιώσεως τὰς ἀρετὰς ταύτας μεταφέρει καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν. Ὅταν αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ καλλιεργηθοῦν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τότε εὐκόλως ἐκτελοῦνται πάντοτε.

Καθήκοντα τῆς οἰκογενείας ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ὅσον ἐξυψοῦται ἠθικῶς ὁ οἰκογενειακὸς βίος, τοσοῦτον ἐξυψοῦται καὶ ἡ κοινωνία. Ἐν πρῶτοις ἡ οἰκογένεια ὁμοιάζει πρὸς κοινωνικὸν κύτταρον· ὅπως ἐν σῶμα ἀπαρτίζεται ἐκ διαφόρων κυττάρων, οὕτως ἡ κοινωνία ὡς ἐν τι ὅλον ἀπαρτίζεται ἐκ διαφόρων κυττάρων, τῶν οἰκογενειῶν δηλαδή. Ὅταν τὰ κύτταρα εἶναι ὑγιᾶ, τότε καὶ ὅλον τὸ σῶμα εἶναι ὑγιές. Ὅσον εὐρίσκεται εἰς περὶωπὴν ἠθικὴν ἐκάστη οἰκογένεια, τοσοῦτον καὶ τὸ σύνολον, ἡ κοινωνία δηλαδή, εὐεκτεῖ ἠθικῶς. Συμβαίνει ὅμως καὶ τι ἄλλο ἀκόμη. Ἐν καλῶς ὀργανωμένῃ οἰκογενείᾳ πάντες ἐργάζονται· ἡ δραστηριότης δὲ αὕτη διοχετεύεται καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Οὕτω δὲ δίδεται ὠθησις εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἐξ ὧν πορί-

ζεται κέρδη ἐκάστη οἰκογένεια, τὸ περισσευμα τῶν ὁποίων χρησιμεύει τόσον διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας, ὅσον καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας. Ἡ εὐρωστία τῆς οἰκογενείας εἶναι εὐρωστία αὐτοῦ τοῦ κράτους.

Ἡ ἠθικὴ βάσις τῆς οἰκογενείας. Ἡ ἠθικὴ βάσις τῆς οἰκογενείας στηρίζεται ἐν τῷ γάμῳ τ. ἔ. ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ ἀδιαλύτῳ ἐνώσει τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός. Ὁ Θεὸς συνέστησε τὴν μονογαμίαν, δημιουργήσας ἐν ζευγὸς ἀνθρώπων. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἀνθρωπότης διαφθαρεῖσα ἠθέτησε τὴν θεῖαν προσταγὴν καὶ συνέστησε **τὴν πολυγαμίαν**, καθ' ἣν εἷς ἔχει πλείστας γυναῖκας καὶ σπανίως τὴν **πολυανδρίαν**, καθ' ἣν μία γυνὴ ἔχει πολλοὺς ἀνδρας. Ἡ ἐλευθέρᾳ συγκατάθεσις δὲν ἐτηρήθη πάντοτε, ὅταν αἱ γυναῖκες, ὅπως συμβαίνει ἀκόμη σήμερον εἰς ἀγρίους λαοὺς, ἐλαμβάνοντο ὡς σύζυγοι διὰ τῆς βίας, ἄλλοτε πάλιν ἡγοράζοντο καὶ ἐθεωροῦντο ὡς κατώτερα ὄντα, ὡς **πράγματα**, ἅτινα ἀνῆκον εἰς τὸν κύριον. Παρὰ τοῖς πλείστοις πεπολιτισμένοις λαοῖς, θεωρεῖται σήμερον ὡς συνεταιρισμός, εἰς τὸν ὅποιον ἕκαστος καταθέτει τὰ κεφάλαιά του. Ὅ,τι δὲ ᾧθεῖ εἰς τὸν γάμον συνήθως εἶναι τὸ συμφέρον, ἀποκλειομένης τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης.

Τέλος δὲ τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου δὲν ἰσχύει πανταχοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ χριστιανισμὸς κηρύσσει τὸν γάμον ἱερόν, ἐπιτρέπει ὅμως τὴν τούτου διάλυσιν δι' ὠρισμένους λόγους.

Ἡ οἰκογένεια δὲν ἐκπληροῖ τὸν προορισμόν της ἂν δὲν στηρίζεται εἰς τοὺς ἐξῆς τρεῖς θεμελιώδεις νόμους· εἰς τὸ ἐνιαῖον τοῦ γάμου, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ ἀδιάλυτον. Ἔνεκα τοῦ ἐνιαίου π. χ. τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας πατήρ

μήτηρ καὶ τέκνα εἶναι ὁμογενῇ, διὰ τοῦτο ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη εἶναι δυνατή. Ἐνεκα πάλιν τῆς ἐλευθέρως συγκαταθέσεως στηρίζεται ἡ οἰκογένεια ἐπὶ τῆς ἀγάπης, οἱ σύζυγοι εἶναι ἴσοι πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ ὅχι διὰ τοῦ νόμου ὑποδουλωμένοι. Ἐνεκα ἐπίσης τοῦ ἀδιαλύτου τοῦ γάμου, τὰ τέκνα δὲν διατρέχουν τὸν φόβον νὰ ἐγκαταλειφθοῦν· οἱ δὲ σύζυγοι προφυλάττονται ἀπὸ τὴν ἀμοιβαίαν ἀστάθειαν καὶ τὸ πείσμα.

Σύστασις τῆς οἰκογενείας. Ἡ οἰκογένεια ἀπαρτίζεται ἐκ τριῶν οὐσιωδῶν στοιχείων· τοῦ πατρὸς, τῆς μητρὸς καὶ τῶν τέκνων.

Ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ εἶναι ἴσοι ἐν τῷ γάμῳ. Δὲν συνέβαινε τοῦτο ὅμως ἄλλοτε, ἢ δὲν συμβαίνει καὶ τώρα τοῦτο πανταχοῦ. Ὑπάρχουν ἀκόμη ἔθνη, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἰσέδυσεν τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως εἶναι οἱ Μωαμεθανοί, οἵτινες ἔχουν ἄλλην ἀντίληψιν περὶ γάμου. Ὁ χριστιανισμὸς συνέστησε τὴν ἡθικὴν ἰσότητα μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἥτις ἀπέβη μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀληθὴς σύντροφος, μοιραζομένη μετὰ τοῦ ἀνδρὸς τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν τῆς οἰκογενείας. Τὰ τέκνα εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ γάμου· ἡ ἔνωσις τοῦ ἀνδρὸς μετὰ τῆς γυναικὸς εἶναι θέλημα θεοῦ πρὸς διαίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Εἶναι λοιπὸν φοβερὸν νὰ συνάπτῃ τις γάμον μὲ τὴν προϋπόθεσιν νὰ μὴ ἀποκτήσῃ τέκνα. Οἰκογένεια ἄνευ τέκνων δὲν εἶναι οὐσιαστικῶς οἰκογένεια.

Ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει εἰς τοὺς ἀποκτιῶντας πολλὰ τέκνα.

Ἡ οἰκογένεια ἐπεκτείνεται καὶ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ζοῦν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, μετέχουν τῆς αὐτῆς τραπέζης καὶ ἔχουν τὰ αὐτὰ ἡθικὰ ἰδεώδη· εἰς τοὺς ὑπηρέτας δηλαδή.

Ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν οἰκογένειαν. Τὰ ζῶα φροντίζουν διὰ τὰ νεογνά των ἐκ φυσικῆς ἀλληλεγγύης κινούμενα καὶ ὄχι ἐκ τοῦ λογικοῦ. Τὰ νεογνά τῶν ζώων π. χ. δὲν γνωρίζουν ποτὲ τὸν πατέρα αὐτῶν, τὴν δὲ μητέρα των γνωρίζουν ὥρισμένον χρόνον. Ἡ μήτηρ ὅ,τι πράττει, τὸ πράττει ἀκολουθοῦσα τὸ ἐνστικτον καὶ ὄχι ἠθικὸν καθήκον ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐπιβαλλόμενον.

Δὲν συμβαίνει ὁμῶς τοῦτο εἰς τοὺς γονεῖς, οἵτινες ἀναγνωρίζουν τὴν ἀδυναμίαν τῶν τέκνων των νὰ ζήσουν καὶ τὴν ὑποχρέωσιν πρὸς αὐτὰ νὰ τὰ ἀναθρέψουν. Τὸ παιδίον ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἔχει ἀνάγκην τῆς φροντίδος τῆς μητρός, ἵνα ἀναπτυχθῇ φυσικῶς καὶ πνευματικῶς. Αἱ δὲ φροντίδες τοῦ πατρὸς εἶναι μείζισται. Π. χ. νὰ ἐξοικονομήσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν, διότι ἡ μήτηρ ἔχουσα ἄλλας ὑπηρεσίας, δὲν δύναται νὰ ἐργασθῇ, νὰ τὰ μορφώσῃ, διότι ἄνευ τῆς ἐπιβλέψεως τοῦ ἀνδρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποκτήσουν χαρακτῆρα ἀνδρικόν. Ἀλλὰ καὶ οἱ γονεῖς, ὅταν γηράσουν ἔχουν ἀνάγκην ὑποστηρίξεως τῶν τέκνων των. Ἐνεκα λοιπὸν ὅλων τούτων, ἡ οἰκογενειακὴ ἀλληλεγγύη διαρκεῖ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας μέχρι τοῦ τάφου.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Ἡ οἰκογένεια δὲν συνίσταται εἰς τὸ κοινὸν δεῖπνον (ἀνάπτυξις).

2) Ἡ οἰκογενειακὴ ἀγάπη εἶναι ἡ μόνη, ἥτις προάγει τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα καὶ καλλιεργεῖ πάσας τὰς κοινωνικὰς ἀρετάς.

Ἀξιώματα

1) Τοῖς γεγαμηκόσι παραγγέλλω οὐκ ἐγώ, ἀλλ' ὁ Κύριος γυναῖκα ἀπ' ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι, ἐὰν δὲ χωρισθῇ

μενέτω ἄγαμος ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι (Ρωμ. γ' 3).

2) Τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος (Ἑβρ. γ' 4).

3) Εἰδὼς τοίνυν ἡλικὸν μυστήριον ἐστὶν ὁ γάμος καὶ ἡλικίου πράγματος τύπος, μὴ ἀπλῶς, μηδὲ ὥς ἔτυχε περὶ τούτου βουλευέου, μηδὲ χρημάτων εὐπορίαν ζήτει, μέλλων ἄγεσθαι νύμφην. Οὐ γὰρ καπηλείαν, ἀλλὰ βίου κοινωνίαν εἶναι τὸν γάμον δεῖ νομίζειν (Χρυσόστομος).

19. ΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

Καθήκοντα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας. Ὑπάρχει τοιαύτη ἀλληλεγγύη μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ὥστε οὐδὲν δύναται νὰ ζήσῃ ἄνευ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ὅλα ζοῦν ἐν κοινῇ συνεργασίᾳ. Ὑπάρχουν λοιπὸν καθήκοντα ἀφορῶντα τοὺς συζύγους· ἄλλα, τὰ ὁποῖα ὑποχρεοῦν τοὺς γονεῖς πρὸς τὰ τέκνα ἢ τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὰ τέκνα ἀναμεταξύ των.

Καθήκοντα τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους. Συνδεθέντες πρὸς ἀλλήλους ἀνὴρ καὶ γυνὴ διὰ τοῦ δεσμοῦ τοῦ γάμου ὀφείλουν νὰ μοιράζωνται τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην, χωρὶς νὰ δυσανασχετοῦν πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ κινούμενοι ἐξ ἀμοιβαίας ἀγάπης, ἥτις δέον νὰ εἶναι τὸ πρῶτιστον αὐτῶν καθήκον.

Ἡ ἀμοιβαία αὕτη ἀγάπη πρέπει νὰ γεννᾶται πρὸ τοῦ γάμου καὶ νὰ στερεώνῃ τοὺς δεσμοὺς τῆς ἐνώσεώς των. Τὸ δῶρον τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸν ἄλλον διὰ νὰ εἶναι ἀξίας καὶ διαρκείας, δὲν πρέπει νὰ προέρχηται ἐκ τοῦ συμφέροντος οὔτε ἐξ ἄλλου λόγου, ἀλλὰ ἐκ τῆς ζωῆς καὶ πραγματικῆς συμπαθείας τῆς καρδίας. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ μὴ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ συμφέρον τοῦ γάμου, διότι πῶς θὰ ἐκ-

πληρωθοῦν ἄνευ ὑλικῶν μέσων βαρύτατα καθήκοντα, ὥς τὸ καθήκον τοῦ νὰ ζοῦν ἐντίμως καὶ τὰ ἀναθρέψουν τὰ τέκνα των. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ὑπολογίσῃ ἡ σύνεσις καὶ ὄχι ὁ ἐγωϊσμός. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ὁ γάμος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐμπορική ἐπιχείρησις. Διότι γάμος, ὅστις δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς κοινῆς τύχης τῶν συζύγων καὶ ἐπὶ εἰλικρινοῦς ἀγάπης, θὰ καταλήξῃ εἰς τὴν διάφρευσιν πάσης ἐλπίδος. Ἡ εὐτυχία δὲ ἔγκειται ἐν τῇ ἐνώσει τῶν καρδιῶν καὶ ὄχι ἐν τῷ συνεταιρισμῷ τῶν συμφερόντων.

Ὅμοιως ὁ γάμος δὲν πρέπει νὰ στηρίζεται μόνον ἐπὶ τῶν σωματικῶν προτερημάτων τῶν συζύγων. Διότι εἶναι δυνατόν νὰ γεννηθῇ πάθος βίαιον ἐκ τοῦ ὑπολογισμοῦ τούτου, ἀλλὰ τὸ πάθος τοῦτο εἶναι τυφλὸν καὶ παροδικόν. Ταχέως δὲ τοῦτο διαδέχεται ἡ ψυχρότης καὶ ἡ ἀδιαφορία. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη δέον νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐκτιμήσεως καὶ νὰ ἀφορᾷ προτερήματα κυρίως ἠθικά καὶ ὄχι δῶρα σωματικά. Ἀλλ' ἡ νεότης πολλάκις δὲν δύναται νὰ ὑπολογίσῃ· διὰ τοῦτο τὰ τέκνα πρέπει νὰ συμβουλεύωνται τοὺς γονεῖς των προκειμένου νὰ συνάψουν γάμον.

Τὸν συναφθέντα γάμον, διὰ νὰ διατηρῇται ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη, δέον νὰ παρακολουθοῦν προσέτι ἡ πίστις καὶ ἡ ἀμοιβαία ὑποστήριξις.

Ἡ ἀμοιβαία πίστις εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος τῆς οἰκογενειακῆς εὐτυχίας. Πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἀνήκει εἰς τὴν γυναῖκα του καὶ ὄχι εἰς τὸν ἑαυτόν του, καθὼς ἡ γυνὴ εἰς τὸν ἄνδρα αὐτῆς καὶ ὄχι εἰς ἑαυτήν. Ἡ συζυγικὴ ἀπιστία ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐπιφέρει τὴν ἀτιμίαν εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ἐστίαν, δηλητηριάζει τὴν ζωὴν, ἐπιφέρει ταραχὰς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ.

Ἡ ἀμοιβαία ὑποχώρησις συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὑποχωρῇ

ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον κατὰ τὰς διαφόρους διαφωνίας, αἵτινες δυνατόν νὰ ἐπέλθουν. Χάριν τῆς κοινῆς εἰρήνης ὀφείλουν νὰ ἀκολουθοῦν τὸν διπλοῦν αὐτὸν κανόνα· ποτὲ νὰ μὴ κάμνῃ τις πρόσωπον νὰ ὑποφέρῃ δι' αὐτόν· νὰ ὑποφέρουν δὲ πάντες δι' ὅλους· αὐτὸς δὲ εἶναι «ὁ νόμος τοῦ Χριστοῦ» ὡς λέγει ὁ Παῦλος. Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ὅσον λυπηρὰ καὶ ἂν φαίνεται προλαμβάνει δεινὰ μεγαλύτερα καὶ ἀποφασίζει τὴν διηνεκὴ χαράν. Παρουσιάζονται ὅμως πολλάκις ἔκτακτοι περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὰ λάθη εἶναι μεγάλα καὶ αἱ πρὸς ἀλλήλους διαμάχαι ἀκατάβλητοι· τότε ὁ κοινὸς βίος εἶναι ἀδύνατος καὶ ὁ χωρισμὸς ἐπιβάλλεται. Τότε ἐπιβάλλεται τὸ διαζύγιον, ἂν συντρέχουν ὥρισμένοι νομικαὶ διατυπώσεις. Διότι τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου, ἐκτὸς ὥρισμένων περιστάσεων, θέλει τὸν γάμον ἀδιάλυτον, ἐπεὶ δὴ ἕκαστος δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὰς δυστυχίας, αἵτινες δύνανται νὰ ἐπακολουθήσουν τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου καὶ ὡς πρὸς τοὺς συζύγους, ἰδίως δὲ πρὸς τὰ τέκνα.

Ἰδιαίτερα καθήκοντα τοῦ συζύγου. Ἐκτὸς τῶν κοινῶν ἔχουν καὶ ἰδιαίτερα ἕκαστος τῶν συζύγων καθήκοντα. Ὁ σύζυγος ὀφείλει εἰς τὰ τέκνα του καὶ εἰς τὴν σύζυγόν του νὰ εἶναι τρυφερός, νὰ προσφέρῃ τὸν καρπὸν τῆς ἐργασίας του καὶ τὰς συμβουλὰς του.

Ἡ τρυφερότης τῆς καρδίας. Ὅταν ὁ σύζυγος ἀποδεικνύῃ ὅτι εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς τὴν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα του, τότε ἔλκει καὶ αὐτῶν τὴν συμπάθειαν. Τοῦτο δὲ δεικνύει ἂν εὐχαριστῇται νὰ ζῇ μεταξὺ τῶν οἰκείων του, ἂν λέγῃ πρὸς αὐτοὺς λόγους εὐπροσηγόρους, ἂν φέρεται μὲ γλυκύτητα, ἂν προλαμβάνῃ τὰς ἐπιθυμίας των καὶ ἂν θυσιάζῃ τὸν ἐγωϊσμόν του χάριν τῶν οἰκείων του.

Ὁ καρπὸς τῆς ἐργασίας. Ὁ σύζυγος ὀφείλει νὰ προ-

βλέπη τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας καὶ νὰ φροντίζῃ διὰ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ νὰ ἐξοικονομῇ τὸν ἄρτον της. Διὰ τοῦτο ὀφείλει νὰ μὴ εἶναι οὔτε ὀκνηρὸς οὔτε σπάταλος.

Ἡ ὀκνηρία φέρει τὸν ἀπελπισμὸν καὶ τὴν ἀθλιότητα εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ἡ δὲ σπατάλη τὴν πεῖναν.

Ὁ ἀνὴρ ὀφείλει, ἐπειδὴ εἶναι πλέον πεπειραμένος, νὰ συμβουλεύῃ τοὺς οἰκείους του. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θέλησις τοῦ ἀνδρὸς εἶναι σταθερωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα, διὰ τοῦτο ἐν μέτρῳ πρέπει νὰ ἐπιβάλληται. Δίκαιον εἶναι τὰ σκῆπτρα τῆς διοικήσεως νὰ κατέχῃ ὁ ἀνὴρ.

Ἰδιαίτερα καθήκοντα τῆς συζύγου. Εἰς τὴν γυναῖκα ἐναπόκειται νὰ θεμελιώσῃ τὴν χαρὰν ἐν τῷ οἴκῳ, τὴν τάξιν ἐν αὐτῷ, καὶ νὰ ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα αὐτῆς προπόντως. Ἡ χαρὰ ἐν τῷ οἴκῳ ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς γυναικός. Διὰ τοῦτο δὲ ἂν περιστάσεις τινὲς προκαλέσουν τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς χαρᾶς ταύτης, ἡ γυνὴ ὀφείλει μὲ κάθε τρόπον νὰ τὴν ἐπαναφέρῃ. Διὰ νὰ καταστήσῃ εὐτυχὴ τὸν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα της, ὀφείλει νὰ κανονίξῃ συμφώνως πρὸς τὰς ὁρέξεις αὐτῶν τὰς κλίσεις τῆς ἀγάπης της. Ἄλλως ζῇ δι' ἑαυτήν. Τοὺς γλυκεῖς λόγους πρέπει νὰ τοὺς ἔχῃ διὰ τοὺς ἰδικούς της, τὰς δὲ μορφὰς μόνον δι' ἑαυτήν. Πρέπει νὰ σιωπᾷ διὰ τὰς θλίψεις της, τὰς ὁποίας μόνον εἰς τὸν Θεὸν νὰ ἐξομολογῇται.

Ἡ τάξις ἐν τῷ οἴκῳ συντελεῖ εἰς τὴν εὐτυχίαν τῆς οἰκογενείας. Αὕτη συντελεῖ εἰς τὴν καθαριότητα, διότι θέτει ἕκαστον πρᾶγμα ἐν τῇ θέσει του· προσέτι συντελεῖ εἰς τὴν ἀκρίβειαν, διότι ἕκαστον πρᾶγμα διαρκεῖ ὅσον χρόνον προϋπελογίσθη. Ὡστε ἡ ἐν τῷ οἴκῳ ὑπηρεσία εἶναι ἐν τῶν καθηκόντων τῆς γυναικός. Αἱ εὐχαριστήσεις δέ, τὰς

ὁποίας δοκιμάζει ἐκ τῆς τάξεως ἐν τῷ οἴκῳ, εἶναι ἀνώτεροι πάσης κοσμικῆς τέρψεως.

Ἡ ἀνατροφή πάλιν τῶν τέκνων, ὅταν ταῦτα εἶναι μικρὰ εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων μελημάτων της. Ἡ δὲ θέσις αὐτῆς ἐπὶ τοῦ μέλλοντος τῶν τέκνων εἶναι ὑπέροχος.

Διότι αὕτη κανονίζει τὰς πρώτας των συνηθείας διεγείρει τὰ πρῶτα συναισθήματα καὶ καθιστᾷ τὰς κλίσεις τῶν τέκνων καθαρὰς καὶ εὐγενεῖς.

Ὅταν δὲ αὕτη ἐμφορῇται ὑπὸ θρησκευτικῆς εὐσεβείας, θὰ ἐνσταλάξῃ εἰς τὰς ἀπαλὰς ψυχὰς τῶν τέκνων της τὴν δρόσον τῆς σωτηρίου χριστιανικῆς πίστεως, ἣτις τόσον θὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς ἐν γένει προόδου αὐτῶν.

Καθῆκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα. Ταῦτα εἶναι πολλαπλᾶ, ὥς π. χ. νὰ χαίρουν ἐπὶ τῇ ἀποκτήσει τέκνων, νὰ τὰ τρέφουν ὅταν εἶναι μικρά, νὰ τὰ ἀνατρέφουν, νὰ παρέχουν εἰς αὐτὰ ἡθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀνάτροφον καὶ νὰ ἐξασκοῦν ἐπ' αὐτῶν ἐπιρροὴν ἀρμόζουσαν εἰς γονεῖς.

Πρωτίστον καθῆκον τῶν γονέων εἶναι νὰ χαίρουν ἐπὶ τῇ ἀποκτήσει τέκνων, ἅτινα ἡ θεία πρόνοια ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτοὺς καὶ νὰ θεωροῦν τὴν ἀπόκτησιν τούτων κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ὥς θεῖαν εὐλογίαν. Αἱ οἰκίαι ἄνευ τέκνων εἶναι ἐστερημέναι χαρᾶς, προωρισμέναι διὰ τὸν θάνατον, τρόπον τινὰ εἶναι ἀφωρισμέναι. Ὅσον μεγάλα καὶ ἂν εἶναι τὰ βάρη τῆς οἰκογενείας, ἡ γέννησις νέου παιδίου πρέπει νὰ θεωρῇται ὥς δύναμις διὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ χαρά.

Ἀφοῦ φέρουν εἰς τὴν ζωὴν τὰ τέκνα ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ, πρέπει νὰ φροντίσουν διὰ τὴν συντήρησίν των. Τοῦτο τὸ καθῆκον ἐπιβαρύνει κυρίως τὴν μητέρα, ἣτις γαλουχεῖ

τὸ τέκνον καὶ τὸ διάτηρῃ ὑγιὲς καθαρίζουσα αὐτό. Μετὰ ταῦτα λαμβάνει φροντίδα ὁ πατήρ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τέκνου, διαθέτων καθ' ἑκάστην τὰ ἀναγκαιοῦντα χρήματα πρὸς προμήθειαν τροφῶν, ἐνδυμάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ φαρμάκων. Τὸ τέκνον λοιπὸν εἶναι ὑπὸ τὴν φροντίδα τῶν γονέων του, μέχρις ὅτου δυνηθῇ νὰ κερδίῃ τὸν ἄρτον του.

Φροντίζοντες διὰ τὸ σῶμα τῶν τέκνων τῶν οἱ γονεῖς, δὲν πρέπει νὰ παραμελοῦν τῆς ἀνατροφῆς τῆς ψυχῆς. Θὰ δώσουν δηλαδὴ κατεύθυνσιν εἰς τὸν νοῦν τῶν τέκνων σύμφωνον πρὸς τὸ μέλλον ἐπάγγελμα αὐτῶν. Ὡς πρὸς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ κράτους, ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδῶν δέον νὰ ἰσχύουν τὰ ἐπόμενα :

1ον) Ἐάν τινες γονεῖς παραμελοῦν τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων των, τὸ Κράτος ἔχει δικαίωμα νὰ τοὺς ἐξαναγκάσῃ. Διότι ἡ ἀμέλεια αὕτη καταρρίπτει τὴν κοινωνίαν, τῆς ὁποίας τὰ μέλη θὰ ἀπαρτίζονται ἐξ ἀμαθῶν.

2ον) Τὸ Κράτος δύναται νὰ ζητήσῃ ὠρισμένας κατευθύνσεις συμμορφώσεως· ὀφείλει ὅμως νὰ ἀφήσῃ ἐλευθέρους τοὺς γονεῖς νὰ ἐκλέξουν τὸ σχολεῖον τῆς γνώμης των, ἀκόμη δὲ νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῶν σχολείων τούτων.

3ον) Ὅσον θαυμαστοὶ καὶ ζηλωταὶ τοῦ καθήκοντος ἂν φαίνωνται οἱ διδάσκαλοι, οἱ γονεῖς δὲν πρέπει ἐξ ὀλοκλήρου νὰ ἐμπιστεύωνται εἰς αὐτοὺς τὴν ἠθικὴν καὶ **θρησκευτικὴν ἀνατροφὴν** τῶν τέκνων των, ἄλλως τε εὐθύνονται. Πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅτι ἡ ἠθικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς θρησκείας. Τὴν ἀρχὴν ταύτην πρέπει νὰ ὑποστηρίζουν πᾶσαι αἱ λοιπαὶ γνώσεις καὶ τὰ προβαλλόμενα παραδείγματα.

Τὰ ἠθικὰ μαθήματα πρέπει νὰ γίνωνται ἢ ὑπὸ μορφὴν διδασκαλίας τῆς θρησκευτικῆς ὕλης, ἢ ἀπὸ συστηματικοῦ

βιβλίου ἠθικῆς, εἴτε διὰ διηγήσεων, παραβολῶν καὶ πράξεων σπουδαίων προσώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν δέον νὰ ἔχῃ τὸ πρόσωπον τοῦ θεανθρώπου. Διὰ νὰ δημιουργήσουν λοιπὸν εἰς τοὺς παῖδας ὥραίας συνηθείας, πρέπει νὰ ἀσκοῦν αὐτοὺς εἰς τὴν χριστιανικὴν εὐσέβειαν, τὴν συνήθειαν τῆς προσευχῆς καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν ἐν γένει τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων. Πάντα ὁμῶς γίνονται ἂν τὰ ἐκτελοῦν αὐτοὶ οἱ γονεῖς, διότι περισσότερον παντὸς ἄλλου διδάσκει τὸ καλὸν παράδειγμα.

4ον) Πρέπει τέλος νὰ ἐξασκοῦν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν τέκνων αὐτῶν χωρὶς νὰ φαίνωνται οὔτε αὐταρχικοὶ οὔτε ἀδύνατοι. Φαίνονται ἀδύνατοι ὅταν ὑποχωροῦν εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῶν τέκνων τῶν ἐξ ὑπερβολικῆς ἀγάπης, ὅπερ συνηθέστατα παρατηρεῖ τις εἰς τοὺς γονεῖς. Ἀλλὰ τότε οἱ γονεῖς καταστρέφουν καὶ δὲν ἀνατρέφουν. Ὅφείλουν πάλιν νὰ ἐπιβάλλωνται κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ μὴ καταλύσουν τὴν ἐλευθερίαν τῶν τέκνων των, διότι τὰ παιδιά δὲν εἶναι προωρισμένα νὰ εἶναι πάντοτε παιδιά.

Καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς των.
Οἱ γονεῖς ἔφερον εἰς τὴν ζωὴν τὰ τέκνα των, τὰ ἔθρεψαν, τὰ ἐμόρφωσαν, τὰ περιέβαλον δι' ἀνεκφράστου στοργῆς. Κατὰ τὴν μικρὰν τῶν ἰδίᾳ ἡλικίαν, ἐθυσίασαν πᾶν ὅ,τι εἶχον δι' αὐτά. Ἐνεκα λοιπὸν ὅλων τούτων τὰ τέκνα ὀφείλουν εἰς τοὺς γονεῖς των **ὑπακοήν, σεβασμόν, ἀγάπην.** Τὰ καθήκοντα ταῦτα προβάλλονται ὑπὸ τῆς ε'. ἐντολῆς. «Τίμα τὸν πατέρα Σου καὶ τὴν μητέρα Σου».

Ἡ ὑπακοή εἶναι τὸ πρῶτιστον καθήκον τῶν τέκνων. Εἶναι προσέτι σήμερον εἰς τὰ τέκνα ἐπιβεβλημένον νὰ ὑπακούουν εἰς τοὺς γονεῖς των, διότι ἄνευ τῆς βοηθείας αὐτῶν εἶναι ἀνίκανα νὰ ζήσουν. Ἡ πείρα τῶν γονέων

ἀναπληροῖ τὴν ἀμάθειάν των. Ἐὰν δὲ ἀκολουθήσουν τὰς ἰδιοτροπίας τὰς ἰδικὰς των, θὰ καταστρέψουν ἐκτὸς τῆς εὐτυχίας των καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν των. Ὁφεύλουν ὁμοίως νὰ ὑπακούουν εἰς τοὺς γονεῖς των, διότι ὑπόκεινται εἰς τοσαύτας θυσίας χάριν αὐτῶν καὶ διότι ἐκφράζουν δι' αὐτὰ αὐτὴν τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὑπακοὴ δ' αὕτη ὀφείλει νὰ εἶναι ἄνευ **ἀντιρρήσεως**, διότι οἱ γονεῖς, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἐπιδιώκουν πάντοτε τὸ συμφέρον τῶν τέκνων των. Ἀλλ' ὅμως πρέπει ἡ ὑπακοὴ αὕτη νὰ εἶναι ἀπόλυτος; Μάλιστα τοιαύτη πρέπει νὰ εἶναι, ὅταν ἡ ἡλικία εἶναι μικρά· βραδύτερον ὅσον προχωρεῖ ἡ ἡλικία καὶ παρουσιάζεται ἡ προσωπικότης, αὕτη δέον νὰ χαλαροῦται. Τότε φέρει ὁ ἴδιος πλέον τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του. Εἰς τινὰς ὅμως περιστάσεις, ὡς ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ὅταν πρόκειται νὰ ἐκτελέσουν καθήκοντα τῆς συνειδήσεώς των, τότε δύνανται νὰ μὴ ὑπακούουν, διότι δύνανται νὰ εὐρεθοῦν γονεῖς, οἵτινες νὰ ὠθοῦν τὰ τέκνα των εἰς τὴν κλοπὴν ἢ εἰς ἄλλας κακίας.

Ὁ **σεβασμὸς** εἶναι ἀπαραίτητος εἰς οἵανδήποτε κατάστασιν καὶ ἂν εὐρίσκωνται οἱ γονεῖς. Εἴτε μέθυσοι εἶναι, εἴτε παῖκται, εἴτε ἐκδοτοὶ, οἵανδήποτε δεινὰ καὶ ἂν ἐπεσώρευσαν εἰς τὴν οἰκογένειαν εἶναι ἀντικείμενα σεβασμοῦ, διότι εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ κακομεταχειρισθῇ τις αὐτούς, νὰ τοῖς ἀπευθύνῃ λόγους ἀναρμόστους καὶ νὰ ὑψώσῃ χεῖρα κατ' αὐτῶν. Οὐδέποτε πρέπει νὰ καταφρονήσῃ αὐτοὺς εἰς οἵανδήποτε θέσιν καὶ ἂν ὑψωθῇ τις καὶ ὅσον ταπεινὴν καὶ ἂν κατέχουν οὗτοι.

Ἐνῶ λοιπὸν ὁ νοῦς θὰ τοῖς ἀπονεύμῃ τὸν σεβασμόν, ἡ καρδιά θὰ τοῖς ἀπονεύμῃ **ἀγάπην**. Ἡ ἀγάπη δὲ αὕτη πρέπει νὰ ὀρμαῖται ἐκ τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτοὺς λόγῳ

τῶν εὐεργεσιῶν καὶ τῆς στοργῆς, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ γονεῖς πρὸς τὰ τέκνα. Ἡ ἀγάπη αὕτη διὰ νὰ εἶναι εἰλικρινὴς πρέπει νὰ ἀποδεικνύεται δι' ἔργων. Τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν τὰ τέκνα ἀναλαμβάνουν τὴν *συντήρησιν* τῶν γονέων των εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν οὗτοι ἀδυνατοῦν νὰ κερδίσουν τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Τοιουτοτρόπως ἀποδίδει τις εἰς τοὺς γονεῖς του, ὅ,τι αὐτὸς ἔλαβε κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν παρ' αὐτῶν. Τοῦτο πράττουν τὰ τέκνα, ὅταν ὑποστηρίζουν τοὺς γονεῖς, εἴτε σωματικῶς, προνοοῦντα διὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀσθενείας αὐτῶν, εἴτε ἠθικῶς, ὠθοῦντα τούτους εἰς τὸν δρόμον τῆς θρησκείας ὅστις θὰ ὁδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν αἰωνιότητα.

Καθήκοντα τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμῃ τις μακρὸν λόγον περὶ τῆς ἀγάπης τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους, ἥτις εἶναι τὸ πρῶτιστον τῶν καθηκόντων, διότι αὕτη ἡ φύσις τὴν διδάσκει. Ρέει εἰς τὰς ἀρτηρίας αὐτῶν τὸ αὐτὸ αἷμα, ἐμεγάλωσαν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, μετέσχον τῆς αὐτῆς τραπέζης, ἔπαιζαν μαζὶ ὅταν ἦσαν μικροί, ἔλαβον τὴν αὐτὴν ἀνατροφὴν, ἔχουν τὰς αὐτὰς ἰδέας, τὰς αὐτὰς ἰδιοτροπίας, τὰς αὐτὰς κλίσεις. Ὅλα λοιπὸν ταῦτα ἐγέννησαν τὴν μεταξὺ των συμπάθειαν. Οἱ τόσον λοιπὸν οὗτοι στενοὶ δεσμοὶ ἀπαγορεύουν τὰς ἐριδας, τὰς βιαιότητας, τὰς ζηλοτυπίας. Οἱ μεγαλύτεροι ἔχουν πατρικὰ καὶ μητρικὰ καθήκοντα διὰ τοὺς μικροτέρους, ἰδίως, ὅταν ἀώρως χάσουν τὸν πατέρα των, ἢ τὴν μητέρα των. Οἱ μεγάλοι ἀδελφοὶ ἀναλαμβάνουν ὅλον τὸ βάρος τῆς οἰκογενείας, ποτὲ ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς ἀγνοίας τῶν ἀδελφῶν των καὶ ἀρπάσουν τὴν περιουσίαν των.

Θέματα πρὸς ἄσκησιν

1) Τί πνεῦμα πρέπει νὰ ἐπικρατῇ ἐν τῇ γνησίᾳ Ἑλληνικῇ Χριστιανικῇ οἰκογενείᾳ.

2) Ἡ ὑπακοή των καὶ ἡ προσωπικότης αὐτῶν εἶναι ἀντιφατικά ;

Ἀξιώματα

1) Πρὶν τελευτῆς μὴ μακάριζε οὐδένα, καὶ ἐν τέκνοις αὐτοῦ γνωσθήσεται ὁ πατήρ (Σοφ. σειρ. ια' 31).

2) Ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτὸν ἀγαπᾷ, οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν (Ἐφεσ. ε'. 28).

3) Οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου (Ἐφεσ. στ'. 4).

4) Τὰς γυναῖκας φιλοσοφώτερας τῶν ἀνδρῶν ἐχρῆν εἶναι, οἰκουρία προσηλωμένας τὰ πλείονα Οὐδὲν γάρ, οὐδὲν ἰσχυρότερον γυναικὸς εὐλαβοῦς καὶ συνετῆς πρὸς τὸ ῥυθμίζειν ἄνδρα καὶ διαπλάττειν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν οἷς ἂν θέλῃ (Χρυσόστομος).

5) Τίποτε δὲν προσεγγίζει τινὰ πρὸς τὸν Θεὸν ἢ ἡ ἀνάμνησις εὐσεβοῦς μητρὸς (Ozaman).

20. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

Τὰ πρὸς τοὺς ὁμοίους ἡμῶν καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας καὶ τὴν οἰκογένειάν μας. Δὲν ζῶμεν ἐν τῷ κόσμῳ μεμονωμένοι ἀλλ' ἐν ἐπικοινωνίᾳ μετ' ἄλλων ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ἔχομεν καὶ πρὸς αὐτοὺς καθήκοντα, διότι καὶ οὗτοι εἶναι ἄνθρωποι ὅπως καὶ ἡμεῖς, εἶναι ἀδελφοί μας εἶναι συνέταιροί μας ἐν τῇ ζωῇ.

Εἶναι ὅπως ἡμεῖς πεπροικισμένοι διὰ τῶν αὐτῶν

δυνάμεων, ὅμοιοι πρὸς ἡμᾶς φυσικῶς καὶ μόνον διάφορο κατὰ τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἔχουν λοιπὸν δικαίωμα νὰ κατέχουν μίαν θέσιν ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ποτε νὰ ἀμφισβητήσωμεν τοῦτο. Ἐπομένως δὲν δικαιοῦμεθα νὰ τοὺς μεταχειριζώμεθα οὔτε ὡς ζῶα, οὔτε ὡς δούλους. Εἶναι ἀδελφοί μας, διότι εἴμεθα κλάδοι τοῦ αὐτοῦ στελέχους ἡμεῖς καὶ αὐτοί. εἴμεθα ἀδελφοί ἐν Χριστῷ, διότι Αὐτὸς μᾶς ἤνωσεν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας του καὶ ἔχωμεν συνήθως τὴν αὐτὴν θρησκείαν. Εἶναι ἐπὶ πλέον ἀδελφοί μας, διότι εἶναι ὁμοεθνεῖς μας, λαλοῦν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, ἔχουν τὰ αὐτὰ πατριωτικὰ ἰδεώδη.

Ὁ τίτλος τοῦ ἀδελφοῦ, τὸν ὁποῖον ἀποδίδομεν εἰς τοὺς ὁμοίους μας καὶ τὸν ὁποῖον ἐπιβάλλει ὁ θεάνθρωπος εἰπὼν «ἀγαπήσης τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» ἐπιβάλλει τὴν ἀγάπην, τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν βοήθειάν μας πρὸς αὐτούς, ὅπως τοῦτο κάμνομεν πρὸς τοὺς γονεῖς μας.

Εἶναι συνέταιροι ἐν τῇ ζωῇ ἡμῶν, διότι ὅπως ἡμεῖς συντελοῦμεν διὰ τοῦ ἐπαγγέλματός μας εἰς τὴν ζωὴν αὐτῶν, οὕτω καὶ αὐτοὶ συντελοῦν εἰς τὴν ζωὴν μας. Ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπάρχει τοιοῦτος καταμερισμὸς τῶν ἔργων, ὥστε οἱ μὲν ἔχουν ἀνάγκην τῶν δέ.

Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι ἀναγκαία. Αὕτη δίδει κατεύθυνσιν ὠρισμένην εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ προάγει αὐτὸν ταχύτερον. Ἐὰν ἀνατρεξώμεν εἰς τὴν ἱστορίαν θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε ἔζησε μεμονομένως ἀλλ' ἐν κοινωνίᾳ μετ' ἄλλων, ὅπως συνέβαινε καὶ εἰς τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν. Αἱ τὸ πρῶτον ὅμως συγκροτηθεῖσαι ομάδες δὲν εἶχον στενοὺς δεσμοὺς καὶ ἦσαν κάκιστα ὀργανωμένα. Ὀλίγον ὅμως κατ' ὀλίγον ἠνόησαν ὅτι ἐν τῇ ἐνώσει ἢ ἰσχύς. Διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ θραύουν τοὺς πρὸς

ἀλλήλους δεσμούς, ἤρχισαν νὰ τοὺς σφυρηλατοῦν στερεωτέρους. Ὡρισμένα δὲ τότε ἄτομα ἀπετέλεσαν τὴν φυλὴν, αἱ φυλαὶ ἔκαμον διαφόρους οἰκήσεις καὶ τέλος ἐκ τῶν λαῶν ἀπετελέσθησαν τὰ διάφορα ἔθνη· ἡ ἀνάγκη δὲ τῆς κοινῆς βοηθείας ἠῦρυνε διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὸν κύκλον τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν· ἔνεκα λοιπὸν τῶν ἀνωτέρω ἀνεφάνησαν καθήκοντα **κοινωνικά**.

Ἡ ἰδέα τῆς ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας. Αἱ κοινωνίαι δὲν εἶναι ἀπλαῖ συναθροίσεις ἀτόμων ἄνευ ὀργανώσεως. Ἡ ἰδέα τῆς ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ ζῶντος ὀργανισμοῦ. Ὅπως εἰς τὸν ζῶντα ὀργανισμόν τὰ μέρη ἐργάζονται διὰ τὸ ὅλον, οὕτω καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν τὰ μέρη ἐργάζονται διὰ τὸ ὅλον· τὸ δὲ ὅλον ἐποπτεύει ἐπὶ τῶν μελῶν.

Εἰς ζῶντα ὀργανισμόν τὰ διάφορα μέρη διακρίνονται ἀλλήλων καὶ εἶναι ἀνεξάρτητα π. χ. τὸ νευρικὸν κύτταρον εἶναι διάφορον τοῦ μυϊκοῦ κατὰ τὴν σύστασιν καὶ τὰς ἐνεργείας. Ἀλλ' ὅμως τὸ μυϊκὸν κύτταρον εἶναι ἀκατάλληλον νὰ κινηθῇ ἄνευ τοῦ νευρικοῦ κυττάρου. Τὸ νευρικὸν πάλιν κύτταρον θὰ ἀπέβαινεν ἀνωφελὲς καὶ θὰ ἡτρώφει ἔάν τὰ μυϊκὰ κύτταρα δὲν ἔαν τὰ μυϊκὰ κύτταρα δὲν τὸ ἐσχέτιζον μὲ τὸ λοιπὸν σῶμα. Διακρίνει τις προσέτι τὴν καρδίαν, τὴν κεφαλὴν, τὰ μέλη τοῦ σώματος, ὅλως διάφορα κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὰς ἐνεργείας. Ἀλλ' ὅμως ἐνοῦνται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ καρδία νὰ μὴ δύναται τίποτε ἄνευ τῆς κεφαλῆς, καὶ αὕτη πάλιν τίποτε ἄνευ τῶν μελῶν, καὶ τὰ μέλη ὥς καὶ ἡ καρδία τίποτε ἄνευ κεφαλῆς. Καὶ αἱ ἐνέργειαι πάλιν εἶναι ἐντελῶς διάφοροι ὥς ἡ κυκλοφορία διαφοράς τῆς χωνεύσεως κ.τ.λ. ἀλλ' ὅμως ὅταν μία ἐνέργεια γένηται πλημμελῶς ὅλον τὸ ἄτομον χάνεται. Οὕτω συμ-

βαίνει καὶ ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς κοινωνίας τὰ ἄτομα εἶναι ἀνεξάρτητα, ἀλλ ὅμως ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἑνὸς ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν λοιπῶν μελῶν καὶ ἡ δυστυχία τοῦ ἑνὸς εἶναι συμφορὰ καὶ διὰ τὰ λοιπὰ μέλη.

Σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Πόσον δύσκολος εἶναι ἡ θέσις τοῦ ζῶντος εἰς κράτος ἀγρίων. Πρέπει διαρκῶς νὰ εἶναι ὀπλισμένος ἵνα προλάβῃ πάντα κίνδυνον· πρέπει νὰ φροντίζῃ δι' εὐρεσιν τῆς τροφῆς κυνηγῶν τὰ ἄγρια ζῷα, χωρὶς νὰ μένῃ εἰς αὐτὸν καιρὸς διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν, νὰ κατασκευάζῃ μόνος τὰ ἐνδύματά του ἐκ τῶν δερμάτων τῶν ἀγρίων ζώων, νὰ μεταχειρίζεται βάνανσα καὶ πρωτογενῇ ἐργαλεῖα, νὰ φροντίζῃ μόνος διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων του καὶ νὰ μὴ μένῃ εἰς αὐτὸν ποτὲ καιρὸς νὰ προαγάγῃ τὴν συνείδησίν του καὶ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείαν.

Πόσον διάφορος εἶναι ἡ κατάστασις εἰς ὀργανωμένην κοινωνίαν.

Ἐκαστος δὲν ἐργάζεται δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους. Ὁ ῥάπτης, ὁ μάγειρος, ὁ ἐπιπλοποιός, ὁ ἔμπορος, ὁ κατασκευαστὴς τελείων ἐργαλείων, ὁ ὑφαντής, ὁ σανδαλοποιός, ὁ διδάσκαλος, ὁ ἰατρός, ὁ χειρῶναξ ἐργάζονται ἀνεξαρτήτως δι' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τοὺς ἄλλους. Ὅλοι οἱ συμπολῖται μᾶς εἶναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μας. Ὑπάρχει καταμερισμὸς τοῦ ἔργου. Πρέπει λοιπὸν ἕκαστος νὰ εἶναι εὐγνώμων πρὸς τοὺς λοιποὺς διὰ τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας τοῦ προσφέρουν, πρέπει νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ὑπηρετήν τῶν ἄλλων.

Ἡ γνώσις τῆς ἀλληλεγγύης. Ἐκ τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως, ἥτις ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐγεννήθη ἡ ἰδέα τῆς ἀλληλεγγύης. Ἡ ἀλληλεγγύη αὕτη δὲν

συνίσταται εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ὑπακοήν, ἀλλ' ἐκφράζει τὸν βαθὺν καὶ πραγματικὸν σύνδεσμον ὧν τῶν στοιχείων ὥστε ν' ἀπαρτίξῃται εἰς ὄργανισμὸς ἀδιαχώριστος. Αὕτῃ, ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους ὅσον καὶ ἐὰν ἀπέχουν ἀλλήλων τοπικῶς καὶ χρονικῶς. Τοπικῶς ὅλα τὰ ἄτομα τῆς κοινωνίας ἔχουν ἀνάγκην διὰ νὰ ζήσουν τὸ ἐν διὰ τοῦ ἄλλου. Διότι οἱ λαοὶ ὅσον ἀποκαθίστανται μονίμως, τοσοῦτον ὁ εἰς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ συντελεῖ οὕτω εἰς τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν πρόοδον ἐκάστου. Χρονικῶς ὅ,τι ἐπικρατεῖ σήμερον εἶναι ἀποτέλεσμα ἐκείνων, οἵτινες προηγήθησαν. Ἐκάστη γενεὰ κληροδοτεῖ τι εἰς τὴν ἐπερχομένην. Αἱ κλίσεις μας, αἱ κράσεις μας, αἱ ιδέαι μας, οἱ θησαυροὶ τῶν γνώσεών μας καὶ τῆς πείρας δὲν εἶναι ἔργον ἰδικόν μας, ἀλλὰ τῶν προηγηθέντων ἡμῶν. Λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ καυχώμεθα δι' ὅ,τι ἀγαθὸν ἔχομεν, διότι τοῦτο τὸ ὀφείλομεν εἰς τοὺς προγόνους ἡμῶν.

Ἡ ἀλληλεγγύη αὕτη δὲν εἶναι οὔτε νέα, οὔτε τὴν ἐγέννησεν ἡ εἰδωλολατρεία. Δὲν εἶναι νέα, διότι καὶ οἱ προπάτορές μας ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τὸν σεβασμὸν αὐτῆς, ὡς πρώτιστον καθῆκον. Δὲν εἶναι οὔτε γέννημα τῆς εἰδωλολατρείας· εἶναι κήρυγμα τοῦ Θεανθρώπου, ὅστις εἶναι κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἣτις ἀποτελεῖ ἓνα ὄργανισμὸν ζῶντα· οἱ δὲ πιστοὶ εἶναι μέλη τοῦ ἰδίου σώματος. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως καλεῖ τὴν Ἐκκλησίαν μίαν, διότι πάντα τὰ δόγματα καὶ αἱ τελεταὶ αὐτῆς ἀποβλέπουν εἰς τὸ νὰ παραστήσουν ὡς ἓν τι ὅλον πάντας τοὺς Χριστιανούς με κεφαλὴν τὸν Θεάνθρωπον Σωτῆρα. Τὴν ιδέαν λοιπὸν ταύτην ἐστήριξαν αὐτοὶ οἱ λόγιοι τοῦ Θεανθρώπου καὶ ὄχι τὰ ἀντιθησκευτικὰ κηρύγματα τῆς ἐποχῆς μας. Διότι μόνον ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εἶπεν,

ὅτι ἕκαστος πρέπει νὰ γίνεται τὰ πάντα τοῖς πᾶσι, ἵνα τοὺς πάντας κερδίσῃ.

Καθήκοντα τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Προβάλλεται ὑπὸ τῶν ἠθικολόγων πολλάκις ἡ ἀκόλουθος ἔνστασις. Αἱ πράξεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου δύνανται νὰ εἶναι ἔργον τῆς ἠθικῆς καὶ νὰ ἐπιβληθοῦν ὑπὸ ταύτης ; Διότι λέγουν αὐταὶ εἶναι πράξεις ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης καὶ ὄχι αὐθόρμητοι. Ἐπειτα λέγουν, ὅτι αὐταὶ ἐπιβάλλουν σχέσεις καθαρῶς ἑξωτερικὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ δὲν προέρχονται ἐκ τῆς αὐθόρμητου βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἐν τέλει λέγουν, ὅτι δὲν ἐπιζητοῦν τι ἕτερον οἱ ἄνθρωποι δι' αὐτῶν, ἢ τὸ ἴδιον συμφέρον. Ἀλλ' αἱ ἀντιλήψεις αὐτῶν εἶναι πεπλανημέναι. Διότι δὲν ἐπιβάλλονται πᾶσαι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ἀλλ' εἶναι ἀπαραίτητοι καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ διαφύγουν τὴν προσοχὴν τῶν ἠθικολόγων. Ἐπειτα δὲ δὲν εἶναι ἀληθὲς νὰ λέγωμεν, ὅτι ἀνταποκρίνονται εἰς σχέσεις καθαρῶς ἑξωτερικὰς, διότι ὡς σκοπὸν τῶν ἔχουν νὰ αὐξήσουν τὸ αἶσθημα τῆς συμπαθείας, τὸ ὅποιον εἶναι ἑσωτερικὴ πράξις καὶ τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τοὺς ὁμοίους τῶν ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀξία. Ἐκτὸς τῶν ἄνω γίνονται χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει πάντοτε τὸ συμφέρον, ἀλλ' ἀπλῶς, ἵνα προαγάγουν τὴν ἀνθρωπότητα, νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν ἠθικὴν τάξιν, νὰ συντελέσουν εἰς τὴν προόδον καὶ νὰ ὑποτάξουν τὸ πᾶν ὑπὸ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

- 1) Πόθεν ἀπορρέει ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ ;
- 2) Πῶς ἡ ἰδέα τῆς ἀλληλεγγύης ταπεινοῖ τὸν υπερήφανον καὶ διευθύνει τὸν ἐγωῖσμόν.

Ἀξιώματα

1) Καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, ἣτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ· τὸ πλήρωμα τοῦ κατὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου (Ἐφεσ. α' 23).

2) Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστὸς, ἐξ οὗ πᾶν σῶμα συναρμολογούμενον κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἐκάστου μέρους τὴν αὕξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ (Ἐφεσ. (Δ' 15).

3) Κανὲν κράτος δὲν ζῇ εὐτυχές, ἐὰν τὰ μέλη του δὲν εἶναι ἐνάρετα (Montesques).

4) Εἶναι κατεστραμμένη ἡ χώρα ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πονηρία θεωρεῖται ὡς ἀρετὴ (Rouseventl).

21. ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

Ταῦτα εἶναι τριῶν εἰδῶν καθήκοντα *ἀλληλεγγύης*· καθήκοντα *δικαιοσύνης* καὶ καθήκοντα *εὐποιᾶς*.

Α'. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΗΣ ΑΔΑΛΕΓΓΥΗΣ

Προσωπικὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ καθήκοντα

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῆς ἀλληλεγγύης.

Πάντα σχεδὸν τὰ κοινωνικὰ καθήκοντα εἶναι κατὰ βάθος καθήκοντα ἀλληλοβοηθείας, διότι πάντα ἀπαιτοῦν τὸν περιορισμὸν τῆς ἀνεξαρτησίας ἡμῶν ὑπὸ τῶν ὁμοίων μας· τινὰ ὅμως τούτων εἶναι εἰδικῶς καθήκοντα ἀλληλεγγύης. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκρίνωμεν τὸν ἑαυτόν μας πρὸς τὸν ζῶντα κοινωνικὸν ὄργανισμόν.

Ἐν τῷ κοινωνικῷ σώματι τὰ ἄτομα ὁμοιάζουν πρὸς τὰ στοιχειώδη κύτταρα, διότι διὰ τῶν διαφορῶν αὐτῶν ἐνεργειῶν συντελοῦν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ὅλου. Ἡ συνει-

σφοδρά των διὰ τὴν κοινὴν εὐτυχίαν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἔχει ἕκαστον ἄτομον καὶ ἐκ τῆς σπουδῆς νὰ ἐκπληροῖ (ἕκαστον ἄτομον) πιστῶς πᾶν προβαλλόμενον αὐτῷ καθήκον. Ἐνδιάφέρει λοιπὸν πρωτίστως ἡ ζωικότης του νὰ εἶναι μεγίστη, διότι μαρασμὸς καὶ καχεξία ἀδυνατοῦν τὴν ἀξίαν τοῦ συνόλου τῶν ὄντων ἐνὸς θεωρουμένου. Ἐνῶ τοῦναντίον δύναμις καὶ υἡγία τοῦ ατόμου παρουσιάζει εὐρωστον τὸν ὁργανισμὸν τοῦ συνόλου. Ὅμοίως ἕκαστον ἄτομον πρέπει νὰ ἐκπληροῖ τὰ πρὸς τὸ σύνολον, τὸ κράτος δηλαδή, καθήκοντά του. Ὡστε ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη ἀπαιτεῖ ἕκαστον ἄτομον νὰ εἶναι πλήρως ζωῆς καὶ ἐκτελῇ τὸ καθήκον του πιστῶς. Ὅσον δὲ γνωρίζει καλύτερον τὸ ἄτομον τὶ συνεισφέρει εἰς τὴν κοινωνίαν, τοσοῦτον σπουδάζει νὰ αὐξήσῃ τὴν προσωπικὴν του ἀξίαν καὶ ἐπιδράσῃ περισσότερον. Λαμβάνει λοιπὸν τὸ ἄτομον σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ ἐξασκήσῃ πρὸ παντὸς τὰ προσωπικὰ καὶ τὰ ἐπαγγελματικὰ καθήκοντα πρὸς ὠφέλειαν τοῦ κοινοῦ.

Προσωπικὰ καθήκοντα. Τὰ προσωπικὰ καθήκοντα ἐπιδιώκουν νὰ ὠθήσουν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ τακτοποιήσουν αὐτόν. Ἡ διπλὴ λοιπὸν αὕτη προσπάθεια ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν ἰδεώδη τελειοποίησιν, ἣτις συνίσταται ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ. Τὰ προσωπικὰ καθήκοντα προάγουν τὰς σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ ατόμου, διότι ὑποτιμοῦν πᾶσαν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἀδράνειαν. Π. χ. ἀγρυπνοῦν περὶ τῆς φυσικῆς ἀκεραιότητος τοῦ ατόμου, διότι αὕτη ἐπιδρά ἐπὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, περιορίζουν τὰς ἀπολαύσεις ἐκ φόβου μήπως ὁ σωματικὸς ὀλεθρὸς, ὁ προσερχόμενος ἐκ τῆς ἀμετρίας τῶν

ἀπολαύσεων ἐπιφέρει τὸν ψυχικὸν τοιοῦτον, ἐπιβάλλουν εἰς τὴν βούλησιν τοιαύτην δύναμιν, ἵνα ἀποφασίξῃ καὶ τοιαύτην σταθερότητα χαρακτῆρος, ὥστε αὕτη οὐδέποτε νὰ δύναται νὰ γένηται θῦμα τῶν ἰδιοτροπιῶν τοῦ ατόμου ἢ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιρροῶν· ταῦτα τέλος ἐπιτάσσουν τὰ διάφορα θρησκευτικὰ καθήκοντα, ἄνευ τῶν πράξεων, τῶν ὁποίων ἡ ἠθικὴ θὰ εἶναι στεῖρα.

Μὲ τοιαῦτα καθήκοντα γυμναζόμενον τὸ ἄτομον στερεοῦται καὶ μεγαλύνεται· ἀποβαίνει δὲ ἔνεκα τῆς τελειότητος τοῦ ταύτης κληρονομία τῆς ὅλης κοινωνίας. Τὸ κέρδος δέ, τὸ ὁποῖον προκύπτει εἰς πάντας ἐκ τῆς ἀρετῆς τοῦ ατόμου εἶναι τριπλοῦν· πρῶτον προσίθεται εἰς τὴν κοινωνίαν ἐν ἀγαθὸν πρόσωπον, δεύτερον προάγεται διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ καὶ τρίτον δημιουργεῖται μία οἰκογένεια ἁγία ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Προάγεται ἡ κοινωνία, ὅταν ὑπάρχουν πρόσωπα ἐνάρετα. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἄτομα ἐλαττωματικά εἶναι στοιχεῖα ἀδυναμίας διὰ τὴν κοινωνίαν. π. χ. ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἀπεβλάκωσεν ὁ ἀλκοολισμὸς ἀποτελεῖ ἀρνητικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν κοινωνίαν, διότι τίποτε δὲν συνεισφέρει, τοῦναντίον δὲ γεννᾷ χάσματα καὶ ἀδυνατεῖ τὴν κοινωνίαν. Ὅσον δὲ πολλαπλασιάζονται τοιαῦτα ἀσθενῆ ἄτομα ἐν τῇ κοινωνίᾳ τοσοῦτον αὕτη ὑποφέρει, διότι ὡς γάγγραινα ταῦτα κατατρώγουν καὶ ἀπειλοῦν τὴν ὑπαρξιν τῆς κοινωνίας. Τοῦτο καταφαίνεται κυρίως, ὅταν ὑπάρξῃ Κράτος, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη ἔχει καταστρέφει ἡ διαφθορά, τότε τὸ Κράτος τοῦτο ἀδυνατεῖ νὰ παλαίσῃ πρὸς τὸ ὅμορον αὐτοῦ Κράτος. Μάρτυς ἡ ἱστορία ὅτι τῶν ὑποδουλώσεων τῶν λαῶν προηγῆθη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν παραλυσία.

Ὅλως ἀντιθέτως ὅμως συμβαίνει ὅταν ὑπάρχουν ἄτομα ἐνάρετα. Τότε διαχύνεται ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς κοινωνίας ζωτικότης καὶ δύναμις. Ὅταν ἕκαστον ἄτομον εἶναι ψυχικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιές, ὅταν ὑπάρχη ἐν αὐτῷ ἁρμονία μεταξὺ τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων καὶ ἡ βούλησις αὐτοῦ δὲν παρασύρεται ἀπὸ τίποτε, ἡ δὲ ψυχὴ του διευθύνεται καὶ εἷς τινὰς περιστάσεις ὑποστηρίζεται ὑπὸ τῆς μεγάλης δυνάμεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τότε τὸ ἄτομον τοῦτο ἀποβαίνει «κλήτὸς τοῦ Θεοῦ» καὶ ὄχι μόνον ἐξυψοῖ ἑαυτό, ἀλλὰ ἐξασκεῖ σωτηριώδη ἐπιρροὴν ἐφ' ὅλων τῶν γειτόνων του.

Εὐτυχῶς διὰ λαοὺς ἔνθα πλεονάζουν τοιαῦτα ἄτομα ἡμπορεῖ νὰ προλέγῃ τις ἀδιστακτῶς τὴν εὐτυχίαν των καὶ τὴν ἐπιβολήν των ἐπὶ τοὺς γείτονας αὐτῶν. Αἱ ἀνωτέρω σκέψεις ἀναγκάζουν ἕκαστον νὰ σκέπτηται τί ἀξίζει ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Τὸν διδάσκουν, ὅτι ἐὰν εἶναι κακὸς ἢ καλὸς τοῦτο δὲν ἀφορᾷ εἰς αὐτὸν μόνον ἀλλ' εἰς ὁλόκληρον τὴν κοινωνίαν. Τοῦτο δίδει εἰς ἕκαστον ἀφορμὴν νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς προσπάθειάς του. Ἡ κοινωνία τότε θὰ προαχθῇ ὅταν προαχθοῦν τὰ ἄτομα. Ὡστε ἡ κοινωνικὴ ἀνόρθωσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀνορθώσεως τῶν ἀτόμων.

Ἡ δύναμις τοῦ παραδείγματος ἐν τῇ κοινωνίᾳ.
Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ παράδειγμα συντελεῖ πρὸς διάδοσιν καὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Καὶ ὡς πρὸς τὸ κακὸν παρατηροῦμεν, ὅτι ἕκαστος διὰ νὰ γείνη κακὸς ἀρκεῖ ν' ἀκολουθήσῃ τὰς σωματικὰς του κλίσεις. Ὁ ἀκολουθῶν δὲ τὰς σωματικὰς αὐτοῦ κλίσεις, πάντοτε κατέρχεται καὶ οὐδέποτε ἀνέρχεται ἠθικῶς. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ προβληθῇ καλὸν παράδειγμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐπιδράσῃ πρὸς ῥοπὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἀγαθόν· τὸ νὰ βλέπῃ τις

ώραίας πράξεις, εὐγενεῖς ἀφοσιώσεις, θυσίας ἐμπνεομένας ὑπὸ τῆς ἀγάπης, ἐμψυχοῦται καὶ τείνει νὰ ἐκτελέσῃ ὅ,τι ἔκαμεν εἰς αὐτὸν καλὴν ἐντύπωσιν. Τὸ παράδειγμα ἔλκει πρὸς ἑαυτὸ τὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν, ἣτις πολλάκις διευθύνεται ἀπὸ τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας κατέχει τὸ πνεῦμα· ἐὰν δὲ ἡ παράστασις εἶναι μοναδικὴ καὶ ἐντατικὴ, πολλάκις ἡ παριστωμένη πράξις δύναται νὰ γίνηται· ἐὰν δὲ ἡ ἰδέα εἶναι πολλαπλὴ καὶ ἀσθενής, ἡ θέλησις μένει ἀμφίβολος καὶ ἀδρανής. Ἴδου δὲ πῶς γίνεται τοῦτο. Τὸ παράδειγμα προσπίπτον ἐπὶ τοῦ νοῦς διεγείρει ζωηρὰν εἰκόνα τῆς παρισταμένης πράξεως. Τότε ἡ εἰκὼν αὕτη κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ νοῦς καὶ εἶναι τρόπον τινὰ ἡ ἀρχὴ τῆς πράξεως. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει διὰ τὸ κακὸν εἰς τὴν πράξιν τοῦ ὁποίου δὲν συναντᾷ τις δυσκολίαν, διότι ἔχει σύμμαχον τὴν αἰσθητικὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος δημιουργεῖ ἀρίστην οἰκογένειαν.

Κατὰ τὰς διατάξεις τῆς θείας προνοίας ἡ ζωὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐδόθη παρ' ἄλλων, ὥστε εἶναι δάνειον. Οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἔλαβον τὴν ζωὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ αὕτη μεταδίδεται ἕκτοτε ἐκ τῶν προγενεστέρων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, χωρὶς ὅμως κανεὶς νὰ εἶναι κύριος αὐτῆς, διότι αὕτη κεῖται ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ὕμνωδόν. Ἀλλ' ἀσχέτως πρὸς τὴν ζωὴν, οἱ μὲν κακοὶ προπαρασκευάζουν γεννεὰν κακὴν· οἱ δὲ ἀγαθοὶ γεννεὰν ἀγαθὴν. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ μεταδίδουν ὅ,τι κατέχουν ὡς κληρονομίαν εἰς τὰ τέκνα των.

Λοιπὸν ἡ οἰκογένεια εἶναι ὁ πυρὴν τῆς κοινωνίας. Ὅ,τι κάμνει ἡ οἰκογένεια κάμνει καὶ ἡ κοινωνία, ἣτις ἀπαρτίζεται ἐκ πολλῶν οἰκογενειῶν.

Αἱ προσωπικαὶ λοιπὸν ἀρεταὶ δημιουργοῦσαι ἀρίστας οἰκογενείας θὰ δημιουργήσουν ἀρίστην κοινωνίαν.

Ἐπαγγελματικά καθήκοντα. Ὅσάκις τὸ ἄτομον ζητεῖ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν βαθμίδα τῆς τελειότητος, τοῦτο δὲν πράττει δι' ἑαυτὸ μόνον τὸ ἄτομον, ἀλλὰ διὰ τὴν κοινωνίαν ὁλόκληρον. Τοῦτο πράττον ἐκπληροῖ τὸ πρῶτον καθήκον τῆς ἀλληγεγγύης. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο, δὲν ἀρκεῖ ἡ μέριμνα τοῦ ἰδίου ἀτόμου μόνον. Πρέπει νὰ τείνῃ νὰ καταλάβῃ μίαν θέσιν ἐν τῷ σώματι τῆς κοινωνίας καὶ νὰ ἔχῃ βραδύτερον τὴν εὐθύνην τῆς ἐκλογῆς του. Διότι ἄνθρωπος ἀεργὸς εἶναι ἐξουθένωμα τῆς κοινωνίας, εἶναι παράσιτον αὐτῆς, ἐπειδὴ διαρκῶς τρώγει χωρὶς νὰ παράγῃ τι. Εἶναι τις ἐλεύθερος νὰ ἐκλέξῃ ἐπάγγελμα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐκλέξῃ ἐπάγγελμα, ἵνα τὸ καταστρέψῃ διὰ τῆς ὀκνηρίας του, ἐπιφέρων εἰς τὸν ἑαυτὸν τὴν ἀθλιότητα. Ἐκλέξας τις ἐπάγγελμα ὀφείλει νὰ τὸ ἐξασκῇ μετ' ἀκριβείας καὶ εὐσυνειδήτως εἴτε ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν κοινωνίαν, εἴτε ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του.

Κοινωνικὴ ἀξία τῶν επαγγελματικῶν καθηκόντων. Ἐκαστος ὀφείλει νὰ ἐξασκῇ μὲ εὐθύτητα τὰ ἐπαγγελματικά του καθήκοντα, διότι πᾶσα ἀτέλεια αὐτῶν ἀντανάκῃ ἐπὶ τοῦ συνόλου π. χ. ἂν ἀμελῶς ἐκτελέσῃ τὸ ἐπαγγελματικόν του καθήκον εἰς μηχανικὸς σιδηροδρόμου, θὰ γείνῃ αἰτία δυστυχημάτων πολλῶν εἰς βάρος τῆς κοινωνίας. Τὰ δὲ ἐλεύθερα λεγόμενα ἐπαγγέλματα ἐπιδροῦν περισσότερον ἀκόμη ἐπὶ τῆς κοινωνίας π. χ. ὁ συμβολαιογράφος, ὁ δικαστής, ὁ δικηγόρος, ὁ καθηγητὴς δύναται νὰ ἐπισωρεύσουν δεινὰ εἰς τὴν κοινωνίαν.

Διὰ ταῦτα οἱ γονεῖς ἐκεῖνοι, οἵτινες δὲν ἐδίδαξαν ὥς τὰ τέκνα τῶν ἐπάγγελμά τι πρέπει νὰ αἰτιῶνται ἑαυτοὺς διὰ

τὴν δυστυχίαν τῶν τέκνων τῶν· τὸ αὐτὸ δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ διὰ τοὺς ἀσυνειδήτους διδασκάλους καὶ διὰ τὸν ἀμελοῦντα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ κληρον. Οὗτοι εἶναι οἱ δίδοντες τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἄνω ἢ πρὸς τὰ κάτω. Τοιοῦτοτρόπως λοιπὸν καὶ ἡ διέγερσις τῆς συνειδήσεως, δύναται νὰ διδάξῃ ἕκαστον τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος πρὸς ὠφέλειαν τῆς κοινωνίας. Μεγάλως δὲ προάγεται ἡ κοινωνία ἐκ τῆς καλῆς ἀντιλήψεως τῶν ἐπαγγελματικῶν καθηκόντων.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

- 1) Εἶναι σωστὸν τὸ λεγόμενον πολλάκις : ἐγὼ δὲν ἔβλαψα οὐδένα παρὰ τὸν ἑαυτὸν μου ;
- 2) Πῶς αἱ προσωπικαὶ ἀρεταὶ προάγουν τὴν κοινωνίαν.

Ἀξιώματα

- 1) Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ (Ἰωαν. ' 14).
- 2) Εἰ χολῶ παροικήσεις ὑποσκάξιν μαθήσει
- 3) Φθείρουν ἢθη χρηστὰ ὁμιλίας κακαί.

Β'. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

1. Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Τι ἐπιβάλλει ἡ δικαιοσύνη. Δὲν εἶνε ἀρκετά, τὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλει ἡ ἀλληλεγγύη νὰ στηρίζουν τὰ δικαιώματα, δηλαδὴ τὴν πρὸς τι ἔξουσίαν τοῦ πλησίον. Διότι αὕτη διατάσσει νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τοὺς ἀλλήλους, ὅτι ἡμεῖς δεχόμεθα παρ' αὐτῶν. Ἀλλὰ δὲν δύναται τις νὰ ἐκτελῇ μόνον ὅσα δέχεται παρὰ τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ ὑπάρχουν δικαιώματα, τὰ ὁποῖα οὐδεὶς δύναται νὰ βιάσῃ καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκτὸς τῆς ἄλλης ἀλληλεγγύης, ὅπως π. χ.

εἶναι ὁ σεβασμὸς τῆς *ζωῆς*, τῆς *ἐλευθερίας*, τῆς *τιμῆς* καὶ τῶν *ὕλικῶν* ἀγαθῶν. Τὰ δικαιώματα τῶν ὁμοίων εἶναι γύρωθεν τρόπον τινὰ περιβεβλημένα διὰ φράκτου· ὁ φράκτης οὗτος εἶναι τὸ δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἕκαστος νὰ περιορίζηται ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων του, διότι ἡ διαβίωσις ἑκάστου ἐντὸς τοῦ χαρακώματός του ἔχει μεγίστην ἀξίαν, διότι τὸ ἐπιβάλλει ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ τὸ θέλουν οἱ πολλοί.

Ὁ φόνος εἶναι ἔγκλημα. Τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς εἶναι τὸ σπουδαιότερον πάντων. Διότι πῶς θὰ ἐκπληρώσῃ τις τὸν προορισμὸν του, εἰὰν χάσῃ τὴν ζωὴν του; Εἶναι ἐπίσης τὸ μέγιστον ἔγκλημα ἀπέναντι τοῦ ἠθικοῦ νόμου, διὰ τοῦτο δὲ κατὰ πάσας τὰς νομοθεσίας θεωρεῖται ἔγκλημα ὁ φόνος. Ὁ φονεὺς δὲν βιάπτεται μόνον τὸ θῦμα του, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, διότι στερεῖ ταύτην πολίτου χρησίμου καὶ ὠφελίμου. Ἐπαναφέρει δὲ ὁ φόνος πάλιν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς βαρβαρότητος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ «οὐ φονεύσεις» τὴν διευθύνει εἰς πάντας. Ὁ φόνος εἶναι εἰδεχθέστερος, ὅταν γίνεται κατόπιν σκέψεως πρὸς ἐκδίκησιν, ἢ ὅταν φονεύῃ τις τινά, ἵνα κλέψῃ ὅτι καὶ ἂν ἔχῃ οὗτος. Εἶναι δηλαδὴ ὁ ἐκ *προμελέτης φόνος* καὶ ἡ *ληστεία* αἱ δύο αὗται περιστάσεις. Ὡσαύτως εἶναι ἀπαισιώτατον ἔγκλημα, ὅταν τις φονεύσῃ τὸν πάππον του, τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα. Ὁ πατραλοίας ἢ ὁ μητραλοίας εἶναι ἀνθρωπόμορφον τέρας. Ὁ φόνος εἶναι ἐπίσης βδελυρὸς, ὅταν γένηται ἕξ ἀπερισκεψίας, ἢ ἕξ ἀπροσεξίας. Ἀλλὰ τότε ὅμως ὁ νόμος τιμωρεῖ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς εὐθύνης, τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκει εἰς τὸν φονέα. Εἶναι ἔγκλημα καὶ ἂν ἐμελετήθῃ ἀπλῶς ἂν τὸν ἠθέλησέ τις ἢ ἂν ὤθησεν ἄλλον πρὸς τὸν φόνον διὰ

τοῦτο ὁ μελετήσας τὸν φόνον ἢ ὠθήσας ἄλλον πρὸς τὸν φόνον, εἶναι καὶ αὐτὸς φονεὺς. Δυνατὸν οἱ τοιοῦτοι φονεῖς οἱ ἔμμεσοι λεγόμενοι, νὰ διαφεύγουν τὴν παγίδα τῆς δικαιοσύνης, ἔχουν ὅμως εὐθύνην ἐνώπιον τοῦ ἡθικοῦ νόμου.

Πάντοτε πρέπει νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ; Ἡ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ «οὐ φονεύσεις» εἰς τινας περιστάσεις δὲν εἶναι σεβαστή. Τοιαῦται περιστάσεις εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς ἀμύνης, ὁ πόλεμος, ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου καὶ ἡ μονομαχία.

Ἡ περίπτωσις τῆς ἀμύνης. Οὐδεὶς ἀντιλέγει ὅτι ἔχει τις δικαίωμα νὰ φονεύῃ πάντα ἀπειλοῦντα τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ὑπερασπιζόμενος ἑαυτόν. Ὁ δὲ λόγος εἶναι ὁ ἑξῆς. Ὁ ἀπειλούμενος ἀγαπᾷ τὴν ζωὴν του ὅπως καὶ ὁ ἀπειλῶν. Καὶ οἱ δύο θεωροῦν αὐτὴν ἀπαραβίαστον. Ὅταν λοιπὸν δύναται τις νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν του καὶ δὲν τὸ κάμνει, αὐτὸ εἶναι εἶδος αὐτοκτονίας ἐμμέσου. Τοῦτο δύναται νὰ συμβῇ εἰς τὸν ἀπειλούμενον. Ὁ ἀπειλῶν πάλιν ἀνατρέπει τοὺς ἡθικοὺς νόμους, ἐὰν δὲ παλαίων πρὸς ἄλλους χάσῃ τὴν ζωὴν του, ὁ ἴδιος εἶναι ὑπεύθυνος τοῦ ἐπισυμβάντος εἰς αὐτὸν δυστυχήματος· εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν ὅπου παίζεται ἡ ζωὴ δύο ὑπάρξεων, δὲν ἔχει ἡ ζωὴ τοῦ προσβάλλοντος μόνον ἀξίαν. Ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ ἀμυνόμενος ὀφείλει νὰ μὴ παραβαίνει ὀρισμένους κανόνας. Ἐὰν δύναται νὰ σωθῇ χωρὶς νὰ φονεύσῃ τὸν ἐπιτιθεμένον ὀφείλει νὰ τὸ πράξῃ. ὡς π. χ. ἂν κατορθώσῃ νὰ τὸν καταστήσῃ ἀκίνδυνον ἀφοπλίζων αὐτόν.

Τότε ἂς ἀρκεσθῇ νὰ τὸν παραδώσῃ εἰς τὴν δικαιοσύνην.

Τὸ ἀνθρώπινον αἷμα δὲν πρέπει νὰ χύνηται ἄνευ φειδοῦς.

Ὁ πόλεμος. Οὐδείς ἀντιλέγει εἰς τὸ ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι τι φρικῶδες τόσον διὰ τὰ θύματα αὐτοῦ, ὅσον καὶ διὰ τὰς οἰκογενείας τῶν θυμάτων, αἵτινες ρίπτονται εἰς τὴν ἀπελπισίαν· καὶ διὰ τὸ ἔθνος ἀκόμη τὸ ὅποιον χάνει τὰ υγιέστερα τῶν στοιχείων αὐτοῦ. Εἶναι ὅμως κακὸν ἀναγκασίον, τὸ ὅποιον δὲν δύναται νὰ ἀποφύγῃ τις ὅταν προκληθῇ. Δύο θεωρίαι ὑπάρχουν περὶ τοῦ πολέμου ἢ τῶν *εἰρηνικῶν* (pacifiste) καὶ τῶν (militariste) στρατιωτικῶν.

Οἱ εἰρηνικοὶ λέγουν, ὅτι προτιμότερον εἶναι νὰ ἀφήσῃ τις νὰ καταρρεύσουν τὰ ἰδανικώτερα τοῦ ἀνθρώπου, ὥς εἶναι ἡ πατρις, ἡ ἐλευθερία, ἡ τιμὴ καὶ τὰ ζωτικώτερα τῶν συμφερόντων, παρὰ νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα. Ὑποστηρίζουν δὲ τοῦτο λέγοντες, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι πρᾶξις βάρβαρος, ἀντιτιθεμένη εἰς τὴν κοινὴν ἀγάπην πρὸς πάντας, ἐπισωρεύει δὲ συμφορὰς ἀπεριγράπτους εἰς τὰ ἄτομα καὶ τὰ ἔθνη. Ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι ὀρθά, διότι διὰ τὰ ἔθνη παρουσιάζονται περιστάσεις ἀμύνης, ὅπως καὶ διὰ τὰ ἄτομα καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ κτυπήσουν τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν ζωὴν τῶν καὶ τὰ ἀγαθὰ τῶν. «Πόλεμος πάντων πατήρ» λέγει ὁ σοφὸς τῆς ἀρχαιότητος. Κατὰ τὸν Πόλεμον τὰ ἄτομα ὑπερεντείνουν τὰς διανοητικὰς καὶ σωματικὰς αὐτῶν δυνάμεις, ὥστε παρουσιάζουν φαινόμενα ὑπεράνθρωπα. Ὑπερόχους π. χ. θυσίας, ὑπερόχους ἀνακαλύψεις. Διαγράφουν δὲ ἱστορίαν καὶ ἀνυψοῦνται μεταξὺ τῶν ὁμοίων αὐτῶν. Διότι ἔθνη, τὰ ὅποια ζοῦν διαρκῶς βεβυθισμένα εἰς τὴν εἰρήνην παραλύουν ἡθικῶς. Τοῦτο τοῦλάχιστον μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία. Ἄλλως τε τὸν πόλεμον τὸν διδάσκει αὐτὴ ἡ φύσις τῶν ὄντων, διότι ὁ πόλεμος εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ζωῆς. Τοιαῦτα καὶ πλεῖστα ἔτι ἐπιχειρή-

ματα ἀντιτάσσουν οἱ **πολεμικοί**. Τὸ δίκαιον ἔγκειται ἐν τῷ μέσῳ. Ὅταν κηρυχθῇ εἰς τινα λαὸν ὁ πόλεμος, ὀφείλει ὁ λαὸς οὗτος νὰ τὸν ἀποδεχθῇ, διότι τοῦ ἔθνους τούτου προσβάλλεται ἡ τιμὴ του καὶ τὰ ἀγαθὰ του. Ὅταν λαὸς τις ἔχει ἀδελφούς ὑπὸ τὸν ζυγὸν ὀφείλει νὰ τοὺς ἐλευθερώσῃ. Ὅταν πάλιν ἀδικῇται παραφόρως καὶ δὲν εὕρισκει τὸ δίκαιον ἄλλως, πρέπει νὰ τὸ ζητήσῃ διὰ τῶν χειρῶν του, τότε ὁ πόλεμος ἀποβαίνει μέγα δικαστήριον, ἡ δὲ θεία ἀρωγὴ ἐνισχύει τὸν ἀδικούμενον. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις λοιπὸν ὁ στρατιώτης δύναται νὰ φρονεύσῃ. Ὅφείλει νὰ ἀποδιώξῃ τοὺς καταστροφεῖς καὶ εὕρισκόμενος εἰς τὴν σκληρὰν ἀνάγκην, ὀφείλει νὰ τοὺς φρονεύσῃ, τόσον διὰ νὰ προστατεύσῃ τὸ ἔθνος του, ὅσον καὶ αὐτὴν τὴν ἀπειλουμένην ζωὴν του. Ὁ ἀποφεύγων εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν αὐτοκτονοῦντα ἐμμέσως. Ἀλλὰ καὶ ὅταν πρόκειται νὰ πολεμήσῃ τις διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἀλυτρώτων ἀδελφῶν του ἢ διὰ τὴν καταπάτησιν τοῦ δικαίου ἢ διὰ λόγους, τοὺς ὁποίους οἱ ἰθύνοντες γνωρίζουν, ὀφείλει τις νὰ ταχθῇ ὑπὸ τὰς σημαίας καὶ νὰ φρονεύσῃ πάντα ἀνθιστάμενον. Πᾶσαι αἱ ἐν τῷ κόσμῳ ἀναβλαστήσασαι ἰδέαι ἐφύτρωσαν καὶ ἐμεγάλωσαν ποτισθεῖσαι διὰ ποταμῶν αἱμάτων, ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ιδεῶν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως μαρτυροῦν περὶ τούτου. Ὅσον φοβοῦνται οἱ λαοὶ τὸν πόλεμον τόσον σημαίνει ὅτι εἶναι διεφθαρμένοι, διότι μόνον οἱ διεφθαρμένοι καὶ οἱ δοῦλοι τῶν ἀπολαύσεων ἀγαποῦν ὑπερβολικὰ τὴν ζωὴν των καὶ τὴν διαθέτουν διὰ τὸν ἑαυτὸν των καὶ ὄχι διὰ τοὺς ἄλλους. Μόνον ἀόπλους, πληγωμένους, μικρὰ παιδιά καὶ γυναῖκας ἀόπλους ἀπαγορεύεται νὰ φονεύῃ τις καὶ ἐν πολέμῳ.

Ἡ θανατικὴ ποινὴ. Ἡ κοινωνία ἔχει τὸ δικαίωμα

νὰ ἀφαιρῇ τὴν ζωὴν τοῦ μεγάλου ἐγκληματίου; Μέχρι τοῦ
 ἡ' αἰῶνος οὐδέποτε συνεζητήθη τὸ θέμα τοῦτο ἐπισήμως.
 Μόνον φιλόσοφοί τινες ἀμφέβαλλον ἂν ἡ πολιτεία εἶχε τὸ
 δικαίωμα τοῦτο. Ἡ φωνὴ ὅμως αὐτῶν δὲν ἠκούετο καὶ
 συχνὰ ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ αὕτη. Ἀλλ' ὅμως μετὰ τὸν ἡ'
 αἰῶνα εἴτε διότι τὰ ἦθη ἐγένοντο ἡπιώτερα εἴτε διότι ἐπε-
 κράτησαν ἄλλα συστήματα κοινωνικά (humanisme).

περιώρισαν τὴν χρῆσιν αὐτῆς. Ἐκτοτε γενικῶς εἰς τοὺς
 χύνοντας αἷμα δὲν ἐπιβάλλεται ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου. Τὰ δὲ
 βασανιστήρια τὰ συνοδευοντα τὴν ποινὴν ἡπλοποιήθησαν
 πολλάκις καὶ αὐτοὶ οἱ δολοφόνοι τυγχάνουν χάριτος παρὰ
 τοῦ Κράτους, ἂν ὑπάρχουν ὠρισμένοι λόγοι. Οἱ ἀντιτιθέ-
 μενοι εἰς τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου καὶ ζητοῦντες τὴν κατάρ-
 γησιν αὐτῆς προβάλλουν τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα. Πόσοι
 ἀθῶοι δὲν ἐδικασθήσαν γενόμενοι θύματα δικαστικῆς πλά-
 νης! Ἡ δικαιοσύνη παρέχεται παρ' ἀνθρώπων, ἐπομένως
 δὲν εἶναι ἀκριβοδικαία πάντοτε. Ἡ πολιτεία ἡδύνατο νὰ
 ὑπερασπίζῃ ἑαυτὴν ὁμοίως ἀποτελεσματικῶς ἐπιβάλλουσα
 ἄλλας ποινάς. Ὁ ἔνοχος ἂν διατηρήσῃ τὴν ζωὴν του, θὰ
 δύνῃθῃ ἴσως βραδύτερον διὰ μετανοίας εἰλικρινοῦς καὶ δι-
 δασκαλίας καταλήλῃου νὰ γένηται ἐνάρετος. Ἄλλως τέλος
 ἡ πανηγυρικὴ ἐκτέλεσις τῆς θανατικῆς ποινῆς καὶ ἡ διαφύ-
 μησις αὐτῆς δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ πολλοὺς νὰ τύχουν τοι-
 αύτης δόξης ἐκ κακῆς ἠθικῆς ἀντιλήψεως.

Τὰ ἐπιχειρήματα ὅμως ταῦτα δὲν εἶναι τόσον ἰσχυρά,
 ὥστε νὰ πείσουν τὴν πολιτείαν νὰ μὴ τιμωρῇ τοὺς μεγά-
 λους ἐγκληματίας διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Γεννῶνται
 βεβαίως δικαστικαὶ πλάναι, ἀλλ' ὑπάρχουν ὅμως καὶ περι-
 στάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ ἐγκλημα εἶναι ἐμφανές. Τὸ νὰ
 διατηρῇ δὲ ἡ πολιτεία ὡς δικαίωμά της, ἵνα ἐπιβάλλῃ τὴν

ποινήν τοῦ θανάτου εἰς τινας ἑξαιρετικὰς περιστάσεις, εἶναι ὥς νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ποινὴν ταύτην συνήθως. Διότι ὁ φόβος τῆς ἀτενίσεως τῆς ποινῆς ταύτης πόσας κακούργους χεῖρας δὲν συγκρατεῖ ἀπὸ τὸ ἐγκλημα! Ἄν πρόκειται δὲ νὰ δείξῃ τις εὐσπλαγχνίαν, ταύτην ὀφείλει νὰ δείξῃ εἰς τὰ θύματα τοῦ ἐγκληματίου καὶ ὅχι εἰς αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ δημοσία τούτου ἐκτέλεσις ὅσον σκληρὰ καὶ ἄν εἶναι, εἶναι ἀνάλογος πάντοτε πρὸς τὴν σκληρότητα τοῦ ἐγκλήματος. Ὁ θάνατος λοιπὸν ὁ οὕτως ἐπιβαλλόμενος εἶναι ἀκατάκριτος ἠθικῶς, διότι ἡ πολιτεία εὐρίσκειται ἐν αἰνύῃ. Οἱ μεγάλοι ἐγκληματίαι οἱ βυρσοδομοῦντες κατὰ τῆς πατρίδος των, κατὰ τῶν ἀρχόντων τῆς πολιτείας, οἱ διαπράττοντες πειρατείας ληστείας καὶ δολοφονίας, εἶναι παρονυχίδες κοινωνικαί, ἄκανθαι τοῦ κοινωνικοῦ ἀγροῦ καὶ πρὸς νὰ παραδοθῶν εἰς τὸ πῦρ.

Ἡ μονομαχία. Αὕτη ἀπέβη σήμερον σπανία, διότι ὁ ποινικὸς νόμος εἶναι βαρὺς κατ' αὐτῆς, πλὴν ὅμως πᾶσαι αἱ διατάξεις τοῦ ποινικοῦ νόμου μένουσιν ἄκυροι, διότι ἡ δημοσία γνώμη διάκειται εὐμενῶς πρὸς αὐτήν. Ἐὰν τις προσβληθῇ δημοσίᾳ διακηρύττει, ὅτι τὴν προσβολὴν ταύτην δύναται νὰ ἀποπλύνῃ μόνον τὸ αἷμα τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦτο νομίζει, ὅτι δέον νὰ προστρέξῃ εἰς τὰ ὅπλα. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι λείψανον βαρβάρου ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπειδὴ ἡ δικαιοσύνη δὲν ἀπέδιδεν ἱκανῶς τὸ δίκαιον εἰς τὸν προσβαλλόμενον, κατέφευγεν οὗτος εἰς τὰ ὅπλα. Ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ μονομαχία εἶναι ἀστείότης, διότι πολ-
λάκις περιορίζεται εἰς τὸ ἀστεῖον. Ἀστειευόμενός τις κτυ-
πᾶται ἢ κτυλᾷ. Οἱ ἀστεῖσμοι γίνονται, εἴτε διὰ τοῦ ὅπλου
εἴτε διὰ τοῦ ξίφους· ἀλλὰ κατὰ λῆθος χύνονται ἐξ ἑνὸς ἐκ
τῶν δύο σταγόνες αἵματος. Οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, ὅτι πρόκει-

ται περὶ ἀστείας συνηθείας. Πρὸς τί λοιπὸν νὰ διατηρῆται ἡ μωρία αὕτη συνήθεια, ἥτις τοσοῦτους ἐξ ἀπροβλεψίας φόβους ἐπέφερε;

Ὑποθέτομεν τὸ δεύτερον ὅτι πρόκειται περὶ σοβαρᾶς μονομαχίας.

Μήπως ὁ προσβαλλόμενος ἀφαιρεῖ πάντοτε τὴν ζωὴν τοῦ ἀντιπάλου του, ἵνα ἐκδικηθῇ αὐτόν! Ποσάκις δὲν συμβαίνει τὸ ἐναντίον. Μήπως πάντοτε φονεύεται ὁ πταιστής; Ποσάκις δὲν συμβαίνει τὸ ἐναντίον! Συμβαίνει ὁ εἷς νὰ ἔχῃ ἱκανότητα εἰς τὸ ξίφος ἢ εἰς τὴν σκοποβολίαν, νὰ ἔχῃ ψυχραιμίαν μεγαλυτέραν τοῦ ἄλλου, ἀντοχὴν καὶ ἱκανότητα. Ἴσως ὁλόκληρον τὴν ζωὴν του νὰ τὴν ἐπέρασεν ἀσκούμενος εἰς τὰ ὅπλα. Τότε εἶναι προφανὴς ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀντιπάλου του. Ἀλλὰ ἡ μονομαχία γίνεται διὰ λόγους τιμῆς συνήθως. Ἄν τις ὅμως φονευθῇ ἐν τῇ μονομαχίᾳ, ἐνῶ προηγουμένως εἶχε προσβληθῇ ἡ τιμὴ του, θὰ χάσῃ καὶ τὴν ζωὴν του χωρὶς νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτόν ἡ τιμὴ, ἥτις ἀπωλέσθη. Ἄλλως οἱ μονομαχοῦντες δὲν ἀναγνωρίζουν διὰ τῆς πράξεως αὐτῶν καμμίαν ἔννομον τάξιν δυναμένην νὰ δώσῃ ἱκανοποιήσιν τῆς προσβολῆς, κατὰλύουν τὸ πολίτευμα καὶ τὴν δικαιοσύνην χειροδικοῦντες. Οἱ ὑπὲρ τῆς μονομαχίας λέγουν τὰ ἑξῆς. Ὁ φόβος τῆς μονομαχίας ἐμποδίζει πολλὰς προσβολὰς καὶ ὕβρεις. Ὁ ἀποφεύγων τὴν μονομαχίαν χαρακτηρίζεται ὡς δειλός. Ἐξασκεῖ λοιπὸν τοὺς πολίτας ἡ μονομαχία εἰς τὴν εὐτολμίαν. Αἱ αἰτιολογίαι αὗται εἶναι ἀσύστατοι. Τὰς προσβολὰς καὶ τὰς ὕβρεις δύνανται νὰ προλάβουν τὰ δικαστήρια καὶ τὰ συμβούλια τῆς τιμῆς. Διὰ νὰ δειχθῇ δὲ ἡ εὐτολμία καὶ ἡ ἀνδρεία τοῦ πολίτου, ὑπάρχουν ἄλλα στάδια τιμῆς. Ὅταν ἀπειλῇται ἡ πατρίς, ὅταν διασείηται ἡ δημοσία τάξις, ὅταν κινδυν-

νεύη προφανῶς ὁ πλησίον, ἰδοὺ στιγμαὶ νὰ δείξῃ τις τὸ θάρος του. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἀποκρούσῃ τὴν προτεινομένην μονομαχίαν ἀψηφῶν πᾶσαν ψευδῇ κοινωνικὴν μομφὴν καὶ τοῦτο δεικνύει τὸ θάρος τοῦ ἀτόμου. Διὰ χριστιανικὰς κοινωνίας εἶναι στίγμα ἡ μονομαχία καὶ ὁ φονεύων ἐν μονομαχίᾳ πρέπει νὰ θεωρῇται δολοφόνος. Τοιαύτη κοινωνικὴ συνείδησις πρέπει νὰ μορφωθῇ.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Διατι ὁ Χριστὸς ἐκτὸς τοῦ νόμου ἀπαγορεύει καὶ τὴν τὴν ὀργήν;

2) Δύναται ἐν Ἑλλάδι νὰ γείνῃ σκέψις περὶ καταργήσεως τῆς θανατικῆς ποινῆς καὶ διατι ὅχι;

Ἀξιώματα

1) Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυνθήσεται ὅτι ἐν εἰκόνι Θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον (Γενέσ. Δ' 6).

2) Ἄνδρα αἱμάτων καὶ δόλιον βδελύσσεται Κύριος. (Ψαλ. ε' 7).

3) Ὁ σοφὸς μονομαχεῖ διὰ τοῦ λόγου, ὁ στρατιώτης δὲ διὰ τοῦ ξίφους (Ναπολέον).

4) Ἡ μονομαχία εἶναι λείψανον βαρβάρου ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει νὰ περιφρονήσῃ (Lamenè).

Γ'. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΕΥΠΟΙΪΑΣ

1. ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΙΘΕΡΙΑΣ

Ὁ Σεβασμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Σέβεται τις τὸν ἄνθρωπον, διότι οὗτος εἶναι πρόσωπον. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον μὲ τὸ ζῶον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πρόσωπον καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ὑποτεταγμένον εἰς τὸν ἄνθρω-

πον. Τὸ ζῶον, τὸ ὁποῖον βλάπτει ἢ τὸ ὁποῖον θὰ ὠφελήσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θυσιάζει ὁ ἄνθρωπος χωρὶς νὰ ἐγκληματῇ.

Ἡ πρώτη ιδιότης τοῦ προσώπου, ὡς εἶναι ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ἡ ἐλευθερία, διότι ἡ χρῆσις ταύτης ὑποῖ ἢ ταπεινοῖ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ μεγαλύτερος θησαυρὸς διὰ τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον εἶναι ἡ τιμή· ὁ προσβάλλων τὴν τιμὴν προσώπου τινὸς ἐξευτελίζει τὸ πρόσωπον τοῦτο. Μετὰ τοῦ προσώπου εἶναι συνδεδεμένα καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ αὐτοῦ. Ὡστε ὁ σεβόμενος πρόσωπόν τι ὀφείλει νὰ σέβηται τὴν ἐλευθερίαν του, τὴν τιμὴν του καὶ τὴν ιδιοκτησίαν του.

Διάφορα εἶδη ἐλευθερίας. Ἐχομεν ἐλευθερίαν *φυσικὴν* καὶ ἐλευθερίαν *ἡθικὴν*.

Ὁ σεβασμὸς καὶ τῶν δύο εἶναι ἀπαραίτητος. Ἡ φυσικὴ ἐλευθερία συνίσταται εἰς τὸ νὰ πηγαίνει τις ὅπου θέλει, νὰ διαθέτῃ κατὰ τὴν θέλησίν του τὰς δυνάμεις του, νὰ ζητῇ, ὅτι τὸν εὐχαριστῇ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ σέβηται τὴν ἐλευθερίαν. Αὕτη δύναται νὰ περιορισθῇ διὰ τῆς φυλακῆς, διὰ τῆς κηδεμονίας, διὰ τῆς δουλείας καὶ περιορισμοῦ τῆς δυνάμεώς της ὑπὸ τῆς κοινωνίας. Ἡ δὲ *ἡθικὴ* συνίσταται εἰς τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ πραγματοποιῇ τὰς σκέψεις του ἢ καὶ τὰ αἰσθημάτων του χωρὶς νὰ ἐξαναγκάζεται, ἀλλὰ νὰ ἐνεργῇ ὅπως ὑπαγορεύει εἰς αὐτὸν ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου δεσμεύεται, εἴτε ὑπὸ τῆς θρησκείας, εἴτε ὑπὸ τῆς πολιτείας, εἴτε ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας, αὕτη ὅμως δύναται νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ της ἀποφεύγουσα πᾶσαν διδασκαλίαν τείνουσαν εἰς τὸν περιορισμὸν της.

Φυλακὴ καὶ κηδεμονία. Ὁ χειρότερος περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ φυλάκισις, διότι τότε ὁ ἄνθρωπος

δὲν δικαιούται νὰ πηγαίνει καὶ νὰ ἔρχεται ὅπου θέλει καὶ νὰ διαθέτῃ ἑαυτόν. Αἱ φυλακαὶ εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν τῆς δημοσίας δυνάμεως· εἶναι δὲ ἀναγκαῖαι, εἴτε διὰ νὰ τιμωρῶνται τὰ ἐγκλήματα, εἴτε διὰ νὰ εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν τῆς δικαιοσύνης πρόσωπα, τὰ ὅποια θεωροῦνται ἔνοχα. Ἄλλ' εἶναι μεγίστη κατάχρησις τῆς δυνάμεως τῆς πολιτείας, ἐὰν στερήσῃ τινὰ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἄνευ λόγου. Ὡσαύτως οἱ γονεῖς ἀγρυπνοῦν ἐπὶ τῶν τέκνων των καὶ οἱ σύζυγοι ἐπὶ τῶν συζύγων καὶ τὰ τέκνα ἐπὶ τῶν ἡλικιωμένων γονέων των. Ἀλλὰ εἶναι φοβερόν, ἂν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς κηδεμονίας δῇθεν πῆσουν τὰ τέκνα, τὰς συζύγους ἢ τοὺς γονεῖς των περιορίζοντες τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν.

Ἡ δουλεία. Αὕτη εἶναι φρικωδεστέρα τῆς φυλακίσεως. Ὁ δοῦλος δὲν εἶναι πρόσωπον, ἀλλὰ πράγμα—εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ κυρίου του. Ὁ κύριος τὸν διευθύνει εἰς τὴν ἐργασίαν ὡς κτῆνος, τὸν κακομεταχειρίζεται, τὰ προϋόντα δὲ τῆς ἐργασίας τοῦ δούλου ἀνήκουν εἰς τὸν κύριον. Ἐξουσιαστὴς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου τοῦ δούλου εἶναι ὁ κύριος. Τὰ τέκνα τοῦ δούλου ἀνήκουν εἰς τὸν κύριον.

Ἡ δουλεία ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Λαοὶ πεπολιτισμένοι, ὡς οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τὴν παρεδέχοντο. Ὁ ἐπιφανέστατος δὲ τῶν φιλοσόφων Ἀριστοτέλης τὴν ὑποστηρίζει παραδεχόμενος, ὅτι οἱ δοῦλοι εἶναι ὄντα κατώτερα τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων καί, ὅτι πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τούτους δι' ἀνωτέρας ὑλικὰς ἀνάγκας. Ὑπὸ τὴν προστασίαν δὲ τοῦ νόμου βλέπομεν συσσωρευόμενα μέγιστα δεινὰ ἐπὶ τοὺς δούλους. Ἐρρίπτοντο ὡς τροφὴ διὰ τοὺς ἰχθῦς καὶ ἐφονεύοντο σμήνη δούλων ὁλόκληρα ὁσάκις ἐδολοφονεῖτο κύριός τις αὐτῶν. Ἐνεφανίσθη μετ' οὗ πολὺ ὁ χριστιανισμός, ὅστις διέδωκε τὰς ιδέας τῆς ἀδελφότη-

τητος καὶ τῆς ἰσότητος καὶ κατήργησε τὰς διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων «οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος» εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοιουτοτρόπως ἡ δουλεία ἐξηφανίσθη ἀπὸ τὴν Εὐρώπην διατηρηθεῖσα μόνον παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς. Κατὰ τὸν ἰστ' αἰῶνα μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Ἀμερικῆς, ἐστρατολογοῦντο ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ὡς δοῦλοι, μαῦροι τῆς Ἀφρικῆς, ἵνα ἐργάζωνται ἐν Ἀμερικῇ. Ἐν πλήρει δὲ ἡ' αἰῶνι ἐβλέπε τις τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν κηρύττοντα ὑπὲρ τῆς δουλείας καὶ προφασίζόμενον, ὅτι ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ μαύρων καὶ λευκῶν. Δι' ἐνεργειῶν ὅμως τῶν φιλοσόφων καὶ τοῦ δυτικοῦ κλήρου, οἵτινες ὕψωσαν φωνὴν ἐν ὀνόματι τῆς ἀνθρωπότητος, κατηργήθη ὑπὸ τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν τὸ ἀνθρωποεμπόριον τοῦτο τῶν μαύρων. Οἱ ὑπὲρ τῆς δουλείας ὄντες, εἴτε ἀρχαῖοι εἴτε νεώτεροι, φέρουν τὰ ἐξῆς ἐπιχειρήματα : α') ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ μαύρων καὶ λευκῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές, διότι ἀμφοτέρω εἶναι κλάδοι τοῦ αὐτοῦ κορμοῦ, ἔχουν τὴν αὐτὴν φύσιν καὶ εἶναι ἱκανοὶ διὰ πᾶσαν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν ἀρκεῖ νὰ ἀνατραφοῦν, ἵνα φανῇ τοῦτο. β') Ἡ δουλεία διὰ μέσου τῶν αἰώνων προῆλθεν ἐκ τῆς ἐπιβολῆς τῶν νικητῶν ἐπὶ τοὺς νικηθέντας—ὥστε ἐδημιουργήθησαν οὕτω δικαῖώματα ἐπ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως τὸ δίκαιον δὲν στηρίζεται ποτὲ ἐπὶ τῆς ἰσχύος—ὁ νικητὴς μόνον δύναται νὰ ἀφοπλίσῃ τὸν νικηθέντα, ποτὲ ὅμως νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν προσωπικὴν του ἐλευθερίαν. γ') Πρέπει νὰ ὑπάρχουν, λέγουν, σμῆνη δούλων, ἵνα δουλεύουν καὶ συνειθίζουν εἰς τὴν ἐργασίαν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές, διότι σήμερον ἀποδεικνύεται, ὅτι μορφωμένοι καὶ ὀργανωμένοι ἐργάται ἐργάζονται καλύτε-

ρον. δ') ὅτι συμφέρει νὰ κηδεμονεύωνται παρ' ἄλλων καὶ νὰ μὴ εἶναι ἀπροστάτευτοι, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, διότι καλῶς ἐκπαιδευόμενοι δύνανται κάλλιστα νὰ διευθύνουν ἑαυτούς.

Περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τῆς κοινωνίας.
Τὰ ἀνήλικα παῖδια πολλάκις πίπτουν θύματα τῶν γονέων, τῶν προστατῶν των. Ὑπάρχουν γονεῖς ἑκφυλοὶ, οἵτινες ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ νόμου καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς κοινωνίας πιέζουν τὰ τέκνα των. Ὡσαύτως καὶ μητέρες ἀνάξιοι τοῦ ὀνόματος τούτου περιάγουν τὰ τέκνα των γυμνητεύοντα πεινῶντα, ἀνυπόδητα, ἵνα ἐπαιτήσουν ἢ προτρέπουν πολλάκις ταῦτα εἰς τὴν κλοπὴν. Ἄλλοτε πάλιν παραμελεῖται ἡ ἀνατροφὴ τῶν τέκνων, δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν διόλου ἡ ἡλικία διὰ τὰ μικρά, τὰ ὁποῖα ρίπτονται εἰς διαφόρους ἐργασίας. Τοιοῦτοτρόπως δὲ οἱ νόμοι οὗτοι τῆς συνηθείας (διότι οὐδεὶς τολμᾷ νὰ εἴπῃ τι κατὰ τῶν γονέων) προστατεύουν τὴν καταστροφὴν τῶν μικρῶν καὶ τὴν πίστιν τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν. Ἀλλὰ μήπως δὲν συμβαίνει τοῦτο καὶ μεταξὺ μεγάλων ἔνθα ὑπηρετῶνται ὄρμιμοι πλέον, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ ἔχουν πλήρη ἐλευθερίαν, ἐπειδὴ εἶναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τινῶν, ὑποβάλλονται εἰς διαφόρους περιορισμοὺς τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας, φοβούμενοι μήπως πέσουν εἰς τὴν δυσμένειάν των καὶ ἀποπεμφθοῦν τῆς ἐργασίας των, ὡς π. χ. Νὰ ἐργάζωνται ἀνυπόδητοι κτλ.

Προσβολαὶ κατὰ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας. Αὗται στρέφονται, εἴτε κατὰ τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἔχομεν νὰ σκεπτόμεθα, εἴτε κατὰ τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἔχομεν νὰ συναισθανώμεθα καὶ ἐκβιάζουν τὰς δύο ταύτας δυνάμεις. Ἀντικείμενα σκέψεως καὶ συναισθήσεως εἶναι ἡ πολιτικὴ, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη, καὶ ἡ θρησκεία.

Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία. Αὕτη συνίσταται ὅχι εἰς τὸ νὰ ἔχωμεν τοιαύτην ἢ τοιαύτην γνώμην περὶ τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ προτιμῶμεν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν διοίκησιν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιβολῆς. Τὴν πολιτικὴν δὲ ταύτην ἐλευθερίαν ἐκφράζει τις, εἴτε διὰ τοῦ τύπου, εἴτε διὰ πολιτικῶν διαλέξεων, εἴτε δι' ὀρισμένου πράγματος καὶ πρὸ πάντων διὰ τῆς ψήφου αὐτοῦ. Τότε δὲ ἡ ἐπιδοκιμάζει ἢ ἀποδοκιμάζει τις ὅ,τι ἔχει καθιερωθῇ. Εἰς τὰ ἀπολυταρχικά κράτη οἱ πολῖται δὲν ἔχουν οὐδεμίαν ἐλευθερίαν νὰ ἐκφράσουν τὴν γνώμην των, εἴτε διὰ τοῦ τύπου, εἴτε διὰ τῆς ψήφου των. Εἰς τοιαῦτα πολιτεύματα ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ἐκμηδενίζεται ὑπὸ τῆς θελήσεως τοῦ κυριάρχου, ἥτις οὐδέποτε περιορίζεται. Τὰ συστήματα τὰ ἀπολυταρχικά ἔχουν βεβαίως ἐλαττώματα, ἀλλὰ δὲν ἔχουν ὀλιγώτερα ἐλαττώματα τὰ ἀχαλίνωτα δημοκρατικά πολιτεύματα, ἔνθα εἶναι ἀσυγκράτητος ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου καὶ ἀπὸ πείσματος ἡ Κυβέρνησις παραδίδεται εἰς ἀναξίους. Εἰς τοιαῦτα πολιτεύματα καλλιεργεῖται ἡ ἀναρχία καὶ αἱ ἐπαναστάσεις πρὸς μεγίστην βλάβην τῶν ἀτόμων. Εἰς τὰ συνταγματικά πολιτεύματα ὅπου ἕκαστος ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ νόμου δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὴν γνώμην του χωρὶς νὰ πάθῃ τι, ὑπάρχει ἀληθὴς πολιτικὴ ἐλευθερία. Εἰς ταῦτα ἴστανται δύο δυνάμεις ἀντιμέτωποι τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας ἢ τοῦ βασιλέως, ἂν εἶναι βασιλευσμένη ἢ δημοκρατία. Διὰ νὰ λειτουργῇ δὲ τὸ πολίτευμα πρέπει νὰ ἰσορροποῦν αἱ δύο αὐται δυνάμεις.

Ἀλευθερία ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ. Αὕτη δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἔχῃ τις γνώμην ἐπὶ τῶν νόμων, τῆς θρησκείας καὶ τῶν καθηκόντων, τὰ ὅποια ὑποχρεοῦται, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ ἐκφράζῃ καὶ πολλαπλασιάζῃ ἐλευθέρως πᾶσαν

του σκέψιν. Ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν ἀπαγορεύεται νὰ ἐκφράζη τις ἐλευθέρως τὰς ιδέας του, διότι καὶ ὁ ἴδιος διαφημίζεται καὶ ἀφορμὴν συζητήσεως καὶ πρόοδον ἐπομένως τῆς ἐπιστήμης παρέχει. Ἀλλ' ὅμως καὶ αὕτη πρέπει νὰ ἔχη ὅριά τινα.

Καὶ τοῦτο, διότι πάντοτε δὲν εἶναι ὠφέλιμα τὰ συμπεράσματα τῶν ἐλευθέρως σκεπτομένων, καὶ, διότι οἱ πολλοὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακρίνουν τὰς κεντρικωτέρας ιδέας τοῦ ἐλευθέρως ἐκφραζομένου. Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς πρέπει νὰ προσέχουν μήπως διαδοθοῦν μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας των βιβλία περιέχοντα τοιαύτας ιδέας. Ἡ ἐκκλησία διὰ τῶν κηρύκων τῆς ὀφείλει νὰ στιγματίζει τὰ τοιαῦτα βιβλία, καὶ ἡ πολιτεία νὰ ἐπιβάλλῃ παραδειγματικὰς τινας ποινὰς εἰς τοὺς συγγραφεῖς καὶ ν' ἀπαγορεύῃ τὴν κυκλοφορίαν αὐτῶν, ἵνα μὴ κρημνισθῇ τὸ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα. Πολλὰκις ὠφελεῖ νὰ περιφρονῇ τις διὰ τῆς σιωπῆς του τοιαῦτα ἔργα, διότι ἡ ἐπίθεσις κατ' αὐτῶν συντελεῖ εἰς τὴν διάδοσιν.

Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία. Αὕτη δὲν συνίσταται εἰς τὸ δικαίωμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἕκαστος νὰ σκέπτηται περὶ Θεοῦ, ὅπως αὐτὸς θέλει, νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν καὶ νὰ ἔχη οἰανδήποτε γνώμην περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Θεοῦ, διότι ἕκαστος εἶναι ἐλεύθερος πρὸς τοῦτο. Ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ μετέχῃ τῆς λατρείας, νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὁμιλῇ ὅπως ἡ θρησκευτικὴ κοινωνία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Αὕτη δὲ καλεῖται ἄλλως **ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως**. Τὰ καθήκοντα πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι τὰ πρότιστα πάντων καὶ τὰ οὐσιωδέστερα, ἡ δὲ θρησκεία ὑπαγορεύει εἰς τὴν συνειδήσιν τὴν τέλεσιν αὐτῶν διὰ τινος ἑσωτερικοῦ συναισθήματος ἐπιβαλλομένη εἰς αὐτήν.

Δέσμευσις τῆς θρησκείας λοιπὸν σημαίνει δέσμευσιν

τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ περὶ τῶν ἀδαμάστων μαρτύρων τῆς πίστεως, οἵτινες ἐθυσίασαν τὴν ζωὴν των χάριν τῆς θρησκείας. Βραδύτερον ἐξησκήθησαν πιέσεις κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἐσκέπτοντο ἐλευθέρως θρησκευτικῶς ἢ ἐλάτρευον διαφόρως τὸν Θεὸν ὑπὸ φανατικῶν θρησκολήπτων, ὁποίους ἀπαντᾷ τις καὶ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ καὶ ἐν τῇ Μωαμεθανικῇ θρησκείᾳ.

Ἐν τούτοις πρέπει νὰ τίθενται ὅρια εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως ὑπὸ τῆς ἀληθείας τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνίας. Διαδίδονται πολλάκις θεωρίαι φιλοσοφικαί, αἵτινες εἶναι βλασφημίαι κατὰ τοῦ ὁρθοῦ λόγου καὶ κατὰ πάσης θρησκείας. Τοιαύτας θεωρίας διαδίδουν τὰ ὕλιστικά καὶ τὰ ἀθεϊστικά συστήματα. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν νὰ παρεντίθενται προσκόμματα κατὰ τῶν τοιούτων θεωριῶν, ἐξ ὧν οἱ ἀφελεῖς παραπλανῶνται εἰς βάρος τῆς κοινωνίας. Ὑπὸ μορφήν πάλιν θρησκευτικῆς διδασκαλίας διαδίδονται ἰδέαι ἀνήθικοι καὶ τελεταὶ ἐγκαινίζονται αἰσχυραί. Καὶ αὗται δεόν νὰ πολεμηθοῦν. Ἐπειτα ἀντιθρησκευτικαὶ πολλάκις ἰδέαι κηρυττόμεναι δημιουργοῦν ταραχὰς ἐν τῷ κράτει καὶ ἐμφυλίους σπαραγμούς. Τὸ Κράτος πρέπει νὰ ἐμποδίσῃ βιαίως τὴν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν τούτων μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐργασθῇ τὸ κράτος τυφλῶς, ἀλλὰ μετ' εὐλαβείας καὶ περισκέψεως. Ὅμοίως ἐπιβάλλεται ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχή!

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Ἐκτιμήσατε τὴν κατωτέρω θεωρίαν «εἶναι δικαίωμα παντὸς ἀνθρώπου νὰ ἀκολουθῇ τὴν συνείδησίν του καὶ οὐδεὶς ἔχει δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἰδικήν του συνήδησιν ὡς κανόνα εἰς τὸν ἄλλον» (Turgot).

Ἀξιώματα

1) Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἔμῳ ἀληθῶς μαθηταί μου ἔστε καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς (Ἰωάν. η'. 32).

2) Τὰ σπέρματα τῆς διαφθορᾶς διαδίδονται πολλάκις διὰ τῆς γραφίδος Veuillot)

2. ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ

Ἀξία τῆς τιμῆς. Ἡ τιμὴ εἶναι ἀκτινοβολία φωτός, τὸ ὁποῖον περιλούει πάντα ἔντιμον. Διακρίνομεν τὴν τιμὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ὀνόματος.

Ἡ τιμὴ τῆς συνειδήσεως συνίσταται εἰς τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὑπάρχει ἁρμονία μεταξὺ νοῦ καὶ συνειδήσεως καὶ εἰς τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐξεπλήρωσέ τις τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα. Δύναται τις νὰ κατακριθῇ, νὰ κατηγορηθῇ, νὰ ἐξευτελισθῇ, ἐὰν ἡ συνείδησις ἄλλως κρίνῃ, αἱ κατακρίσεις, οἱ ἐξευτελισμοὶ καὶ αἱ κατηγορίαι αὗται δὲν ἔχουν ἀξίαν. Ἐξ ἄλλου δύνανται νὰ χειροκροτοῦν οἱ ἄνθρωποι, νὰ ἐπαινοῦν τινὰ ὅλα ταῦτα εἶναι μάταια, ἂν ἡ συνείδησις δὲν συγκατατίθεται καὶ δὲν περιβάλλει τὸν ἐπαινούμενον διὰ τῆς τιμῆς τῆς. Ἡ τιμὴ αὕτη τῆς συνειδήσεως εἶναι ἀπαραρίστος καὶ μόνον ἕκαστος μόνος του ἐὰν ἠθικῶς χρεωκοπήσῃ δύναται νὰ τὴν βιάσῃ. Ἡ τιμὴ τοῦ ὀνόματος συνίσταται εἰς τὴν καλὴν φήμην, διότι ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει πολὺ ὑπ' ὄψιν του τοὺς λόγους τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ γραφὴ λέγει «Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς». Καὶ ὁ λαὸς «ἡ τιμὴ τιμὴ δὲν ἔχει καὶ χαρὰ στον πού τὴν ἔχει». Ἡ ἐκτίμησις τῶν ἄλλων εἶναι δι' ἡμᾶς πραγματικὴ χαρὰ εἶναι πλοῦτος τρόπον τινά, ὅστις μᾶς παρηγορεῖ, ἂν εἴμεθα πτωχοὶ εἶναι κληρονομία, τὴν ὁποίαν ἀφήνει εἰς τοὺς

απογόνους του. Ἡ ἐκτίμησις τῶν ἄλλων εἶναι δι' ἡμᾶς παρορμησις πρὸς τὸ ἀγαθὸν, διότι, ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι «ἡ εὐγένεια ἐξαναγκάζει» (la noblesse oblige) τότε ἡ σκέψις τοῦ νὰ μὴ φανῶμεν κατώτεροι τῆς ἐκτιμήσεως, τὴν ὁποίαν τρέφουν οἱ ἄλλοι πρὸς ἡμᾶς, μᾶς παρορμαῖ εἰς τὸ νὰ γίνωμεν καλύτεροι. Τέλος τὸ καλὸν ὄνομα δημιουργεῖ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν ἄλλων πρὸς ἡμᾶς. Ὁ ἔμπορος π. χ. ἐὰν ἀτυχήσῃ εἰς τὸ ἐμπόριόν του καὶ συγχρόνως δυσφημισθῇ καταστρέφεται κυριολεκτικῶς, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ ἱερεὺς πάλιν ἐὰν δυσφημισθοῦν δὲν ἔχουν οὐδὲν κῦρος, ἡ κόρη ἢ ὁ νέος οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ συνάψουν γάμον, ἔχουν ἀνάγκην τῆς καλῆς περὶ αὐτῶν γνώμης τῶν ἄλλων. Εἶναι πολὺ λοιπὸν μωρὸν νὰ παίζει τις μὲ τὴν τιμὴν του, ἢ μὲ τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι ἐκ τῶν συνήθων *ἡ ὕβρις*, καὶ ἡ *συκοφαντία*, τὰ ὁποῖα θὰ ἐξετάσωμεν ἤδη.

Ὑβρις. Αὕτη συνίσταται εἰς τὸ νὰ προκαλῶμεν τὸν ἐξευτελισμὸν τῶν ἄλλων ἐκφραζόμενοι περιφρονητικῶς περὶ αὐτῶν καὶ προκαλοῦντες καὶ τοὺς ἄλλους νὰ τοὺς περιφρονήσουν. Τὸ νὰ ἀποκαλῇ τις τινὰ ψεύστην, κλέπτην, δειλόν, νὰ δημοσιεύσῃ τὰ οἰκογενειακά του σφάλματα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸ παρελθόν διὰ τοῦ τύπου πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τὸν δυσφημίσῃ, αὐτὸς εἶναι ὕβριστής. Ὁ ὕβριστής προσβάλλει πολὺ τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων, διότι ἔχει τὴν δύναμιν νὰ σκεπάζῃ καὶ ἐμβάλλῃ εἰς σύγχυσιν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ ἄλλου. Δύναται τις νὰ φαντασθῇ τὴν ψυχικὴν ὀδύνην τοῦ ἀδίκως ὕβριζομένου. Καὶ δικαίως δὲ πάλιν, ἂν θέλῃ τις νὰ ὕβρισῃ τινὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὸ κάμνῃ. Ἄς προσπαθήσῃ κατ' ἄλλον τρόπον νὰ ἱκανοποιηθῇ, ἂν ἐβλάβῃ ὑπὸ τινος καὶ ὅχι διὰ τῶν ὕβρεων.

Ἡ συκοφαντία. Αὕτη εἶναι ψευδὴς κατηγορία ἀπο-

διδομένη εἰς τὸν πλησίον ἡμῶν. Ἐνῷ ἡ ὕβρις, ἥτις πολλάκις ἀναφέρει πράγματα ἀληθῆ, εἶναι κακόν.

Δύναται τις νὰ φαντασθῇ πόσον ἀπαίσιον εἶναι νὰ διαβάλλῃ τις τινὰ ἀναφέρων πράγματα ἀνυπόστατα. Αὕτη ἐμπνέεται ἢ ἀπὸ μωρίαν τοῦ συκοφαντοῦντος, ὅστις συκοφαντῶν τινα εὐρίσκει διασκέδασιν, ἢ ἀπὸ μοχθηρίαν καὶ ζηλοτυπίαν καὶ εἶναι εἶδος ἡθικῆς δολοφονίας. Ἄν γνωσθῇ ἡ συκοφαντία, τότε βλάπτεται περισσότερο ὁ συκοφαντῶν, διότι παραδίδεται εἰς τὴν κοινὴν χλεύην. Ἄλλ' ὅμως ἂν διαφύγῃ τῶν χειλέων τινὸς συκοφαντικὸς κατὰ τινος λόγος, ταχέως θὰ διαδοθῇ. Ἐκτατα περιγράφεται τοῦτο ὑπὸ τοῦ Beaumarchais μεγάλου Γάλλου συγγραφέως εἰς τὸν «Κουρέα τῆς Σεβίλλης» ὡς ἑξῆς. Τὸ κατ' ἀρχὰς μικρὸς θόρυβος ἀκούεται, ἔπειτα ὀργανώνεται τὸ ἔδαφος καὶ σπείρεται τὸ δηλητήριο. Ἀκολουθῶς φῦτρώνει παράγει καρπούς, τῶν ὁποίων τὰ σπέρματα μεταδίδονται ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ τοιουτοτρόπως μεταδίδεται πανταχοῦ». Διὰ τοῦτο πάντες οἱ ὕγιεις κοινωνικοὶ παράγοντες καὶ ὁ τύπος ἐπιτίθενται δορυτάτα κατὰ τῶν συκοφαντικῶν διαδόσεων, αἵτινες κυκλοφοροῦν. Ὅχι μόνον δὲν πρέπει νὰ διαδίδῃ τις ψευδεῖς κατηγορίας κατὰ τῶν ὁμοίων του, ἀλλὰ τοῦναντίον ὀφείλει νὰ διακηρύττῃ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ προτερήματα τοῦ πλησίον του, διότι καὶ ταῦτα ἂν ἀποκρύπτῃ δὲν εἶναι ἡθικὸς ἀνθρώπος.

Ἡ καταγγελία καὶ ἡ κριτική. Ἡ καταγγελία δὲν εἶναι δικαίωμα, ἀλλὰ καθῆκον ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς πολιτείας καὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν. Πρέπει ὅμως νὰ γένηται μετὰ προσοχῆς. Ὅταν τις πεισθῇ ὅτι τὰ ἔργα ἢ διδασκαλία καὶ ἡ συμπεριφορὰ τινος προσβάλλουν τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικά, ἡθικά καὶ ὕλικά συμφέροντα, ἔχει

ὑποχρέωσιν νὰ τὰ καταγγείλῃ. Ὁ γνωρίζων ἀνοσιουργήματα καὶ μὴ καταγγέλλων ἀλλ' ἀνεχόμενος ταῦτα, εἶναι ἔνοχος ἐνώπιον τοῦ ἡθικοῦ νόμου, ὃ ὁποῖος ἀπαιτεῖ νὰ κατηγορῶμεν τοὺς ἀτάκτους.

Καὶ ἡ κριτικὴ δὲ ἐπὶ διαφορῶν ἔργων ἐπιβάλλεται, διότι προάγει τὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ἀφορᾷ τὰ ἔργα καὶ ὄχι τὰ πρόσωπα.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ ἑξῆς ἰδέα. Ὁ συκοφάντης δι' ἐνὸς κτυπήματος διαπράττει δύο φόνους· φονεύει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος καὶ τὴν τοῦ συκοφαντουμένου.

2) Ποῖοι εἶναι μάλιστα ἐπικίνδυνοι, οἱ κλέπται τῆς τιμῆς ἢ οἱ κλέπται τῶν χρημάτων.

Ἀξιόματα

1) Τὴν γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται δαμάσαι ἀνθρώπων ἀκατάσχετον κακὸν μεστή ἰοῦ θανατηφόρου ἐκ τοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα μήπως ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁπῆς βρῦει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρὸν; Ἰακώβ. Γ'. 3.

2) Εὐφόρησεν ἡ χώρα τοῦ πλησίον, εὐθυνεῖται πᾶσιν τοῖς κατὰ βίον ὃ οἶκος· θυμηδίαί τὸν ἄνδρα οὐκ ἐπιλείπουσαι; ταῦτα πάντα τροφὴ τῆς νόσου καὶ προσθήκη τῆς ἀληθοδόνος ἐστὶ τῷ κανόνι (Μ. Βασιλείον).

3) Ὅς φυλάσσει τὸ ἑαυτοῦ στόμα, τηρεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν (Παροιμ. ιγ' 3).

4) Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς.

5) Ὁ μὴ ἀποθνήσκων διὰ τὴν τιμὴν του εἶναι ἀνόητος (Πασχάλ).

Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

1) Τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας.

Ποῦ στηρίζεται. Ὅπως σεβώμεθα τὴν ζωὴν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω πρέπει νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ιδιοκτησίαν αὐτοῦ, ἥτις εἶναι προῖόν τῆς ἐργασίας του. Διότι ἡ ἐργασία εἶναι ὁ πρῶτος τίτλος τῆς ιδιοκτησίας. Ἡ ἐργασία εἶναι τρόπον τινὰ ἡ ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητός μας. Ὅσον δὲ ἡ δραστηριότης μας εἶναι μεγαλυτέρα τόσον καὶ ἡ ιδιοκτησία μας πολλαπλασιάζεται. Τὸ δικαίωμα δὲ τῆς ιδιοκτησίας καθορίζεται ὡς ἑξῆς : Εἶναι τὸ δικαίωμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει πρόσωπόν τι ἐπὶ τινος πράγματος, ἀπὸ τῆς κατοχῆς τοῦ ὁποίου αποκλείεται πᾶς ἄλλος. Ὡστε ὁ ὀρισμὸς οὗτος παρουσιάζει ἐσωτερικὴν τρόπον τινὰ σχέσιν, ἥτις αποκλείει πᾶσαν ἄλλην μεταξὺ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ κατεχομένου ἀντικειμένου, ὥστε ὁ προσβάλλων τὸ πρᾶγμα νὰ προσβάλλῃ αὐτὸ τὸ πρόσωπον.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν ὑπὸ τοῦ νόμου χαρακτηρίζεται «ἐρὰ καὶ ἀπαραβίαστος». Τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας ὀριστικῶς ἀνήκει εἰς τοὺς πόθους τοῦ ἀνθρώπου. Εὐχόμεθα νὰ κατέχωμεν διὰ τὸν ἑαυτὸν μας, διότι μεταχειριζόμενοι τὴν ιδιοκτησίαν μας συντηρούμεθα, διότι εἶναι μέρος τῆς ἀποδείξεως τῆς δραστηριότητός μας, διότι αὕτη συντελεῖ εἰς τὴν ὀλικὴν μας εὐτυχίαν, ἀλλὰ εὐχόμεθα νὰ κατέχωμέν τι καὶ διὰ τοὺς λοιπούς, οἱ ὅποιοι ζοῦν μαζί μας, δι' ἐκείνους, οἵτινες θὰ ζήσουν ὕστερον ἀπὸ ἡμᾶς καὶ θὰ μετᾶσχουν τῆς εὐτυχίας μας, καὶ δι' ἐκείνους, οἵτινες ἐγεννήθησαν πρὸ ἡμῶν καὶ οἱ ὅποιοι ζῶντες ἀκόμη ἔχουν ἀνάγκην τῆς ἀρωγῆς μας. Ἀλλὰ τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας

δὲν στηρίζεται μόνον ἐπὶ τοῦ πόθου, ὅσον ζωηρὸς καὶ ἂν εἶναι οὗτος. Τοῦτο στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ζωῆς, διότι ἡ ζωὴ εἶναι ἀδύνατος, ἂν τις δὲν ἔχῃ τίποτε· χρειάζονται π. χ. διὰ τὸν ἄνθρωπον τροφαὶ ὅπως συντηρηθῇ, ἐργαλεῖα πρὸς ἐργασίαν, ἵνα προμηθευθῇ τὰ ἀναγκαῖα καὶ ἐν γένει, χρειάζονται οἱ καρποὶ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀτόμου, ἵνα χρησιμεύσουν διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐν ὥρᾳ ἀσθενείας καὶ ἀργίας. Ἀλλὰ κυρίως τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας στηρίζεται ἐπὶ τῆς **ἐργασίας**. Ἡ ἐργασία συνίσταται εἰς τὸ νὰ καλλιεργήσῃ τις τὴν γῆν, νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὰ δάση καὶ τὰ μεταλλεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνει τὰς πρώτας ὕλας νὰ ἐκατονταπλασιάσῃ τὴν ἀξίαν των διὰ τῶν μεταμορφώσεων. Ἀλλὰ πῶς θὰ προέβαινέ τις εἰς τὰς βιομηχανικὰς ταύτας μεταμορφώσεις καὶ θὰ κατέβαλλε τοσούτους κόπους, ἐὰν θὰ ἐστερεῖτο τοῦ δικαιώματος νὰ οἰκειοποιηθῇ τὰ ἀγαθὰ ταῦτα τῆς φύσεως; Ἡ κατοχὴ πάλιν φυσικῶν ἀγαθῶν εὐρίσκομένων εἰς μέρος ἄνευ κυρίου καὶ τὸ ὅποιον δὲν καλλιεργεῖται, εἶναι δεύτερος τίτλος ιδιοκτησίας. Ὡς π. χ. νὰ καταλάβῃ τις μέρος κατακλυζόμενον ἄλλοτε ὑπὸ ὑδάτων καὶ εἰς οὐδέναν ἀνῆκον κ.τ.λ. Τὰ ἀποκτηθέντα ἀγαθὰ γίνονται πηγὴ ἀποκτήσεως νέων τοιούτων, διότι τίθενται εἰς κίνησιν ὡς π. χ. τὰ κεφάλαια. Καὶ ταῦτα δίδουν ἀφορμὴν νέας ἀποκτήσεως. Διὰ τῶν κεφαλαίων ἀποκτᾷ τις π. χ. τελειότερα ἐργαλεῖα, δημιουργεῖ ἐργοστάσια, δι' ὧν μεταβάλλει τὰς πρώτας ὕλας. Ἐδῶ στηρίζεται ἐν ὀλίγοις τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὸ ἄτομον, διὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν.

2) Ἀντιρρήσεις κατὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτη-

σίας. Τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ὅσον καὶ ἂν στηρίζεται ἐπὶ σταθερῶν βάσεων, ἔχει ὅμως καὶ τοὺς ἀντιφρονοῦντας, οἵτινες προβάλλουν τ' ἀκόλουθα:

α) Ἡ περιουσία δὲν εἶναι πάντοτε καρπὸς ἐργασίας· διότι πόσοι δὲν ἔγειναν πλούσιοι ἐκ συμπτώσεων τῆς τύχης! ὡς π.χ. κερδίσαντες ἐν λαχείῳ. Ἄλλοτε πάλιν αὕτη μεταδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ κληρονομίας. Πολλοὶ δὲ εἶναι πλούσιοι ὄχι, διότι εἰργάσθησαν αὐτοί, ἀλλὰ, διότι ηὐτύχησαν νὰ γεννηθοῦν ἐκ γονέων πλουσίων. Ἐὰν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ πλοῦτος εἶναι καρπὸς ἐργασίας, δὲν εἶναι ὁμοῦς ἀληθές, ὅτι πάντες εἰ πλούσιοι ἐγένοντο τοιοῦτοι οἱ ἴδιοι ἐργασθέντες.

β) Ἀλλὰ καί, ἂν τις εἰργάσθῃ καὶ ἀπέκτησεν εἶχεν ὥς συνεργάτας τοῦ πλούτου του τὴν φύσιν, ἥτις ἀνήκει εἰς πάντας καὶ ἥτις παρέχει τὰς πρώτας ὕλας, ἔπειτα δὲ ἂν ἀπέκτησέ τι ἐκ τῆς βιομηχανίας συνείργησαν πρὸς τοῦτο καὶ οἱ ἐργάται, διότι εἶναι ἀληθές ὅτι πάντοτε ὁ μισθὸς των δὲν ἀντιπροσωπεύει τὴν πραγματικὴν ἐνέργειάν των πρὸς πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀγαθῶν τοῦ ἐργοστασιαρχοῦ.

γ) Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας ἄγει πάντοτε εἰς τὴν διαίρεσιν τῶν ἀτόμων εἰς δύο τάξεις· τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πλουσίους· καὶ τοῦτο νὰ γίνεταί σήμερον τὴν ἐλοχὴν τῆς προσόδου καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χροιστιανικῶν ἀρχῶν, ὅπως συνέβαινεν εἰς τὴν ἀρχαϊότητα! Ὡστε βλέπει τις τοὺς πλουσίους νὰ ἔχουν ἐν περισσείᾳ τὰ ἀγαθὰ, νὰ κολυμβοῦν εἰς τὸ φῶς καὶ εἰς τὰς ἀπολαύσεις, καὶ τοὺς πτωχοὺς νὰ στενάξουν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς δυστυχίας, νὰ ἀποθνήσκουν τῆς πείνης καὶ νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀναθρέψουν τὴν οἰκογένειάν των. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τις παρατηρεῖ, ὅτι οἱ χρηματισταὶ ἀκόπως κερδίζουν πολλά, ἐνῶ οἱ ἐργάται μετὰ

μόχθου, καὶ κινδύνων πολλῶν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς, ἀποζοῦν μόλις, χωρὶς νὰ περισσεύῃ ποτέ τι εἰς αὐτοὺς δι' ἀπροόπτους ἀνάγκας. Αἱ σκέψεις αὗται ἐγέννησαν τὸ **κοινωνικὸν** λεγόμενον **ζήτημα** καὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν κοινωνιολόγων πρὸς τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου, οἷτινες προτείνουν διαφόρους λύσεις, τῶν ὁποίων οὐδεμία εἶναι ἀξία προσοχῆς, διότι τὸ κοινωνικὸν ζήτημα μόνη ἡ πραγματικὴ μόρφωσις τῶν πλουσίων, τῶν κεφαλαιούχων καὶ τῶν ἐργατῶν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ λύσῃ.

3) Λύσεις προτεινόμεναι ὑπὸ τῶν κοινωνιολόγων. α) Τινὲς προτείνουν νὰ γένηται διανομὴ τῶν περιουσιῶν ὥστε πάντες νὰ μετάσχουν τοῦ πλούτου. Ἀλλὰ ἡ λύσις αὕτη δὲν εἶνε ἀρκετή. Τὸ μὲν, διότι δὲν θὰ λάβῃ ἕκαστον ἄτομον ἀξιόλογον μερίδιον, ὥστε νὰ ἀσφαλίσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν, τὸ δὲ, διότι τὴν ἐπομένην τῆς διανομῆς θὰ ἀρχίσουν πάλιν ν' ἀναφαίνωνται ἀνισότητες ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς ἱκανότητος τῶν ἀτόμων· αὐτοὶ εἶνε οἱ λεγόμενοι διανεμηταί.

β) Ἄλλοι πάλιν παραδεχόμενοι τὸ ἀσύμφορον τῆς διανομῆς, προτείνουν νὰ τίθενται εἰς κοινὸν ταμεῖον τὰ ἀγαθὰ καὶ ἕκαστος νὰ λαμβάνῃ ἐξ αὐτῶν ἀναλόγως τῆς ἀνάγκης του. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ὄνειρον ἑαρινῆς νυκτός. Τίς θὰ κρίνῃ τότε τὴν ἀνάγκην ἑκάστου! Τίς θὰ θελήσῃ νὰ ἐργασθῇ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἄλλου; Ἐκαστος θέλει νὰ ἀπολαμβάνῃ ἀναλόγως τῆς ἐργασίας του καὶ τῆς ἱκανότητός του. Ἐὰν πατήρ τις ἐννοήσῃ ὅτι τὸ προῖόν τῆς ἐργασίας του δὲν θὰ τὸ μεταχειρισθῇ διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων του, τότε πρὸς τί νὰ ἐργασθῇ ὑπερβαλλόντος δι' αὐτά; αὐτοὶ εἶναι οἱ λεγόμενοι κολεκτισταί.

γ) Ἄλλοι πάλιν προτείνουν τὴν ἀνάγκην τῆς ὀργανώσεως τοῦ πλούτου, λέγοντες ὅτι ὁ πλοῦτος καὶ τὰ ἐργαλεῖα πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τὸ σύνολον τῆς κοινωνίας καί, ὅτι ἡ περιουσία ἐκάστου πρέπει νὰ διευθύνεται ὑπὸ ἐταιρείας, ἣτις θὰ ἀποταμιεύῃ τὰ κέρδη. Τότε δὲ τὰ κέρδη θὰ διανέμονται ὑπὸ τῆς ἐταιρείας ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐργασίαν ἐκάστου. Ὁ ἐργάτης διὰ τῶν κερδῶν τούτων θὰ προμηθεύηται ἀπὸ τὰ πρατήρια τῆς ἐταιρείας, ὅτι χρησιμεύει εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν οἰκογένειάν του. Διὰ νὰ ἐμποδισθῇ δὲ ἡ συσσώρευσις ἀτομικοῦ πλούτου, θὰ ἐπαγρυπνῇ ἡ ἐταιρεία. Ἀλλὰ καὶ τὸ σύστημα τοῦτο δὲν λύει τὸ ζήτημα τὸ κοινωνικόν. Οἱ ὀκνηροὶ θὰ πληρώνονται ὅπως οἱ δραστήριοι. Ὑπέρωχοι δὲ ἐργάται θὰ ἐκτελοῦν ταπεινὰς ἐργασίας. Οὐδεὶς θὰ θελήσῃ νὰ εἶναι οἰκονόμος διὰ νὰ πλουτίζουν οἱ ἄλλοι. Ἡ τοιαύτη δὲ κατάστασις θὰ δισχεράνῃ τὸ Κράτος οἰκονομικῶς.

Ἡ ἠθικὴ λύσις τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος. Ὅλα τὰ κοινωνιστικὰ συστήματα ἀδυνατοῦν νὰ διορθώσουν τὴν ἄρρητον δυστυχίαν μελῶν τῆς κοινωνίας, τὰ ὅποια δὲν εὐθύνονται ἴσως δι' αὐτήν, παῖδιά ἐγκαταλελειμμένα, γέροντες νὰ ἐργάζονται, ἐργάται ἄνευ ἐργασίας, ἀσθενεῖς ἄνευ βοήθειας, μητέρες ἐν ἀμηχανίᾳ, οἰκογένειαι, τῶν ὁποίων τὰ κέρδη εἶναι ἀνεπαρκῆ πρὸς τὴν συντήρησίν των, ἄτομα θύματα τυχαίων συμβεβηκότων κ.λ.π. θὰ προκαλοῦν πάντοτε τὴν προσοχὴν παντὸς ὑγιοῦς μέλους τῆς κοινωνίας. Εἶναι μωρὸν νὰ φαντασθῇ τις κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ μὴ ὑπάρχουν πλούσιοι καὶ πτωχοὶ καὶ νὰ μὴ ὑπάρχῃ διάκρισις μεταξὺ κεφαλαίου καὶ ἐργασίας. Διὰ τῆς βίας εἶναι ἀδύνατον νὰ διορθωθῇ ἡ κατάστασις. Τοῦτο θὰ κατορθωθῇ μόνον ἀφοῦ ὑψωθῶν ἠθικῶς οἱ πλούσιοι καὶ

οἱ πτωχοὶ καὶ ἀνατραφοῦν καταλλήλως οἱ ἐργάται καὶ οἱ χρηματισταί. Ὅταν οἱ μὲν ἢ οἱ δὲ ἐξασκοῦν ἄριστα τὰ καθήκοντά των, ἢ ἀθλιότης θὰ ἀφανισθῇ καὶ ἡ προσέγγις τῶν κοινωνικῶν τάξεων θὰ ἐπιτευχθῇ.

Οἱ πλούσιοι, ἂν μόνον φροντίζουν νὰ διασκεδάσουν, θὰ καταλήξουν εἰς τὸν προσωπικὸν ἐξευτελισμὸν καὶ εἰς τὴν ἀπώλειαν πάσης ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς κοινωνίας. Ὅφείλουν λοιπὸν τὸν πλοῦτόν των νὰ μὴ τὸν θεωροῦν ὡς προωρισμένον διὰ τὰς ἀνάγκας τὰς ἰδικάς των, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνίας, περιποιούμενοι ὅσους ἔχουν εἰς τὴν ἐργασίαν των καὶ συντελοῦντες παντοιοτρόπως εἰς τὴν ἡθικὴν αὐτῶν ἀνατροφὴν καὶ εἰς τὴν ἀνακούφισιν αὐτῶν ἐκ τῆς δυστυχίας. Οἱ χρηματισταὶ πάλιν, οἱ ἐργοστασιάρχαι πρέπει νὰ μεταχειρίζονται ὅχι ὡς δούλους, ἀλλὰ ὡς συνεταίρους τοὺς ἐργάτας των, ἐλαττοῦντες τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας των καὶ δίδοντες εἰς αὐτοὺς μερίδιον ἐκ τῶν κερδῶν των, εἰς ἐκτάκτους δὲ ἀνάγκας ἀυξάνοντες τοὺς μισθοὺς αὐτῶν.

Καὶ οἱ πτωχοὶ ὅμως καὶ οἱ ἐργάται ἔχουν καὶ αὐτοὶ καθήκοντα νὰ ἐκπληρώσουν. Ὅφείλουν νὰ εὐγνωμονοῦν τοὺς προστάτας των. Νὰ ἐργάζονται ἐντίμως. Νὰ μάθουν νὰ μὴ σπαταλοῦν ἀσώτως τὸν μισθόν των εἰς διασκεδάσεις καὶ εἰς οἰνοπνευματώδη ποτά. Νὰ μάθουν τὴν τάξιν εἰς τὰς δαπάνας. Νὰ ζοῦν ὑπὸ ὑγιεινὰς συνθήκας ἀποφεύγοντες δι' ἐλαχίστας οἰκονομίας, νὰ κατοικοῦν εἰς τρώγλας. Νὰ ἀποτελοῦν ὀργανωμένα σωματεῖα, σκοπὸς τῶν ὁποίων νὰ εἶναι ἡ ἀλληλοβοήθεια καὶ ἡ κοινὴ διδασκαλία, ὅχι δὲ ἡ σύμπτυξις κομμάτων καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις αὐτῶν ὑπὸ διαφόρων δημαγωγῶν.

4 Προσβολαὶ κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ δικαιοσύνη τιμωρεῖ τοὺς προσβάλλοντας τὴν ἰδιοκτησίαν ὡς π. χ. τοὺς

κλέπτας. Ἡ κλοπὴ συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀφαιρῇ τις πᾶν ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸν ἄλλον χωρὶς οὗτος νὰ τὸ θέλῃ. Τὸ ἀπεχθέστερον εἶδος τῆς κλοπῆς εἶναι ἡ ληστεία, ἣτις ἐκτὸς τῆς κλοπῆς ἐπιφέρει καὶ βλάβας ἐπὶ τοῦ ιδιοκτητήτου. Ἐκτὸς τῶν κλεπτῶν τιμωρεῖ τοὺς *αἰσχροκερδεῖς*. Οὗτοι κρύπτουν τὰ εἶδη τῆς ἀνάγκης, ἵνα προκαλέσουν ἔλλειψιν καὶ ὑψώσουν τὴν τιμὴν αὐτῶν καὶ κερδίσουν ὑπέρογκα ποσά.

Τοὺς δολίους. Οὗτοι μεταχειρίζονται τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ὑποκρισίαν κατὰ τὰς διαφόρους συμφωνίας. Νοθεύουν τὸν οἶνον καὶ τὸ ἔλαιον λέγουν ψεύδη προκειμένου περὶ τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων κτλ.

Τοὺς παραχαράκτας. Οὗτοι παραλλάσσουν τὰ κείμενα τῶν συμφωνιῶν καὶ θέτουν εἰς κυκλοφορίαν τὰ κίβδηλα νομίσματα. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ προσβολαὶ κατὰ τῆς ιδιοκτησίας, αἵτινες διαφεύγουν τοὺς ὄνυχας τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' ὅμως εἶναι ἠθικῶς ψεκταὶ π. χ. ἡ *κατάχρησις τῶν προσώπων*, ὅταν ἐπιβάλλονται ἐργασίαι εἰς τοὺς ὑπηρέτας ἢ τοὺς ἐργάτας ὅχι ἀνάλογοι πρὸς τὸν διδόμενον μισθόν. Ἐπειτα ἡ *κατάχρησις τῶν περιστάσεων*, ὅταν π. χ., ἐπειδὴ τινες ἐργάται δὲν εὐρίσκουν ἐργασίαν καὶ πεινοῦν, δίδει τις εἰς αὐτοὺς μεγάλην ἐργασίαν καὶ ἐλάχιστον μισθόν !

Αἱ συμφωνίαι. Μετὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας συνδέονται αἱ συμφωνίαι. Αὗται δὲ εἶναι ἢ γραπτὰ ἢ προφορικὰ ἢ ὑπονοούμεναι, αἵτινες μᾶς ἐπιβάλλουν νὰ κατέχωμεν πράγματα, αἵτινα ἠλλάξαμεν μὲ ἄλλα ἢ δυνάμει ὀρισμένης συμφωνίας. Εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας ἡ τιμὴ ἐπιβάλλει νὰ μὴ ἀθετῇ τις τὸν λόγον του καὶ νὰ ἐκπληροῖ ἔστω καὶ μὲ βλάβην του πᾶσαν ὑπόσχεσιν. Ἡ δὲ δικαιοσύνη ἐπιβάλλει πολλὰ καὶ τιμωρίαν κατὰ τῶν ἀθετούν-

των τὰς συμφωνίας των, διότι ἡ ἀθέτησις αὐτῶν δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφὴν πολλῶν.

Τὰ Συμβόλαια. Τοιαῦτα συνάπτονται εἰς διαφόρους περιστάσεις. Οἱ ἀθετοῦντες τὰς ἐγγράφους ταύτας συμφωνίας εἰσάγονται εἰς τὰ δικαστήρια.

Αἱ προφορικαὶ συμφωνίαι. Αὗται προστατεύονται ὑπὸ τοῦ ἡθικοῦ νόμου· δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποσχώμεθα τίποτε ἐὰν δὲν σκεφθῶμεν καλῶς. Δὲν πρέπει νὰ διευθύνῃ τὰς σκέψεις μας ἡ θεωρία τοῦ Μακιαβέλλι ὅτι διὰ ψευδῶν ὑποσχέσεων καὶ ἐγκλημάτων νὰ ἐπιτυχάνωμεν ὅ,τι θέλομεν ἀψηφοῦντες τὴν ἡθικὴν.

Συμφωνίαι ὑπονοούμεναι. Αὗται πηγάζουν ἐκ τῶν ἀνωτέρω π.χ. ἐν ἄτεμον, τὸ ὅποῖον ζητεῖ καὶ λαμβάνει θέσιν εἰς τινὰ οἰκίαν ὑποχρεοῦται εἰς διαφόρους ὑπηρεσίας. Εἰς καθηγητῆς, ὅστις ἀναλαμβάνει νὰ διδάξῃ εἰς τινὰ τάξιν, ἀναλαμβάνει καὶ πάντα τὰ συναφῇ πρὸς τὴν διδασκαλίαν καθήκοντα.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Ὁ Χριστιανισμὸς ἀπαγορεύει τὴν ἰδιοκτησίαν, τὸν πλοῦτον; Μήπως συνιστᾷ τὴν πενίαν; Καταδικάζει λοιπὸν τὸν πλοῦτον;

2) Θὰ ὑπάρχῃ πάντοτε κοινωνικὸν ζήτημα ἐν ὅσῳ ὑπάρχει κοινωνία;

Ἀξιώματα

1) Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέω, μᾶλλον δὲ κοπιᾷ τω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρεῖαν ἔχοντι (Ἐφ. δ' 28)

2) Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω (Β' γ' Θεσσαλ. 10).

3) Ρίξα πάντων κακῶν φιλαργυρία. Ἐντεῦθεν μάχαι καὶ ἔχθραι καὶ πόλεμοι, ἐντεῦθεν φιλονικίαι, καὶ λοιδορίαι καὶ ὑποψίαι καὶ ὕβρεις, ἐντεῦθεν φόνοι καὶ κλοπαὶ καὶ τυμβωρυχίαι (Χρυσόστομος).

Γ. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΕΥΠΟΪΙΑΣ

ΑΝΑΓΚΗ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΠΩΣ ΑΥΤΗ ΑΣΚΕΙΤΑΙ

1) *Ἠθικὴ κοινωνικὴ ἀνεπάρκεια τῆς δικαιοσύνης.* Ἡ δικαιοσύνη δὲν περιλαμβάνει πάντα τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον. Αὕτη φέρει χειρακτῆρα ἀπαγορευτικὸν π. χ. οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις. Ἀπαγορεύει πᾶσαν παράβασιν ὑψοῦσα κατὰ τῶν παραβατῶν τὴν πυγμὴν τῆς καὶ ἀπειλοῦσα τὴν τιμωρίαν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ νόμου. Ἀλλ' ὅμως ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν ἐκτὸς τῶν ἀπαγορευτικῶν καθηκόντων καὶ καθήκοντα βοηθείας, τὰ ὅποια δὲν προστατεύει ἡ ἰσχὺς τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς ὁμοίους μας. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν ἀναφαίνεται ὡς νέον καθήκον, εἴτε ἀπὸ ἠθικῆς, εἴτε ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη.

α) *Ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως.* Συναντῶ π. χ. πτωχόν, ὅστις εἶναι ἐξηντλημένος ἐκ τῆς πείνης καὶ κινδυνεύει νὰ ἀποθάνῃ ἐκ τοῦ ψύχους· ἐὰν ἐνεργήσω λαμβάνων ὑπ' ὄψιν μου τὴν δικαιοσύνην δὲν ὀφείλω τίποτε εἰς αὐτόν. Ἐν τούτοις ὅμως αἰσθάνομαι τύψεις τῆς συνειδήσεώς μου, ἐὰν περᾶσω ἀπαθὴς πρὸ τοῦ δυστυχοῦς τούτου, διότι παρέλειψα καθήκον ἐπιβαλλόμενον πρὸς αὐτόν ὑπὸ τῆς ἠθικῆς· τοῦτο εἶναι τὸ καθήκον τῆς ἀγάπης. Ὅμοιως βλέπω, ὅτι ὁ ὀρισθεὶς καιρὸς ἐπέρασε καὶ ὁ δεῖνα ὀφειλέτης μου δὲν μοὶ ἐπλήρωσε τὸ ὀφειλόμενον ποσόν. Μὲ παρακαλεῖ νὰ δώσω εἰς αὐτόν προθεσμίαν ἡμερῶν τινῶν ἢ καὶ μηνὸς ἀκόμη. Ἐὰν πω-

λήσω τὰ ἐπιπλά του ἢ τὸν ρίψω εἰς τὴν φυλακὴν, ὁὐκ δύναμαι γὰρ θεωρηθῶ ἄδικος. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ συνείδησίς μου μοῦ ἀναγγέλλει, ὅτι ἐὰν τὸν ρίψω εἰς τὴν φυλακὴν ἢ κατάσχω τὰ ἐπιπλά του, θὰ κάμω πρᾶξιν βάρβαρον. Τοῦτο μὲ κάμνει νὰ τὸν συμπαθήσω, διότι ἡ συνείδησίς μου διηγέρεται.

Ἡ ἀγάπη λοιπὸν μοὶ ἐπέβαλε νὰ τὸν περιμείνω καὶ νὰ τὸν λυπηθῶ.

β) *Ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως.* Ἐνῶ ἡ δικαιοσύνη προβλέπει τὰς διαφόρους δυνατὰς ἀταξίας, συγκροτοῦσα ἕκαστον, ἡ ἀγάπη εἶναι εἰς θέσιν νὰ θεραπεύσῃ ταύτας, εἴτε ἂν προέρχωνται ἐκ τῆς κακίας τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε ἂν αὗται εἶναι ἀποτελέσματα τυχέων συμβεβηκότων π. χ. Ἐκρήγνυται πυρκαϊά τις. Ἡ ἔκρηξις ταύτης ὀφείλεται ἢ εἰς τυχαῖον γεγονός, ἢ εἰς ἐγκληματικὴν ἐνέργειαν κακούργου τινός. Ἡ πυρκαϊὰ αὕτη δύναται νὰ θίξῃ τὰ ἰδιωτικά μου συμφέροντα, διότι εἶναι δυστύχημα δημόσιον, τὸ ὁποῖον θὰ βλάβῃ τὴν πολιτείαν ἐνθα ἐξεργάγῃ. Ἐάν, ὅταν τὸ πῦρ ἐπιφέρῃ τόσας συμφοράς, ἐγὼ μείνω κλεισμένος εἰς τὴν οἰκίαν μου, βεβαίως δὲν ὕστερῶ ὥς πρὸς τὰ καθήκοντα τὰ ἐπιβαλλόμενα ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ συνείδησίς μου μὲ ὠθεῖ νὰ ἐκτελέσω καθήκον κοινωνικὸν βοηθῶν μετ' ἄλλων εἰς τὴν κατάσβεσιν τοῦ πυρός. Ἐὰν τοῦτο δὲν πράξω τότε ἁμαρτάνω κατὰ τῆς ἀγάπης. Ὅταν ὁ διδάσκαλος τοῦ ἔθνους Γεννάδιος, κατὰ τὴν μεγάλην Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὠμίλησεν ἐνώπιον τῶν Κυριῶν καὶ Κυρίων τοῦ Ναυπλίου διὰ τὴν προστασίαν τῶν ὀρφανῶν τοῦ πολέμου καὶ τῆς χρηματικῆς συνδρομῆς πρὸς τὸν ἀγῶνα, ἐάν τις ἐφαίνετο ἀπαθὴς πρὸς τοὺς λόγους αὐτοῦ δὲν θὰ ἦτο βεβαίως ἄδικος, ἐν τούτοις ὅμως ἡ συνείδησις πάντων καὶ

πασῶν ἐξηγέρθη καὶ προσέφερον ὅτι ἕκαστος εἶχε πολῦτιμον διὰ τὸν ἀγῶνα. Εἰς τοῦτο τοὺς ὤθησε τὸ κοινωνικὸν καθήκον τῆς ἀγάπης.

2) Διάκρισις τῶν καθηκόντων τῆς ἀγάπης. Διακρίνονται τὰ καθήκοντα τῆς ἀγάπης τῶν τῆς δικαιοσύνης, διότι εἶναι **θετικά, εὐρέα ἀκαθόριστα καὶ νομικῶς ἐλεύθερα.**

Εἶναι **θετικά.** Ἐνῶ τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης ἀπαγορεύουν τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων καθηκόντων, τὰ τῆς ἀγάπης ἐκφρίζονται « ὡς συμβουλαὶ π. χ. ὅχι οὐ φονεύσεις, ἀλλὰ ὡς ἐξῆς » νὰ βοηθῇς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην καὶ ὑποστηρίξῃς τοὺς ἀδυνατοὺς κλπ. Εἶναι **εὐρέα.** Ἀντὶ νὰ περιορίζωνται εἰς ὠρισμένας πράξεις, ὡς τὰ τῆς δικαιοσύνης, ἐπεκτείνονται πανταχοῦ. Ὅχι « οὐκ' ἐπιθυμήσεις ὅσα τῷ πλησίον ἐστιν » ὡς ἐπιβάλλει ἡ δικαιοσύνη, ἀλλὰ « Τρέξον εἰς βοήθειαν τοῦ πλησίον καὶ θεράπευσον τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ἐφόσον δύνασαι ».

Εἶναι ἀκαθόριστα. Διότι ἐνῶ ἐν ὀνόματι τῆς δικαιοσύνης ἡ συνείδησις μᾶς λέγει « ἀποδόσατε ὅσα ὀφείλετε » τὸ ὁρίζει δὲ σαφῶς· ἐν ὀνόματι τῆς ἀγάπης μᾶς λέγει « Τρέξατε εἰς βοήθειαν τοῦ ἀποθνήσκοντος πτωχοῦ » χωρὶς νὰ καθορίζῃ, οὔτε τὸ εἶδος τῆς βοήθειας, οὔτε τὸ ποσόν. Ἀφήνει ἕκαστον νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς καρδίας του καὶ νὰ ἐνεργήσῃ ἀναλόγως τῆς γενναιοδωρίας του.

Εἶναι νομικῶς ἐλεύθερα. Ἐνῶ ὁ νόμος ἐκβιάζει τοὺς μὴ ἐκτελοῦντας τὰ καθήκοντα τῆς ἀγάπης. Δύναται ἡ δικαιοσύνη νὰ με ἐξαναγκάσῃ νὰ ἐπιστρέψω, ὅσα ἔκλεψα, νὰ μὴ κακολογῶ **τινα** ἀλλὰ ποτὲ δὲν μοὶ ἐπιβάλλει νὰ κάμω

ἐλεημοσύνην, ἢ νὰ ἀναγνωρίσω τὴν ἀξίαν τοῦ πλησίον μου.

Ἔκτασις τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη ἐπεκτείνεται πανταχοῦ ὅπου φθάνει ἡ δυστυχία· δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὁ χρόνος καὶ τὸ διάστημα «Τοὺς πτωχοὺς πάντοτε ἔχετε μεθ' ὑμῶν» εἶπεν ὁ Θεάνθρωπος. Ὁ πολιτισμὸς ὅσον καὶ ἂν προάγεται δὲν ἐπουλώνει τὴν δυστυχίαν, διότι διάφοροι αἰτίαι τὴν προκαλοῦν.

α) Εἶναι τινες δυστυχεῖς ἐκ γενετῆς. Τὰ τέκνα τῶν πλουσίων γεννῶνται εὐτυχῇ καὶ εἶναι προωρισμένα νὰ περάσουν τῶν βίον των ἀνέτως ἐνῶ τὰ τέκνα τῶν πτωχῶν κληρονομοῦν τὴν δυστυχίαν. Τὰ μὲν προκαλοῦν χαρὰν κατὰ τὴν γέννησίν των, τὰ δὲ λύπην. Τὰ μὲν θὰ εὕρουν ἐστίαν καὶ ὅλα τὰ χρειώδη διὰ τὴν ὑγείαν των, τὰ δὲ εἶναι καταδικασμένα εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀθλιότητα.

β) Εἶναι τινες ἀνευ προσόντων φυσικῶν καὶ διανοητικῶν π. χ. Ἐκεῖ εἰς ἔκφυλος ὑποκειμένος εἰς τὴν ἀσθένειαν τοῦ ραχτισμοῦ ἢ εἰς τὴν φυματίωσιν, ἐδῶ πάλιν ἄλλος μὲ πνεῦμα περιορισμένον, ἀνίκανον νὰ παρακολουθήσῃ σπουδὰς καὶ ἀκατάλληλος νὰ συναναστραφῇ πάντα ὁμοίων του. Πρὸς τοῦτοις ἄλλος μὲ πνεῦμα τεταραγμένον, ὅστις ὑπόκειται εἰς τὴν μανίαν.

γ) Διαφοραὶ ἐξ ἀνατροφῆς. Ἐνῶ πλεῖστοι γονεῖς ἀγωνίζονται μετὰ προσοχῆς διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων των, ἄλλοι παραμελοῦν τὴν ἀνατροφὴν αὐτῶν καὶ ἐγκαταλείπουν ταῦτα εἰς τὰς δοκιμασίας τῆς τύχης. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ παιδιά ταῦτα μεγαλώνουν φέροντα ἐπὶ τῆς ράχεώς των κάθε ἔξιν καὶ προδιάθεσιν διὰ τὸ ἐγκλημα.

Α') Θύματα τῶν τυχέων γεγονότων. Πόσοι δὲν προσβάλλονται ὑπὸ διαφόρων ἀσθενειῶν ἀνιάτων! Πόσοι

κατὰ τὰς ἐργασίας δὲν γίνονται ἀνάπηροι χάνοντες σπουδαῖα μέλη τοῦ σώματός των χεῖρας, πόδας, ὀφθαλμοὺς καθὼς δύνανται νὰ συμβοῦν τὰ ἴδια καὶ ἐν περιπτώσει πολέμου ἢ ὅταν ἐνσκήψουν διάφοροι ἐπιδημικαὶ νόσοι, πυρκαϊαί, σεισμοί, θύελλαι κτλ. Εἶναι ἀδύνατον νὰ σταματήσῃ τις τὰ δεινὰ ταῦτα ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ δικαιοσύνη διὰ νὰ τὰ θεραπεύσῃ ἀδυνατεῖ· τότε ἔρχεται ἀρωγὸς ἡ ἀγάπη κινουμένη ὑπὸ τῆς συμπαθείας εἰς εὐποιάν.

3) **Ἡ ἀγάπη μήτηρ τῆς εὐποιᾶς.** Ἀγαπῶμεν τοὺς ἄλλους διότι εἶναι ὅπως ἡμεῖς καὶ αὐτοί· πλησιάζομεν τὸν πλησίον ἡμῶν, ὅχι διὰ νὰ ὀφειλῇ ὁ ἐγωϊσμός μας, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀνακουφίσωμεν αὐτὸν τῶν δεινῶν δαπανῶντες ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ μας. Εἰς τὴν εὐποιάν λοιπὸν δὲν μᾶς κινεῖ ὁ ἐγωϊσμός.

Ἡ ἀγάπη ἀπαιτεῖ νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἄλλους, ὅπως νὸν ἑαυτὸν μας.

Ἐὰν τοῦτο πραγματωθῇ, τότε θὰ ἀνατεílουν ὅλα τὰ αἰσθήματα τῆς εὐποιᾶς αἰφνηδίνως.

Εὐεργετοῦμεν τὸν πλησίον ὅχι διότι ὑπολογίζομεν ὅτι θὰ ἀγαπηθῶμεν παρ' αὐτοῦ. Ὅμοίως πάλιν συμπάσχομεν μετὰ τῶν ἄλλων, αἱ θλίψεις των ἀποβαίνουν θλίψεις μας καὶ αἱ φυσικαὶ ἀτυχαὶ των εἶναι καὶ ἰδικαὶ μας.

Τότε τὸν παρηγοροῦμεν μὲ τρυφεράν καρδίαν. Ὅμοίως πάλιν τὸν βοηθοῦμεν προστατεύοντες αὐτὸν ποικίλως τρόπως καὶ κατὰ τὰς ἡθικὰς καὶ κατὰ τὰς ὑλικὰς αὐτοῦ στενοχωρίας. Ἀφορμὴ δὲ ὅλων μας αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν εἶναι ἡ ἀγάπη. Ὁ ἐρχόμενος ἀρωγὸς πρὸς τὸν δυστυχῇ ἔρχεται ἀρωγὸς πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν. Ὅποιον μεγαλεῖον! Ὁ μύμηξ νὰ βοηθῇ τὸνλέοντα· ἰδοὺ τί λέγει ὁ δι' ὑμᾶς σταυρωθεὶς Χριστός· ἢ ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε

ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων ἐμοὶ ἐποίησατε.

4) *Ἡ ἀγάπη προάγει τὴν δικαιοσύνην.* Ὅταν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἐκήρυξαν τὰς ἰδέας τῆς ἀδελφότητος καὶ τῆς ἰσότητος καὶ κατήργησαν τὴν δουλείαν, ὠθήθησαν πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ κηρύγματος τούτου κατώρθωσαν διὰ τῆς δικαιοσύνης, ἣτις ἀπαιτεῖ ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου νὰ εἶναι σεβαστή.

Ὅμοίως πάλιν ἡ ἀγάπη ἐνέπνευσεν τὴν ἰδρυσιν ἔργων ἔνθα εὐρίσκουν περίθαλψιν ἐγκαταλελειμμένα τέκτα, ἀνίατοι ἀσθενεῖς καὶ ἀδύνατοι γέροντες· μετὰ ταῦτα ὅμως ἡ κοινωνικὴ συνείδησις ἐγκαθίδρυσε τὸν νόμον τῆς κοινῆς ἀλληλεγγύης, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ὑγεῖς πρέπει νὰ βοηθοῦν τοὺς ἀσθενεῖς. Προήγαγε λοιπὸν τὴν δικαιοσύνην, ἣτις ἐξαναγκάζει εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος.

5) *Τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης.* Διακρίνομεν δύο εἶδη ἔργων ἀγάπης, τὰ ἀφορῶντα τὰ *ἄτομα* καὶ τὴν *κοινωνίαν*. Τὰ πρῶτα δηλαδὴ τὰ ἀφορῶντα τὰ ἄτομα προηγοῦνται τῶν δευτέρων.

α) *Ἡ ὑλικὴ ἀρωγή.* Τὴν ἀγάπην δεικνύει τις ἐπραγματῶν βοηθῶν τοὺς πάσχοντας. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑλικὴν ἀρωγὴν πρέπει νὰ προσέχη τις, ὥστε νὰ μὴ ἐνθαρρύνῃ τὴν ὀκνηρίαν ἢ τὴν κακίαν, ἀλλὰ τοὺς πράγματι ἔχοντας ἀναγκὴν πτωχοῦς. Ἀλλὰ καὶ πολλοὺς μαζὶ πρέπει νὰ βοηθῇ τις. Ἡ πραγματικὴ δὲ ἐλεημοσύνη δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ λυπηθῇ τις διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν ἄλλων, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ παρὰσχῃ στέγην εἰς τοὺς ἀστεγούς, φάρμακα καὶ κλίνην

εἰς τοὺς μαραινομένους ὑπὸ τῆς ἀσθενείας καὶ προσωπικὴν βοήθειαν καὶ περιποίησιν ὅσον δύναται, ἰδίως γυναικῶν κατὰ τὰς ἀσθενείας.

Τὸ νὰ κάμῃ τις ἐλεημοσύνην δίδων χρήματα εἶναι εὐκολώτατον, ἀλλὰ ὅχι καὶ ὠφελιμώτατον· διότι ἡ πείρα ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ πτωχοὶ ἀδύνατοι νὰ κυβερνοῦν τὸν ἑαυτὸν τους, καταχρῶνται τὰ διδόμενα εἰς αὐτοὺς.

Καλύτερον λοιπὸν νὰ δίδονται εἰς αὐτοὺς ἐνδύματα ἢ τροφαί, νὰ πληρώνῃ τις τὸ ἐνοίκιον των ἢ νὰ ἀγοράζῃ τις δι' αὐτοὺς ἄλλα χρειώδη.

Ἡ ἡθικὴ ἀρωγή. Εἶναι ἐλεημοσύνη πνευματικὴ, ἣτις ἀποδεικνύει καλύτερον τὴν ἀγάπην. Εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἀδυνάτους φέρει τις τὴν χαρὰν διὰ τῶν συχνῶν ἐπισκέψεων, πληροὶ αὐτοὺς χριστιανικῆς ἐλπίδος, κηρύττει εἰς αὐτούς, ὅτι δέον νὰ ἔχουν ἀδιάσειστον πεποίθησιν εἰς τὴν θείαν ἀντίληψιν καὶ τοιοῦτοτρόπως τοὺς διδάσκει, ὅτι τὰ δεινὰ πολλάκις μᾶς ἐπέρχονται, ἵνα δοκιμασθῇ ἡ ὑπομονὴ μας. Εἰς τὰς ψυχὰς δὲ τὰς συντετριμμένας ἀπὸ τὰς ὁδύνας, τὰς ὁποίας ἐπέφερον ἐξευτελισμοὶ διάφοροι καὶ ἀσωτεῖαι ἐγχείει τις βάλσαμον παρηγορίας καὶ δίδει τόνωσιν παρέχουσαν πᾶσαν ἡθικὴν βοήθειαν καὶ ἐπαναφέρει εἰς αὐτοὺς τὴν ἀπομακρυνθεῖσαν εἰρήνην. Ἐν γένει δὲ ἡ συνεργασία πολλῶν κινουμένων ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης ἐδημιούργησεν ἔργα φιλανθρωπίας, τὰ ὁποῖα ἰδιῶται ἀδυνατοῦν νὰ σκεφθοῦν καὶ. Ἰδρύθησαν ὑπὸ ἐταιρειῶν σχολεῖα διαφόρων βαθμῶν διὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ διὰ τοὺς πλουσίους· ἄσυλα διὰ τοὺς νέους, τὰς νέας, καὶ τοὺς γέροντας· βρεφοκομεῖα, νοσοκομεῖα, γηροκομεῖα καὶ νοσοκομεῖα διαφόρων εἰδῶν.

β) Τὰ ἔργα τῆς πολιτείας. Ἡ πολιτεία ἐμφορουμένη ὑπὸ τῆς ἀγάπης ἀνακουφίζει τοὺς πολίτας. Ἡ νεωτέρα κοι-

νωνί. ἐπέβαλε τὴν ψήφισιν νόμων προστατευτικῶν διὰ τοὺς παθόντας τυχαίως ἐν τῇ ἐργασίᾳ, κατὰ τῆς βαρείας ἐργασίας, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλονται πολλάκις παῖδες καὶ κοράσια, κατὰ τῶν ἀνθυγιεινῶν ἐργοστασίων, διὰ τὴν κυριακὴν ἀργίαν, ἐπέβαλε δὲ τὴν πληρωμὴν συντάξεων διὰ τοὺς γέροντας καὶ τὴν ἐξαναγκαστικὴν πληρωμὴν τοῦ μισθοῦ τῶν ἐργατῶν ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ Κράτους. Πᾶσα ἡ σημερινὴ ὅπως δῆποτε εὐπραγία τῶν πασχόντων ὀφείλεται εἰς τὴν ἀγάπην, ἣτις εἶναι ὁλόκληρος ὁ χριστιανισμός.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Ἐχει ἀνάγκην ἡ κοινωνία τῆς ἀγάπης;

2) Πρέπει νὰ περιορίζῃ τις τὴν ἀγάπην ἢ νὰ τὴν ἐπεκτείνῃ εἰς πάντας. Πόσον μεγάλη εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ Χριστοῦ « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν ».

Ἀξιώματα

1) Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω γέγονα χαλκός ἢ ἥχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον . . . καὶ ἂν ψωμίζω τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἔὰν παραδῶ τὸ σῶμα μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπη δὲ μὴ ἔχω οὐδὲν ὠφελοῦμαι (Α΄ Κοριν. II' 1-6).

2) Ἡ ἀγάπη εἶναι ὁλος ὁ Χριστιανισμός (Bossuet).

Τὰ μὲν γὰρ χρήματα καταλείψεις ἐνταῦθα καὶ μὴ βουλόμενος τὴν δὲ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις φιλοτιμίαν ἀποκομίσεις πρὸς τὸν Δεσπότην. ὅταν δῆμος ὁλος, ἐπὶ τοῦ κοινοῦ κριτοῦ περιστάντες σὲ τροφὸν καὶ εὐεργέτην καὶ πάντα τὰ τῆς φιλανθρωπίας ἀποκαλῶσιν ὀνόματα (Χρυσόστομος).

ΕΘΝΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ
Η ΠΑΤΡΙΣ

1) *Λαὸς στηρίζεται ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος.* Ἡ Πατρίς εἶναι ἡ γῆ τῶν γονέων μας καὶ προπατόρων μας. Ἐθνὸς δὲ εἶναι σύνολον ἀνθρώπων, οἵτινες ἐγεννήθησαν ἐπὶ τῆς αὐτῆς χώρας καὶ ἐντὸς τῶν αὐτῶν ὁρίων. Ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ ἐγεννήθησαν εἰς τὴν αὐτὴν χώραν δὲν ἔπεται ὅτι ἔχουν τὴν αὐτὴν πατρίδα.

Οὕτως π. χ. οἱ λαοὶ οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν κεντρὴν Ἀφρικὴν ἂν καὶ ἐνεπύχθησαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους ὅμως δὲν ἀποτελοῦν ἓν ἔθνος, δὲν ἔχουν συνείδησιν νὰ δημιουργήσουν πατρίδα. Χώρα τις δὲν ἀποβαίνει πατρίς, σύνολον ἀνθρώπων δὲν ἀποτελεῖ ἔθνος, ἐὰν ὅλα τὰ ἄτομα δὲν συνδέωνται πρὸς ἀλλήλα καί, ἂν δὲν ἔχουν συνείδησιν, ὅτι ἔχουν κοινὰ τινα αἰσθήματα καὶ ἐσωτερικοὺς τινας δεσμούς, οἵτινες εἶναι ζωηρότεροι ἢ τὸ ὅτι κατοικοῦν ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ. Εἰς τρία δὲ δύνανται νὰ κατανεμηθοῦν τὰ στοιχεῖα, ἅτινα ἐνοῦν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους.

α' Τὸ κοινὸν παρελθόν, β' τὰ κοινὰ συμφέροντα εἰς τὸ παρὸν καὶ γ' ἡ ἐνότης τῆς θελήσεως διὰ τὸ μέλλον.

Κοινὸν παρελθόν. Ἀνθρωποὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς μὲ κοινούς προπάτορας, κλάδοι τοῦ αὐτοῦ κορμοῦ, ἔχοντες τὸ αὐτὸ αἷμα εἰς τὰς φλέβας των καὶ τὰ αὐτὰ ἔνστικτα, ἔπρεπε νὰ εἶναι μάλιστα διατεθειμένοι ν' ἀγαπῶνται καὶ βοηθῶνται ἀναμεταξύ των ὡς μέλη τοῦ αὐτοῦ ὁργανισμοῦ. Καὶ συμβαίνει μὲν τοῦτο εἰς τινας λαούς, ὅπως εἴμεθα ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες. Λαοὶ ὅμως τῆς αὐτῆς φυλῆς ὅπως π. χ. οἱ Ἰταλοί, οἱ Ἰσπανοὶ κτλ. ἀπαρτίζουσιν διάφορα

ἔθνη. Καθὼς πάλιν λαοὶ μιγάδες ἐκ πολλῶν φυλῶν καταγόμενοι ἀποτελοῦν ζηλευτὴν ἐθνικὴν ἐνότητα ὡς συμβαίνει διὰ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Γάλλους κτλ.

Ἡ κοινότης τῆς γλώσσης εἶναι στοιχεῖον εὐνοϊκὸν εἰς ἐθνικὴν ἐνότητα, διότι αὕτη ὑποθέτει κοινὸν παρελθόν. Ἄλλ' ὅμως συμβαίνει εἰς ἔθνος νὰ ὁμιλῶνται διάφοροι γλῶσσαι, χωρὶς νὰ διασπᾶται ἡ ἐνότης, ὅπως π. χ. ἐν Ἑλλάδι ὁμιλεῖται ἡ Ἀλβανικὴ καὶ εἰς τινὰ τῶν νέων μερῶν, ἡ Βουλγαρικὴ. Ἐνῶ πάλιν εἰς τινὰ μέρη συμβαίνει νὰ ὁμιλεῖται ἡ αὕτη γλῶσσα χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐνότης ἐθνικὴ, ὅπως ἐν Ἀμερικῇ ὁμιλεῖται ἡ Ἀγγλική, ἐν Ἑλβετίᾳ ἡ Γαλλικὴ. Τὸ κοινὸν παρελθόν, ὅπερ καὶ παράγει τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος εἶναι ἡ κοινὴ ἱστορία, αἱ κοιναὶ ἀναμνήσεις καὶ αἱ κοιναὶ παραδόσεις. Οἱ προπάτορές μας ἀπὸ κοινοῦ ἤρασαν περιφανεῖς νίκας ἢ ἡττήθησαν. Αὐτοὶ ἀπὸ κοινοῦ ἔκτισαν μνημεῖα, περίβλεπτα ἔργα τέχνης, ἢ ἔγραψαν λαμπρὰς σελίδας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καὶ ἡμεῖς τὰ τέκνα αὐτῶν δὲν εἴμεθα μόνον οἱ κληρονόμοι τοῦ πλούτου, τὸν ὅποιον μᾶς ἀφῆκαν ἀλλὰ καὶ οἱ συνεχισταὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν. Τοῦτο κάμνει τοὺς ἐπιγόνους νὰ συνδέωνται στενῶς πρὸς ἀλλήλους. Ζῶμεν ἐν τοῖς γονεῦσιν ἡμῶν, μετέχομεν τῶν ὠραίων πράξεών των καὶ τῶν σφαλμάτων αὐτῶν, ὥστε ἡ ἱστορία των εἶναι τὸ παρελθόν ἡμῶν. Οὗτοι ἀναζοῦν δι' ἡμῶν, αἱ ἰδέαι μας ἐξαορτῶνται ἐκ τῶν ἰδικῶν των, τὰ αἰσθηματά μας εἶναι συνέπεια τῶν αἰσθημάτων των, ἡ ψυχὴ μας εἶναι ἡχὼ τῆς ψυχῆς των· ἐὰν ἐν Ἑλλάδι ἔχωμεν τὸ αὐτὸ ἐθνικὸν πνεῦμα, δηλαδὴ μίαν σκέψιν καὶ μίαν θέλησιν, τοῦτο συμβαίνει διότι ἔχομεν πάντες τὸ αὐτὸ παρελθόν. Κοινὸν λοιπὸν παρελθόν, ἰδοὺ τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἰδέας τῆς πατρίδος. Κατάργησις τῆς ἱστορίας σημαίνει κλονισμὸν τῆς ἰδέας τῆς πατρίδος.

Κοινότης τῶν συμφερόντων ἐν τῷ παρόντι. Τὸ κοινὸν παρελθὸν δὲν παράγει καὶ ἐνότητα ψυχῆς· τοῦτο κατορθοῦται διὰ τῆς ἐν τῷ παρόντι κοινότητος τῶν συμφερόντων. Διότι ἀντίθεσις συμφερόντων δύναται νὰ χωρήσῃ εἰς δύο ἀντίπαλα ἔθνη λαοὺς ἔχοντας κοινὸν παρελθόν. Εἶναι δύο εἰδῶν τοιαῦτα συμφέροντα *ὕλικά* καὶ *ἡθικά*.

Τὰ ὑλικά συμφέροντα, ὅταν εἶναι ἀλληλέγγυα συνδέουν τὰ μέγιστα τὰ ἄτομα, διότι ἡ βλάβη ἢ ἡ ἀπειλὴ τοῦ ἑνὸς ἐπιδρα καὶ ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐὰν οἱ ἔχθροὶ δηώσουν τὰ ἀνατολικά ὅρια τοῦ Κράτους, θὰ πάθουν καὶ τὰ δυτικά. Ἐὰν τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον καταδιωχθῇ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἀναξήσουν οἱ διάφοροι Κερίμ Ἀγάδες, τοῦτο θὰ ἔχῃ ἀντίκτυπον εἰς τὸ Κράτος καὶ εἰς πᾶσαν οἰκογένειαν. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ συμβῇ καὶ διὰ τὴν βιομηχανίαν. Ἡ πίεσις αὕτη δημιουργεῖ στενωτέρους δεσμούς, αἱ ὁμάδες ἐνοῦνται περισσότερον, ἢ χώρα τὴν ὁποίαν κατοικοῦν ἀναγνωρίζεται πατρίς των. Δημιουργοῦν κοινὸν ὄργανισμὸν διότι πάντες ὡς ζῶτικὰ κύτταρα ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν ὄργανισμὸν. Ἡ συνείδησις τῆς πατρίδος ἐξευγενίζεται, χαίρει τις διὰ τὰς ἀνακαλύψεις τῶν συμπολιτῶν του καὶ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν δόξαν τοῦ ἔθνικοῦ του στρατοῦ.

Καὶ ἡ ἡθικὴ ἐνότης συντελεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ιδέας τῆς πατρίδος. Ἡ ἀλληλεγγύη εἶναι μεγίστη, ὅταν πάντες ἔχουν τὰ αὐτὰ αἰσθήματα, τὴν αὐτὴν θρησκείαν, τὴν αὐτὴν ἡθικὴν, ὅπως συνέβη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅταν τοῦτο ὑπέκυψεν εἰς τὸν Τουρκικὸν ζυγόν. Τότε τὴν ιδέαν τῆς πατρίδος ἐκαλλιέργησεν ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἡθικὴ. Ἀφ' οὗτου δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀνεφάνη ἑσμός τις ἀπίστων, τότε καὶ ἡ ιδέα τῆς πατρίδος ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ.

Ἐνότης θελήσεως διὰ τὸ μέλλον. Ἔθνος τὸ

ὁποῖον δὲν φιλοδοξεῖ πρόοδον θὰ περιορίσῃ τὴν δρασίμ-
του. Ἄλλ' οὐδὲν ἔθνος ὑπάρχει ὑπὸ τὸν ἥλιον, τὸ ὁποῖον
δὲν θέλει νὰ προοδεύσῃ. Πρόοδος θὰ εἴπῃ ὥθῃσις πρὸς
μέλλουσαν εὐτυχίαν. Πάντα τὰ ἔθνη φιλοδοξοῦν μέλλου-
σαν εὐτυχίαν. Αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον στέλ-
λουν ἀποίκους, ἀποταμιεύουν πλούτη, καλλιεργοῦν τὰς
τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐργάζονται διὰ τὸ ἐμπόριον.
Τὴν τάσιν ὅμως ταύτην πρέπει νὰ ἔχουν πάντες. Αὕτη
πρέπει νὰ εἶναι καρπὸς τῆς γενικῆς θελήσεως διὰ νὰ δημι-
ουργηθῇ ἀλληλεγγύη τῶν ψυχῶν, ἐπὶ τῆς ὁποίας δημιουρ-
γεῖται ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος. Αἱ πολιτικαὶ διαιρέσεις καὶ αἱ
ὀξεῖαι ἀντιθέσεις προγραμμάτων ἐνῶ παραλύουν τὴν ἐθνι-
κὴν πρόοδον, ἐλαττώνουν καὶ τὸ συναίσθημα τῆς πατρίδος.

Ἡθικὴ βάσις τῆς ἰδέας τῆς πατρίδος. Ὑπάρ-
χουν ἄνθρωποι, οἵτινες λέγουν ὅτι ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος
εἶναι ἐμπόδιον εἰς τὴν πρόοδον καὶ διαρκὲς ἀπειλὴ πολέ-
μου. Ἐμπόδιον εἰς τὴν πρόοδον, διότι τὰ ὅρια τὰ καθορί-
ζοντα τὰς πατρίδας εἶναι Σινικὰ τεῖχη, τὰ ὁποῖα περι-
κλείουν τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν, ἐμποδίζουν τὴν
ἐπιστημονικὴν πρόοδον καὶ καταργοῦν τὴν ἰδέαν, ὅτι
πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοί. Εἶναι διαρκὲς ἀπειλὴ
πολέμου, διότι καλλιεργεῖται τὸ μῖσος κατὰ τῶν ξένων, ἡ
ζηλοτυπία κατ' αὐτῶν καὶ τρέφει ἐν τῇ ψυχῇ τῶν πολι-
τῶν τὸ ἄγριον ἐνστικτον τοῦ πολέμου. Ἐνεκα τούτου τὰ
κράτη κρατοῦν διαρκῶς ἄνδρας ὑπὸ τὰ ὅπλα, τοιουτοτρό-
πως δὲ σπαταλοῦν τὰ δημόσια ἔσοδα καὶ ὑποβάλλουν τὴν
νεολαίαν εἰς τὰς ταλαιπωρίας τοῦ στρατῶνος. Ὁ πόλεμος
ὁ τόσο κακὸς εἶναι τέχνον τοῦ πατριωτισμοῦ, ἐνῶ ὁ
κοσμοπολιτισμός, ἡ ἰδέα δηληδύ, ὅτι τις ἀνήκει εἰς ὅλον
τὸν κόσμον, συντελεῖ εἰς τὴν γενικὴν εἰρήνην. Τὰ ἀνω-

τέρω ανεπτύσσοντο ὑπὸ τοῦ τύπου καὶ εἰς συναθροίσεις μετὰ στομυλίας ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τοῦ πολέμου, ἴσως ὑπὸ μελῶν τῆς μεγάλης Γερμανικῆς προπαγάνδας. Κατ' αὐτῶν ἀντιτασσόμεθα διότι

α) Ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος εἶναι ἱερά! Ἡ πατρίς δὲν εἶναι τι ἄλλο παρὰ μία μεγάλη οἰκογένεια. Καὶ ὅπως ἡ ἠθικὴ μᾶς ἐπιβάλλει νὰ βοηθῶμεν τοὺς οἰκείους μας, ἡ ἰδία μᾶς ἐπιβάλλει διαρκῆ σύνδεσμον καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τοὺς συμπατριώτας μας καὶ ὄχι πρὸς τοὺς ξένους. Τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως μᾶς ὠθεῖ πρὸς τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος, διότι μόνη ἡ πατρίς ἡμπορεῖ καὶ δύναται νὰ ἀποκρούσῃ πάντα καθ' ἡμῶν κίνδυνον.

β) Ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος δὲν ἐξασθενεῖ τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους συμπάθειάν μας. Τοῦναντίον μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς συμπατριώτας μας καὶ τοιοῦτοτρόπως συνειθίζομεν ν' ἀγαπῶμεν ὅλον τὸν κόσμον. Θὰ προχωρήσωμεν μετὰ σταθερότητος εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ χριστιανικὴ, ἐὰν προπαιδευθῶμεν ἐν τῇ πατρίδι μας, ἀγαπῶντες τοὺς συμπατριώτας μας.

γ) Δὲν παράγει ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, οὔτε τὸ μῖσος πρὸς τοὺς ξένους, οὔτε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πολέμου. Ἡμπορεῖ νὰ γνωρίζωμεν τὰ προτερήματα γειτονικοῦ μας λαοῦ, νὰ εὐχώμεθα νὰ εὐτυχῇ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ νὰ ἐπιθυμῶμεν καὶ ἡμεῖς νὰ εὐτυχήσῃ καὶ ἡ πατρίς μας, ἀλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι αἰτία πολέμου. Συγχρόνως δυνάμεθα νὰ εἴμεθα εἰρηνικώτατοι καὶ πατριῶται καλοί. Δὲν προκαλοῦμεν ἡμεῖς πόλεμον, ἀλλὰ προκαλούμενοι ὀφείλομεν νὰ ὑπερασπισθῶμεν τὸν ἑαυτὸν μας ἀφόβως, ἐὰν οἱ γείτονές μας δηοῦν τὴν χώραν μας καὶ προσβάλλουν τὴν ἐθνικὴν μας τιμὴν. Ἡ ἀνάγκη αὕτη τῆς νομίμου ὑπε-

ρασπίσεως, εἶναι ἡ ἀφορμὴ τῆς ὑπάρξεως στρατοῦ διαρκοῦς· διότι στρατὸς πάντοτε ἑτοιμος πρὸς μάχην, εἶναι ὁ ἄριστος φύλαξ τῆς εἰρήνης. Ἰσως ἀνατείλει ποτὲ ἡ ἡμέρα γενικῆς ἀποστρατεύσεως· σήμερον ὅμως τοῦτο εἶναι οὐτοπία ἐπικίνδυνος διὰ τὴν φυλὴν μας. Σήμερον ἐπιβάλλεται νὰ ὀπλισθῶμεν μέχρις ὀδόντων καὶ νὰ μὴ φεισθῶμεν οὔτε ζωῆς, οὔτε περιουσίας, διὰ νὰ ἀτενίσῃ γλυκὺ τὸ μέλλον ἡ φιλότατη πατρίς μας.

Τὰ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντα ἡμῶν.

Πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τὴν πατρίδα.

Ἀγαπῶμεν τὴν πατρίδα μας, ὅταν ἐπαινῶμεν ὅτι εὐρίσκομεν καλὸν ἐν αὐτῇ, τὴν βιομηχανίαν της π. χ. τὴν παραγωγὴν της. Ὅταν χειροκροτῶμεν τὰ ἔργα τῶν μεγάλων της ἀνδρῶν ὡς ἰδικά μας καὶ ὅταν ἐλεεινολογῶμεν τὰ σφάλματά των, ὅπως ἡ μήτηρ λέγει τὰ σφάλματα τοῦ τέκνου της. Αὐτὰ ὅμως νὰ λέγωνται ἀναμεταξύ μας, πρὸ τῶν ξένων ὅμως, πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, ν' ἀποφεύγωμεν τὰς κατ' αὐτῶν κατηγορίας. Νὰ μὴ θαυμάζωμεν δὲ μωρῶς ὅτι βλέπομεν εἰς τοὺς ξένους. Νὰ μὴ χαίρωμεν δὲ διότι ἀπεκτίσαμεν τὴν φιλίαν οἰουδήποτε ἔθνους· μόνον φίλοι τῆς Ἑλλάδος μας πρέπει νὰ εἴμεθα.

Νὰ ἐργαζώμεθα διὰ τὴν εὐημερίαν της. Εἶναι δίκαιον τὸ ἄτομον νὰ ἐργάζεται τὸ κατ' ἀρχὰς δι' ἑαυτὸ καὶ διὰ τοὺς πλησίον αὐτοῦ. Ἐπειτα ὅμως πρέπει νὰ στρέφεται πρὸς τὴν πατρίδα του, διὰ τὴν εὐημερίαν τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται.

Ὡσαύτως ὀφείλομεν πᾶσαν ἀνακάλυψιν μας, εἴτε ἐπιστημονικὴν εἴτε βιομηχανικὴν νὰ χρησιμοποιῶμεν πρῶτον διὰ τὴν πατρίδα μας. Ὡσαύτως καὶ ὅταν θὰ ἀγοράσωμεν τι νὰ προτιμῶμεν τὰς ἀγορὰς τῆς πατρίδος μας καὶ νὰ μὴ

εὐνοῶμεν τὴν ἀγορὰν καὶ τὴν βιομηχανίαν τῶν γειτόνων μας.

Τὸ νὰ δίδωμεν τὰ χρήματά μας εἰς ξένους, σημαίνει ἐνίσχυσιν αὐτῶν καὶ ἀδυναμίαν ἡμῶν.

Τὰ κεφάλαιά μας πάλιν, ἅτινα ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἐργασίαν, ὀφείλομεν νὰ τὰ καταθέτωμεν εἰς πραπεζὰς τῆς πατρίδος μας καὶ τοιοῦτοτρόπως ταῦτα χρησιμοποιῶνται διὰ τοὺς συμπολίτας μας καὶ ὄχι διὰ τοὺς ξένους, διότι ἡ ὑπαρξὶς κεφαλαίων πόσας ἐργασίας δὲν δύναται νὰ δημιουργήσῃ !

Νὰ υποστηρίξωμεν ταύτην διὰ τῶν ὅπλων. Θὰ ηὐχόμεθα νὰ μὴ εἴχῃ ποτε τὴν ἀνάγκην μας ἡ πατρίς, ἵνα τὴν υποστηρίξωμεν ἐνόπλως, διότι ὁ πόλεμος ὥς προῖδὸν βαρβάρου ἐποχῆς εἶναι καταστρεπτικός. Ἀλλ' ὅπως εἶναι ἀνάγκη ἐν ἐκάστῳ ἔθνει νὰ ὑπάρχῃ ἀστυνομία καὶ δικαστήρια διὰ νὰ υποστηρίξουν τὰ ἰδιαίτερα δικαιώματα τῶν πολιτῶν κατὰ τῶν παραβιαζόντων ταῦτα, κατ' ἀναλογίαν εἶναι ἀπαραίτητον οἱ λαοὶ νὰ εἶναι ὠπλισμένοι καὶ υποστηρίξουν ἑαυτούς, ἀπὸ τὰς ἀρπακτικὰς διαθέσεις τῶν γειτόνων των. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐγέννησε τὴν ἀνάγκην στρατοῦ. Ἄς υποθέσωμεν, ὅτι ἔθνος τι ἔχει μόνον ὀλίγους ἀνδρας διὰ τὴν ἀστυνομίαν καὶ τὰς ἐσωτερικὰς τοῦ κράτους ἀνάγκας· τί δύναται ἐκ τούτου νὰ συμβῇ; Τότε οἱ γειτονικοὶ λαοὶ θὰ ἐπιβάλλουν τὴν γνώμην των ἐπὶ τοῦ κράτους ἐκείνου διὰ τῆς βίας, παρατάσσοντες εἰς τὰ σύνορα τὰς στρατιάς των. Ὁ στρατὸς δὲν εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὸν πόλεμον, ὅσον διὰ νὰ προλαμβάνῃ τὸν πόλεμον. Διότι στρατεύμα ἰσχυρὸν ἐπιβάλλει τὸν σεβασμὸν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος μας καὶ ἀπομακρύνει πάντα κίνδυνον. Ὅπως λοιπὸν ἔχομεν στρατὸν ἐπιβάλλεται ἡ **στρατιωτικὴ ὑπο-**

χρέωσις· ἄλλοτε μετεχειρίζοντο μισθοφόρους, ἤδη ὅμως ζητεῖται ἀπὸ ὅλους τοὺς εὐρῶστους ἢ συνδρομὴ διὰ τὴν πατρίδα. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἣτις εἶναι ἀπὸ τοῦ 20 μέχρι τοῦ 51 πάντες πρέπει νὰ εἴμεθα ἔτοιμοι, ὅταν πρόκειται νὰ κηρυχθῇ ἐπιστράτευσις. Αὕτῃ εἶναι ὁ **φόρος τοῦ αἵματος**, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς ἐπιτρέπεται νὰ ἀποφύγῃ, ἐκτὸς τῶν ἀσθενῶν. Εἶναι τιμὴ καὶ καθήκον ἐκάστου πολίτου νὰ προτάξῃ τὰ στήθη του εἰς τὰ σύνορα τῆς πατρίδος του, ἵνα προστατεύσῃ τοὺς γέροντας, τὰς γυναῖκας, τοὺς μικροὺς, τὴν περιουσίαν των καὶ πολεμήσῃ, ὥς οἱ προπάτορες ἡμῶν ἔλεγον, «ὑπὲρ ἑστιῶν καὶ βωμῶν». Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς πατρίδος ὠφελεῖται καὶ τὸ ἄτομον ὑπηρετῶν εἰς τὸν στρατόν, διότι εἶναι ὁ στρατῶν γυμναστήριον τρόπον τινά, αὐξάνον τὰς μυϊκὰς δυνάμεις τοῦ αἰώμου. Ἐπειτα μορφοῦται ὁ νέος καὶ συνειθίζει νὰ ὑποτάσῃ τὴν βούλησίν του εἰς διαφόρους κανόνας ὑπὸ ἄλλων προσώπων ἐπιβαλλομένους. Ἡ ὑποταγὴ δ' αὕτη δέον νὰ εἶναι εὐσυνείδητος καὶ ὄχι μηχανική. Προσέτι διδάσκεται νὰ ἔχῃ θάρρος καὶ τὸ κατορθώνει διὰ τῆς ἀσκήσεως. Διότι συνειθίζει εἰς τὴν ἔλλειψιν ὕπνου, εἰς τὰς καιρικὸς μεταβολὰς ἐκάστης ἐποχῆς, εἰς τοὺς κόπους ἡμέρας καὶ νυκτός, ὅταν δέ, ἐνῶ ἡσυχάζει, κληθῇ ὑπὸ τὰ ὅπλα εἶναι ἔτοιμος νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴν του πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος του.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

- 1) Διατὶ ἡ σημαία εἶναι τὸ ἱερὸν σύμβολον τῆς πατρίδος, ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου πάντες πρέπει νὰ ἀποκαλυπτῶμεθα.
- 2) Πῶς πρέπει νὰ ἀνασκευάσῃ τις τοὺς ἀντιμilitarιστάς.

Ἀξιώματα

1) Πατρός τε καὶ μητρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν τι ἐστὶν ἢ πατρίς (Πλάτων).

2) Τὰ πτώματα τῶν νεκρῶν δημιουργοῦν τὴν πατρίδα (Λαμαρτῖνος).

3) Ἡ σημαία εἶναι πάνι προσηρμοσμένον εἰς ἓν κοντάρι. Ἀλλὰ τὸ κοντάρι αὐτὸ ἔχει ζωήν, τὸ παγὶ ὁμιλεῖ καὶ τὴν στιγμὴν ποῦ περνᾷ 30 ἑκατομμύρια ψυχῶν, περνοῦν μὲ ὅλην τὴν ἱστορίαν των καὶ τὰς ἀρετάς των (Lacordaire).

ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Ἀνάγκη τῆς Κυβερνήσεως. Οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι πάντες ἀρετὰ λογικοί, ὥστε νὰ ζοῦν ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπιβολῆς. Ἄν συνέβαινε νὰ εἶναι πάντες λογικοὶ καὶ ἂν ὑπῆκουον εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ὄχι, ὥς πολλάκις συμβαίνει, εἰς ἔνστικτα θὰ ἤρκει ἡ αὐθεντία τῆς συνειδήσεως νὰ διατηρῇ τὴν τάξιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ νὰ ὑποδεικνύῃ τὸ καθήκον. Ἐπομένως εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ πολιτική τις αὐθεντία, ἥτις νὰ κυβερνᾷ τὸ ἔθνος. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ κράτος. Ὁ νόμος πάλιν εἶναι ἀναγκαῖος διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν τάξιν ἐν τῷ κράτει. Ἀλλ' ὁ νόμος δὲν ἔχει οὐδεμίαν δύναμιν, εἶναι ἀφηρημένη ἰδέα. Οὗτος δανεῖζεται τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐκ τῶν προσώπων, τὰ ὅποια ἐκτελοῦν τὸν νόμον καὶ τὰ ὅποια τὸν ἀνακηρύττουν προστάτην τῶν ἀδυνάτων καὶ ῥυθμιστὴν τῆς βουλῆσεως τῶν ἰσχυρῶν. Τὰ πρόσωπα ταῦτα τὰ ἐκτελοῦντα τὸν νόμον ἀπαρτίζουν τὴν Κυβέρνησιν ἐνὸς κράτους.

Ἀναρχία καὶ ἀναρχισμός. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἵτινες παραδέχονται ὅτι πᾶσα κυβέρνησις

εἶναι τι κακὸν καὶ ἀνήθικον. Ἔχουν οὗτοι ὥς ἔμβλημα τὸ οὔτε **Θεὸς** οὔτε **Κύριός τις**, καὶ καταλύουν πᾶσαν θεϊάν καὶ ἀνθρωπίνην αὐθεντίαν. Οἱ παραδεχόμενοι τὸ ἀνωτέρω, εἶναι οἱ καλούμενοι ἀναρχικοί. Οἱ τοιοῦτοι νομίζουν τὰς θεωρίας των ἀληθεῖς, διότι τὰς κρίνουν καὶ τὰς ἐπιδοκιμάδουν μόνοι των ἀνεξαρτήτως τῶν ἐναντίον πρὸς τὰς θεωρίας ταύτας ἐπιχειρημάτων. Ἡ ἀρχὴ των εἶναι, ὅτι τὸ σύστημά των ὑποστηρίζει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου. Τὸ μόνον πραγματικὸν ἐν τῷ Κράτει, λέγουν, εἶναι τὸ ἄτομον ἢ τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον· τὸ κατ' ἐξοχὴν δὲ τοῦ ἀτόμου εἶναι ἡ **προσωπικὴ ἐλευθερία**. Τίς λοιπὸν ὁ σκοπὸς τῆς κυβερνήσεως; Οὗτος εἶναι νὰ περιορίσῃ πάντοτε, νὰ ἐξαφανίσῃ, ἐὰν δυνηθῇ τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ λεγομένη δῆθεν προστασία τοῦ ἀτόμου εἶναι τι γελοῖον. Διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ ἄτομον πρέπει νὰ παλαίσῃ κατὰ τοῦ κράτους. Ὡστε ἐν ὀλίγοις ἡ ἀναρχία εἶναι βιαία ἀντίδρασις τοῦ ἀτόμου ἐναντίον πάσης ἐξουσίας. Ἀλλ' ὅμως οἱ ἀναρχικοὶ σφάλλονται, διότι·

α) Ἡ ἐλευθερία, περὶ τῆς ὁποίας κόπτονται δὲν εἶναι πραγματικὴ ἐλευθερία ἀλλ' ὀληθῆς δουλεία, διότι ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀκολουθῶν τὰ ἔνστικτά του ἀποβαίνει δοῦλος. Ἡ ἀξία ὅμως τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται νὰ μὴ ἱκανοποιῇ τὰς ὁρέξεις του ἀκρίτως, ἀλλὰ μετὰ περισκέψεως. Ὅταν δὲ ἐξαφανίσῃ πᾶσαν ἐπ' αὐτοῦ αὐθεντικὴν φωνήν, τότε θὰ γείνη δοῦλος τῶν παθῶν του καὶ θὰ περιπέσῃ εἰς τὴν φρικτωδεστέραν δουλείαν.

β) Ἡ ἀναρχία ἀντὶ νὰ προστατεύσῃ τὸ ἄτομον, τὸ παραδίδει εἰς βιαιότητας. Ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη, ἵνα ζῇ ἐν κοινωνίᾳ. Πῶς θὰ κατορθωθῇ δὲ τοῦτο ἐὰν τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς τιμῆς του δὲν προστατεύον-

ται ἀπὸ τὸν ἐγωϊσμὸν τῶν ὁμοίων των; Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ οὐδεμία ἀρχή, ἡ κοινωνία θὰ ἀποβῇ πεδίον πολέμου, ἐνθα θὰ συσσωρεύονται ἐκάστοτε τὰ θύματα τῆς ἀναρχίας.

γ) Ἡ κυβέρνησις κράτους τινός, εἴτε μοναρχικὴ εἶναι, εἴτε δημοκρατικὴ, τὴν δυνάμιν τῆς ἀντλεῖ ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ λαοῦ, ὥστε τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην κυβέρνησιν καθιέρωσαν τὰ ἄτομα· δὲν παρεβιάσθη λοιπὸν ἡ ἐλευθερία τῶν ἀτόμων, διότι δύνανται αὐτοὶ τὰ ἄτομα νὰ σκεφθοῦν ἄλλως καὶ νὰ κανονίσουν ἄλλως τὰ τῆς διοικήσεώς των.

Ἐν τούτοις ὑπάρχουν οὐτοπισταὶ παραδεχόμενοι ὅτι ἡ «ἀναρχία εἶναι ἰδεώδης». Ἀλλὰ θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς τοῦτο εἶναι παράδοξον.

Λέγουν, ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι τελείως ἠθικὸς καὶ κύριος τῶν ἀπαιτήσεών του, τότε θὰ ἐκτελῇ τὰ καθήκοντά του καὶ θὰ σέβηται τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Λοιπὸν δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη, οὔτε νόμων, ἵνα τοῦ σημειοῦν τὸν δρόμον του, οὔτε κυβερνήσεως διὰ νὰ τὸν ὑποστηρίξῃ, ἵνα βαδίζῃ τὸν δρόμον ἐκεῖνον.

Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ὄνειρον ἀπραγματοποίητον. Ἐν τῇ πράξει ἀποδεικνύεται, ὅτι ἕνεκα τῶν διαφόρων ἀπαιτήσεων, οἱ ἄνθρωποι συγκρούονται πρὸς ἀλλήλους. Ὅσον δὲ καὶ ἂν προχωρήσῃ ἠθικῶς ἡ ἀνθρωπότης, τὰ ἀνθρώπινα πάθη, συμφυῇ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δὲν θὰ ἐξολοθρευθοῦν ποτέ, καὶ ἡ θέλησις θὰ ἔχῃ ἀνάγκην περιορισμοῦ ὑπὸ τῶν νόμων καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῶν κυβερνώντων.

Ἡ διαίρεσις τῆς δυνάμεως ἐν τῇ κυβερνήσει.
Δὲν εἶναι καλὸν πᾶσαι αἱ ἐξουσίαι ὥς π. χ. νομοπαρασκευαστικὴ, ἡ ἐκτελεστικὴ, καὶ ἡ δικαστικὴ νὰ εἶναι εἰς

χειρας ἑνὸς ἢ μιᾶς ομάδος ἀνθρώπων. Πρέπει αἱ διάφοροι ἐξουσίαι νὰ διακρίνονται ἀλλήλων καὶ τοῦτο διότι ὁ καταμερισμὸς τῆς κυβερνητικῆς ἐργασίας καθιστᾷ ταύτην τελείαν εἰς ὑπολογισμοὺς καὶ ἔλεγχον καὶ τοιοῦτοτρόπως προσελκύει αὕτη περισσότερον τὸν σεβασμὸν τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην. Διὰ τοῦτο ὅλα τὰ νεώτερα κράτη διαιροῦν τὴν ἐξουσίαν εἰς *νομοποιόν*, εἰς *ἐκτελεστικὴν* καὶ εἰς *δικαστικὴν*.

1) *Νομοποιὸς ἐξουσία*. Αὕτη ἔχει ὡς κύριόν της ἔργον τὴν συγγραφὴν νόμων καὶ εἰς τὸ νὰ προσέχη κατὰ πόσον ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἀπαιτεῖ τὴν ὑπακοὴν τῶν πολιτῶν εἰς τοὺς νόμους. Οἱ νομοθέται ὀφείλουν ἐν τῇ ἐργασίᾳ των νὰ ἐμπνέωνται ἀπὸ τὰς αἰωνίους ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς πραγματικῆς ὠφελείας τοῦ κράτους.

2) *Ἐκ τῆς δικαιοσύνης*. διότι τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ νόμου συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξιν διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ σεβασμοῦ τῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν. Ἀκολουθεῖ δὲ ὁ νομοθέτης τὴν δικαιοσύνην, ἐὰν π. χ. ὑπάρχουν δικαιώματα λησμονημένα, ὁ νομοθέτης συμπληροῖ τὰ κενά· ἐὰν πάλιν παραβιάπτονται δικαιώματά τινα, ἵνα μὴ ὁ νόμος εἶναι ἄδικος, ὁ νομοθέτης ἐπανορθοῖ τὴν ἀδικίαν, διότι ἄλλως τε ἐξεγείρονται οἱ πολῖται κατὰ τοῦ ἀδίκως λειτουργοῦντος νόμου.

Ἡ πραγματικὴ ὠφέλεια τοῦ κράτους. Ὁ νόμος, ὡς δίκαιος ὑπολογίζει πάντοτε τὰ συμφέροντα τῶν πολιτῶν. Ὅχι δὲ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰ προαγάγῃ. Προνοεῖ διὰ τὴν βιομηχανίαν, διὰ τὸ ἐμπόριον, διὰ τὴν αὕξησιν τοῦ δημοσίου πλούτου καὶ διὰ τὰ προλαμβάνῃ πᾶσαν δυστυχίαν.

Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Αὕτη εἶναι εἰς χεῖρας

τοῦ κράτους καὶ τῶν ὑπουργῶν του καὶ συνίσταται εἰς τὸ νὰ δίδῃ ζωὴν καὶ διατηρεῖ, ἐνισχύει τοὺς ψηφισθέντας νόμους. Τρία δὲ εἶναι τὰ καθήκοντα ἐκάστης κυβερνήσεως, ὁ σεβασμὸς τῶν νόμων, ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἰσότης.

α) Ὁ σεβασμὸς. Διὰ νὰ σέβωνται οἱ πολῖται τοὺς νόμους ἀνάγκη νὰ σέβωνται αὐτοὺς πρῶτοι οἱ ἄρχοντες. Διότι πῶς θὰ ζητήσουν πίστιν εἰς τοὺς νόμους παρὰ τῶν ἄλλων εἰς στιγμὴν ὅπου αὐτοὶ δὲν ἔχουν τοιαύτην; Ὑπάρχουν ἄρθρα νόμου εἰς τὰ διάφορα συντάγματα, ἅτινα διαγράφουν τὰ καθήκοντα τῶν κυβερνητῶν· ταῦτα δέον νὰ εἶναι σεβαστὰ παρ' αὐτῶν. Αἱ πράξεις τῶν κυβερνήσεων αἱ γενόμεναι χωρὶς νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψει τὰ ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ συντάγματι, καλοῦνται κτυπήματα κατὰ τοῦ κράτους.

β) Οἱ κυβερνῶντες ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν, ὅτι δὲν ἐγένοντο κυβερνηταί, ἵνα προαγάγουν τὰ ἴδια ἑαυτῶν συμφέροντα, οὔτε διὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὰ πάθη των καὶ τὰς μνησικακίας των, ἀλλὰ νὰ ὑπηρετήσουν τὸν λαόν, προνοοῦντες διὰ τὴν εὐτυχίαν του.

γ) Ἰσότης. Οἱ νόμοι διὰ νὰ εἶναι σεβαστοὶ πρέπει νὰ ἐφαρμόζωνται ἐξ ἴσου πρὸς ὅλους· νὰ μὴ σιγοῦν οἱ νόμοι διὰ τινος καὶ δι' ἄλλους νὰ εἶναι αὐστηροί. Ὅταν δὲ παραβιάζωνται οἱ νόμοι καὶ δὲν ἐμπνέουν τὸν σεβασμὸν, τότε οἱ ἄρχοντες ὀφείλουν νὰ ἐπιβάλλουν αὐτοὺς διὰ τῆς βίας, ὡς τὴν θέλησιν πάντων, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ ἡ κυβέρνησις.

Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία. Αὕτη ὡς κύριόν της ἔργον ἔχει νὰ τιμωρῇ τοὺς παραβάτας καὶ τοὺς ἐκβιαστάς τοῦ νόμου. Πρέπει δὲ νὰ ἐμπνέται ἡ ἐξουσία αὕτη ἐκ

τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐκ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἰσότητος.

Πρέπει νὰ ἐρευνᾷ τὴν ἀλήθειαν καὶ τότε νὰ κρίνῃ κατὰ πόσον ἐξεβιάσθη ὁ νόμος. Ὅταν τοῦτο ἐννοιῇ καλῶς, τότε χωρὶς νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν τὰ πρόσωπα πρέπει νὰ ἐπιβάλληται ἡ ἀνάλογος ποινή. Δὲν ἐπιτρέπεται οὐδεὶς δισταγμός, διότι πᾶσα ἀδυναμία περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος τούτου, ἀνατρέπει τὸ κράτος. Ἐννοεῖται, ὅτι πᾶσαν ποινὴν θὰ τὴν ἐπιβάλλει ὁ δικαστὴς κρίνων καταλλήλως καὶ λαμβάνων ὑπ' ὄψει πάσας τὰς περιστάσεις, ἵνα εὕρῃ τὸ ποσὸν τῆς ἐνοχῆς. Πρέπει δηλαδὴ νὰ σέβηται ἕκαστον πρόσωπον ἐνοχον, τοῦτο ἀντὶ νὰ ἀδυνατῇ τοῦναντίον προάγει τὴν δικαιοσύνην. Ὁ δικαστὴς πρέπει νὰ ἐλαττώνῃ καὶ ὄχι νὰ αὐξάνῃ τὴν ποινὴν, ὅσον τὸ δυνατόν.

Καθήκοντα τῶν Κυβερνητῶν. Οἱ Κυβερνῆται περιβάλλονται διὰ καθηκόντων, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν οἱ ἄπλοι πολῖται. Τὸ παράδειγμα αὐτῶν εἴτε καλὸν, εἴτε κακόν, ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν δημοσίων ἡθῶν, ὥστε δὲν εἶναι ἐνάρετοι ἢ κακοὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν των μόνον, ἀλλὰ κυρίως διὰ τοὺς ἄλλους. Τὰ κυριώτερα τῶν καθηκόντων των εἶναι νὰ μὴ εἶναι *αὐθαίρετοι* καὶ νὰ μὴ ἐπιδιώκουν *τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον*.

α) Νὰ μὴ εἶναι αὐθαίρετοι. Τοῦτο ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὸν ἰδιωτικόν καὶ εἰς τὸν δημόσιον βίον τῶν Κυβερνητῶν, οἵτινες δεόν νὰ ὑπακούουν εἰς τοὺς νόμους. Καὶ εἰς τὸν ἰδιωτικόν των βίον δεόν νὰ μὴ ἀπομακρύνωνται τοῦ νόμου. Δὲν δικαιοῦνται νὰ ζοῦν κατὰ τὰς ἰδιοτροπίας των, διότι τότε ἀδικοῦν καὶ γίνονται ἐστία ἀταξίας. Καὶ κατὰ τὸν δημόσιον βίον δὲν ὀφείλουν νὰ ἀναγνωρίζουν ἄλλον κανόνα ἢ μόνον τὸν νόμον. Δὲν εἶναι μόνον οἱ κριταὶ ἀλ-

λὰ καὶ οἱ φύλακες τοῦ νόμου. Ἐὰν εἶναι αὐθαίρετοι, τότε τοὺς μὲν μεταχειρίζονται καλῶς τοὺς δὲ κακῶς· ὥστε οἱ μὲν ἐνεργοῦν εἰς βάρος τῶν δέ.

Ἰδίως δὲν προσέχουν οἱ ἄρχοντες τότε δι' ὅσους δὲν ἐνδιαφέρονται. Κλείουν τοὺς ὀφθαλμούς των, ὅταν ἀδικοῦν τινες καὶ ἐγείρονται διὰ τὰς παραμικρὰς ἀδικίας ἄλλων. Τότε δὲν κυριαρχεῖ ὁ νόμος ἀλλ' ἡ ἰδιοτροπία τῶν Κυβερνητῶν. Ἡ εὖνοια πρὸς τινὰ εἶναι τὸ πᾶν ἡ ἰσότης καταστρέφεται· τὰ δικαιώματα δὲν εἶναι σεβαστὰ. Ἡ εὖνοια γεννᾷ τὴν ἀδικίαν. Ἡ αὐθαιρεσία τῶν ἀρχόντων, εἰς τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα, κατεργάζεται τὴν καταστροφὴν τοῦ Κράτους.

β) *Νὰ μὴ ἐπιδιώκουν τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον.*
Ἄν ἄρχουν οἱ Κυβερνηταί, ἄρχουν διὰ τὸ κοινὸν καὶ ὄχι διὰ τὸ ἴδιον συμφέρον. Στιγματίζονται λοιπὸν οἱ ἄρχοντες ἐκεῖνοι, οἵτινες προτιμοῦν τὸ ἴδιον τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Ἐν καιρῷ εἰρήνης πρέπει νὰ φροντίζουσιν διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ Κράτους καὶ νὰ καθιστοῦν τοῦτο σεβαστὸν εἰς πάντας ἀποφεύγοντες πᾶν ὅ,τι θὰ τὸ ταπεινώσῃ ἢ θὰ τὸ καταστρέψῃ. Ἐν καιρῷ πολέμου πάλιν ὁ πατριωτισμὸς τῶν ἀρχόντων ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀποφεύγουν οὐδεμίαν προσπάθειαν, ἵνα σώσουν τὴν πατρίδα τῶν ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν. Δὲν πρέπει δὲ νὰ φεισθοῦν, οὔτε αἱματος, οὔτε χρημάτων. Ἐὰν δὲ ἴδοῦν τὸν λαὸν λιποψυχοῦντα καὶ ἐναντίον των, νὰ μὴ ὑπολογίσουν διόλου τὸ ἄτομόν των καὶ τὴν δημοτικότητά των, ἀλλὰ νὰ διευθύνουν, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, ἔστω καὶ ἀντιτιθέμενοι πρὸς τοὺς πρὸ τῶν κινδύνων ὀρρωδοῦντας τῶν πολιτῶν.

Θέματα πρὸς συζήτησιν

1) Ἀνασκευάσατε τὸ ἀναρχικὸν ἀξίωμα οὔτε Θεὸς οὔτε Κύριος.

2) Ἡ αὐθαιρεσία τῶν κυβερνώντων διατὶ καταστρέφει τὸ κράτος.

Ἀξιώματα

1) Καὶ νῦν βασιλεῖς σύνετε παιδεύητε πάντες οἱ κρίνοντες τὴν γῆν, δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν φόβῳ δράξασθε παιδείας μήποτε ὀργισθῇ Κύριος.

2) Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω (Ρωμ. ιγ' 3).

3) Ἀπόδοτε τὰ τῷ Καίσαρι· Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ (Ματ. κβ' 2').

4) Πᾶσα δικαιοσύνη ἀπορρέει ἐκ τοῦ Θεοῦ, Αὐτὸς εἶναι ἡ πηγὴ τῆς (Ρουσσώ).

ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΟΥ

Ὑπακοὴ εἰς τοὺς νόμους. Ὅσον ἀληθές καὶ ἂν εἶναι τὸ ἀξίωμα. «Οἱ νόμοι ἐγένοντο διὰ τοὺς πολίτας καὶ ὅχι οἱ πολῖται διὰ τοὺς νόμους»* δὲν προκύπτει ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πολῖται εἶναι ἐλεύθεροι νὰ ἀθετοῦν τοὺς νόμους, ἀλλὰ τὸ κυριώτατον καθήκον τῶν πολιτῶν εἶναι νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τοὺς νόμους.

Τὸ καθήκον τοῦτο θεμελιούται ἐπὶ πολλῶν δικαιολογιῶν. Πρῶτον τὸ καθήκον τοῦτο εἶναι ζήτημα τιμῆς, διότι μεταξὺ τῆς ὀργανωμένης πολιτείας καὶ τοῦ πολίτου ὑπάρχει εἶδος συνθήκης ὑπονοουμένης, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει εἰς ἕκαστον πολίτην νὰ μὴ διαταράσῃ τὴν πολιτείαν, ἥτις τὸν σκέπει. Ἔπειτα εἶναι ζήτημα δικαιοσύνης, διότι ἐνῶ ἡ κοινωνία παρέχει εἰς τὸ ἄτομον τόσας ἐκδουλεύσεις, ὀφείλει καὶ τοῦτο, ἐν ὀνόματι τῆς δικαιοσύνης, νὰ συντελῇ εἰς τὴν πρόοδον τῆς κοινωνίας καὶ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τοὺς νόμους αὐτῆς. Εἶναι ζήτημα ἀγάπης, διότι, ἂν τις παρακούῃ

εἰς τοὺς νόμους δημιουργεῖ ἀταξίαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τότε ὅλοι οἱ πολῖται πάσχουν. εἶναι τέλος ζήτημα θρησκευτικῆς συνειδήσεως, διότι οἱ δίκαιοι νόμοι ἐκφράζουν τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ.

Μόνον ὅταν νόμος τις εἶναι ἀδίκος καὶ ὅταν προσβάλλῃ ὑπέρτερα δικαιώματα ἡμῶν, ἐὰν ἐκβιάσῃ τὴν συνείδησίν μας, τὴν θέλησίν μας καὶ ἅπτεται τῆς θρησκείας μας, τότε δὲν εἶναι σεβαστός. Διότι πρέπει τότε νὰ σκεπτόμεθα ὅπως οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες ἔλεγον « πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις ». Ποτὲ ὅμως σοφὸς νομοθέτης δὲν θὰ θέσῃ τὸν πολίτην εἰς τὴν σκληρὰν ἀναγκαιότητα νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῆς συνειδήσεώς του καὶ τοῦ νόμου.

Σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄρχοντας. Ὁ νόμος δὲν εἶναι ἀφηρημένον τι. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν τὸν σεβασμὸν πρὸς ἐκείνους, οἵτινες τὸν ἐψήφισαν, τὸν ἐπέβαλλον καὶ ἐπαγρυπνοῦν διὰ τὴν ἐκτέλεσίν του. Οὗτοι ἀπαρτίζουν τοὺς ἄρχοντας τοῦ Κράτους. Διὰ τοῦτο οὗτοι πρέπει νὰ μετέχουν τοῦ εἰς τοὺς νόμους ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Δὲν πρέπει ἀνθρώπον κατέχοντα ἐξουσίαν νὰ ἐξουθενῶμεν κατακρίνοντας καὶ περιφρονοῦντες αὐτὸν μόνον, διότι εἶναι ἄρχων. Ὅσον καὶ ἂν εἶναι βίαια τὰ πολιτικὰ πάθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκλογῆς πρέπει ἔπειτα νὰ σιγοῦν. Ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοὶ τὰς ὑπηρεσίας των ὀφείλουν νὰ τὰς ἐμπιστεύονται εἰς ἄτομα ἠθικῶς ἁμεμπταῖα ταῦτα, ἂν οὕτως ἔχουν, πρέπει νὰ εἶναι σεβαστά. Καὶ ἀνίκανοι ἂν εἶναι, ἐπεὶ δὴ ὁ νόμος τοὺς υποστηρίζει, πρέπει νὰ εἶναι σεβαστοί. Μόνον ἂν παύσῃ ἡ υποστήριξις τοῦ νόμου, τότε κρίνονται ὡς ἄτομα πλέον καὶ ὄχι ὡς ἄρχοντες.

Νὰ πληρώνῃ τοὺς φόρους. Φόρος εἶναι ἡ συνεισφορά

τοῦ πολίτου διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ Κράτους. Ἐὰν τὸ Κράτος διατηρῇ στρατὸν, στόλον, ἀστυνομίαν, ἀρχὰς διαφόρους, ἂν ἀνοίγωνται δρόμοι καὶ διατρυνπῶνται ὄρη, ἂν δίδηται ζωὴ εἰς τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας, τὰς καλὰς τέχνας, ἂν προστατεύηται τὸ ἐμπόριον, ἡ βιομηχανία, ἂν προοδεύουν οἱ πολῖται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους καθίσταται σεβαστὸν πανταχοῦ, τοῦτο τὸ κατορθοῖ μὲ μεγάλας δαπάνας. Πρὸς εὐρεσιν ὅμως τῶν δαπανῶν τούτων τὸ κράτος ἔχει ἀνάγκην πηγῶν. Ὅσον δέ τις ἀπαιτεῖ νὰ μετέχῃ τῆς εὐτυχίας τοῦ Κράτους, τοσοῦτον μάλιστα συνεπὴς πρέπει νὰ εἶναι εἰς τὴν πληρωμὴν φόρων. Οἱ φόροι λοιπὸν καὶ μόνον οἱ φόροι προμηθεύουν τὰ ἀναγκαζοῦντα εἰς τὸ κράτος. Διὰ τοῦτο ὁ πολίτης δὲν ὀφείλει ποτὲ νὰ δυστροπῇ εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου, διότι ἄλλως τε παραλύει ἡ κυβερνητικὴ μηχανὴ ἄνευ χρημάτων. Συνεπῶς ἡ πληρωμὴ φόρου εἶναι τι ὑποχρεωτικόν. Ἐκαστος πρέπει νὰ πληρῶνῃ ἀναλόγως τῶν πόρων του.

Καθήμενον τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι. Ὅμοίως ὀφείλει νὰ μετέχῃ τῶν κοινῶν ἐξασκῶν τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀρχόντων. Ἡ ἀδιαφορία σημαίνει πόρῳσιν πολιτικὴν.

Ὁ Σόλων τοὺς ἀδιαφοροῦντας διὰ τὴν ἐξάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων των ἐθεώρει ἀτίμους.

Ἐὰν πάλιν αἰσθάνεται δυνάμεις ἡθικὰς καὶ πνευματικὰς καὶ ἔχει συναίσθησιν ὅτι δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν κοινῶν ὀφείλει νὰ ζητήσῃ νὰ ἐκλεγῇ ἀντιπρόσωπος τῶν πολιτῶν διὰ νὰ διευθύνῃ τὴν βούλησιν αὐτῶν πρὸς τὸ ἀγαθὸν αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ τῆς πατρίδος. Ὅφείλει νὰ ἔχῃ ἰδεολογίαν τινα καὶ νὰ μὴ ἀναπαύηται εἰς τὴν ιδέαν ὅτι αὐτὸς εὐτυχεῖ.

ΤΕΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

	<i>Σελίς</i>
1) Εἰσαγωγή. Ἡ ἠθικὴ, ὑπόθεσις τῆς ἠθικῆς	3—7
ΜΕΡΟΣ Α΄	
2) Τὸ ἀγαθὸν ὡς ὑπόθεσις τῆς ἠθικῆς. Ἐκζητήσεις αὐτοῦ διὰ τῆς πείρας	8—14
3) Ζήτησις τοῦ ἀγαθοῦ διὰ συλλογισμῶν.	14—19
4) Περί καθήκοντος καὶ ἠθικοῦ νόμου.	19—24
5) Θί ἠθικοὶ παράγοντες. Ἡθικὴ συνείδησις	24—30
6) Περί ἠθικῆς ἐλευθερίας	31—37
7) Βαθμίδες τῆς ἐλευθερίας	38—43
8) Ὁ ἠθικὸς ἀγὼν	43—49
9) Καρποὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς.	49—55

ΜΕΡΟΣ Β΄

<i>Ἡ πρακτικὴ ἠθικὴ</i>	
10) Διαίρεσις τῶν καθηκόντων	55—57
11) Περί τῶν πρὸς τὸν θεὸν καθηκόντων ἡμῶν	57—67
12) Καθήκοντα πρὸς τὴν ἀτομικὴν ζωὴν	67
13) Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ κατώτερα ὄντα	67—70
14) Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν	70—75
15) Καθήκοντα συντελοῦντα εἰς τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος	75—77
16) Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν νοῦν αὐτοῦ	77—83
17) Οἰκογενειακὸς βίος	83—89
18) Τὰ οἰκογενειακά καθήκοντα	89—98
19) Ὁ κοινωνικὸς βίος	98—104
20) Κοινωνικά καθήκοντα	104
21) Καθήκοντα ἀλληλεγγύης	104—110
22) Καθήκοντα δικαιοσύνης. Σεβασμὸς τῆς ζωῆς.	110—118
23) Σεβασμὸς τῆς ἐλευθερίας	118—126
24) Σεβασμὸς τῆς τιμῆς	126—130
25) Σεβασμὸς τῆς ιδιοκτησίας	130—138
26) Καθήκοντα εὐποίας. Ἀνάγκη τῆς ἀγάπης καὶ πῶς αὕτη ἀσκεῖται	138—146
27) Ἐθνικά καθήκοντα. Ἡ πατρις	146—154
28) Περί πολιτείας	154—161
29) Τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου	161—163

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

Τί είναι χριστιανική ἠθική ;

Χριστιανική ἠθική εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ διδασκαλία περὶ τῶν ἠθῶν τῶν εἰς τὸν χριστιανὸν προτεινόντων κατὰ τὰς ἁγίας Γραφάς καὶ τὴν ἱεράν τῆς Ἐκκλησίας παράδοσιν. Ἡ χριστιανικὴ δηλ. ἠθικὴ, ἔχουσα ὡς κυριώτατον αὐτῆς ὁδηγὸν τὰς Γραφάς καὶ τὴν ἄλλην διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἐξετάζει ὁποῖος πρέπει νὰ ᾖ ὁ βίος τοῦ χριστιανοῦ, τίνας κανόνες ἠθικοὺς πρέπει νὰ ἀκολουθῇ, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν, τίνας ἀρετὰς πρέπει νὰ ἀσκῇ καὶ τίνας κακίας νὰ φυῇ, ἵνα ᾖ ἀληθὺς χριστιανός.

§ 2.

Τίς ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ;

Ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς δεικνύεται 1) ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Δὲν ὑπάρχουσι σπουδαιότερα καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα διὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ζητήματα ἢ ταῦτα· τίς εἶναι ὁ νόμος, ὅστις πρέπει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· πότε ὁ ἀνθρώπος πράττει κατ' ἀρετὴν καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ καὶ πότε κακῶς· τί εἶναι δίκαιον, τί εἶναι ἀδίκον· ἀκόν· τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Πάντα δὲ ταῦτα ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ. 2) Ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. ἡ νὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ ἀναθῶν καὶ νὰ ἀποψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

το μὲν παριστῶσα καὶ ἀποδεικνύουσα
 ἡμῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρεκτροπὴν καὶ
 ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἱερώτερον σκοπὸν ;
 τελεσμάτων τῆς ἀγνοίας τῆς ἠθικῆς. Πόσοι
 οἱ, ἀγνοοῦντες τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ χρι-
 στιανισμοῦ καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ καθήκοντα, ζῶσι βίον
 πρὸς χριστιανούς ! Δὲν ἀρκεῖ μὲν βεδαλίως ἡ γνῶ-
 σις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως τις ἦναι ἐνάρητος, καὶ μεταξὺ τῆς γνώσεως
 τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς πράξεως αὐτοῦ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις,
 ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι πάντοτε ὁ πρῶτος ὅρος τῆς πρά-
 ξεως αὐτοῦ. Πῶς δύναμαι νὰ πράττω πάντοτε τὰ καθήκοντά μου,
 ὅταν ἡ ἀγνοῶ ἐντελῶς αὐτὰ ἢ γνωρίζω αὐτὰ ἐλλιπῶς ; Καὶ ναὶ
 μὲν ἡ ὅλη χριστιανικὴ ἀνατροφή ἡμῶν καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη θρησκευ-
 τικὴ ἡμῶν μόρφωσις ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν
 ἡμῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτι-
 κὸν ἐκεῖνο μάθημα, τὸ ὁποῖον ὡς κύριον αὐτοῦ ἔργον ἔχει νὰ
 δώσῃ ἡμῖν ἀκριδῇ ἔννοιαν τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ νὰ διδάξῃ
 ἡμᾶς ὅπως πρέπει νὰ ἦναι ὁ βίος ἡμῶν ὡς χριστιανῶν (*).

§ 3.

Πῶς διαιροῦμεν τὴν ἠθικὴν ;

Τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη, τὸ **γενικόν**,
 ἐν ᾧ ἐκθέτομεν τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ ἐξετάζο-
 μεν γενικῶς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ, δηλ. τίς εἶναι ὁ ὑψι-
 στος ἠθικὸς νόμος καθ' ὃν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πράττῃ, τί
 εἶναι καθήκον, τί δικαίωμα, τί συνειδήσις, τί ἐλευθερία, τί ἀρετὴ καὶ τί κακία, καὶ τὸ **εἰδικόν**, ἐν ᾧ ἐξε-
 καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν,
 πρὸς **ἑαυτόν**. Ἐκθέτοντες τὰ καθήκοντα

(*) Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς Κατηχῆς
 καλόγου, ἐκτίθεται ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἀλ-
 τόμως καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τάξεως, ἀν-
 ἠθικῇ κατὰ τὸν ἠθικὸν βίον καὶ ἐν μεθόδῳ.
 ἡ ἠθικὴ κατὰ τὸν ἠθικὸν βίον καὶ ἐν μεθόδῳ
 ἡ ἠθικὴ κατὰ τὸν ἠθικὸν βίον καὶ ἐν μεθόδῳ
 ἡ ἠθικὴ κατὰ τὸν ἠθικὸν βίον καὶ ἐν μεθόδῳ

Θεὸν πραγματευόμεθα περὶ πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ περὶ προσευχῆς καὶ καλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ταῦτα διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον· τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν τοῦ πλησίον· τῆς φιλαληθείας πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένου ὡς μέλους τῆς οἰκογενείας, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τέλος τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν αὐτοῦ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ 4.

*Τίς ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν
καὶ πρὸς τὸν πλησίον ;*

Ἵνα γνωρίζωμεν τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ, πῶς ἐν γένει ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὸν βίον του, πρέπει νὰ εὗρωμεν τὸν ὑψιστον ἡθικὸν νόμον, τὸν ὅποιον πρέπει νὰ ἀκολουθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου νὰ παράγωνται ἀναγκαστικῶς πάντα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν ταῖς διαφόροις σχέσεσιν αὐτοῦ καὶ ταῖς ποικίλαις περιστάσεσι τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸν ὑψιστον τοῦτον ἡθικὸν νόμον δυνάμεθα νὰ εὗρωμεν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τίς εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς οὓς κυρίως ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Ὁ Θεός, κα-

θῶς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου ἐν γένει, ὅστις δὲν ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ προέλθῃ (τοῦτο θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῇ τις), οὕτως εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου. **Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ** ὡς ἡ κορωνὶς τῆς κτίσεως, κατ' εἰκόνα Θεοῦ (Γεν. α', 26. β', 7), ὡς δὲν δηλ. **πνευματικόν**, τ. ἔ. λογικόν καὶ ἐλεύθερον, τὸ ὅποιον ἔχει τὸν προορισμὸν διὰ τῆς δυνατῆς τελειοποιήσεώς του νὰ **ὁμοιάσῃ** πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐνώσει εὐρίσκει τὴν πλήρωσιν τῶν ὑψίστων ἑαυτοῦ πνευματικῶν πόθων ἢ τὴν ἑαυτοῦ μακαριότητα, διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄκρον ἢ ὑψιστον ἀγαθόν. Οὐ μόνον δ' ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ προίκισας αὐτὸν διὰ τοσούτων ὑψηλῶν δώρων ὑπέδειξεν αὐτῷ τοσοῦτον μέγαν προορισμόν, ἀλλὰ καὶ **προνοεῖ** περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, ὡς πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ αὐτὸν ἡ Γραφὴ «πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 16). Εἰς τὸν Θεὸν λοιπὸν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν· αὐτὸς εἶναι δι' αὐτὸν τὸ πρότυπον πάσης τελειότητος, πρὸς ἣν πρέπει νὰ σπουδάζῃ, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὅποιον ὀφείλει **τείνειν**, ὁ πατήρ, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Ὁ δὲ **πλησίον**, τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος, **εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ ὁμοιον ἡμῖν** φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ δὲν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ, νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ἡ Γραφὴ θεωρεῖ πάντας τοὺς ἀνθρώπους προελθόντας ἐκ τῆς αὐτῆς πρωτοπλάστου οἰκογενείας. «Ἐποίησε, λέγει ὁ Παῦλος, ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ. ιζ', 24). Ὡς λογικοὶ καὶ ἐλεύθεροι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσης ἀξίας. Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν δὲν διαφέρει κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ Ἕλλην, ὁ δούλος καὶ ὁ ἐλεύθερος, τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ (Γαλ. γ', 28), ἀλλὰ πάντες εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδελφοί. Κατὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εἶναι σχέσις πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην αὐτοῦ, υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, εἰς δὲν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν, καὶ πρὸς δὲν ὡς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν θέον νὰ **τείνειν**, πρὸς δὲ τὸν πλησίον σχέσις πρὸς ἑμῶν πλάσμα πεπροικισμένον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀν-

θρωπίνης, δηλ. λογικής, αξίας, ήτοι σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφόν (*).

§ 5.

Τίς ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος, ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων ;

Ἄφ' οὗ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ αὐτοῦ ἡ ὁ πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτὸν πατήρ, ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἀνθρώπου, πλάσμα ὅμοιον αὐτῷ, μετὰ τῆς αὐτῆς αξίας πεπροικισμένον, ὡς ὕψιστος ἠθικὸς νόμος (***) τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, δύναται ἀναγκαίως νὰ ἐξαχθῇ οὗτος· Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτὸν. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἐχαρακτήρισεν ὡς ὕψιστον ἠθικὸν νόμον αὐτὸς ὁ Κύριος εἰπὼν, ὅτι ἐν ταῖς ἐντολαῖς. «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» καὶ «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται (Ματθ. κδ', 45). Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνώτατον ἠθικὸν νόμον πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίζῃ τὸν βίον του, πράττων μὲν πᾶν ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ὡς ἀγαθόν, ἀποφεύγων δὲ πᾶν ὅ,τι ἀπάδει ὡς κακὸν ἢ ἁμαρτίαν. Πᾶσαι ἐν γένει αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ πράττῃ ὅ,τι ἡδύνη ἀπλῶς τὰς αἰσθήσεις του καὶ ὑπαγορεύεται αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν ἢ ὅ,τι ἀπλῶς

(*) Ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ὑγιᾶ λογικὴν τοιαύτη, τοῦτο ἀναπτύσσεται καὶ ἀποδεικνύεται ἐν τῇ Κατηχήσει. Ὅρα ἡμετέρας Χριστιανικῆς Κατηχήσεως § § 18 καὶ 19.

(**) Ἠθικὸν νόμον καλοῦμεν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ρυθμίζωνται τὰ ἦθη καὶ αἱ πράξεις ἡμῶν.

συμφέρεi ἡμῖν καὶ κολακεύει τὸν ἐγωισμὸν ἡμῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγωιστῶν, ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπαγορεύεται ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ὡς σύμφωνον δηλ. πρὸς τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην· αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν ἀποκτηνώνει τὸν ἄνθρωπον καθιστῶσα ἀνίκανον πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἣτις πολλάκις ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς ἰδίᾳς εὐπαθείας. Καὶ ἡ τῶν ἐγωιστῶν δὲ ἀρχή, ἡ δεχομένη ὡς ὕψιστον νόμον τοῦ βίου τὸ συμφέρον, ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν, τὴν ἀπαιτοῦσαν πολλάκις τὴν αὐταπάρνησιν. Μόνη ἡ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, ὁδηγοῦσα εἰς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τῆς αὐταπάρνησεως καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Βεβαίως καὶ ἡ πρὸς τὸ ἡδὺ καὶ εὐάρεστον τάσις, εἰς ὃ κινεῖσιν ἡμᾶς αἱ ἐπιθυμίαι, καὶ ἡ πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν τάσις ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάστου, ἵνα ὑποδοηθῶσι τὴν συντήρησιν τῆς σωματικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἀσφαλίσωσιν αὐτήν, ἀλλὰ τὰ ταπεινότερα ταῦτα ἐλατήρια πρέπει νὰ ἔρχωνται ὡς ἐπιδοθητικὰ καὶ νὰ ὑποχωρῶσιν ἀπέναντι τοῦ ὕψηλοτέρου ἐλατηρίου, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἐπιβαλλομένου τῷ ἀνθρώπῳ ὡς πνευματικῷ ὄντι. Ὁ ἄνθρωπος κέκτηται μὲν καὶ σῶμα, ἀλλ' εἶναι κυρίως πνευματικὸν ὄν. Διὰ τοῦτο ἡ σωματικὴ ζωὴ ἐν αὐτῷ πρέπει νὰ ὑπόκειται τῇ ἐν αὐτῷ πνευματικῇ ζωῇ, τὸ σῶμα τῷ πνεύματι (Ματθ. κς', 41). Τὰ σωματικὰ ἄρα ἐλατήρια δεόν νὰ ὑπόκηνται τῷ πνευματικῷ ἐλατηρίῳ. Ἡ ἐπιδίωξις τοῦ εὐαρέστου καὶ τοῦ συμφέροντος ἐπιτρέπεται μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντίκεινται τῷ ὕψιστῳ ἠθικῷ νόμῳ τοῦ πνεύματος, τῇ ἀγάπῃ δηλ. πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

§ 6.

Πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ὁ ἠθικὸς νόμος τῷ ἀνθρώπῳ ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ. Διότι πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν

καὶ τὸν πλησίον, ἔχει ἔμφυτον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· ἢ συνείδησίς του ὑπαγορεύει αὐτῷ ὡς πρακτέον μὲν τὸ ἀγαθὸν φευκτέον δὲ τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος καλεῖ τὸν νόμον τοῦτον «γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν» (Ῥωμ. β', 16). Ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνέγραψεν αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· διὰ τοῦτο ἐκφράζει τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ὁ κατ' αὐτὸν πράττων πράττει κατ' αὐτὸ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον πάντοτε ἀνεγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος· ὅ,τι ὑπαγορεύει ἡμῖν σήμερον ὡς ὀρθὸν καὶ δίκαιον, ὑπηγόρευε τοῖς ἀνθρώποις ὡς τοιοῦτο καὶ πρὸ χιλιάδων ἐτῶν καὶ θέλει ὑπαγορεύει ὡς τοιοῦτο καὶ μετὰ χιλιάδας ἐτῶν. Τὸ κλέπτειν πάντοτε ἦτο κακὸν καὶ θὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς τοιοῦτο· τὸ εὐεργετεῖν τοῦναντίον καλόν, τὸ σέβεσθαι τὸ θεῖον ἀρετὴ, ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἀσέβεια κακία. Ἄν ὑπῆρξαν δὲ ἢ ὑπάρχωσιν ἐντελῶς βάρβαροι καὶ ἄγριοι λαοί, παρ' αἷς ἐπικρατοῦσιν ἠθικαὶ ιδέαι διεστραμμέναι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὴν ιδέαν, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν τῇ ἀνθρώπῳ, διότι, ἀνερευνῶντες τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν αὐτὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀγριότητος καὶ βαρβαρότητος, ἥτις εἶναι παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς προσρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποθηρίωσις, ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡμερότητος, ἥτις εἶναι κανονικὴ κατάστασις αὐτοῦ, ἀπαραλλάκτως ὅπως, ἐρευνῶντες τὰς ιδιότητας φυτοῦ τινος, πρέπει νὰ λάβωμεν αὐτὸ ἐν τῇ κανονικῇ του ἀναπτύξει, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ καταστάσει μαρασμοῦ. Ἡ ἀμυχρία καὶ ἡ διαφθορά, ἥτις ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀρξαμένη διεδόθη εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἐξησθένισε μὲν καὶ διέστρεψε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλὰ μόνον ἐξησθένισε, δὲν ἀπέπνιξεν ὅλως αὐτήν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη κατὰ τὸν Παῦλον «φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποιοῦν» (κὺτόθι). Καὶ αὐτοὶ οἱ βαρβαρώτατοι ἄνθρωποι ἔχουσιν ὅπως δῆποτε ἠθικὰς τινὰς ἐννοίας. Διὰ τοῦ θείου φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Π. καὶ Κ. Δ. καὶ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς ὁ ἠθικὸς νόμος ἀποκτᾷ ἐν τῷ ἀναγεγεννημένῳ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ καθαρότητα καὶ ἰσχύν.

§ 7.

**Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρῶται
ὁ ἠθικὸς νόμος ;**

Ὁ ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ ἐκπληρῶται μετὰ εἰλικρινοῦς διαθέσεως, ἐξ ἀγάπης δηλ. πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλους σκοποῦς. Ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινα πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐξ ἀγάπης, πρὸς ὃν ἀναφέρεται ἡ πράξις, ἀλλ' ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου, τότε ἡ ἀγαθὴ αὕτη πράξις οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρετὴ τῶν Φαρισαίων, ἣν σφοδρότατα διὰ τοῦτο ἐλέγχει ὁ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, οἵτινες τὰ πάντα ἐποιοῦν «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις» (Ματθ. ε', 1). Μόνον ἔταν τὸ ἐλαττήριον τῆς πράξεως ἦναι ἀγαθόν, τότε ἡ καθ' ἑαυτὴν οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις εἶναι καὶ ἠθικῶς (ὡς πρὸς τὸν πράττοντα) ἀγαθὴ. Ὅταν τοῦναντίον ὁ σκοπὸς ἦναι κακός, δύναται ἡ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις νὰ μεταβληθῇ εἰς ἠθικῶς κακὴν. Ὅταν π. χ. δίδω χρήματα εἰς ἐνδεᾶ τινα, ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτὸν πρὸς πονηρόν τινα σκοπὸν, ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἐμοῦ λ. χ., τότε μεταστρέφω τὴν εὐεργεσίαν πρὸς αὐτὸν εἰς ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Δὲν συμβαίνει ὅμως καὶ τἀνάπαλιν δηλ. οὐσιωδῶς ἢ καθ' ἑαυτὴν κακὴ πράξις δὲν δύναται νὰ μεταστραφῇ εἰς ἠθικῶς ἀγαθὴν, διότι δηθεν ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχεν ἴσως ἀγαθὸν σκοπὸν, καθότι ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα, ὅπως κακῶς ἐδίδασκον οἱ Ἰησοῦται. Δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ ἀφαιρέσω τὴν περιουσίαν του ὅπως εὐεργετήσω ἄλλον διότι τὸ κακὸν μένει πάντοτε κακὸν καὶ διότι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλάνθρωπία ὀφείλονται πρὸς πάντας. Ἡ πράξις λοιπόν, ἵνα ἦναι ἀγαθὴ, πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν ἢ ἠθικῶς νὰ ἦναι ἀγαθὴ.

Οὕτω πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ἠθικὸς νόμος.

§ 8.

*Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται
τὰ καθήκοντα ;*

Καθήκον λέγεται πᾶσα πράξις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης. Π. χ. ὁ ἠθικός νόμος μοι ἐπιβάλλει νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς· τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς εἶναι καθήκόν μου. Τὰ καθήκοντα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς *ἀποφατικά* καὶ εἰς *θετικά*· ἀποφατικά εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύουσί τι, οἷον· μὴ κλέψῃς· θετικά τὰ ἐπιβάλλοντά τι, οἷον· ἐπαίνοι τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἄλλων. Ἐπειτα διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς *ἀπόλυτα* ἢ *γενικά* καὶ εἰς *σχετικά* ἢ *εἰδικά*. Καὶ ἀπόλυτα μὲν ἢ γενικά λέγονται τὰ καθόλου καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου, οἷον· ἀγάπα τὸν Θεόν, τήρει τὰς ὑποσχέσεις σου. Σχετικά δὲ ἢ εἰδικά λέγονται τὰ καθήκοντα τὰ γεννώμενα ἐκ σχέσεων, ὥς ἡμεῖς οἰκιοθελῶς συνήψαμεν ἢ αἵτινες δὲν ἐπιδαρύνουσιν ἀπολύτως πάντα ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον, οἷον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν ἐταίρων ἐνὸς συλλόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, δύνανται ταῦτα νὰ διαιρεθῶσιν εἰς *καθήκοντα* τοῦ ἀνθρώπου *πρὸς τὸν Θεόν*, *πρὸς τὸν πλησίον*, καὶ *πρὸς ἑαυτὸν* (μὴ λατρεύῃς τὰ εἰδῶλα· μὴ ἐπιθυμῇς τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα· φρόντιζε περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ σου καὶ τῆς διαπλάτσεως τῆς καρδίας σου). Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἀποδλέπουσι τὰ καθήκοντα, διαιροῦνται εἰς *δικαιοσύνης* καὶ *φιλανθρωπίας* καθήκοντα· καὶ ἐκεῖνα μὲν ἀποδλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀδικῇ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του (μὴ φονεύσῃς), ταῦτα δὲ εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν· (σῶζε τὴν κινδυνεύουσαν ἀδίκως ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου). Ἐκεῖνα ἐκδιάζονται καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν νόμων· ταῦτα ἀφίνονται εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου ἀνθρώπου, διότι εὐεργεσία βεβιασμένη δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀληθῆς εὐεργεσία. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα καὶ ταῦτα εἶναι *ἐπίσης σπουδαῖα* καθήκοντα, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τῶν δευτέρων δεικνύεται ὁ ἀληθῶς ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθῆς χριστιανός· διότι τὰ πρῶτα δύνανται νὰ τηρῶνται καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἐκ φόβου νόμου, τῶν ὑπὸ

τῶν πολιτικῶν νόμων ἀπειλουμένων τιμωριῶν· τὰ δὲ δεύτερα προϋποθέτουσι πάντοτε ἀγαθὴν διάθεσιν, σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τὴν μέλλουσαν περιγράφων κρίσιν κηρύττει ἀξίους ἀνταμοιβῆς οὐχὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοὺς θρέψαντας τοὺς πεινῶντας, ποτίσαντας τοὺς διψῶντας, συναγαγόντας τοὺς ξένους, περιβαλόντας τοὺς γυμνοὺς καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κε', 31—46).

§ 9.

Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ;

Δικαίωμα εἶναι ἡ πρὸς τι ἐξουσία, ἣν πρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος. Καθὼς δηλ. ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους, οὕτως ἐπιβάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς, ὧν τὴν εκπλήρωσιν δικαιούμεθα νὰ ἀπαιτῶμεν. Ἡ ἐξουσία πρὸς τὸ ἀπαιτεῖν τι, ἡ οὕτως ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδομένη, εἶναι δικαίωμα ἡμῶν. Π. χ. καθὼς ἔχω ἐγὼ καθήκον τοῦ σέδεσθαι τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, οὕτως ἔχω παρὰ παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ, ἵνα καὶ οἱ ἄλλοι σέδωνται τὴν ζωὴν μου, ἔχω δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς μου. Καὶ τὰ δικαιώματα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς ἀπόλυτα (ἢ φυσικά) καὶ εἰς σχετικὰ (ἢ ἐπίκτητα). Τὰ πρῶτα ἔχομεν ἐκ φύσεως. Ἐχω λ. χ. τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίζω τὴν ζωὴν μου. Τὰ δεύτερα γεννῶνται ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψαμεν, οἷον δικαιοῦμαι νὰ μετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐταιρείας. Τὰ δικαιώματα ἔπειτα εἶναι ἢ προσωπικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα, ἢ πραγματικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα. Τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς τιμῆς ἡμῶν εἶναι προσωπικόν· τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν εἶναι πραγματικόν. Ἄλλη διαίρεσις τῶν δικαιωμάτων εἶναι ἡ εἰς ὠρισμένα, τοιαῦτα δηλ., τὰ ὅποια ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου δύνανται νὰ ἐκδικασθῶσι, καὶ εἰς ἀόριστα, τοιαῦτα, τὰ ὅποια δὲν δύνανται διὰ νόμων νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐκδικασθῶσιν, ἀφινομένης τῆς

τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ μὲν πρῶτα σκοποῦσι νὰ ἀποσοδήσωσιν ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ δεύτερα σκοποῦσι νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιланθρωπίας. Παράδειγμα ὀρισμένου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου· ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ σεβασθῇ τὸ δικαίωμά μου τοῦτο καὶ θέλῃ νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν περιουσίαν μου, δύναμαι ἐπικαλούμενος ὑπὲρ ἑμαυτοῦ τοὺς πολιτικούς νόμους νὰ διεκδικήσω τὸ δικαίωμά μου καὶ νὰ ἐκδιᾶσω τὸν σεβασμὸν του παρὰ τοῦ ἄλλου. Παράδειγμα ἀορίστου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ πάντες νὰ με ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα· δὲν δύναμαι ὅμως νὰ ἐξαναγκάσω αὐτοὺς πρὸς τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν δύναται εἰμὴ μόνον νὰ ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν εἰς ταῦτα ἀνταποκρινομένων ὀρισμένων δικαιωμάτων. Μόνον δηλ. τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους βλάβην ἀποκρούει ὁ πολιτικὸς νόμος, τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίαν καὶ φιλανθρωπίαν καταλείπων εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου, διότι ἡ φιλανθρωπία, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο φιλανθρωπία καὶ δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν ἀξίαν, ἐὰν ἐξεδιᾶζετο ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 10.

Τί εἶναι δίκαιον καὶ τί ἄδικον ; Τί δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία ; Τί ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης ;

Δίκαιον εἶναι ἡ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων, ἄδικον δὲ ἡ ἀσυμφωνία πρὸς αὐτά.

Δικαιοσύνη δὲ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἐξίς τοῦ σέβεσθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων· **ἀδικία** τοῦναντίον ἢ ἐξίς τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Τὴν δικαιοσύνην διακρίνομεν εἰς δικαιοσύνην ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ ἢ πολιτικὴν καὶ αὐστηρὰν καλουμένην, ἣτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν πολιτικῶς ἐκδιᾶζομένων δικαιωμάτων, καὶ εἰς δικαιοσύνην καθολικὴν ἢ χριστιανικὴν τὴν ἐκτεινομένην καθόλου εἰς πάντα τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων.

ἐκδιδιομένων ἢ τῶν ἀορίστων δικαιομάτων, ἥτις ἀπαιτεῖται παρὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπηγόρευεν οὐ μόνον τὸ φονεῦν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διάκεισθαι πρὸς τὸν πλησίον, οὐ μόνον τὸ μὴ ἐπιορκεῖν ἢ ψευδορκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεύδεσθαι (Ματθ. ε', 21). Ἡ ἀδικία ἢ ἡ προσβολὴ τῶν δικαιομάτων τῶν ἄλλων, ἐὰν ᾖ γιναι ἀσήμενος, καλεῖται **πταῖσμα**, ἐὰν δὲ ᾖ γιναι μικρά, καλεῖται ἀπλῶς **ἀδίκημα** ἢ **πλημμέλημα**, **κακούργημα** δέ, ὅταν ἐπιφέρῃ μεγάλην βλάβην. **Ἐπιείκεια** δὲ εἶναι τὸ ἀποδλέπειν ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιομάτων ἡμῶν πάντοτε πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ μὴ δεικνύειν ὑπερακρίθειαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἡ δικαιοσύνη δηλ. πρέπει νὰ ᾖ γιναι πάντοτε συνδυασμένη μετὰ τῆς φιλάνθρωπίας. Π. χ. ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας, ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων, δὲν ἠδυνήθῃ νὰ ἐκπληρῶσιν ὑποχρέωσιν τινα πρὸς ἡμᾶς, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας δικαιοῦμεθα, ἐὰν ᾖμεθα φιλόανθρωποι, πρέπει νὰ δεῖξωμεν ἐπιείκειαν καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριθείας τὸ δικαίωμα ἡμῶν. Ἄλλως πράττοντες θὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς ἀλλήλους καθήκοντων ἡμῶν. Οὐ μόνον δηλ. δεόν νὰ ἐκπληρῶμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν, ἐφ' ὅσον ἢ αὐστηρὰ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖται, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν καὶ τι πλεόν, ὅταν ἢ χρεῖα ἢ ἡ ἀσθένεια τῶν πρὸς οὓς τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἀναφέρονται ἀπαιτῶσι τοῦτο. Ἡ ἐπιείκεια λοιπὸν πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην. Ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία (*). Πρέπει ὁμῶς ἢ ἐπιείκεια νὰ δεικνύηται μετὰ συνέσεως, ὅταν δεῖ καὶ πρὸς οὓς δεῖ· διότι δύναται ἢ μεγάλη καὶ ἀλόγιστος ἐπιείκεια νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλα κακά, μάλιστα ὅταν ἐφαρμόζεται οὕτως ἀσυνέτως πρὸς ὑφισταμένους ἢ πρόσωπα, ὧν ἀνέλαβέ τις τὴν παιδαγωγίαν καὶ μόρφωσιν. Ἡ **αὐστηρότης** εἶναι ἢ ἄνευ ἐπιεικείας δικαιοσύνη· τὸ μὴ λαμβάνειν ὑπ' ὄψιν δηλ. μήτε ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιομάτων μήτε ἐν τῇ ἐκπλήρῳσει τῶν καθήκοντων μηδὲν τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλάνθρωπίας.

(*) Σύμφωνα μετὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Πολιτικῆς

§ 11.

*Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν καθήκοντων
καὶ τῶν δικαιωμάτων ;*

Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα *συνδέονται στενότερα* πρὸς ἄλληλα. Πᾶν καθήκον συνυπονοεῖ καὶ δικαίωμα τι. Εἰς τὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια ἔχει τις ἐπὶ τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας του, ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν περιουσίαν του, καὶ ἀντιθέτως εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα αὐτοῦ ἀντιπαράκεινται τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀντιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ὥστε γνωρίζων τις καθήκον τι δύναται νὰ εὕρῃ καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα καὶ τὰνάπαλιν.

§ 12.

Τί εἶναι συνειδήσις ;

Συνειδήσις λέγεται ἡ ἐνέργεια ἐκείνῃ τοῦ νοῦ, καθ' ἣν κρίνομεν πρᾶξιν τινα ἡμετέραν, ἂν ᾖναι σύμφωνος ἢ οὐ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σωτηριώδης αὕτη φωνὴ τῆς συνειδήσεως διακαίως καλεῖται *φωνὴ Θεοῦ*, διότι ὑπὸ τοῦ Πλάστου ἐνετέθη ἡμῖν ἡ γνῶσις αὕτη τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ὑποχρεώσεως ὡς ὁδηγὸς ἐν τῇ βίῃ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τὸ ἅγιον θέλημα ἐξαγγέλλει. Ἡ συνειδήσις πρὸ μὲν τῆς πράξεως προτρέπει μὲν ἡμᾶς πρὸς αὐτήν, ἐὰν ᾖναι ἀγαθὴ, ἀποτρέπει δ' ἀπ' αὐτῆς, ἐὰν ᾖναι κακὴ καὶ τότε λέγεται *προηγουμένη συνειδήσις*, μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐὰν μὲν ἡ πρᾶξις ᾖτο καλὴ, ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ συγχαίρει ἢ παρέχει ἡμῖν τὴν *καλοῦμένην ἠθικὴν ικανοποίησιν* ἢ ψυχικὴν γαλήνην, ἐὰν δὲ κακὴ, φέγει καὶ ἐλέγχει ἢ γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν *τύψιν τῆς συνειδήσεως*, καὶ τότε λέγεται *ἐπομένη συνειδήσις*. Ἡ χαρὰ τῆς συνειδήσεως, ἡ ἠθικὴ *ικανοποίησις*, εἶναι ἡ *βάσις τῆς ἀληθοῦς εὐτυχίας* τοῦ ἀνθρώπου, ἣν καὶ τὰ μεγαλότερα ἐξωτερικὰ εὐστυχίματα οὐ δύναται νὰ κησαστρέ-

φωσιν. Ὁ ἔχων γαλήνην συνειδήσεως συναισθάνεται, ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ βραβεύει τὸ ἀγαθόν, καὶ εἶναι ἡνωμένος μετ' αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τῷ Θεῷ, ὡς τῷ ἄκρῳ ἀγαθῷ, εὐρηται ἡ τελεία εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦναντίον μακρὰν τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ἐχθρᾷ πρὸς αὐτόν, εἶναι δυστυχὴς ὁ ἄνθρωπος. Ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως, ἥτις βεβαιοῖ τὸν ἄνθρωπον, ὅτι πράττων τὸ κακὸν εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποστρεφομένου τὸ κακὸν καὶ τιμωροῦντος αὐτό, καθιστᾷ δυστυχῇ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων ἐξωτερικῶν εὐτυχιῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει πρὸ πάντων νὰ ζητῶμεν τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως πράττοντες τὸ ἀγαθόν. Δύναται δὲ καθὼς ἐν γένει ὁ νοῦς, οὕτω καὶ ἡ συνείδησις νὰ ἐπισκοτισθῇ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀμαρτίας καὶ διαστραφῇ. Διὰ τοῦτο διακρίνουσι πολλὰ εἴδη *συνειδήσεως*: τὴν *εὐλαβῆ* ἢ *ὕμῃ*, ὅταν ὀρθῶς κρίνῃ τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς τε μεγάλας καὶ τὰς μικρὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν τὴν *εὐρεΐαν* ὅταν μόνον τὰ λίαν μεγάλα ἀδικήματα αἰσθάνηται καὶ δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχουσα τὸν ἄνθρωπον, συγχωρῇ αὐτὸν διὰ πολλὰ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα ἀδικήματα· τὴν *ἐλαστικὴν*, ὅταν ὅτε μὲν εἶναι αὐστηρά, ὅταν δηλ. δὲν πρόκηται περὶ μεγάλου συμφέροντος, ὅτε δὲ ἐπιεικής, ὅταν παρουσιάζηται σπουδαῖόν τι συμφέρον· τὴν *περιδεᾶ*, ὅταν περὶ μικροῦ λόγου ἀξίας πραγμάτων θορυβῇται καὶ εὐρίσκηται πάντοτε ἐν ἀμφιβολίαις· καὶ τέλος τὴν *φαρισαϊκὴν συνείδησιν*, ὅταν περὶ μόνον τὰ μικρὰ ἐπιδείξεως χάριν δεικνύῃ μεγάλην αὐστηρότητα, περὶ δὲ τὰ μεγάλα εἶναι ἀδιάφορος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος λέγεται *φαρισαϊκὴ συνείδησις* ἐκ τῶν Φαρισαίων, οἵτινες, καθὼς λέγει ὁ αὐτοῦς ἐλέγχας Κύριος, διύλιζον τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον κτέπινον καὶ ἐκαθάριζον τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροφίδος, ἐν ᾧ τὸ ἔσωθεν ἦτο μεστὸν πάσης ἀκαθαρσίας (Ματθ. κγ', 24). Ὁ τὴν ὕμῃ συνείδησιν κεκτημένος ὀνομάζεται *εὐσυνειδήτος*. Ὁ τοιοῦτος οὐδὲν πράττει παρὰ συνείδησιν, πάντοτε σπουδάζων σύμφωνα πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῆς νὰ ζῇ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ πράττῃ μόνον ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ὁ *ἄσυνειδήτος* εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ εὐσυνειδήτου· ὁ τοιοῦτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἄσυνειδήσις αὕτη ἐπὶ

τεινομένη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναλγησίαν, ἥτις εἶναι ἡ ἠθικὴ κατὰστασις ἐκείνου, ὅστις καὶ διὰ τὰ βαρύτερα ἐγκλήματα δὲν αἰσθάνεται ἄλλος ἢ τύψιν συνειδήσεως. Ἐτι δὲ χείρων εἶναι ἡ κατὰστασις τῆς **πωρώσεως τοῦ νοῦ**, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δὲν τύπτεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, πράττων βαρύτερα ἁμαρτήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει εἰς τὸ κακόν. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα, ἐν οἷς οὐδὲν ἴχνος σχεδὸν συνειδήσεως διασφύζεται. Τὴν συνειδήσιν του **πρέπει νὰ σπουδάξῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῇ καθαρὰν καὶ ζωηράν**· εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα δύνανται νὰ συντελέσωσιν ἡ μελέτη τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει ὠφελίμων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βιβλίων, ἡ ἀκρόασις τοῦ θεοῦ λόγου καὶ ἠθικῶν ὁμιλιῶν καὶ ἡ μετὰ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων συναναστροφή. Ἐν τῷ βίῳ ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἐξῆς **παραγγέλματα**.

Μέλλων νὰ πράξῃ τι, ἐρώτα προσεκτικῶς τὴν συνειδήσιν σου ἂν εἶναι ἀγαθόν, ἢ κακόν.

Ποτὲ μὴ πράξῃς ὅ,τι σοι λέγει ἡ συνειδήσις σου ὅτι εἶναι κακόν.

Πράττε μόνον ὅ,τι σοι λέγει ἡ συνειδήσις σου ὅτι εἶναι ἀγαθόν.

§ 13.

Τί εἶναι ἐλευθέρια θέλησις;

Ἡ συνειδήσις ἐν ἡμῖν δὲν ἠθέλεν ἐπαινεῖ μὲν ἡμᾶς, ὅταν πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ψέγει δέ, ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, ἐὰν δὲν ἡμεῖθα ἐλεύθεροι, ἐὰν ὅ,τι πράττωμεν δὲν ἦτο προῖον τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς λογικότητος ἔλαβε παρὰ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦτο τὸ δῶρον, νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὸ πρακτέον (Σοφ. Σειρ. ιε', 14—20) (*).

Τοῦτο εἶναι ἡ καλουμένη **ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θέλησεως**. Ἐπ' αὐτῆς δὲ στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς

(*) Σημ. «Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς, συντηρήσεις ἐντολὰς καὶ πίστιν ποιήσεις εὐδοκίας. Παρέθηκε σοι πῦρ καὶ ὕδωρ. Οὐ ἐὰν θέλῃς ἐκτενεῖς τὴν χειρά σου. Ἐναντὶ ἀνθρώπου ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ἐὰν εὐδοκήσῃ δοθήσεται αὐτῷ».

πράξεις του· ἄνευ αὐτῆς οὐδεμία πράξις, εἴτε καλὴ εἴτε κακὴ, θὰ ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ ἠθικὸς δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐλεύθερον ὄν εἶναι ὄν ἠθικόν. Διὰ τοῦτο τὰ κτήνη ὡς μὴ ἐλεύθερα, ἀλλ' ὡς πρᾶ-
τοντα κατὰ ἐνστικτα ἢ ὁρμέμεψα τυφλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι ἠθικὰ ὄντα· αἱ πράξεις των δὲν ἔχουσιν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν· δὲν εἶναι οὔτε ἀξιέπαινα οὔτε ἀξιόμεμπτα ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐ-
τῶν. Τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζουσιν διάφοροι αἰτίαι, ὅτε μὲν αἱ ἐπιθυμίαι, ὅτε δὲ ὁ ἐγωισμός, ὅτε δὲ ὁ ὀρθὸς λόγος· ἀλλ' εἰς πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας ὠθεῖται μὲν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν, ἀλλὰ δὲν ἐξαναγκάζεται. Ἄλλως ἤθελε παύσει ἢ εὐθύνῃ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάν-
τοτε τὴν συνείσθησιν, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Ἐὰν ἐνικήθῃ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του ἢ ἐὰν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ὑπα-
γορεύσεις τοῦ ἐγωισμοῦ του καὶ ἔπραξε κακόν τι, φέγει ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται τύψεις συνειδότος. Ἐὰν τοῦναντίον ὑπῆκουσεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐπαινεῖ ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνε-
ται ἠθικὴν ἰκανοποίησιν. Τοῦτο προϋποθέτει, ὅτι πάντοτε ἦτο ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικὸν ὄν, πρέπει νὰ ρυθμίξῃ τὴν θέλησίν του σύμφωνα πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεώς του καὶ νὰ μὴ ἀφίνη ἑαυτὸν νὰ σύρῃται ὑπὸ τῶν τυφλῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωισμοῦ. Εἰς τοῦτο αἰσθάνεται ἕκαστος ἐσωτερικῶς ὅτι εἶναι ὑπόχρεως. Ὅταν δὲ συνηθίσῃ τις νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ θέλησός του, οὔ-
τως ἀσκουμένη καὶ κρατυνομένη, λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ροπὴν, καθὼς φέρεται πρὸς τὸ κακόν, ὅταν ἐθίσῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν τοῦτο. Τότε ἡ θέλησις εἶναι πράγματι *ἰσχυρά*, ὅταν ἐκλέγῃ ὅ,τι πρέπει, οὐχὶ δὲ ὅταν ὑπὸ τῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωισμοῦ τοῦ σύρῃται ἀλγυμάλως εἰς ὅ,τι δὲν πρέπει.

§ 14.

Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων ;

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἐλεύθερον καὶ πράττει οὐχὶ κατὰ βίαν καὶ ἀνάγκην, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἑαυτοῦ ἐκπαιδευτὴν Πολιτικὴν πράξεων

του. Ἡ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος εἰς τινὰ λέγεται καταλογισμὸς τῆς πράξεως. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ τούτου πα-
ρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα. 1) Ἐκεῖνο μόνον τὸ ἔργον δύναται νὰ
καταλογισθῇ τινι, τὸ ὁποῖον οὗτος ἔπραξεν ἐλευθέρως. Ἐὰν κατὰ
λάθος, τὸ ὁποῖον μοι ἦτο ἀδύνατον νὰ προῖδω, ἢ ἐξαναγκασθεὶς
ὕπ' ἄλλου ἔδραψά τινα παρὰ τὴν θέλησίν μου, δὲν δύναται νὰ
μοι καταλογισθῇ. 2) Ὅσῳ μικροτέρα ἡ ἐλευθερία, τοσοῦτον μι-
κρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς. Τὴν ἐλευθερίαν ἐξασθενίζουν καὶ
σμικρύνουσιν ἡ ἄγνοια, ὁ φόβος, τὰ πάθη, ἡ συνήθεια. Διότι ὁ
ἐν ἀγνοίᾳ εὗρισκόμενος ἢ τελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ πά-
θους τινός, ὀργῆς π. χ. ἢ παρασυρόμενος ὑπὸ ἐπικρατούσης κακῆς
συνηθείας, δὲν πράττει ἐντελῶς ἐλευθέρως. 3) Ὅσῳ μεγαλητέρα
ἡ ἐλευθερία, τοσοῦτον ὁ καταλογισμὸς μεγαλύτερος. Τοῦτο ἐν-
νοεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρω. 4) Ὁ καταλογισμὸς
εἶναι ἀνάλογος τῆς σπουδαιότητος τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλ-
λομένης ὑποχρεώσεως. Ὁ ὑδριζων π. χ. τὸν ἑαυτοῦ πατέρα
ἀμαρτάνει βαρύτερον τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα εἰς ξένον
τινά. Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῶν δυσχερειῶν πρὸς
ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Π. χ. ὁ κατατρυχόμενος ὑπὸ πενίας καὶ
ῥυτίδος τίμιος δεικνύμενος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένων χρημάτων εἶναι
μᾶλλον ἀξιεύκαινος τοῦ τιμίου πλουσίου.

§ 15.

Τί εἶναι ἀρετή ;

Ἀρετὴ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἔξις τοῦ πράττειν πάντοτε
τὸ ἀγαθόν, δηλαδή ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς
τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ ἀκριβοῦς πλήρωσις
πάντων τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν δι-
καιωμάτων τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς
τὸν ἀληθινὸν ἀνθρωπισμόν, διότι ἀληθινὸς λογικὸς ἄνθρωπος εἶναι
ὁ μὴ κινούμενος ὑπὸ μόνον τῶν ἐπιθυμιῶν του καὶ τῶν ἐγωιστι-
κῶν ἐνστίκτων, ὅπως τὰ κτήνη, ἀλλ' ἀκολουθῶν ὡς ὕψιστον ὁδη-
γὸν τὸν λόγον καὶ τὴν συνείδησιν, τὰ ἐπιβάλλοντα αὐτῷ ὡς ὕψι-
στον ἐλατήριον τῶν πράξεών του, τὸν ἠθικὸν νόμον τῆς ἀγάπης.

Διὰ τῆς ἀρετῆς ὑφούται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἀπλῶς σωματικῆς, κτηνώδους ζωῆς, εἰς τὴν πνευματικὴν, ἡθικὴν, ἀληθῶς ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ἡ ἀρετὴ, ἵνα ᾖ ἀληθής, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ ἐπόμενα ἰδιώματα· 1) Πρέπει νὰ ᾖ περιληπτικὴ πάντων τῶν καθηκόντων. Διότι δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττῃ τις, τῶν δὲ νὰ ἀμελῇ· νὰ ᾖ π. χ. καλὸς πατήρ, ἀλλὰ κακὸς πολίτης. Ἡ τελεία καὶ ἀληθὴς ἀρετὴ δὲν εἶναι μονομερής. 2) Πρέπει νὰ ᾖ ἀμετάβλητος καὶ καρτερικὴ. Μία ἀγαθὴ πράξις ἅπαξ γενομένη δὲν συνιστᾷ ἀρετὴν· αὕτη δεικνύεται πάντοτε εἶναι τοιαύτη καὶ σήμερον καὶ αὔριον καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ· πράττεται οὐ μόνον ὅταν ᾖ εὐκολοῦς, ἀλλὰ καὶ ὅταν μεγάλαι δυσχερεῖαι πρέπη νὰ ὑπερνικηθῶσιν· ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀπέκτησε τὴν ἔξιν τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἐνάρετος καὶ ὅταν πρόκηται νὰ ὑποστῇ μεγάλας ὕλικας ζημίας. 3) Πρέπει νὰ ᾖ ἐνεργός, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἀγαθῶν ἔργων. Ἡ ἐν λόγοις ἀρετὴ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· τὸ νὰ λαλῇ τις ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ νὰ πλέκῃ λαμπρὰ ταύτῃ ἐγκώμια δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλὴς ἐνδείξις ἀκραιφνοῦς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπης· διότι πολλάκις καὶ φαῦλοι ὁμιλοῦσι περὶ ἀρετῆς. Τὰ ἀγαθὰ λοιπὸν ἔργα εἶναι τὰ μετρυροῦντα τὴν ἀληθεῖ ἀρετὴν. «Ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφή, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β' 15), γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὥς τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἴπη δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμίνεσθε καὶ χορτάξεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος ; » 4) Πρέπει νὰ ᾖ καθαρὰ, δηλαδή νὰ γίνηται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται διὰ φόβον ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ διὰ δόξαν, τότε δὲν ἔχει ἀξίαν τινά. Τότε ἡ ἀρετὴ καταβιδάζεται εἰς μέσον ἀπλοῦν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Τοιαύτην ἀρετὴν δύνανται νὰ ἀσκῶσι καὶ οἱ χεῖριστοι τῶν ἀνθρώπων.

§ 16.

Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν ;

Κακία εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἡ ῥοπή πρὸς τὸ πράττειν τὸ κακόν. Ἡ κακία ποιεῖται καὶ ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦς ἐκπαιδευτικῆς Παιδείας. Μία μόνη

κακὴ πράξις λέγεται *ἀμαρτία*. Ἡ κακία εἶναι ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὸν ἐγωισμόν καὶ ἐντελὴς ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ κακός, ὡς κανόνα τῶν πράξεων τοῦ ἔχει τὸ ἡδύγον τὰς αἰσθήσεις τοῦ ἢ τὸ συμφέρον ἐν γένει, κωφεύει δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἥτις ἐπιβάλλει αὐτῷ τὸ καθήκον. Διὰ τῆς κακίας καταπίπτει τις εἰς ἀποκτήνωσιν, διότι τὰ κτήνη τὰ στερούμενα λογικοῦ κινεῖνται μόνον ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ὁ ἐν κακίᾳ ζῶν ζῇ μόνον τὴν κατωτέραν, σωματικὴν ζωὴν, ἀγνοεῖ δὲ τὴν ἀνωτέραν, πνευματικὴν, ἠθικὴν ζωὴν. Τὰ κρατούνοτα τὴν κακίαν εἶναι κυρίως τέσσαρά τινα, ἡ κακὴ ἀγωγή, ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ τὰ κακὰ παραδείγματα ἢ αἱ κακαὶ συναναστροφαί. 1ον Ἡ κακὴ ἀγωγή δύναται νὰ βλάβῃ μεγάλως τὸν ἄνθρωπον· διότι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι λίαν εὐπλαστός, καὶ, καθὼς πλάσσεται τις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, τοιοῦτος συνήθως γίνεται σὺν τῷ χρόνῳ. Ὁ παῖς μὴ ἔχων ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ πράττει καθὼς βλέπει, καὶ τὰ παραδείγματα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρός του εἶναι τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότατα μαθήματα τῆς ἠθικῆς, τὰ ὅποια λαμβάνει. Ὅταν λοιπὸν βλέπῃ κακὰ παραδείγματα ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ διαφθαρῇ. Μάλιστα δὲ εἶναι μεγίστη ἡ ἐπιρροή τῆς μητρός, ὅφ' ἧς τὴν παιδαγωγῆσιν τελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Διὰ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, ὅτι ἀνδρῶν φημισθέντων ἐπ' ἀρετῇ μητέρες ὑπῆρξαν ἀγιώταται γυναῖκες, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου ἡ Ἀνθοῦσα, τοῦ Αὐγουστίνου ἡ Μόνικα, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἡ Νόννα καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλεῖος τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας, ἡ Ἑμμέλεια. Τοῦναντίον πολλῶν περιδοήτων κακοῦργων αἱ μητέρες ὑπῆρξαν κακοῦργοι. Εὐτυχεῖς ὅσοι ἐμπνέονται ἐκ παιδικῆς ἡλικίας παρὰ τῶν μητέρων αὐτῶν τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει ἀγάπην. 2ον Ἡ ἔλλειψις ἔπειτα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας κρατύνει ἐν τῇ κακίᾳ. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τις εὐσεβεὴς καὶ ἐνάρετος, ὅταν οὐδέποτε ἐδιδάχθη τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ὅταν οὐδέποτε προετράπη εἰς τὸ

ἀγαθὸν καὶ ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ἡ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι εἰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν σχολείων. Ἡ Ἐκκλησία, εἰς τὴν εἶναι κυρίως ἀνατεθειμένη ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ, ἔχει καθήκον μέγιστον νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας καὶ νὰ ὁδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐν τοῖς σχολείοις δὲ πρέπει νὰ θεωρῇται πρῶτιστον μέλημα οὐχὶ ἀπλῶς ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοῦ τῶν μαθητῶν διὰ γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μόρφωσις τοῦ ἡθους αὐτῶν, τὰ δὲ μαθήματα τὰ κυρίως τείνοντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ) δεόν νὰ τιμῶνται ὡς τὰ πρῶτα. Ὅταν ἡ Ἐκκλησία σιγᾷ, ὅταν τὸ κήρυγμα δὲν ἀκούηται καὶ ὁ λαὸς μένη θρησκευτικῶς ἀμόρφωτος, ὅταν τὰ σχολεῖα δὲν στηρίζωσιν εἰς τὴν εὐσέδειαν καὶ τὴν ἀρετὴν, τότε οὐδόλως παρὰδοξον, ὅτι οἱ λαοὶ διαφθείρονται καὶ ἡ κακία θριαμβεῖ. ὅν Καθὼς βλάπτει ἡ ἑλλειψὶς τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οὕτως ἐπιδραδὴς εἶναι καὶ ἡ κακὴ ἢ διεστραμμένη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία. Ἡ χειρίστη ἀλλὰ καὶ συνηθεστάτη διαστροφή τῆς θρησκείας εἶναι, ὅταν παρίσταται αὕτη ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἐθίμων, ὧν ἡ ἀπλὴ τήρησις νομίζεται ὅτι ἀρκεῖ, ἐν ᾧ ἡ θρησκεία εἶναι ἢ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα, ἢ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυομένη, καὶ μόνον ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης εὐσεβείας εἶναι ἡ λατρεία καὶ πᾶν ὅ,τι ὡς ἐξωτερικὸν ἔθιμον συνεδέθη μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς θρησκείας ὡς ἀπλῆς ἐξωτερικῶν τύπων συνηθείας συνεπάγεται τοῦτο τὸ μέγιστον ἄτοπον, ὅτι πολλοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς εὐσεβεῖς καὶ θρήσκους, διότι ἀπλῶς καὶ μηχανικῶς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας ἐκτελοῦσιν, εἶναι ἄλλως ἄνθρωποι ἄσπλαγχνοι καὶ ἄδικοι. Ὁ ἀληθὺς εὐσεβὴς πρῶτον πρέπει νὰ δειξῇ τὴν εὐσέδειάν του διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, καὶ ἔπειτα ἔχουσιν ἀξίαν αἱ προσευχαὶ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι «Οὐχὶ ὁ λέγων, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5', 21). Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει ἡ Γραφή ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ψαλμὸς 51', 6, Ματθ. 9', 13).

δηλ. πρὸ πάντων ζητεῖ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα φιλανθρωπίας καὶ τότε εἶναι δεκταὶ καὶ αἱ δεήσεις αὐτῶν. Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ λησμονήσωσιν οἱ διδάσκαλοι τῆς θρησκείας. 4ον Τέλος τὰ κακὰ παραδείγματα καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαί(*), ἐννοεῖται, ὅτι διαφθείρουσι μεγάλως τὸν ἄνθρωπον· διότι τὸ παράδειγμα, λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης, ἀσκεῖ μεγίστην ἐπιρροὴν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπειροτέρων καὶ ἀκριτωτέρων ἀνθρώπων, οὔτινες μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ μιμοῦνται πᾶν ὅ,τι βλέπουν παρὰ τῶν ἄλλων πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐμπειροτέρων καὶ συνετωτέρων. Διότι, ὅταν τις εὕρισκῃται πάντοτε μετὰ διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἷονεὶ φθείρεται ἐκ τῆς μεμιολυσμένης ἀτμοσφαίρας, ἐν ᾗ ζῇ. Κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον βλέπει καταπατούμενον καὶ περιυδριζόμενον ὑπὸ τῶν περὶ αὐτόν, ψυχραίνεται, ἡ εὐσέβεια ἐκλείπει, ἡ ἀρετὴ σαλεύεται καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται τὸ πλήρες ἠθικὸν ναυάγιον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορινθ. ιε', 33), κατὰ τὸν Ἑλληνα ποιητὴν Μένανδρον· «Μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί· φθεῖρουσιν ἡθὴ χρήσθ' ὁμιλίας κακῆς».

(*) Σημ. Ἐπειδὴ βλέπουν αἱ κακαὶ συναναστροφαί, δεόν νὰ ἀναστρέφηται τις μετὰ ἀγαθῶν καὶ τοιούτους νὰ ἔχῃ φίλους. Φιλία εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη πρὸς τινὰ πρόσωπα, ὧν τὰ προτερήματα καὶ ἡ ἀρετὴ εὔλυσαν ἡμῶν τὴν συμπάθειαν. Ἡ φιλία ἡ στηριζομένη οὐχὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν προτερημάτων καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν φίλων, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἀπλῶς εἰς ἡμᾶς εὐχάριστοι ἢ ὠφέλιμοι, εἶναι ψευδής. Εἶναι μέγα εὐτύχημα τὸ ἔχειν φίλους, οὔτινες, ἐν μὲν ταῖς εὐπραγίαις γίνονται κοινωνοὶ τῆς εὐτυχίας ἡμῶν, ἐν δὲ ταῖς δυσπραγίαις παραμυθοῦσι καὶ στηρίζουσιν ἡμᾶς.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ,
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΘΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Α'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ

§ 17.

Τί είναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία ;

Ὁ ἠθικός νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς πρῶτιστον καθήκον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν (§ 5). Τὴν ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι τὸ *τελειότατον* τῶν ὄντων ἢ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ αἰτία πάντων, ἐκεῖνος, εἰς ὃν χρεωστούμεν οὐ μόνον τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' οὗ, ὡς τῆς πηγῆς παντὸς ἀγαθοῦ, ἔχομεν καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν Θεὸν καλεῖται *εὐσέβεια*. Εὐσεβὴς εἶναι τις, ὅταν ἔχῃ ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ ἀπὸ καρδίας ἀσπάξῃται τὰς περὶ Θεοῦ ἀληθείας, ὅταν ᾗ ἀπὸ ψυχῆς προσκεκολλημένος εἰς τὸν Θεὸν ἢ ἀγαπᾷ αὐτόν, καὶ ὅταν ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἔχῃ τὴν πεποίθησίν του εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἢ ἐλπίζῃ εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιλαμβάνονται καὶ εἶναι ἐκδηλώσεις αὐτῆς ἡ *πίστις*, ἡ *ἀγάπη* (*) καὶ ἡ *ἐλπίς* εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν προϋποθέτει τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν διότι

(*) Σημ. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν ευρυτάτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ἢ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια· ἐν στενοτέρᾳ κυρίᾳ ἐννοίᾳ καλούμεν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν τὴν κλίσιν καὶ προσκόλλησιν τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

ὁ μὴ πιστεύων δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· συνεπάγεται δὲ ἡ ἀγάπη τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, διότι, ἐπειδὴ συνδεόμεθα διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐννοοῦμεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ἡμῶν ἀνταποκρίνεται ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, ὡς ὄντος παναγάθου πατρός, ἐλπίζομεν εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιέχεται μὲν καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεόν, ὡς τιμωρὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἶσθημα εἶναι κατώτερον, εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς εὐσεβείας, ὑπὲρ ἣν ὕψοι τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ τὴν πηγὴν παντός ἀγαθοῦ. «Ἡ τελεία ἀγάπη, λέγει ἡ Γραφή (Α΄ Ἰωάν. δ', 18), ἔξω βάλλει τὸν φόβον». Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ τὸν φόβον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρέπει νὰ δεικνύωμεν ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ ἡμῶν, ὅστις δέον νὰ ᾔηται σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ γραπτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς κηρυττόμενον. Ὁλόκληρος ὁ βίος ἡμῶν πρέπει νὰ ᾔηται εὐσεβής. Ὅταν δὲ τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν δεικνύωμεν καὶ διὰ λόγων ἢ προσευχῆς πρὸς τὸν Θεόν, τότε ἀποτελεῖται ἡ λατρεία. Ἡ εὐσέβεια οὐδέποτε πρέπει νὰ παύῃ ὑπάρχουσα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καὶ νὰ φανερωταὶ δι' ἐναρέτου βίου, ἡ λατρεία τοῦναντίον δύναται νὰ γίνηται μόνον δι' ὠρισμένους καιροὺς.

§ 18.

Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν;

Πίστις εἰς τὸν Θεὸν λέγεται ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ πασῶν ἐν γένει τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ὅσαι διὰ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἀγίας Γραφῆς εἶναι ἡμῖν γνωσταί. Ἡ πίστις ἡμῶν ἐν γένει, ἡ παροδοχὴ δηλ. ἀληθείας τινός, δύναται νὰ στηρίζηται ἢ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τοῦ κύρους τοῦ λέγοντος αὐτήν, καὶ τότε καλεῖται *ἱστορικὴ* πίστις, ἢ ἐπὶ τῆς λογικότητος τῆς ἀληθείας, ἣν πιστεύομεν, τῆς συμφωνίας δηλαδὴ αὐτῆς πρὸς γνωστὰς καὶ παραδεδεγμένας ἀληθείας τοῦ νοῦ ἡμῶν,

καὶ τότε λέγεται *λογικὴ πίστις*. Ἡ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστις εἶναι ἅμα ἱστορικὴ καὶ λογικὴ. *Εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας πιστεύομεν, διότι διδάσκονται ὑπὸ ἀξιολύτων καὶ μέγιστον κύρος ἐχόντων ἀνδρῶν, τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς*. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἱεροὶ καὶ ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἅγιος· ἀπέθανον δὲ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ὑπὲρ ἐκείνων, ἅτινα ἐδίδάξαν, ἢ δὲ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων των, ἐπειδὴ ταῦτα περιέχουσι τὰς καθαρωτάτας καὶ ὑψίστας περὶ Θεοῦ, θρησκείας καὶ ἠθικῆς ἐννοίας ἢ τὴν τελειοτάτην ἀποκάλυψιν τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας (ἢ διδασκαλία τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς περὶ Θεοῦ καὶ ἠθικῆς ὁμολογεῖται παρὰ πάντων ὅτι ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι ἐδίδαξαν τὰ ἄλλα θρησκευτά καὶ οἱ σοφώτατοι τῶν ἀνθρώπων πρὸ καὶ μετὰ Χριστόν), γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν πίστιν, ὅτι βεβαίως οὗτοι ἐνεπνεύσθησαν καὶ ἐφωτίσθησαν ἄνωθεν, ὅπως γράψωσι τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία, διότι πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ ὑψηλόν, πᾶν δώρημα τέλειον, εἰς τὸν Θεὸν φυσικῶς ἀποδίδει ὁ ἄνθρωπος (Ίακ. α', 17). Διὰ πάντα ταῦτα ἔχομεν δικαίως πεποιθήσιν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν, εἰς τὸ κύρος τῆς διδασκαλίας των. *Δεύτερον πιστεύομεν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας, διότι εἶναι λογικαὶ καὶ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ ὡς ἀληθεῖς ἀνεγνωρισμένας ιδέας τοῦ νοῦ ἡμῶν ἢ πρὸς τὰς ἀποφάνσεις τοῦ κοινοῦ ὕμνου νοῦ καὶ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς συνειδήσεως*, ἅτινα ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάττου, ἵνα ὁδηγῶσιν ἡμᾶς ἐν τῇ βίῳ τούτῳ, ἐνῷ αἱ ἀντίθετοι εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πλάναι εἶναι μωραὶ καὶ ἀνόητοι. Διότι πιστεύοντες 1ον εἰς τὸν Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ κόσμου καὶ πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, 2ον εἰς τὴν θεῖαν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἣτις κυβερνᾷ καὶ διευθύνει τὰ πάντα, 3ον εἰς τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, 4ον εἰς τὸν προορισμὸν ἡμῶν εἰς τὸ νῦν πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἡμῶν, ἵνα γίνωμεν ἄξια τέκνα τοῦ οὐρανοῦ ἡμῶν πατρὸς καὶ ὁμοιάσωμεν πρὸς αὐτόν, 5ον εἰς τὸν Χριστὸν ὡς σωτῆρα τοῦ κόσμου καὶ υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατήλλαξεν ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεόν, διὰ δὲ τῆς θρησκείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης, ἣν ἔδρυσεν, ὡδήγησε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἁμαρτίας

εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὸν ἁγιασμόν καὶ ἀνεμόρφωσε καὶ ἀνέπλασεν αὐτὸν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς, διὰ δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματός του ἐμπνεομένης ἐκκλησίας του ἐνεργεῖ ἔτι καὶ νῦν τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν ἐκάστου ἡμῶν, καὶ θοὴν εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν καὶ μέλλουσιν κρίσιν (καὶ αὗται εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἀλήθειαι τοῦ Χριστιανισμοῦ) πιστεύομεν εἰς ἀληθείας εἰς ἃς ἀναγκαζόμεθα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ὕγιους νοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Διότι θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐπλάσθη τυχαίως· διότι ἡ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει καὶ καθὼς θὰ ἦτο μωρὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἰκία τις ἔγινεν τυχαίως, οὕτω μωρὸν θὰ ἦτο νὰ εἰπώμεν, ὅτι τυχαίως ἔγινεν ὁ κόσμος, ὅστις εἶναι μετὰ τοσαύτης σοφίας καὶ ἁρμονίας κατασκευασμένος· καὶ ἡ ἠθικὴ δὲ συνειδήσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποτρέπουσα ἀπὸ τῶν κακῶν, προτρέπουσα δὲ εἰς τὰ ἀγαθὰ, μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνωτάτου νομοθέτου καὶ δικαίου κριτοῦ. Ὁμοίως ἀδύνατον νὰ δεχθῇ ὁ λογικὸς ἄνθρωπος, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον κατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην καὶ δὲν προνοεῖ περὶ αὐτοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀναγκαίως αὐτῷ ὡς τελείῳ ἀποδίδει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων, ὁ Σωκράτης π. χ. καὶ ὁ Πλάτων, ἐπίστευον εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Ἐπίσης δὲ εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ὕλη, διότι ἡ ὕλη δὲν σκέπτεται οὐδὲ θέλει· ἡ νόησις καὶ ἡ θέλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ ἰδιάζοντα αὐτῷ καὶ ἐλλείποντα ἀπὸ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν ἐν αὐτῷ ψυχῆς ὡς πνευματικῆς οὐσίας. Τὰ ἄλογα ζῷα ἔχουσι στοιχειώδη τινὰ νόησιν, ἀναγκαίαν μόνον διὰ τὰς πρώτας σωματικές τῶν ἀνάγκας, οὐχὶ δὲ λογικὴν ὑψηλοτέραν νόησιν, ὥστε νὰ ζητῶσι τὰς αἰτίας τῶν ὄντων καὶ νὰ ὑφῶνται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχουσι διὰ τοῦτο ἐπιστήμην, καλλιτεχνίαν, ἱστορίαν, θρησκείαν, ἠθικὴν, πολιτισμόν. Ὡσαύτως δὲ εἶναι ὀρθόν, ὅτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, διότι τοῦτο εἶναι ὁ προορισμὸς τῶν κτηνῶν. Ὁ λογικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι ἔχει ἄλλον ὑψηλότερον, πνευμα-

τικώτερον προσορισμόν, τὴν πνευματικὴν του καὶ ἠθικὴν τελειοποίησιν, τὴν πραγμάτων του ἀγαθοῦ καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειτα δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔσωσε τὸν κόσμον, διότι ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τοῦναντίον· διότι διὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ *ἡλλοιώθη* ἡ ἠθικὴ ὄψις τοῦ κόσμου καὶ ἀνεμορφώθη οὗτος θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς· δι' αὐτῆς κατηργήθη ἡ εἰδωλολατρεία καὶ διεδόθη πανταχοῦ ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· ἐξέλειπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς κοινωνίας, ἣν ἐδείκνυον πρὸ πάντων τὰ θεάματα τῶν θηριομαχιῶν, καὶ τὰ ἥθη ἐγένοντο φιланθρωπότερα, ὥς μαρτυροῦσι τὰ ἀναρίθμητα φιланθρωπικὰ καὶ ἡδονικά τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν· ἔπαυσεν ἡ δουλεία καὶ ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἀδελφότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ἐμετριάσθη σπουδαίως ἡ ἀκολασία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη καὶ ὑψώθη ὁ οἰκογενειακὸς βίος. Πάντα ταῦτα δεῖκνύουσι τὸν Χριστὸν ἀληθῶς σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου. Καὶ τέλος εἶναι πλάνη τὸ ὅτι, ἂν τε ἀδικήσῃ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἂν τε πράξῃ ἐναρέτως, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ἢ τιμωρίαν ἢ ἀνταμοιβήν, διότι τοῦτο λέγει ἡ συνείδησις ἐκάστου, ὅτι εἶναι ἀδύνατον, ὥς ἀδικόν. Τότε θὰ ἦτο ἀδικὸς ὁ Θεός, ὅπερ εἶναι παράλογον. Διὰ τοῦτο οἱ μέγιστοι ἄνδρες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν θεοσεβεῖς(*). Μόνον δὲ ὁ ἄφρων κατὰ τὴν Γραφὴν λέγει, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός. (Ψαλ. ιγ', 1). *Ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ ἀσυνειδησία ἀγει εἰς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν· ἡ ἀληθὴς σοφία καὶ ἡ χρηστότης τοῦναντίον ὁδηγεῖ εἰς τὴν πίστιν.* Ἄφρονες καὶ ἀμυθεῖς ἡ διεστραμμένην ἔχοντες τὴν διάνοιαν συνήθως ἀρνοῦνται τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ τὴν πρόνοιαν, ἀνίκανοι ὄντες ἀπὸ τῆς θεωρίας τῶν τοσοῦτον

(*) Σημ. Τὰς θεμελιώδεις ἰδέας τῆς θρησκείας, τὸν Θεόν, τὴν πρόνοιαν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς παρεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Κικέρων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Καρτέσιος, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Οὐόλφιος, ὁ Κάντιος, ὁ Ἰακώβης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔσοχοι φιλόσοφοι.

πανσόφως πεπονημένων δημιουργημάτων νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὸν δημιουργὸν καὶ τὴν πρόνοιάν του. Ὁ ὑγιὴς νοῦς τοῦναντίον καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς παιδείας πεφωτισμένος βλέπει πανταχοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ ἐννοεῖ τοὺς λόγους τῆς Γραφῆς. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλμ. ιη', 1). Ὡσαύτως καὶ ὁ **ἀσυνείδητος** καὶ διεφθαρμένος ἄνθρωπος εὐκόλως ἀπιστεῖ, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ κωφεύῃ εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς του, ἥτις κηρύττει τὸν Θεὸν ὡς ὑψιστον νομοθέτην καὶ δίκαιον κριτὴν καὶ μέλλουσαν ζωὴν, ἐν ᾗ ἡ κακία θέλει τιμωρηθῇ, ἡ δὲ ἀρετὴ θέλει ἀνταμειφθῇ. Αἱ μεγάλαι αὗται ἀλήθειαι τῆς συνειδήσεως ταράττουσιν αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπιστία παρακολουθεῖ λοιπὸν τὴν ἀσυνειδησίαν καὶ τὴν διαφθοράν· τοῦναντίον ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἀρετὴ ἀρέσκειται εἰς τὴν πίστιν· ὁ ἐνάρητος καὶ χρηστὸς θέλει νὰ ὑπάχῃ Θεός, γὰρ ὑπάρχει μέλλουσα ζωὴ, ἵνα ὑποστηρίξηται τὸ ἀγαθὸν κατὰ τῆς κακίας καὶ ἐπὶ τέλους θριαμβεύῃ κατ' αὐτῆς. Τὰ ἐκ τῆς πίστεως καλὰ εἶναι μεγάλα. Αὐτὴ στηρίζει εἰς τὴν ἀρετὴν· αὐτὴ ἐνθαρρύνει ἡμᾶς ἐν ταῖς δυσχερείαις τοῦ βίου· αὐτὴ παρηγορεῖ ἡμᾶς ἐν ταῖς θλίψεσιν.

Ἵνα ᾗναι ἀληθὴς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις πρέπει νὰ ᾗναι· 1) **Δογματική**, δηλ. θέον νὰ πιστεύωμεν μετὰ λόγου, μὴ ἀγαμινύοντες μετὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς θρησκείας πράγματα ἄσχετα πρὸς αὐτὴν καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι τυφλῶς καὶ ἄνευ πάσης ἐξετάσεως πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. 2) Πρέπει νὰ ᾗναι **σταθερά**. Ὁ ἀληθῶς πιστεύων ἐμμένει πάντοτε εἰς τὰς πεποιθήσεις του καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν, χάριν δὲ αὐτῶν εἶναι ἔτοιμος τὰ πάντα νὰ θυσιάσῃ. Τοιαύτην σταθερότητα πίστεως εἰς τὸν Θεὸν ἔδειξαν οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες κατεδιώχθησαν καὶ χάριν τῆς πίστεως ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ τελευταῖον καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. 3) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ᾗναι **ἐνεργὸς** ἢ ζῶσα, πρέπει δηλ. νὰ μὴ περιορίζηται μόνον ἐν λόγοις, ἀλλὰ νὰ δεικνύηται καὶ δι' ἔργων. Ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει, ὅτι ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔχῃ ἔργα, εἶναι «νεκρά»· ἡ φρόνησις ἔθηκε ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸν ἑκπαίδευτικὸν πλῆθος ὅτι ἡ

πίστις πρέπει νὰ ἐνεργῇται διὰ τῆς ἀγάπης, νὰ δεικνύηται δηλ. ἐνεργὸς διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε', 6).

§ 19.

Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ;

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια ἐμπερικλείει ἐν ἐαυτῇ ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ προσκόλλησις αὐτῆς εἰς αὐτὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθόν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ ἁγία Γραφή τὸν Θεὸν «τέλειον» (Ματθ. ε', 48). Ὁ δὲ Ἰάκωβος διδάσκει, ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθῇ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (α', 17). Τὸν Θεὸν ἐννοοῦντες ὡς τέλειον θεωροῦμεν αὐτὸν ὡς *πρότυπον* ἡμῶν κεκτημένον ἐν τελειότητι ὅ,τι ἡμεῖς οἱ καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ πλασθέντες ἀτελῶς ἔχομεν. Ὅ,τι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει καλόν, ἀποδίδομεν διὰ τοῦτο εἰς τὸν Θεὸν ἐν τελειοτάτῳ βαθμῇ. Ὁ Θεὸς εἶναι ὠκεανός, ἐξ οὗ ἡμεῖς μόνον σταγόνας τινὰς ἐλάβομεν. Δύναμις, γνῶσις, ἀγαθότης, ἐξ ὧν καὶ ἡμεῖς ἔχομεν, εἶναι ἐν αὐτῷ τέλεια· διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὸν Θεὸν παντοδύναμον, παντογνώστην, πανάγαθον. Ὅ,τι ἐκ τῆς δυνάμεως, γνῶσεως καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ εἶναι ἐν ἡμῖν, εἶναι ἀκτὶς ἐκ τοῦ φωτὸς αὐτοῦ. Τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ ἐκφράζοντες καλοῦμεν αὐτὸν καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν· καλὸν καὶ ἀληθές· διότι τὸ θεῖον καὶ τέλειον ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας μορφάς, ὡς ἀληθές, καλὸν καὶ ἀγαθόν, εἰς μὲν τὸν νοῦν ἡμῶν ὡς ἀληθές, εἰς δὲ τὸ αἶσθημα ὡς καλὸν καὶ εἰς τὴν θέλησιν ὡς ἀγαθόν. Τὰ τρία ταῦτα ἐννοοῦμεν ἐν τῷ Θεῷ ἐν τελειοτάτῳ βαθμῇ. Ἀγαπῶντες ἄρα τὸν Θεόν, ἀγαπῶμεν ἐν αὐτῷ τὴν τελείαν ἀλήθειαν, τὸ τέλειον θεῖον κάλλος, τὴν τελείαν ἀγαθότητα. Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ. Καθὼς τὰ ὕλικά σώματα ἔλκονται πρὸς τὸν ἥλιον, ὅφ' οὗ θερμαίνονται καὶ ζωογονοῦνται, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ καὶ ἐν γένει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀγάπης ἔλκονται πρὸς τὸν Θεόν, τὸ πνευματικόν τοῦτο

κέντρον τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, παρ' οὗ φωτίζονται καὶ λαμβάνουσι τὴν ζωὴν των. Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καθὼς λέγει ἡ Γραφή· «Ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (Α' Ἰωάν. δ', 14). Ἐν τῇ ἐνώσει δὲ ταύτῃ κοινωνοὶ γινόμενοι τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου ἀγαθοῦ εὐρίσκομεν τὴν τελείαν ἡμῶν εὐτυχίαν καὶ μακκρίότητα, ἣν δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν τὰ πεπερασμένα ἀγαθὰ, ὡς ἀτελῆ καὶ πρόσκαιρα. Καὶ οὕτω πληροῦται ἡ ἐσωτάτη ἀνάγκη τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἥτις αἰσθάνεται πλήρη εὐτυχίαν μόνον ἐν τῇ ἀποκτήσει τοῦ τελείου ἀγαθοῦ. Εἰς τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τὸ μέγιστον προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος· «Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» (Ματθ. κβ', 37). Ὅτι δὲ τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι **πρωτίστον**, εἶναι καὶ αὐτόδηλον· διότι οὐδὲν τῶν κτισμάτων, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ᾔηται τέλειον καὶ ἡμῖν εὐεργετικόν, δύναται ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20.

Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής ;

Ἵνα ᾔηται ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἀληθής, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ ἑξῆς ἰδιώματα· 1) Πρέπει νὰ ᾔηται **εἰλικρινής**. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ᾔηται ἐπίδειξις ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἐν λόγοις περιωρισμένη, ἀλλ' ἀληθὲς αἰσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐνουπάρχον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης παραγγέλλει λέγων· «Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 18). 2) Πρέπει νὰ ᾔηται **καθαρά**, δηλ. νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἕνεκα ἰδιοτελείας τινός, ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα ὧν ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν, ἣ ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ ἢ ἐλπίζομεν τοιαῦτα, ἀλλ' ἕνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἶπομεν ἂνωτέρῳ, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, ἢ αὐτοαγαθότης. Τὸ ἀγαθὸν δὲ ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὅτι αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. 3) Πρέπει νὰ ᾔηται

υίική, νά ἦναι δηλ. ἀγάπη, ὁποῖα ἀρμόζει εἰς υἱοὺς πρὸς πατέρα, ἀμιγῆς φόβου. Υἱικῶς ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφεύγει νά πράξῃ τι παρὰ τὰς ἐντολὰς καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα οὐχὶ ἐκ φόβου τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον διότι τοῦτο ἀπαρέσκει εἰς τὸν Θεόν. ἀντιβαίνει εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. «Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, λέγει ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ» Α' Ἰωάνν. δ', 18). 4) **Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης**. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλειον ἀγαθόν, διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτάτη ἀγάπη. Ὅστις ὑπὲρ τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχει τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ λέγει· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου». 5) Πρέπει νά ἦναι **ἐνεργὸς καὶ ζῶσα**, δηλ. ὅχι μόνον νά ἦναι εἰλικρινῆς καὶ νά ὑπάρχῃ πράγματι ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλὰ νά ἔχῃ καὶ δύναμιν καὶ ζωὴν, ὥστε νά κανονίξῃ ὁλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν, ὅστις πρέπει νά ἦναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. 6) Πρέπει νά ἦναι **σταθερὰ καὶ καρτερικὴ**. Δὲν πρέπει δηλ. νά ἦναι πρόσκαιρόν τι φαινόμενο, ἀλλὰ νά ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τοιαύτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλεγεν ὅτι ἡ τροφή του ἦτο νά ποιῇ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν καὶ νά τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον (Ματθ. ιη', 10) καὶ ἐδίδασκεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νά εὐχωνται πάντοτε νά γίνεται τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς (Ματθ. ε', 10), ὑπέκων δὲ εἰς τὸ θέλημα τοῦτο παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν (Ματθ. κς', 39). Παραδείγματα ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι καὶ οἱ **ἀπόστολοι**, οἵτινες ἕνεκα τῆς ἀγάπης ταύτης ὑπέστησαν τοσαῦτα κακὰ, ἐπὶ τέλῃ δὲ οἱ πλείστοι αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τῶν ἀποστόλων ἐκφράζει εὐγλωττότατα ὁ Παῦλος λέγων· «Τί ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα...; Ἐν πᾶσι τούτοις ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστώτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὑψώματα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις

ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ῥωμ. η', 35,39).

§ 21.

Τί εἶναι ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν ;

Ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος. **Ἐλπίς** εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ πεποιθήσις, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς ὡς φιλόστοργος πατήρ, ὅτι παρέχει ἡμῖν πᾶν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμον, καὶ ὅτι, ἐὰν ἀφίνη ἐνίοτε νὰ δοκιμάζεται ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου τούτου ἡ ἀρετὴ, ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ὅμως θέλει ἀνταμείψει αὐτὴν τιμωρῶν τὴν κακίαν. Εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζομεν, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πλήρης ἀγάπης ὢν **προνοεῖ** καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν πραγμάτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. ε', 25—34), καὶ γνωρίζει τίνος ἔχομεν χρεῖαν ὡς **παντογνώστης**, δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς **παντοδύναμος** καὶ θέλει νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς **πανάγαθος**. Ἡ ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν συνδέεται στενῶς μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. Μόνον ὁ ἀρνούμενος τὴν τελευταίαν, ὁ φρονῶν μετὰ τῶν ἐπικουρείων, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον ἐγκατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην (πρᾶγμα παράλογον), δὲν δύναται νὰ τρέφῃ ἐλπίδα εἰς τὸν Θεόν. Τῆς ἐλπίδος ἔχομεν **μερίστην** ἀνάγκην, πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου· διότι αὕτη ἐπιθέτει βάλαμον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν θλίψεων καὶ κρατύνει ἡμᾶς, ἐμπνέουσα τὸ αἶσθημα τῆς ὑπομονῆς. Ὁ εὐσεβὴς ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ὑπομένει, καὶ διότι γνωρίζει, ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ τῆς πραραχώρησως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀφίνει νὰ δοκιμαζώμεθα πολλάκις καὶ κρατυνώμεθα ἐν τῇ ἀρετῇ ἢ ὡς πατήρ παιδεύει ἡμᾶς πρὸς σωφρονισμόν ἡμῶν, καὶ διότι εἶναι βέβαιος, ὅτι εὐδοκοῦντος τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς κακοῦ. Τὸυναντίον ὁ ἄνευ ἐλπίδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγκαταλελειμμένος ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν εἰς ἑαυτὸν οὐδαμῶθεν δὲ προσδοκᾷ βοήθειαν, ἢ δὲ ἀπελπισία καὶ ἢ ἀπογοήτευσις εὐκόλως καταλαμβάνουσιν αὐτόν. Διὰ τοῦτο πρέ-

πει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐνισχύωμεν ἐν ἡμῖν τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ἐνισχυόμεθα δὲ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ, ὅταν ἀναλογιζώμεθα τὰ ἄπειρα ἀγαθὰ, ὧν ἀπολαύομεν παρὰ Θεοῦ καὶ ἅτινα μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ. Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι· 1) **λογικὴ**, δηλ. δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν παραλόγως ἢ νὰ ζητῶμεν παρὰ Θεοῦ πράγματα ἀδύνατα, μωρὰ καὶ ἀνάρμοστα εἰς τὸν Θεόν, οὐδὲ νὰ ἀπαιτῶμεν ἐν γένει νὰ γίνηται ἀφεύκτως πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν· διότι πολλάκις τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Διὰ τοῦτο ὁ λογικῶς ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζει καὶ εὐχεται νὰ γίνηται πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39). 2) Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ᾔηται **σταθερὰ καὶ καρτερικὴ**. Ἡ ἐλπίς φαίνεται πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅταν πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνη ἐλπίς ἐγκαταλείπη ἡμᾶς. Τοιαύτη σταθερὰ ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν ἐνέπνεε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀρχαίους χριστιανοὺς ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρωποτάτοις διωγμοῖς, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῶν ἐθνικῶν Ῥωμαίων.

§ 22.

Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία ;

Ὅταν ἐκφράζωμεν διὰ λόγων πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέδειαν, **λατρεύομεν** αὐτὸν ἢ προσευχόμεθα. Ὁ διάλογος οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ **προσευχὴ**. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἡ προσευχὴ **αἰτήσεως**, ὅταν ζητῶμέν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ· ἐλλειπον ἡμῖν, ἢ **μετανοίας**, ὅταν ἐκφράζωμεν μεταμέλειαν δι' ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐπράξαμεν, ἢ **δοξολογίας**, ὅταν ὑμῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ καθόλου τὰς θείας αὐτοῦ τελειότητας, ὡς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ φύσις καὶ ἡ συνείδησις ἡμῶν φανερῶσιν ἡμῖν, ἢ **εὐχαριστίας**, ὅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ. Ἡ προσευχὴ, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ τούτου κόσμου πρὸς τὸν αἰώνιον Θεὸν καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ, εἶναι ἡ **ὑψίστη πρᾶξις** τοῦ ἀνθρώπου, αἱ δὲ στιγμαὶ αὐτῆς αἱ πολυτιμώταται τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ προσευχὴ ἐξελίσσεται ἀπὸ τοῦ ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ὅταν δὲν βαττολογῶμεν, δὲν φλυαρῶμεν δηλ. ἀπλῶς προφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ἢ νὰ προσέχωμεν εἰς ὅσα λέγομεν. Τοιαύτη προσευχή δὲν εἶναι ἀληθής. 2ον. Ἡ προσευχή τότε εἶναι καλὴ καὶ τῷ Θεῷ ἀποδεκτὴ, ὅταν γίνηται ἀπὸ καθαράς καὶ φιλαδέλφου καρδίας. Διότι πῶς δύναται νὰ δεχθῇ ὁ Θεὸς τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ νὰ συγχωρῇ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ὅταν ἡμεῖς πλήρεις μίσους κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ ὅταν ἡμεῖς δὲν συγχωρῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώματα αὐτῶν; Τοῦτο ἐδίδαξεν ὁ Κύριος καὶ ἐν τῇ κυριακῇ προσευχῇ, ἐν ᾗ παρακαλοῦμεν νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑποσχομέθα νὰ ἀφήσωμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (Ματθ. 5', 12), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀνηλεοῦς δούλου, ὅστις ἐν τῷ ὁ κύριός του ἀφῆκε αὐτῷ τὸ μέγα χρέος του, αὐτὸς δι' ἐλάχιστον χρέος ἤθελε νὰ θέσῃ τὸν σύνδουλόν του εἰς τὴν φυλακὴν. (Ματθ. 1η', 28). Πρὸς τοῦτοις 3ον πρέπει προσευχόμενοι νὰ ἔχωμεν πλήρη *πεποιθήσιν* εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐχώμεθα νὰ γίνηται τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὅχι τὸ ἡμέτερον. Ἡ προσευχή εἶναι ἀναγκαία οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, κατὰ τὴν πρόληψιν πολλῶν δεισιδαιμόνων· διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν· «οἶδε γὰρ ὁ πατήρ ὧν χρεῖαν ἔχομεν, λέγει ἡ Γραφή, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτήσαι αὐτόν» (Ματθ. 5', 8)· καθὼς οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει χρεῖαν τῶν εὐχῶν ἡμῶν καὶ τῶν αἰνῶν, καθ' ὅσον αὐτὸς εἶναι ἀνεκδέχης. Ἡ προσευχή πρέπει νὰ γίνηται α') διότι εἶναι ἀναγκαία ἐκδηλώσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. Ὅταν ἡμεῖς εὐσεβεῖς, εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀνάγκη νὰ προσευχώμεθα. Διότι καθὼς ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεται ζωηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, εἴτε εὐχάριστον εἴτε δυσάρεστον αἰσθημα, ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὰ ἔξω, οὕτως ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεδῆς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ διὰ λόγων καὶ σχημάτων τὰ τὴν καρδίαν του ζωηρῶς κατέχοντα θρησκευτικὰ συναισθήματα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν. Χρῆζων πράγματός τινος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἱκετεύσῃ τὸν πανάγαθον Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ· μετανοῶν θέλει νὰ ἐκφράσῃ αὐτῷ τὴν μετάνοιάν του· θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ ἢ τυχὼν παρ' αὐτοῦ εὐεργετημάτων τινος ἐπιθυμεῖ

νά δοξολογήσῃ καὶ εὐχαριστήσῃ αὐτόν. Ἡ προσευχή τόσον ἀναγκαίως προέρχεται ἀπὸ τῆς εὐσεβοῦς καρδίας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲ εὐσέβεια ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μὴ προσευχομένου ὑπάρχει. Ἐπειτα β') ἡ προσευχή καὶ ἄλλως εἶναι χρήσιμος, διότι, ἂν καὶ ἦναι ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, ἐπιδοῶ καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ ζωογονεῖ αὐτήν· διὰ τοῦτο τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Πολλάκις προσευχόμενοι ἄνευ τῆς ἀναγκαίως προπαρσκευῆς εἰς τὴν προσευχήν, δι' αὐτῆς ταύτης τῆς προσευχῆς βλέπομεν ζωογονούμενα ἐν ἡμῖν τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα καί, ἐν ᾧ ἤρχισαμεν ψυχροί, τελειώνομεν θερμῶς τὴν προσευχήν ἡμῶν. Ἡ προσευχή λοιπὸν **διαθερμαίνει** τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν ἢ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, ἀγάπην καὶ ἐλπίδα. Τοιουτοτρόπως δὲ γ') προσεγγίζουσα ἡμᾶς καὶ ἐνοῦσα μετὰ τοῦ **ἀγίου καὶ δικαίου** Θεοῦ ἐξαγνίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν μὲν πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, ὡς ἀντικειμένην εἰς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐπειτα δ') ἡ προσευχή **στηρίζει** καὶ τῶν ἄλλων τὴν **εὐσέβειαν**· διότι βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους κινεῖν καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχήν καὶ γίνονται **εὐσεβεστέροι**. Διὰ τὰ ἐκ ἐκ τῆς προσευχῆς ταῦτα ἀγαθὰ προτρέπει ἡμᾶς ἡ Γραφή νὰ προσευχώμεθα· «Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε», εἶπεν ὁ Κύριος (Μαρκ. ιγ', 33) καὶ ὁ Παῦλος· «Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε» (Κολοσ. δ', 2).

§ 23.

Τί εἶναι κοινὴ προσευχή καὶ τί ἐορτή ;

Οἱ χριστιανοὶ ὀφείλομεν οὐ μόνον κατ' ἰδίαν νὰ προσευχώμεθα ἀλλὰ καὶ κοινῶς συνερχόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τοὺς ναοὺς διὰ πολλοὺς λόγους. 1ον Διότι ἡ περικοσμησις τῶν ναῶν, ἐν οἷς γίνονται αἱ κοιναὶ προσευχαί, συντείνει εἰς θερμότεραν προσευχήν. 2ον Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ προσευχῇ, ἐξεγειρόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων, προσευχόμεθα θερμότερον. 3ον Διότι διὰ τῆς προσευχῆς συνδεδεμέθα πάντες ἀδελφικῶς. 4ον Διότι ἐν τῇ

κοινή ταύτη πρὸς προσευχὴν συναθροίσει δίδοται τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ καταλληλοτάτη εὐκαιρία νὰ διδάσκωσι τὸν λαὸν ἀναγινώσκοντες τὰς ἁγίας Γραφὰς καὶ ἐξηγούντες αὐτάς. Πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην προσευχὴν ἡ λατρείαν κατὰ πρῶτον λόγον, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν κόπων εἶναι ὀρισμέναι ἡμέραι τινές, αἱ καλούμεναι ἑορταί. Τοιαῦται εἶναι αἱ Κυριακαί, αἱ εἰς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμέναι, καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταί, καθ' ἃς τελοῦμεν τὴν ἀνάμνησιν μεγάλων γεγονότων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἡ ἁγίων ἀνδρῶν, ὧν τὴν ἁγιότητα προβάλλει ἡ ἐκκλησία εἰς μίμησιν τοῖς πιστοῖς. Τοιαῦται ἑορταί εἶναι αἱ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (τῆς γεννήσεως, τῆς βαπτίσεως, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς σταυρώσεως, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς, τῶν ἀποστόλων, προφητῶν, μαρτύρων, πατέρων, ὁσίων καὶ λοιπῶν ἁγίων. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐν τῇ ἑορτῇ εἶναι τὰ ἐπόμενα· Α' Ὁφείλομεν κατ' αὐτάς νὰ παρίσταμεθα ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας καὶ μετὰ προθυμίας νὰ ἀκροώμεθα τῶν προσευχῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐναντία τοῦ καθήκοντος τούτου πράττουσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἢ ἄνευ αἰτίας ἀπολείπονται τῆς κοινῆς λατρείας ἢ καί περ σωματικῶς παρίσταμενοι νοερῶς ἀποπλανῶνται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα ἢ φλυαροῦσιν ἐν τῇ ναφῇ ἢ ἀπρεπῶς προσφέρονται. Β' Ἀρίστη συνήθεια εἶναι καὶ ἐν τῇ οἴκῳ νὰ μελετῶμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς ἁγίας Γραφὰς ἢ ἄλλο τι θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν σύγγραμμα. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη μελέτη καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν γνώσεις θέλει διατηρεῖ καὶ πλουτίζει καὶ θέλει στηρίζει ἡμᾶς εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν, σφίζουσα ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τῶν φανύλων πράξεων(*). Γ' Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην

(*) Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὰς μελέτας εἶναι ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου, αἱ Θρησκευτικαὶ Μελέται τοῦ Μαυροκορδάτου, τὰ Κυριακοδρομία τοῦ Θεοτόκη, αἱ Ὁμιλίαι τοῦ Α. Μελά, αἱ Μελέται τοῦ Αὐγουστίνου Νικολάου, αἱ Μελέται τοῦ Γκιζώτου, Μελέται Ἀ. Διομήδους Κυριακοῦ, Μελέται Ἰγνατίου Μοσχάκη, Εὐγενίου ἐπιστολαὶ τοῦ Βράϊλα, Δουθάρδου λόγοι, Φλαμμαριῶνος ὁ Θεὸς ἐν τῇ φύσει, Σχεῖδεμαχέρου Κατὰ τοῦ ὕλισμου, Σκαλτσούνη Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη, Ψυχολογικαὶ Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ἀρμόζει νὰ ἀσχολώμεθα καὶ περὶ τὰ τῆς εὐποιίας ἔργα, εἰς ἃ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἔνεκα τῶν ἀσχολιῶν ἡμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχήν. Εὐεργεσία τις κοσμεῖ τὴν ἑορτὴν πλείοτερον παντὸς ἄλλου, διότι ὁ Θεὸς θέλει πρὸ πάντων ἔργα φιλανθρωπίας· «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Ματθ. θ', 13). Δ' Κατὰ τὰς ἑορτὰς ὀφείλομεν πρὸς τοῦτοις νὰ παύωμεν ἀπὸ τῶν συγῆθων ἐργασιῶν καὶ νὰ ἀναπαυώμεθα ἀπὸ τῶν κόπων ἡμῶν. Καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὕτη εἶναι, ὡς εἶδομεν ἄνω-τέρω, εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς. Καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μετὰ πολλῶν ἡμερῶν συνεχῇ ἐργασίαν ἔχουσιν ἀνάγκη ἀνέσεως, διότι ἄλλως ἐπέρχεται καταπόνησις καὶ κατάπτωσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν. Μόνον ἐργασίαι ἀναπόφευκτοι καὶ ἐπείγουσαι ἢ χάριν φιλανθρωπικῶν σκοπῶν γινόμεναι ἐπιτρέπονται. Ἄλλως ἡ τήρησις εἶναι Ἰουδαϊκὴ, καθ' ἣς εἶπεν ὁ Κύριος τὸ «οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον, ἀλλὰ τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. 6', 27). Δὲν πρέπει δὲ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ νὰ γίνωνται ἡμῖν ἀφορμὴ ἀργίας, ἥτις οὐ μόνον οἰκονομικῶς εἶναι ἐπιβλαβής, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ὀλεθριωτάτη. Τινές, ἄγαν αὐστηροί, ἐνόμισαν, ὅτι κατὰ τὰς Κυριακάς ἀπαγορεύεται πᾶν εἶδος τέρψεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνάπαυσις ἀπὸ τῶν κόπων τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, αἱ δὲ τέρψεις φέρουσιν ἀνακούφιν εἰς τε τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, δὲν δύνανται αὗται νὰ ἀντιβαίνωσιν εἰς τὴν ἑορτήν. Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ ᾔναι πάντοτε καὶ ἁθῶαι καὶ μετὰ μέτρου· ἄλλως ἄκοσμοι οὔσαι καὶ ὑπερμέτρως λαμβανόμεναι δύνανται νὰ βλάβωσιν ἡμᾶς ἠθικῶς καὶ νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις ἡμῶν, ἐν ᾧ σκοποῦσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτάς· δὲν πρέπει δὲ νὰ κωλύωσι καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἑορτῆς, δηλ. τὴν λατρείαν. Κατὰ τὰ ἄνωτέρω ἀντίθετα πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τῶν ἑορτῶν πράττουσιν ὅσοι κατ' αὐτάς δὲν προσέρχονται εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν, ὅσοι μολύνουσιν αὐτάς δι' ἀναγνώσεως ἀσέμνων βιβλίων ἢ ἄλλων ἀτόπων πράξεων,

μελέται, Ἀριμονία χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης τοῦ αὐτοῦ, ἡ Μίμησις τοῦ Χριστοῦ, τὸ Ἀπάνθισμα τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ οἱ Λόγοι πιστοῦ Ἀ. Διομήδους Κυριακοῦ.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ἔσοι ἐξαικολουθοῦσι τὰς συνήθεις ἐργασίας των κατ' αὐτὰς καὶ ὅσοι παραδίδονται εἰς ἀμέτρους, ἀπρεπεῖς, ἀσέμνους καὶ ἀνηθί-
κους ἢ ἐπιβλαβεῖς διασκεδάσεις.

§ 24.

Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὁ ὄρκος ;

Τὴν εὐσέδειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύομεν καὶ ἔταν μετα-
χειριζώμεθα ἐν πάσῃ περιστάσει μετὰ τῆς ἀνηκούσης εὐλαθείας
τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἱερώτατον τῶν
ὀνομάτων· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν πάντοτε τὸν βαθύ-
τατον σεβασμὸν. Μεταχειριζόμενοι διὰ τοῦτο κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ
Θεοῦ ἠθέλομεν δείξει ἀσέδειαν πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο πράττουσι
πρῶτον, ὅσοι ἄνευ λόγου καὶ ἀποχρώσεως αἰτίας, παίζοντες ἀνα-
φέρουσι τὸ θεῖον ὄνομα. Ὁ εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς του ἀναμιγνύων
τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δεικνύει, ὅτι στερεῖται εὐσεβείας. Δεύτερον,
κακῶς χρῶνται τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ὅσοι βλασφημοῦσιν αὐτὸ ἢ
ὕβριζουσιν αὐτὸ καὶ πᾶν ἐν γένει θεῖον καὶ ἱερόν, συνδεόμενον
μετὰ τῆς θρησκείας. Αἱ βλασφημίαι ἐλέγχουσιν ἐσχάτην ἠθικὴν
ἐξαχρεῖωσιν καὶ τελείαν ἀποστραφὴν πρὸς τὸν Θεόν. Λαοὶ βλά-
σφημοὶ μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐλλείπει ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἔχνος εὐσεβείας.
Οἱ νόμοι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ τιμωρῶσιν αὐστηρῶς τοὺς βλασφή-
μους. Τρίτον, μεταχειρίζονται κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ οἱ κα-
ταρώμενοι δι' αὐτοῦ τοῖς ἄλλοις κακὰ. Ἡ κατὰρα πρὸς τοὺς
ἄλλους εἶναι ἔκφρασις ἐχθρας καὶ μίσους πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦτο
ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὅποιον παραγγέλλει νὰ
ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. Ὁ Παῦλος λέγει· «εὐλογεῖτε καὶ μὴ κατα-
ρᾶσθε» (Ῥωμ. ιβ', 11), ὁ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι δὲν πρέπει
διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐλογοῦμεν τὸν Θεόν, νὰ καταρώ-
μεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας (Ἰακώβ.
γ', 9)· ὕβριζουσι δὲ τὸν Θεόν καὶ ἀσεβοῦσι πρὸς αὐτὸν οἱ ἀναμι-
γνύοντες εἰς τὰς ἑαυτῶν κατάρας, εἰς τὰ ἑαυτῶν δηλ. πάθη κατὰ
τῶν ἄλλων, τὸ ὄνομα τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Τέταρτον τέλος, ἄνευ-

λαβῇ χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιοῦσιν οἱ ψευδῶς ὀρκιζόμενοι. "Ὁρκος εἶναι ἡ ἐπιθεδαίωσις πράγματός τινος ὡς ἀληθοῦς ἢ ὑποσχέσεώς τινος δι' ἐπικλήσεως τοῦ παντογνώστου, δικαίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ὁ καλῶς γινόμενος ὄρκος ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς χριστιανούς, ὅταν **ᾔναι ἀνάγκη**. Ὅταν λέγῃ ὁ Κύριος ἐν τῇ Εὐαγγελίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζωνται ὅλως, ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34), σκοπεῖ νὰ ἀπαγορεύσῃ οὐχὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ὄρκους, ἀλλὰ τοὺς ἐπιπολαίους καὶ ἄνευ ἀνάγκης γινομένους. Ἄνευ ἀνάγκης ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστροφῇ ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ ὀρκιζώμεθα, διότι τοῦτο προδίδει ἔλλειψιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ διότι ἡ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ ἡμεθα τοσοῦτον εἰλικρινεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ἐμπνέωμεν τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην τοῦ ὄρκου. Ὅτι ὅμως ἀπολύτως δὲν ἀπαρθεύει τὸ Εὐαγγέλιον τὸν ὄρκον, δεικνύει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις ὀρκίσθη ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ὅτε οὗτος ἀπέτεινεν αὐτῷ τοὺς λόγους, «Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα εἴπῃς ἡμῖν, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς» (Ματθ. κς', 63), εἰς οὓς ἀπήντησε καταφατικῶς, εἰπὼν, «Σὺ εἶπας», καὶ τοῦ Παύλου, ὅστις πολλάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὀρκίζεται, ὡς ὅταν λέγῃ· «Μάρτυς ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ» (Ῥωμ. α', 9). Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς, ὅτι ὁ ὄρκος δύναται νὰ γίνῃ ὡς πέρας πάσης ἀντιλογίας (Ἑβρ. ε', 16). Ὁ ὄρκος εἶναι ἀναγκαῖος πολλάκις, ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ νὰ ἡμεθὰ βέβαιοι περὶ τινος ἡμῖν διδομένης ὑποσχέσεως. Ὁ ὀρκισθεὶς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὴν θείαν τιμωρίαν καθ' ἑαυτοῦ, ἐὰν φευσθῇ ἢ παραδῇ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσίν του, πρέπει νὰ ᾔναι πολὺ ἐξηχρεωμένος καὶ εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀσεβής. Ἡ πολιτεία διὰ τοῦτο δικαίως μετεχειρίσθη πάντοτε τὸν ὄρκον, ἐπιβάλλουσα αὐτὸν ἐν ταῖς δικαστηρίοις εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς δικαστάς, καὶ ὑποχρεοῦσα τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς δι' αὐτοῦ εἰς εὐσυνείδητον διαχείρισιν τῆς αὐτοῖς ἀνατιθεμένης δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὁ μάρτυς ὀρκίζεται, ὅτι θὰ εἴπῃ ἐξεταζόμενος τὴν ἀλήθειαν ἄνευ φόβου καὶ ἄνευ πάθους, ὁ δικαστής ἢ ὁ ἑνορκος, ὅτι

θὰ δικάσῃ δικαίως, ὁ δὲ ὑπάλληλος, ὅτι θὰ διαχειρισθῇ τὴν ὑπηρεσίαν του χωρὶς νὰ ἀποβλέψῃ ποτὲ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ τηρῶν τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, καὶ ὁ στρατιώτης, ὅτι οὐδέποτε θὰ καταλίπῃ τὰς σημαίας τῆς πατρίδος του, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν νόμων αὐτῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας της μέχρι τελευταίας ρανίδος τοῦ αἵματός του. Ὁ ὅρκος εἶναι δύο εἰδῶν, ἡ **ὁμολογίας τῆς ἀληθείας** ἡ **ὑποσχέσεως**. Τοὺς ὅρκους ὅταν δίδωμεν, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο εὐσυνειδήτως. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ βεβαιωμέν τι ὡς ἀληθές, ὅταν ἡ γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἡ δὲν ἤμεθα βέβαιοι περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης δέ, οὐδέποτε πρέπει μεθ' ὅρκου νὰ ὑποσχωμέθα τι, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Δώσαντες δὲ ἅπαῖς ὅρκον ὑποσχέσεως ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρώμεν εὐσυνειδήτως τὰ ὑπεσχημένα. Ἡ δολιότης πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν ἀφ' ἡμῶν. Τὸν ὅρκον παραβαίνουμεν, ἡ ὅταν ἐν γνώσει ψευδῶμεθα (ψευδορκία), ἡ ὅταν ὑποσχωμέθα μὲν, ἀλλὰ δὲν τηρῶμεν τὰ ὑπεσχημένα (ἐπιορκία). Ἡ δὲ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι **ἐγκλήματα** μεγάλα καὶ φοδερὰ, διότι δεικνύουσιν ἔλλειψιν φόβου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος δὲν θὰ φοδηθῇ πολὺ περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἄνθρωπος ἐπικινδυνότατος εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐγκλήματα ταῦτα τιμωροῦνται βαρύτερα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. Ὁ **ὅρκος τῆς ὁμολογίας ἰσχύει πάντοτε**. Μόνος δὲ ὁ ὅρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται ἐν τισι περιστάσεσι νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἰσχύν του καὶ ὑποχρέωσιν, ὅταν δηλ. 1ον οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς ἐγένετο, ἐκλείπωσι, 2ον ὅταν ἡ ἐπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων ἦναι φυσικῶς ἡ ἠθικῶς ἀδύνατος, 3ον ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἐκουσίως παραιτῇται αὐτῆς, καὶ 4ον ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως δύναται νὰ ἀποβῇ εἰς ζημίαν τοῦ ἄλλου. Ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εἶναι καλὸν νὰ ἀκολουθοῦμεν τοὺς ἑξῆς κανόνας ὡς πρὸς τὸν ὅρκον.

Μὴ ὀρκίζου ἄνευ ἀνάγκης.

Ὅρκιζόμενος ἐν ἀνάγκῃ ὀρκίζου εὐσυνειδήτως.

Ἐν τοῖς ὅρκοις τῆς ὁμολογίας λέγε πάντοτε τὴν ἀλήθειαν.

Ἐν τοῖς ὅρκοις τῆς ὑποσχέσεως τήρει πάντοτε τὰ ὑπεσχημένα ἀκριβῶς.

Μὴ ἀρνῆσαι ὄρκον παρ' ἄλλου ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτούμενον. Μόνον ἐν ἀνάγκῃ ἀπαίτει παρὰ τῶν ἄλλων ὄρκον.

Β'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ

§ 25.

*Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον
ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;*

Ὁ ἠθικὸς νόμος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς καθήκον καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ὁ Κύριος ἀφ' οὗ εἶπεν, ὅτι τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου κτλ. » εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἔπειτα ἐπήγαγε « Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ » εἶναι ἡ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν » (Ματθ. κδ', 40). Τὰ καθήκοντα ταῦτα συνδέονται στενῶτα πρὸς ἄλληλα. Οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐὰν μισῇ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης· « Ἐὰν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστὶ καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ » (Α' Ἰωάν. δ', 20). Διότι πῶς δύναται νὰ δείξῃ κάλλιον ὁ ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην του, εἰμὴ ἀγαπῶν τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἣν ἔχει ἐνώπιόν του ; Εἶναι δὲ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις, καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν νὰ προσενήσωμεν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ, εἰ δυνατόν ἡμῖν, προθυμοποιούμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα. Ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, ὅταν ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ὅταν συμπαθῶμεν πρὸς αὐτὸν καὶ χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις αὐτοῦ, λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ.

Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ὅμοιον ἡμῖν πλάσμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν θεῖαν εἰκόνα, εἶναι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ ἔχει τὸν προρισμὸν νὰ τείνῃ τε-

λειοποιούμενον νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ἡ λογικὴ αὕτη φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη ἀξία πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Πᾶς ἄνθρωπος δυνάμει φέρει τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο πάντα ἄνθρωπον ὀφείλω νὰ σέβωμαι καὶ νὰ ἀγαπῶ, μηδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλάπτων αὐτόν ἢ κωλύων τὴν ἀνάπτυξίν του, τοῦναντίον δὲ εὐεργετῶν, ἐφ' ὅσον δύναμαι. Μόνον ὅταν ἀπὸ τοῦ σεδασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀγάπης **πηγάδωσι** τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν, ἔχουσιν ἀξίαν· ἄλλως ἐκπληρούμενα ταῦτα ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἐξ ἄλλων σκοπῶν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι, ἂν τις ἐκέκτῃτο τὰ μεγαλῆτερα χαρίσματα, δι' ὧν νὰ γίνηται ὠφελιμώτατος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἔπραττε τὰ μεγαλῆτερα καλὰ καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ ἐθυσιάζετο ὑπὲρ αὐτῶν, ἔπραττε δὲ ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν, ἀγάπην δὲ μὴ εἶχεν, οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον τὰ ἔργα του. «Ἐάν, λέγει, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἡχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὅρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι» (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ δίδουσα τὴν ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν, εἰς ὅλον τὸν βίον ἡμῶν. Ἡ μεγαλητέρα σοφία καὶ τὰ λοιπὰ χαρίσματα εἶναι οὐδὲν ἄνευ αὐτῆς. Στῆγὼν ἀγάπης εἶναι κρεῖττων ὠκεανοῦ γνώσεων. Ἐν γένει ἡ Γραφὴ δίδει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει λέγει, ὅτι θέλουσιν ἀκούσει τῆς φωνῆς ἐκείνης «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» μόνοι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔδειξαν ἐν τῇ βίῳ τούτῃ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οἵτινες «ἔθρεψαν τοὺς πεινῶντας, ἐπότισαν τοὺς διψῶντας, ἐνέδυσαν τοὺς γυμνοὺς, συνήγαγον τοὺς ξένους καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κε', 41—46). Ἄλλοτε δὲ πάλιν εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι θὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ οἱ λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἀλλ' οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς του, τοῦ ἐν οὐρανοῖς, δηλ. οἱ δίκαιοι καὶ οἱ φιλάνθρωποι πρὸς πάντας (Ματθ. ζ', 21). Τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπ'

αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὤρισθη ὥς τὸ μόνον ἀσφαλὲς γνώρισμα τῶν μαθητῶν του τοῦτο: «ἐὰν ἀγάπην ἔχωσιν ἀλλήλοις» (Ἰωάνν. ιγ', 35). Ἡ ὅλη δὲ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῇ «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» (Ἰωάνν. ε', 17). Ὁ τὴν ἐντολὴν ταύτην τηρῶν τηρεῖ ὁλόκληρον τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν.

§ 26.

Ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη;

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι 1) *καθολικὴ*, ἐκτείνεται δηλ. πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν καθήκοντα πρὸς μόνους τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ὁμοεθνεῖς καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους, ὅπως ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοί, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἐν γένει ὡς τοιοῦτον. Διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον εἴμεθα ἀδελφοί, πάντες ὅμοια πλάσματα τοῦ Θεοῦ, φέροντες ἐν ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ τὴν θεῖαν εἰκόνα· οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνος, δούλου καὶ ἐλευθέρου, ἄρρενος καὶ θήλειος (Γαλ. γ', 28). Ὅτι *πλησίον* εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, ἔδειξεν ὁ Κύριος λαμπρῶς ἐν τῇ παρὰ τὴν τοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. ι', 33), ἐν ἣ παριστάνεται προσφερόμενος φιλανθρώπως πρὸς τὸν περιπετόντα εἰς τοὺς ληστὰς ὁ ξένος τοῖς Ἰουδαίοις Σαμαρείτης, πρὸς ὃν οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον ὅτι οὐδὲν εἶχον κἀκὸν. 2) Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι *ἡ ἐκτεινομένη μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν*, πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ ἡμεθα γενναῖοι καὶ νὰ δεικνύωμεν αὐτοῖς ὡς καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν, ἀμνηστικῶς αὐτοῖς καὶ ἀνεξίκακοι δεικνύμενοι. Καὶ τὸν ἐχθρόν μου δὲν πρέπει νὰ ἀδικῶ καὶ τὸν ἐχθρόν μου πάσχοντα ὀφείλω νὰ εὐεργετῶ. Τότε ἔχω τὴν τελείαν χριστιανικὴν ἀγάπην. «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν», παρὰγγέλλει ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. ε', 44). Διότι ἐὰν οἱ ἄλλοι παρὰκλίνωσι τὸν ἠθικὸν νόμον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἡμεῖς ἀδικοὶ καὶ σκληροὶ πρὸς ἡμᾶς, δὲν εἶναι τοῦτο λόγος, ἵνα καὶ ἡμεῖς παρὰκλῶμεν αὐτὸν πρὸς αὐτούς. Ἐάν τις π. χ. συκοφαντῇ ἡμᾶς, δὲν δικαιοῦμεθα διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς νὰ συκοφαν-

τῶμεν αὐτόν. Τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀμνησικακίας ἄριστον παράδειγμα ἔχομεν αὐτὸν τὸν Κύριον, ὅστις τὸν προδότην Ἰούδαν προσερχόμενον μετὰ στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἵνα συλλάβῃ αὐτόν, δὲν ἀπεστράφη οὐδ' ἐπετίμησε διὰ τὴν ἀχαριστίαν, ἀλλ' ἀπέτεινε πρὸς αὐτὸν τοὺς πλήρεις γαλήνης καὶ ἀνεξικακίας λόγους. «Ἐταῖρε, ἀφ' ᾧ πάρει;» Φίλε, πρὸς τί ἦλθες; Μὲ φίλημά με προδίδεις: (Ματθ. κς', 50). Σταυρούμενος δέ, δὲν ἔδειξεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχνος δυσμενείας πρὸς τοὺς σταυρωτάς του, τοῦναντίον ἀνεξικακῶς ἠϋχετο ὑπὲρ αὐτῶν λέγων· «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσι». (Λουκ. κγ', 24). Τοιαύτην ἀνεξικακίαν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔδειξαν καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν. Οὕτως ἀποθνήσκων ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος ἔλεγεν ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτόν· «Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην», δηλ. μὴ λάβῃς ὑπ' ὄψιν τὴν ἁμαρτίαν των ταύτην (Πράξ. ζ', 60). 3) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι *εἰλικρινής*. Πρέπει δηλ. ἀπὸ καρδίας νὰ αἰσθανώμεθα τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον καὶ νὰ μὴ ᾔναι φαρισαϊκὴ μόνον ἐπίδειξις αὐτῆς. Τὸ ἐλεεῖν π. χ. ἐπίδειξιν χάριν οὐχὶ δὲ ἐξ οἴκτου ἀληθοῦς πρὸς τὸν πάσχοντα δὲν εἶναι ἐνδείξις ἀληθοῦς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι, ὅταν ποιῶμεν ἐλεημοσύνην, δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ (Ματθ. ς', 3), δηλ. δέον νὰ ἀγνωστῇ αὐτὴν καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκειότεροι ἡμῶν. 4) Πρέπει νὰ ᾔναι *ἐνεργός*, νὰ δεικνύεται δηλ. δι' ἔργων καὶ νὰ μὴ περιορίζεται ἐν λόγοις. «Ὅς ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, λέγει ὁ Ἰωάννης, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείῃ τὰ σπλάγχχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλῶσση, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάνν. γ', 17). 5) *Δικαία*. Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι μακράν τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Οὐδέποτε πρέπει νὰ εὐεργετῇ τις τινα, ἵνα ἀδικήσῃ ἄλλον· δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείπη τις τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς εὐεργεσίας. Πρῶτον λ. χ. πρέπει νὰ μὴ ἀρνῶμαι νὰ πληρώσω τὰ χρέη μου καὶ ἔπειτα νὰ θέλω νὰ ποίω γενναίως εὐποιίας. 6) *Συνετή*. Πρέπει δηλ. νὰ

δεικνύωμεν ἀγάπην καὶ εὐεργετῶμεν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς χρείας αὐτῶν. Δὲν πρέπει νὰ παραμελῶμεν τῶν οἰκείων, ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλλους· δὲν πρέπει νὰ ἀφίνωμεν ἀδοθηήτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν ἔχοντας, ἵνα εὐεργετήσωμεν τοὺς ἡττον ἐνδεεῖς· δὲν πρέπει νὰ βοηθῶμεν τοιοῦτους, οἵτινες ἐκ τῆς βοηθείας ἡμῶν ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ὀκνηροὶ καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἀργίαν. 7) **Καρτερικὴ**. Δέον δηλ. νὰ βοηθῶμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν παρουσιαζομένης ἀνάγκης, ἀπαιτῆται νὰ ὑποστώμεν θυσίας. Ὅταν ἐπικηται ἀνάγκη, ὅταν διατρέχη κίνδυνον ἢ ζωὴ ἢ τιμὴ τοῦ ἄλλου, ὀφείλομεν νὰ διακινδυνεύσωμεν καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν ζωὴν. 8) **Σταθερά**. Δέον δηλ. νὰ μὴ ἦναι εὐμετάδλητος· δὲν πρέπει ὅτε μὲν νὰ δεικνύμεθα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ἄλλοτε δὲ ἀδικοὶ καὶ ἄσπλαγχοι. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι διαρκὴς καὶ μένει πάντοτε ἡ αὐτή. Τέλος 9) ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι **καθαρά**, δηλ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην ἀξίαν, οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ δι' ἄλλον τοιοῦτον λόγον.

§ 27.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον;

Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πηγάζει τὸ καθήκον νὰ σεβώμεθα πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον. Τὰ κυριώτατα δὲ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία αὐτοῦ. Ὅφειλομεν λοιπὸν πρῶτον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὃν λογικὸν πρέπει νὰ ἦναι ἡμῖν σεβαστός. Τὴν ζωὴν αὐτοῦ προσδάλλοντες ἀσεβοῦμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ δεικνύομεν ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν, οὕτινος καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα. Διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύει ἡ Γραφή τὸν φόνον λέγουσα· Οὐ φονεύσεις* (Ἐξόδ. κ'). Ὁ φόνος δύναται τὰ προσγίγη εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τοῦ δόλου, εἴτε διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς εἴτε διὰ ξένης. Εἰς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη τοῦ φόνου ὑπάγει εὐθὺς πάντοτε. Μόνον ὁ ἀκουσίως φο-

νεύσας τινά δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ φονεὺς· διότι ὁ φόνος προϋποθέτει πάντοτε κακὴν πρόθεσιν. Ὁ ἐκ λάθους ἢ ἀκούσιος φόνος τότε μόνον εὐθύνει, ὅταν τὸ λάθος ἦτο ἀσύγγνωστον. Ὁ φόνος εἶναι ἐν τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι καταφρόνησις πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αἵρει πᾶσαν δικαιοσύνην, ἐπάγει καὶ μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ φονευθέντος καὶ πολλάκις εἰς ὁλόκληρον τὴν κοινωνίαν, ὅταν ὁ φονευθεὶς ἦτο χρήσιμος ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν φονέα, καὶ αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως ἐνεκα τοῦ τοιοῦτου κακουργήματος εἶναι μέγιστα. Ὁ βαθμὸς τοῦ ἐγκλήματος πρέπει νὰ κρίνηται ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ φονευθέντος, τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν ἀφορμῶν, τοῦ τρόπου τοῦ φόνου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη (ὁ ὑπὸ παιδός, παρ' ᾧ ἡ συνείδησις δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη, διαπραχθεὶς φόνος ἢ ὑπὸ ἀνθρώπου ἐν τελείᾳ μέθῃ διατελοῦντος δὲν εὐθύνει πολὺ, οὐδὲν ὅμως δὲ ὁ ὑπὸ παράφρονος). Ἡ ἐκ τοῦ φόνου εὐθύνη ἐκλείπει, ὅταν τις ἐν ἀμύνη διατελῶν, δηλ. ὑπερασπίζων τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν προσβάλλομένην ὑπ' ἄλλου, φονεύσῃ αὐτόν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἐὰν ἐπέλθῃ θάνατος τοῦ προσβάλλοντος, αἷτιος τοῦ θανάτου εἶναι αὐτὸς οὗτος. Καὶ ἐν τῇ περιστάσει ὅμως τῆς ἀμύνης ἡ ἠθικὴ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ προσπαθῇ τις ὅσον τὸ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ φόνον ἀνθρώπου, προσπαθῶν νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν κίνδυνον διὰ παντός ἄλλου μέτου. Καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ ἢ ἐκ τῶν φόνων εὐθύνη ἐκλείπει, διότι καὶ ὁ πόλεμος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄμυνα τοῦ ἔθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ οἱ πόλεμοι, καὶ αὐτοὶ οἱ δίκαιοι, πρέπει νὰ θεωρῶνται, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα κακὰ καὶ πρέπει νὰ εὐχχηταί τις νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Οἱ ἀδικοὶ πόλεμοι μάλιστα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βαρύτερα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐγκλήματα. Εἰς τοὺς ἐνόχους βαρυτάτων κακουργημάτων, οἷον ληστές, πειρατές, φονεῖς ἐκ προμελέτης, δικάζονται κατὰ τὴν Γραφὴν ἡ πολιτεία ἀμυνομένη (Ῥωμ. ιγ', 6) νὰ ἐπιβάλλῃ **θανατικὴν ποινὴν**, ὥπως ἀσφαλίσῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμὴν τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ **θὰ εἶναι ἀνθρώπων νὰ καταργηθῇ**, ὅπου ἐκ τῆς

καταργήσεως αὐτῆς δὲν θὰ ἐδλάπτετο ἡ κοινωνία, ὅπου δηλ. θὰ ἦτο βέβαιον, ὅτι οἱ ἀσφαλῶς πεφυλακισμένοι κακοῦργοι θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀβλαβεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅτι ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δὲν θὰ ἐθράσυνε τοὺς κακούργους περισσότερο. Ἄλλως ἡ ἀπερίσκεπτος κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δύναται μεγάλως νὰ βλάψῃ τὰς κοινωνίας καὶ νὰ γίνῃ ἀφορμή, ὥστε νὰ κορυφωθῶσι τὰ ἐγκλήματα. Καὶ ὅπου δὲ μένει ἰσχύουσα ἡ θανατικὴ ποινή, ἡ χριστιανικὴ φιланθρωπία ἀπαιτεῖ ἡ ἐκτέλεσις νὰ μὴ ἦναι ἀπάνθρωπος. Αἱ βάσανοι καταδικάζονται ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας. Ὁ ἐν μονομαχίᾳ φόνος δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθὴς φόνος, φέρων εὐθύνην, ὡς κακούργημα. Διότι, ἐὰν μὲν ὁ φονεὺς ἦναι ὁ προσβληθεὶς, ἀδίκως φονεῦει τὸν ἄλλον· πρῶτον διότι γίνεται ὁ αὐτὸς κατήγορος καὶ δικαστὴς τοῦ ἄλλου καὶ ἐκτελεστῆς τῆς ποινῆς, τὸ ὅποιον ἀντίκειται εἰς πᾶσαν δικαιοσύνην· δεύτερον διότι αὐτοδικεῖ, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι πολιτικὰ δικαστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ τὸν προσβαλόντα, ἡ αὐτοδικία δὲ γενικευομένη ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀναρχίαν· καὶ τρίτον διότι καὶ ἔνοχος ἂν εἶναι ἀληθῶς ὁ ἀντίπαλος, ἐπιβάλλεται κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἡ ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὰ βαρύτερα τῶν ἐγκλημάτων, ἐν ᾧ ἡ προσβολὴ ὑπῆρξεν ἴσως λίαν ἀσήμεντος. Ἐὰν δὲ ὁ φονεὺς ἦναι ὁ προσβαλὼν, τότε ἡ ἀδικία εἶναι προδηλοτάτη διότι εἰς τὸ πρῶτον ἀδίκημα τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς προστίθῃσι δεύτερον τὸ τοῦ φόνου. Ἐν γένει δὲ παρατηρητέον, ὅτι ἡ μονομαχία εἶναι παράλογος· διότι δι' αὐτῆς πολλάκις ζημιοῦται καὶ ἀπόλλυσι τὴν ζωὴν οὐχὶ ὁ ἀδικήσας, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς, καὶ διότι ἡ βλάβη τοῦ κατηγόρου δὲν ἐξαλείφει τὸ ἐκ τῆς κατηγορίας ὄνειδος. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐκλίπῃ ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν, καθ' ὅσον μάλιστα ἀντιβαίνει καὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην, τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπιβαλλομένην. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι αἴσθημα μὴ συμβιβαζόμενον πρὸς τὴν ἀληθὴ ἠθικὴν, πρὸς τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν.

§ 28.

Τί είναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί είναι ἰδιοκτησία ;

Καθὼς τὴν ζωὴν, οὕτως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου. Ὁ ἠθικὸς νόμος, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἐπιβάλλει ἡμῖν τὸ καθήκον τοῦτο. Τί είναι ἰδιοκτησία ; Ἰδιοκτησία είναι πᾶν, ὅ,τι δικαίως ἐκτῆσατό τις καὶ κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀναγκαίου. Δικαίωμα δὲ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας, είναι ἡ ἐξουσία, ἣν ἔχει τις νὰ κτᾷται, νὰ κατέχη καὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν ἰδιοκτησίαν του. Ὁ ἄνθρωπος πλασθεὶς λογικὸς καὶ ἐλεύθερος ἔχει καθήκον, ἅρα καὶ δικαίωμα, νὰ μεριμνήσῃ καὶ ἐξεύρῃ τὰ πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀναγκαίου μέσα· ἀρκεῖ νὰ μὴ προσβάλλῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων.

Ἐπὶ τούτου τοῦ λόγου στηρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ὅφειλε δὲ νὰ σέβηται πᾶς τις τὸ δικαίωμα τῶν ἄλλων πρὸς ἀπόκτησιν ἰδιοκτησίας. Τὴν ἰδιοκτησίαν κτῶμεθα ἢ διὰ καταλήψεως πράγματός τινος εἰς οὐδὲνα ἄλλον ἀνήκοντος, ἢ δι' ἀμοιβαίων συμφωνιῶν, δι' ὧν πράγματα ἀνήκοντα εἰς τινα περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου, ἢ δι' ἐργασίας. 1ον Ἡ καταληψὶς πράγματός τινος ἀδεσπότου είναι δικαία, ὅταν ἦναι τις βέβαιος, ὅτι δὲν ὑπάρχει κύριος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εὑρεθέντος ἢ καταληφθέντος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλομεν, ἐὰν εὑρωμέν τι, νὰ ἀναζητήσωμεν πρῶτον τὸν κύριόν του, καὶ μόνον ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι τοιοῦτος δὲν εὑρίσκεται, νὰ λάβωμεν εἰς ὀριστικὴν κατοχὴν τὸ εὑρεθὲν πρᾶγμα· ἄλλως κατακρατοῦντες ξένην ἰδιοκτησίαν εἰμεθα κλέπται. 2ον Αἱ συμφωνίαι ἵνα ἦναι ἐγκυροί, πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἀμοιβαίας ἐλευθέρας συγκαταθέσεως, ἄνευ δόλου τινός, περὶ πραγμάτων θεμιτῶν καὶ περὶ τοιούτων, ἐφ' ὧν ὁ ποιὼν τὴν παραχώρησιν ἔχει πραγματικὴν κυριότητα· ἄλλως αἱ συμφωνίαι είναι ἄκυροί καὶ ἀνήθικοι. Δύνανται δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ ἦναι ἢ ἀπόλυτοι ἢ ὑπὸ ὅρους. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει δὲν ἔχουσιν ἰσχύον αἱ συμφωνίαι, ὅταν δὲν πληρῶνται οἱ

ἔροισι, ἢ ὅταν ἐπέλθῃ νέα τις συμφωνία διαλύουσα τὴν πρώτην, ἢ ὅταν τὸ ὑπὲρ οὗ ἡ συμφωνία μέρος παραιτῇται ἐκούσως τοῦ δικαιώματός του, ἢ τέλος ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμπεφωνημένων ᾖναι ἀδύνατος. Ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν πρέπει νὰ ἰσχύωσιν οἱ ἀκόλουθοι ἠθικοὶ κανόνες· ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ ᾖναι ἐξευτελιστική, διότι πρέπει νὰ διασφίξῃ τις τὴν ἀξιοπρέπειάν του· δὲν πρέπει νὰ ᾖναι ἀνῆθικος, μηδὲ ἀνῆθικως νὰ γίνηται, διότι ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ θυσιάζεται· καὶ νὰ μὴ ἐξαντλῇ τὰς δυνάμεις ἡμῶν, διότι ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ συντήρησις ἡμῶν.

§ 29.

Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ιδιοκτησίας τοῦ πλησίον;

Εἰς τὸ καθήκον τοῦ σεβασμοῦ τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἀντικείμενται τὰ ἑξῆς· 1ον Ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Κλοπὴ εἶναι ἀφαίρεσις πράγματός τινος παρὰ τὴν γνώμην καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ὅταν ἡ ἀφαίρεσις γίνηται μετὰ βίας, λέγεται ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Εἰς τὴν κλοπὴν ὠθοῦσι πρὸ πάντων ἡ ὀκνηρία, ἡ πολυτέλεια, καὶ ἡ πλεονεξία· σφίζουσι δὲ ἀπ' αὐτῆς ἡ φιλεργία, ἡ ὀλιγάρκεια καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια. Ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἄεργος, στερούμενος τῶν πάντων καὶ ἔχων ἀνάγκην τῶν πρὸς συντήρησιν, καταφεύγει εὐκόλως εἰς τὴν κλοπὴν. Ὁμοίως ὁ ὀκνηρὸν βίον διάγων καὶ ὁ πλεονέκτης εὐκόλως αἰσθάνονται τὸν πειρασμὸν τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ξένης περιουσίας. Ὁ φιλεργὸς τοῦναντίον, ὁ ὀλιγαρκὴς καὶ ὁ ἀφιλοκερδὴς δυσκόλως παρασύρεται εἰς τὸ ἐγκλημα τοῦτο, ὡς ποριζόμενος ἐντίμως τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀρκούμενος εἰς ὅσα ἔχει καὶ ἀποστρεφόμενος πᾶν αἰσχροὺν κέρδος. 2ον Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμὸς καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια ἐν γένει. Δι' ἀπάτης σφετερίζεται τις τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα, ὅταν παρακινή π. χ. αὐτόν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τι, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐλπίζει νὰ ὠφεληθῇ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ παραπειθομένου. Ἐν γένει δὲ πᾶσα παρὰ νόμον καὶ ἄδικος ἐπιδίωξις κέρδους, πᾶσα αἰσχροκέρδεια, ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ το Ἰνστιτούτου Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ἀντίκειται εἰς τὸ καθήκον τοῦ σέδεσθαι τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ τοκογλυφία, τὸ νὰ λαμβάνη τις τόκους ὑπερμέτρους, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς ἐπαιγούσης ἀνάγκης τοῦ πλησίον, εἶναι τοιαύτη τις αἰσχροκέρδεια. Ἐπίσης τοιαύτη αἰσχροκέρδεια εἶναι τὸ νὰ λαμβάνη τις πλείοτερον κέρδος τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τοῦ πράγματος, ὅπερ δίδει, μεταχειριζόμενος ψευδῆ μέτρα καὶ σταθμά. Ἦν Τὸ μὴ ἀποτίνειν τὰ χρέη. Τὰ δανεισθέντα χρήματα ὀφείλομεν εὐσυνειδήτως νὰ ἀποδίδωμεν κατὰ τὴν συμπεφωνημένην προθεσίαν, διότι ἄλλως κλέπτομεν ξένην περιουσίαν. Ἦν Τὸ μὴ ἐργάζεσθαι καὶ ζῆν εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Ὁ μὴ ἐργαζόμενος, ἐν ᾧ δύναται, καὶ ζητῶν νὰ τρέφηται ὑπὸ τῶν ἄλλων, ζημιοῖ ἀδίκως τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων καὶ ἀφαιρεῖ τὰ αὐτῷ διδόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ἐνδεῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζωνται, εἰς οὓς ὀφείλεται ἡ ἐλεημοσύνη. Λίαν δικαίως περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Παῦλος· «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μὴδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλον. γ', 10). Ἦν Τέλος ἀντίκειται τῷ καθήκοντι τοῦ σέδεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ λαθραία αὐτομισθαποδοσία. Τοιαύτην διαπράττει ὁ λαθραίως μισθῶν ἑαυτὸν ἢ λαθραίως λαμβάνων ὅ,τι ἐδικαιοῦτο μὲν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου, δὲν λαμβάνει δέ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο εἶδος κλοπῆς· διότι πᾶν ὅ,τι λαμβάνει τις ἀπὸ τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ του εἶναι κλοπή. Ὅστις δὲ νομίζει ὅτι ἀδικεῖται, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν καὶ δι' αὐτῆς νὰ λάβῃ ὅ,τι δικαιοῦται.

§ 30.

Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία ;

Ἡ πρὸς τὴν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ βλάπτωμεν καὶ ἀδικῶμεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶμεν καὶ εὐποιῶμεν αὐτόν. **Εὐεργεσία** εἶναι τὸ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας. Τότε ἡ ἀγάπη εἶναι πλήρης. Ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ δὲν πρέπει νὰ ᾔηται μόνον ἀρνη-

τική, ἀλλὰ καὶ θετική. Ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πολλάκις ὁ Κύριος συνιστᾷ τὸ καθήκον τοῦτο τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχει (Λουκ. ι', 30—37). Ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ κρίσει κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲν θέλομεν ἐξετασθῇ περὶ τοῦ ἂν ἡδίκησαμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἂν εὐηργετήσαμεν τοὺς πάσχοντας (Ματθ. κε', 31). Καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ αὐτὰ διδάσκουσι. «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β', 15), παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Πρβλ. καὶ Α' Ἰωάννου γ', 17).

Εὐκαιρίαι εἰς τὸ νὰ φανῶμεν εὐεργετικοὶ παρέχονται ἡμῖν καθ' ἑκάστην. Διότι πᾶσα δυστυχία τοῦ πλησίον, ἡμῖν γνωστὴ γενομένη, εἶναι τοιαύτη εὐκαιρία πρὸς ἀγαθοεργίαν. Ἰδίως δὲ ὀφείλομεν νὰ συντρέχωμεν τοὺς πάσχοντας, ὅταν ἔκτακτα δυστυχήμανα ἐπέρχωνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἷον πυρκαϊαί, πλήμυνται, νουάγια, σεισμοί, λιμοί, ἐπιδημικαὶ νόσοι, ἐπιδρομαὶ ληστῶν, πειρατῶν καὶ τὰ ὅμοια. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργεσίαν πρέπει νὰ τηρῶνται οἱ ἐξῆς κανόνες· 1ον Μέτρον τῆς εὐποιίας πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐεργετουμένων προσώπων. Πρέπει νὰ βοηθῇ τις πρῶτον τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλειτέραν ἀνάγκην καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, τοὺς γονεῖς καὶ οἰκέλους πρῶτον καὶ εἶτα τοὺς ξένους, τοὺς ὠφελίμους εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ ὅπωςδῆποτε εὐεργετήσαντας αὐτὴν καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς. 2ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ προβαίνει ἐν ἀνάγκῃ μέχρι **μεγάλων θυσιῶν** καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. Οὕτως, ὅταν ὁ πλησίον εὐρίσκηται ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ καὶ διατρέχῃ προφανῶς ἢ κατὰ τὴν ζωὴν του ἢ κατὰ τὴν τιμὴν του τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ὀφείλομεν, πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ἀπομακρύνοντες, νὰ σπεύδωμεν ἀνυπερθέτως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. «Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην, διδάσκει ὁ Κύριος, οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε', 13). 3ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ γίνηται **μετὰ συνέσεως**· διότι δὲν πρέπει νὰ βοηθῇ τις ἀναξίους. 4ον Τέλος παρατηροῦμεν, ὅτι μόνῃ ἐκείνῃ ἡ εὐεργεσία ἔχει ἀξίαν, ἥτις γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς

ἄλλον σκοπόν. Ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἰσχύῃ, εἶναι τὸ «Μὴ γνῶτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου» (Ματθ. 5', 2).

§ 31.

*Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἣ τὸ
καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον ;*

Πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν πολυτιμώτατον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τιμὴ ἣ τὸ καλὸν ὄνομα. Αἱ παροιμίαι λέγουσιν. «Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς» (κβ', 1). Καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἄνευ τιμῆς οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει. Ἄνευ δὲ αὐτῆς καὶ πᾶσα πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατος, διότι, ὅποιονδῆποτε ἐπάγγελμα καὶ ἂν ἐπαγγέλληται τις, ἤθελε πάθει ἀνεπανόρθωτον ζημίαν ἐν τῇ ἐξασκίσει αὐτοῦ, ἐὰν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ὑπόληψιν του. Τί εἶναι π. χ. ὁ δυσφημισμένος ἱατρὸς ἢ δικηγόρος ἢ ἔμπορος; Διὰ ταῦτα ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς σπουδαιότατον καθήκον νὰ σεβώμεθα τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, οὐ μόνον μὴ προσβάλλοντες αὐτό, ἀλλὰ καὶ προφυλάττοντες καὶ ὑπερασπίζοντες κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον προσβάλλει τις· 1) ὅταν διαδίδῃ ὑπονοίας κακὰς περὶ αὐτοῦ· 2) ὅταν ἀδίκως κατηγορῇ αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ὑβρίζῃ· 3) ὅταν συκοφαντῇ αὐτὸν πλάττων ἀνυπάρχτους κατηγορίας· καὶ 4) ὅταν ἀδίκως περιφρονῇ αὐτὸν ἐνώπιον ἄλλων. Ἡ τοιαύτη καταλαλιὰ κατὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν ἢ ἔχθραν ἢ τὸ συμφέρον ἢ ἀπλήν **κουφότητα** καὶ κλίσιν πρὸς τὸ σπερμολογεῖν. Ἡ χειρίστη καταλαλιὰ εἶναι ἡ ἐξ ἔχθρας, ἔπειτα ἔρχεται ἡ ἐκ συμφέροντος καὶ τελευταία εἶναι ἡ ἐκ κουφότητος. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως δύνανται πάντοτε νὰ ᾔναι μεγάλα καὶ ἐπιβλαβέστατα εἰς τὸν κατηγορούμενον καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος καταλαλιᾶς. Ἡ Γραφή καταδικάζει τὴν προσβολὴν τῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον διὰ τῆς ἐνάτης ἐντολῆς, ἣτις λέγει· «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῇ»· ὅταν ἡ ἀλήθεια τοῦ πλησίον ἐκπαιδεύται καὶ παρα-

βλάψει τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου· τοῦναντίον λέγε πάντοτε προθύμως ὅτι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος φαίνεται συνήθως ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινα, καίπερ γνωρίζων καὶ ἀκούσας πολλὰ κατ' ἄλλων· σιωπῶν δὲ δεικνύει, ὅτι φεῖδεται τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων. Τοῦναντίον ὁ μοχθηρὸς καὶ φαῦλος ἄνθρωπος δεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ῥοπῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν, ἥτις ἐλέγχει κακίαν ψυχῆς. Μόνον τῶν κακῶν ἐκείνων καὶ φαύλων, οἵτινες ἀσυστόλως καὶ ἀναιδῶς καταπατοῦσι καὶ περιυδρίζουσι καὶ θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, καὶ γίνονται διὰ τῶν πράξεών των ἐπιζήμιοι εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, τὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν καὶ ἵνα καταστήσωμεν τὴν κοινωνίαν προσεκτικὴν πρὸς αὐτοὺς. «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Α' Θεσσαλ. ε', 14). (*).

§ 32 α'.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ;

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἥτις ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸν σεβασμὸν τῆς ζωῆς τῆς τιμῆς καὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθήκον νὰ συντελώμεν εἰς τὸ νὰ ἐκπληροῖ ὁ πλησίον

(*) Σημ. Εἰς τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ, ἣν πρέπει νὰ σεβώμεθα. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς δούλους, ὡς κτήματα δηλ. ἡμῶν. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν δέχεται διάκρισιν δούλου καὶ ἐλευθέρου (Γαλ. γ', 28). Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει ὁ εἰς λαὸς νὰ ὑποδουλοῖ τὸν ἄλλον, ἀφαιρῶν τὴν ἐλευθερίαν του. Οἱ λαοὶ δὲν πρέπει νὰ ἀνέχωνται τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας των, ἀλλὰ δέον νὰ ἀγωνίζωνται διὰ πάσης θυσίας καὶ χρήματος καὶ αἵματος πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς. Ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας θάνατος εἶναι ὁ ἐνδοξότατος τῶν θανάτων· ἄνευ ἐλευθερίας οὐδεμία ζωὴ, ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος εἶναι δυνατόν· εἰς τοὺς λαοὺς.

ἡμῶν καλῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλ. τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ τελειοποιήσιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ, τι δύναται νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακὸν καὶ νὰ διαφθείρῃ αὐτόν, νὰ πράττωμεν δὲ πᾶν ὅ, τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν νὰ μορφώσῃ. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλονται ἡμῖν τὰ ἑξῆς καθήκοντα. 1ον **Νὰ μὴ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι ἢ ἐσφαλμένον**, δι' οὗ ἡδύνατο καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ διαστραφῇ καὶ ἡ καρδιά του νὰ διαφθαρῇ. 2ον **Νὰ μὴ δίδωμεν** αὐτῷ διὰ τοῦ βίου ἡμῶν **αἰσχροὺς** παραδείγμα· διότι καὶ διὰ τούτου φθίρονται οἱ ἄλλοι πλείοτερον μάλιστα ἢ διὰ τοῦ λόγου· διότι οἱ ἄνθρωποι πλείοτερον ἀκολουθῶσι τὰ παραδείγματα ἢ τοὺς λόγους. 3ον **Νὰ μὴ συντελώμεν** διὰ τῆς συμπτύξεως ἡμῶν εἰς τὸ νὰ ἀποπλανηθῇ ἢ πράξῃ τι κακόν. Διὰ τῆς συμπτύξεως ἐνθαρρύνομεν τοὺς ἄλλους ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν κακῶν. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀποπλανῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ κακὸν καθ' οἷονδῆποτε τρόπον, ἀλλ' **ἔχομεν καθῆκον** καὶ διαφθαρέντος αὐτοῦ καὶ περιπεσόντος εἰς τὸ κακὸν νὰ ζητῶμεν, καθ' ὅσον ἡμῖν ἀπόκειται, τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ. Τὸ καθῆκον τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ χάριν αὐτῶν τῶν ἀποπεπλανημένων ἢ κακῶν ἀνθρώπων καὶ χάριν τῶν ἄλλων, διότι τὸ παράδειγμα αὐτῶν ὡς λύμη δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ διαφθείρῃ ἐντελῶς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶν συντελοῦμεν.

α') Διδάσκοντες αὐτοὺς καὶ νοουθετοῦντες. Ἡ νοουθεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πραότητος καὶ φειδοῦς. Διότι, ὅταν μετ' ὀργῆς νοουθετῇ τις καὶ ἄνευ φειδοῦς, δεικνύει, ὅτι δὲν κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καθαρὰ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ, οὐδὲ ἔχει διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη νοουθεσία δύναμιν· διότι μόνον τὰς ἀπὸ καλῆς διαθέσεως νοουθεσίας δέχονται οἱ ἄνθρωποι. Σημειωτέον δὲ ὅτι, δὲν δυνάμεθα νὰ νοουθετῶμεν πάντας· διότι τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν ἐν γένει, τοὺς γονεῖς ἡμῶν, τοὺς διδασκάλους, τοὺς πρεσβυτέρους δὲν εἶναι ἡμῖν ἐπιτετραμμένον νὰ διδάσκωμεν τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Τοῦτο θὰ ἦτο παράλειψις τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Οὐδὲ πάντοτε ὠφελεῖ τὸ νοουθετεῖν. Τοῦ τοιούτου καθήκοντος εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι ἰδίως, ὅταν ᾖναι ἐλπίς βελτίου, ὅταν ἀποπλανηθῇς, ὅταν ἐκ τούτου ἐκκλῇ εἰς

τὴν εὐθεΐαν ὁδόν, ὅταν ᾔηται ἡμῖν γνωστόν, ὅτι οἱ οἰκεῖοι ἢ ἄλλοι ἐπιτετραμμένοι τὴν διόρθωσιν ταύτην ἔλαβον τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ὅταν μετὰ βεβαιότητος οὐδεμία διόρθωσις ἐλπίζεται. β') Διορθοῦμεν τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν παραδείγματος. Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὁδηγοῦνται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων ἢ ὑπὸ τοῦ ὁρθοῦ λόγου. Ἐν γένει τὸ παράδειγμα ἐλκύει. Ὅταν λοιπὸν οἱ κακοὶ βλέπωσιν ἡμᾶς καλὰ πράττοντας, κινεῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν δύνανται νὰ πράττωσι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἀπλὴν ἀπομίμησιν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν δύνανται νὰ ἐγερθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ καθαρὰ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Εἰς τὸ δεικνύειν καλὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος· «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὥπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 19). Ἄς μὴ νομίσῃ δέ τις, ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ πράττῃ τι ἑκτακτον. Τὰ συνήθη ἡμῶν καθήκοντα εὐσυνειδήτως ἐκπληροῦντες δίδομεν τοῖς πᾶσιν ἄριστον παράδειγμα. Δὲν πρέπει μάλιστα ἡ ἀγαθὴ πράξις νὰ γίνηται ἐπίτηδες ἀπλῶς καὶ μόνον, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα· διότι τότε δὲν θὰ εἶχεν ἠθικὴν ἀξίαν, ὡς γινόμενῃ πρὸς ἐπίδειξιν ἀπλῶς. Μόνον ὅταν κακὴ τις συνήθεια ἀπειλῇ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τινι κοινωνίᾳ, δύνανται νὰ γίνῃ ἐπιδεικτικὴ τις διαμαρτύρησις κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ἐὰν πολλοὶ συμφωνήσωσιν εἰς τοῦτο. Εἰς τὸ χρησιμεύειν διὰ τοῦ ἐαυτῶν βίου ὡς καλὰ παράδειγματα ὑποχρεοῦνται πρὸ πάντων ἑκεῖνοι, οἵτινες εὐρισκόμενοι ἐν ὑψηλῇ κοινωνικῇ περιωπῇ παρατηροῦνται ὑπὸ πάντων καὶ θεωροῦνται ὡς ὁδηγοὶ τῆς κοινωνίας, ὅσον οἱ κληρικοί, οἱ διδάσκαλοι, οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πλούσιοι καὶ ἐν γένει οἱ προέχοντες πολῖται.

§ 32 β'.

**Τί εἶναι καθήκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον
εἰλικρινείας καὶ φιλαληθείας;**

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ μὴ διαστρέψωμεν τὴν διάνοιαν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ νὰ προσφερώμεθα πρὸς
 Φηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

πάντας ειλικρινῶς καὶ φιλαλήθως, ἀνυποκρίτως καὶ ἀδόλως μεταδίδοντες καὶ ἐκφράζοντες τοῖς ἄλλοις τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν σκέψεις καὶ διαθέσεις. Ἡ ἀδόλος διάθεσις ὅταν μὲν δεικνύηται διὰ λόγων, λέγεται **φιλαλήθεια**, ὅταν δὲ διὰ πράξεων, **ειλικρίνεια**. Ἡ ἀνειλικρίνεια καὶ τὸ ψεῦδος δεικνύουσι περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ κακίαν καὶ ἐχθρικὴν διάθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους· διότι ὁ μὴ σκοπῶν κακόν τι διὰ τί θὰ ψευσθῇ ἢ θὰ κρύψῃ τὸ διανόημά του; Διαφθείρουσι δὲ πρῶτον μὲν τὸν ψευδόμενον, διότι ἐξευτελίζουσιν αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του, ἔπειτα δὲ ζημιοῦσι καὶ τοὺς ἄλλους, οἵτινες πειθόμενοι δι' αὐτῶν δύνανται νὰ προβῶσιν εἰς λόγους ἢ πράξεις, οἵτινες ἤθελον ἐπιφέρει βλάβην αὐτοῖς. Πρὸς τούτοις ἀφαιροῦσι καθόλου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα σχέσις τῶν ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων. Ὁ Κύριος κατακρίνει ῥητῶς τὸ ψεῦδος λέγων· «Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν **ναὶ καὶ οὐ οὐ**» (Ματθ. ε', 37). Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος, ὅτι «οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. β', 22). Τὸ ψεῦδος ἀπαγορεύει καὶ ἡ ἐνάτη ἐντολή, λέγουσα· «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις». Ποτὲ λοιπὸν δὲν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ προσφέρῃται ἀνειλικρινῶς ἢ νὰ ψεύδεται· ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις του καὶ οἱ λόγοι του πρέπει νὰ ᾔναι ἀδόλος ἑκφρασις τῶν διαθέσεων καὶ διανοημάτων αὐτοῦ. Ἡ προσποίησις καὶ ἡ ἀπάτη πρέπει νὰ ᾔναι μακρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὴν ειλικρίνειαν καὶ φιλαλήθειαν **ἀντίθετα** εἶναι, ἐκτὸς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς **ἀνειλικρινείας**, καὶ ἡ κολακεία καὶ ἡ κρυψίνοια. Κολακεία εἶναι λόγος ἀπατηλὸς πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ πρὸς ὃν **λαλεῖ τις**. Ἡ κολακεία εἶναι κακὴ, διότι οὐ μόνον ἐξευτελίζει τὸν κόλακα εἰς τοιαῦτα ποταπὰ μέσα χάριν συμφέροντος καταφεύγοντα, ἀλλὰ ζημιοῖ καὶ τὸν κολακευόμενον, ἀπατῶσα αὐτόν, ἐὰν ᾔναι κοῦφος, καὶ πείθουσα αὐτόν, ὅτι ἔχει ἀξίαν, ἧς στερεῖται, καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἐλαττώματα, ἅτινα πράγματι κέκτηται, καὶ καθιστῶσα αὐτόν οὕτως ἀδιόρθωτον. Καὶ ἡ κρυψίνοια, τὸ ἀποκρύπτειν τὰ πάντα καὶ πάντοτε ἀπὸ τῶν ἄλλων, δεικνύει ἐχθρικὴν πρὸς τὸν πλησίον διάθεσιν. Τῆς κρυψινοίας ταύτης διάφορον εἶναι τὸ μὴ λέγειν τι ἢ τὸ κρύπτειν τι πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον ἢ ἐν γένει μετ' ἀθώου σκο-

δαιοτάτην αἰτίαν, δι' ἣν ἡ συμβίωσις εἶναι πλέον ἀδύνατος. Τοιαύτη αἰτία εἶναι κυρίως ἡ ἀπιστία τοῦ ἑνὸς μέρους. Ἄλλως «οὐς ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Ματθ. ιθ', 6).

Σημ. 1. Ἐπειδὴ μόνον ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ ἐκτελεῖται ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, διὸ τοῦτο πᾶσα σχέσις τοιαύτης φύσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐκτὸς τοῦ γάμου εἶναι παράνομος καὶ ἀνῆθικος, ἀπαγορευομένη ὑπὸ τῆς Ζ' ἐντολῆς. Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων καταστρέφεται ἐκ τοιούτων σχέσεων. Τιμιότης διὰ τοῦτο, σωφροσύνη καὶ σεμνότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανόν, ἰδίως δὲ τὴν γυναῖκα. Ἡ σεμνότης δεικνύεται καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ ἐν τῷ γέλῳτι καὶ ἐν τῷ βήματι καὶ ἐν ταῖς κινήσεσι τοῦ σώματος. Περὶ πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ἐπιζητῇ τὸ ἀπλοῦν, σεμνὸν καὶ κόσμιον.

Σημ. 2. Τοῦ καθήκοντος τοῦ συνάφαι γάμον ἀπαλλάσσεται τις, ὅταν δὲν ἔχῃ ἐπαρκῆ μέσα πρὸς συντήρησιν οἴκου ἢ ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερωθῇ εἰς ὁλοκλήρου καὶ ἀμερίστως εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπόν. Ὁφείλει ὅμως ὁ τοιοῦτος τελείαν ἀγνότητα νὰ τηρῇ καθ' ἅπαντα τὸν βίον του.

§ 34.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης εἰς τὸν πλησίον συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ γάμου ἐπιβάλλει πρὸς τοὺς συζύγους καὶ τὰ μέλη ἐν γένει τῆς οἰκογενείας ὠρισμένα τινὰ καθήκοντα. Καὶ δὴ ἐν πρώτοις εἰς τοὺς συζύγους ἐπιβάλλονται τὰ ἐξῆς καθήκοντα:

α') Ἀμοιβαία πίστις. Τὴν διάρρηξιν καὶ παράθασιν τῆς πίστεως ταύτης ἀπαγορεύει ῥητῶς ἡ **ἐβδόμη ἐντολὴ** τοῦ δεκαλόγου. Καὶ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια περὶ τῆς παραδόσεως τῆς ἀμοιβαίας πίστεως εἶναι χαλάρωσις τοῦ δεσμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς δύο συζύγους. Καθήκον λοιπὸν ἱερώτατον ἔχουσιν οἱ σύζυγοι οὐ μόνον πράγματι νὰ μὴ παραδαίνωσι τὴν πίστιν ταύτην, ἀλλὰ νὰ ἀποφεύγωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόνοιαν τῆς παραδόσεως αὐτῆς. β')

Δεύτερον ἀμοιβαῖον καθήκον εἶναι ἡ **ἀμοιβαία ἀγάπη**. Ἄνευ αὐτῆς ὁ γάμος δὲν εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ ᾔῃ, ἔνωσις ἐγκάρδιος δύο προσώπων πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν. Οἱ διχονοοῦντες σύζυγοι οὐ μόνον δὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις ἀδελφικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ὁ μὲν τῷ δὲ ἀφορμὴ δυσχερειῶν καὶ λύπης. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους στερεοῦται διὰ τῆς ἡπιότη-

τος, φιλοφροσύνης, υπομονής, ειλικρινείας και χρηστότητος, διαλύεται δὲ τὸν παντὶν διὰ τῆς σκαιότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρυψινοίας. Ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη φαίνεται ἰδίως ἐν ταῖς **δυστυχίαις**. Ἡ ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν ἀμοιβαία ἐγκατάλειψις εἶναι προδοσία ἱερωτάτου καθήκοντος. γ') Τρίτον ἀμοιβαῖον καθήκον τῶν συζύγων εἶναι νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν ταῖς φροντίσι περὶ τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου ἀναγκῶν καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει τῶν τέκνων.

Τοῦ ἀνδρὸς δὲ εἰδικώτερα καθήκοντα εἶναι. 1) Νὰ διευθύνῃ ὡς κεφαλὴ τοῦ οἴκου τοῦτον ὡς δεῖ, νὰ προσπύξῃ αὐτόν, προφυλάττων ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ βλάβης τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ νὰ διατηρῇ αὐτὸν φιλοπόνως, φροντίζων διὰ τῆς ἐργασίας του νὰ παρέχῃ τῇ ἑαυτῇ οἰκῇ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ προάγῃ ἐν γένει τὴν οἰκιακὴν εὐημερίαν. Πρὸς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τῇ οἰκῇ ἐπροικίσθη ὁ ἀνὴρ ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ **μεγαλητέρας** ἰσχύος. Ἀνὴρ, ὅστις ἔνεκεν ὀκνηρίας καὶ ἀχρείότητος δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν οἶκόν του ἢ δὲν διευθύνει αὐτόν, ἀλλὰ διευθύνεται ἢ τρέφεται ὑπὸ τῆς γυναικὸς του ἢ τῶν τέκνων του, ἀποβάλλει τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀξίωμα, τὴν αὐτῇ ἐμπρέπουσαν πρωτὴν θέσιν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Δεδικαιολογημένη εἶναι ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὸ διευθύνειν, ὑπερασπίζειν καὶ συντηρεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, μόνον ὅταν προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀπροόπτου καὶ ἀναποφεύκτου αἰτίας. 2) Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα πρέπει ὁ ἀνὴρ νὰ προσφέρηται ὡς πρὸς σύντροπον καὶ βοηθὸν τοῦ βίου του, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς δοῦλην. Δὲν πρέπει, καταχρώμενος τὴν μεγαλητέραν ἰσχύν καὶ ἐξουσίαν του, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὴν θέλησίν του, ἀλλὰ μετὰ πραότητος καὶ φιλοφροσύνης δέον νὰ σπουδάζῃ νὰ πείσῃ αὐτὴν ὡς φυσικὸν σύμβουλόν του· «Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ὡς ὑμῶν», λέγει ἡ Γραφή (Κολοσσ. γ', 19). Καὶ ἄλλαχού· «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξι κατὰ γνῶσιν ὡς ἀσθενεστέρω σκεύει τῇ γυναικίῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρ. γ', 7). Ἡ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς καταπίεσις καὶ περιφρόνησις τῆς γυναικὸς εἶναι ἐνδείξεις βαρβαρότητος ἀντιβαίνειν εἰς τὰς περὶ γυναικὸς καὶ γάμου ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ ἔθνη καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νῦν, ἐκτὸς

σπανίων ἐξαίρέσεων, θέτουσι τὴν γυναῖκα ἐν λίαν ταπεινῇ θέσει· παρ' αὐτοῖς εἶναι σχεδὸν ἡ πρώτη δούλη. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τοῦναντίον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς βοηθὸν καὶ σύντροφον τοῦ ἀνδρός καὶ ἐθεώρησεν ὡς ὅμοιον πλάσμα τοῦ ἀνδρός καὶ ἴσον κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ', 28). Ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ ἡ ἀποδοιδόμενη αὐτῇ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ ἡ φροντίς ἡ παρ' αὐτῶν λαμβανομένη περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς εὐρίσκομεν διὰ τοῦτο παρθεναγωγεία ἄγεια τοῦ ὀνόματος τούτου.

Τῆς δὲ **γυναικὸς** τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα εἶναι πρῶτον νὰ σέβηται τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου, μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόνως ἐναντιούμενη αὐτῷ. Ἄλλως αἵρεται ἡ μεταξὺ τῶν συζύγων ἀρμονία. Εἰς τὴν γυναῖκα οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τὸ διακρίνωμα ἀνήκει νὰ συμμετέχῃ τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου συμφερόντων. Ἄλλ' ἡ συμμετοχὴ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προσβάλληται τὸ ἀνδρικὸν ἀξίωμα. Ὁ ἀνὴρ πάντοτε μένει ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, εἰς ὃν ὀφείλεται ὑπακοή. Διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ ὀφείλει πάντοτε ἐνδίδουσα καὶ μειλιχίως προσφερομένη νὰ παρέχῃ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν συνδρομὴν τῆς ἐν πᾶσι, χωρὶς νὰ φανῇ ποτε, καὶ μακρόθεν, ὅτι θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ τὴν θέλησίν τῆς. Δεύτερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα, τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσα αὐτῷ, φροντίζουσα νὰ μὴ παρέχῃ αὐτῷ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν δυσαρεσκείας, τοῦναντίον δὲ καθιστῶσα τὸν βίον αὐτοῦ τερπνόν. Ἡ γυνὴ διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης, πρὸς ἣν ἐκ φύσεως εἶναι μᾶλλον τοῦ ἀνδρός πεπλασμένη ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθήματος ἢ τὴν εὐαίσθησίαν τῆς καρδίας, δύναται (καὶ ὀφείλει νὰ πράττῃ τοῦτο) νὰ ἡδύνη τὰς δυσαρεσκείας αὐτοῦ, ἃς γεννῶσιν αὐτῷ αἱ καθημεριναὶ φροντίδες ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου, γινομένη ἀληθὴς σύντροφος καὶ βοηθὸς τοῦ ἀνδρός. Τρίτον ὀφείλει ἡ γυνή, καθὼς ὁ ἀνὴρ ἔχει ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν ἔξω τῆς οἰκίας ὑποθέσεων, νὰ φροντίξῃ αὐτὴ περὶ τῶν ἔσω τῆς οἰκίας πρὸ πάντων δὲ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Οὐδέποτε πρέπει ἡ γυνὴ νὰ λησμονῇ, ὅτι ὁ κύριος κύκλος τῆς ἐνεργείας

αὐτῆς εἶναι ὁ οἶκός της καὶ ἡ σπουδαιοτάτη ἐνασχόλησις τὰ ἐν αὐτῷ καὶ μάλιστα ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ἐκείνη ἡ γυνὴ παραγνώριζει τὸν κύριον προορισμόν της, ἥτις παραμελοῦσα τῶν τοῦ οἴκου ἀσχολεῖται εἰς πράγματα ξένα αὐτῇ ἢ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντα ἢ εἶναι παραδεδομένη εἰς τὰς διασκεδάσεις της. Ἐὰν ἀναγκασθῇ ἡ γυνὴ νὰ ἐργασθῇ πρὸς συντήρησιν της, πρέπει νὰ μὴ ζητήσῃ νὰ ἐπαγγελθῇ ἔργα ἀνδρικά, ἀλλὰ σύμφωνα πρὸς τὴν γυναικείαν ἰδιοφυῖαν, μὴ ὄντα ἀνώτερα τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτῆς δυνάμεων, μὴ ἀπομακρύνοντα αὐτὴν τοῦ οἴκου, τῆς προστασίας τοῦ ὁποίου ἔχει ἀνάγκην, μὴ καταδιβάζοντα αὐτὴν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ μὴ ἐκθέτοντα αὐτὴν εἰς ἠθικοὺς κινδύνους. Ἔργα κατάλληλα διὰ μὲν γυναῖκας εὐπαιδεύτους εἶναι τὰ τῆς διδασκαλίσσης, τῆς καλλιτέχνιδος, τῆς οἰκονόμου, τῆς παιδαγωγοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα, διὰ δὲ τὰς ἀπαιδεύτους τὰ τῆς ὑπηρετρίας, τροφοῦ, ῥαπτρίας, νοσοκόμου, ἐργάτιδος ἐν ἐργοστασίαις, ὅπου γυναῖκες ἄλλαι ἐργάζονται, καὶ τὰ ὅμοια.

§ 35.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα;

Τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθήκον εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν φροντίς. Δώσαντες αὐτοῖς τὴν ὑπαρξιν ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀληθὴ εὐεργεσίαν, καλῶς ἀνατρέφοντες αὐτά· »Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου», λέγει ἡ Γραφή (Ἐφεσ. γ', 4). Εἰς τὴν περὶ τῶν τέκνων φροντίδα ὀδηγούμεθα καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἔμφυτος. Πρὸ πάντων ἐν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ, ὅταν τὰ τέκνα ἔχωσι μεγίστην ἀνάγκην τῆς τῶν γονέων περιποιήσεως, ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μεριμνῶσι περὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνατροφή δὲν πρέπει νὰ σκοπῇ μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἠθικὴν, τὸ σέβας πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγά-

πην πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον ἐν γένει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν, εὐγενές, ὑψηλὸν καὶ γενναῖον. Ὅταν ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης ἡλικίας, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐπλαστός, ὁδηγηθῇ τις εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαπήσῃ ταύτην, εὐκολώτερον ἐν τῇ λοιπῇ βίῳ του θὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτης. Ἡ μήτηρ πρὸ πάντων, παρ' ἣ μένει ὁ παῖς τὸν πλείοτερον χρόνον, ἔχει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότερον μέρος ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ τῶν τέκνων.

§ 36.

Τί εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ;

Τὰ τέκνα ὀφείλουσι πρῶτον νὰ σέδωνται τοὺς γονεῖς των, μὴδὲν λέγοντα ἢ πράττοντα, τὸ ὅποιον ἤθελε δείξει ἔλλειψιν τοῦ σεβασμοῦ τούτου. Οἱ γονεῖς ἡμῶν εἶναι ἀνώτεροι ἡμῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν γένει. Μὴ τιμῶντες αὐτοὺς δεικνύομεν ὅτι δὲν τιμῶμεν τὰ φῶτα, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν. «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου», λέγει ἡ πέμπτη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Παρὰ πᾶσι δὲ τοῖς λαοῖς ἐθεωρήθη πάντοτε μεγίστη μὲν ἀρετὴ ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια, μέγιστον δὲ ἔγκλημα ἡ πρὸς αὐτοὺς ἀσέβεια ! (*). Δεύτερον ὀφείλουσι τὰ τέκνα τοῖς ἐαυτῶν γονεῦσιν *ὕπακοήν*. Οἱ γονεῖς τρυφερῶς ἡμᾶς ἀγαπῶντες γνωρίζουσι κάλλιον ἡμῶν καὶ παντὸς ἄλλου τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Ἡ πεποίθησις αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν τελείαν πρὸς αὐτοὺς ὕπακοήν. Καὶ ἡ Γραφὴ λέγει. «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστίν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολοσσ. γ', 20). Τρίτον ὀφείλουσι τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς *ἀγάπην*. Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκείνων πρέπει νὰ ἐγείρῃ καὶ ἐν ἡμῖν ἀγάπην πρὸς ἐκείνους. Καὶ τίς ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τῶν γονέων ἡμῶν ;

(*) Κλέοβις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῃ. Παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις αὐστηρότατα ἐτιμωροῦντο οἱ μὴ ἐκτρέφοντες τοὺς γονεῖς των υἱοί.

Δεικνύομεν δὲ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἐὰν μὴ πράττωμεν ὅ,τι ἤθελε δυσχερεστήσει αὐτούς, ἐκτελῶμεν δὲ ὅ,τι γνωρίζομεν ὅτι ἤθελεν ἀρέσει αὐτοῖς. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθοῦς υἱικὴ ἀγάπη. Τέταρτον τέλος καθήκον τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ *εὐγνωμοσύνη* πρὸς αὐτούς. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ μέγιστοι ἡμῶν μετὰ Θεὸν εὐεργέται. Αἱ φροντίδες, οἱ κόποι καὶ μόχθοι, αἱ λύπαι καὶ πάντα ἐν γένει ὅσα ὑποφέρουσιν, ἵνα ἀναθρέψωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, δὲν δύνανται νὰ ἀριθμηθῶσιν. Αἱ εὐεργεσίαι τῶν καθόλου εἶναι ἄπειροι. Τῆς εὐεργεσίας δὲ ταύτης οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, πάντοτε δὲ ὀφείλομεν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτοὺς δι' αὐτάς. Τὴν εὐγνωμοσύνην δὲ ταύτην ὀφείλομεν νὰ δεικνύομεν τοῖς γονεῦσιν ἡμῶν πάντοτε μὲν, ἰδίως δέ, ὅταν ἐκ τοῦ γήρατος πάσχωσιν ἢ ἔχωσι καθόλου ἀνάγκην ἡμῶν. Τὸ γηροκομεῖν τοὺς γονεῖς ἱερώτατον ἐλογίσθη πάντοτε καθήκον ὑπὸ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Σημ. 1. Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουσι καθήκοντα πρὸς ἀλλήλους, νὰ ἀγαπῶσι δηλ. ἀλλήλους, νὰ συγχωρῶσι τὰ σφάλματα ἀλλήλων καὶ νὰ ὑποστηρίξωσιν ἀλλήλους, ὡς τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων καὶ τοῦ αὐτοῦ αἵματος, ὡς μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὡς φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ἀνατραφέντες καὶ ζήσαντες ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ. Οἱ ἀδελφοὶ ἰδίως πρέπει νὰ μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, καὶ ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ πατρὸς νὰ λαμβάνωσιν αὐτάς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἀντ' αὐτοῦ.

Σημ. 2. Σέβας καὶ τιμὴ ὀφείλεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ὡς οἱ γονεῖς ἡμῶν φροντίζουσι περὶ τῆς μορφώσεως ἡμῶν, οἳ εἶναι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ κηδεμόνες ἡμῶν, καὶ πρὸς τοὺς γέροντας ἐν γένει, οἵτινες ὑπηρέτησαν τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπέκτησαν πεῖραν καὶ σύνεσιν.

Σημ. 3. Οἱ κύριοι πρέπει νὰ προσφέρωνται καλῶς πρὸς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ οἴκου, οἵτινες δὲν εἶναι δοῦλοι, ἀλλ' ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ὑπηρετοῦντες ἐπὶ μισθῷ, καὶ νὰ μὴ στερῶσιν αὐτοὺς ποτε τοῦ μισθοῦ τῶν οἱ δὲ ὑπηρέται ὀφείλουσι σέβας πίστιν καὶ χρηστότητα.

§ 37

Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία ;

Καθὼς ἐκ τῆς οἰκογενείας, οὕτω γεννῶνται καὶ ἐκ τῆς πολιτείας ἰδιαιτέρᾳ τινὰ καθήκοντα. Πολιτεία ἢ κράτος εἶναι ἡ ὑπὸ κοινούς νόμους ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων, ἢ σκοποῦσα α') τὴν ἐξασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν καὶ β') τὴν διὰ κοινῆς συμπεράξεως προαγωγὴν ἐν γένει τῶν κοινῶν πνευματικῶν τε καὶ ὕλικῶν συμφερόντων. Ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος· εἰς αὐτὴν ὁδηγούμεθα ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ζῇ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κατάστασις οὐχὶ δὲ ἡ ἐν τῇ ἀγριότητι, ὅπως τινὲς ἐσφαλμένως ἐδόξασαν (*). Ἄν ἦτο ἡ ἀγρία ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις, τότε ἐν αὐτῇ θὰ ἐτελειοποιεῖτο οὗτος, ἐν ᾧ τοῦναντίον συμβαίνει, διότι ὁ ἐν τῇ πολιτείᾳ βίος τελειοποιεῖ καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς ταύτην λοιπὸν προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάστου οὗτος. Ἡ ἐξουσία κατὰ ταῦτα, ἡ ἐν ὀνόματι τῶν νόμων ἐνεργοῦσα, δὲν εἶναι αὐθαίρετός τις ἐπινόησις ἢ σφετερισμός, ἀλλὰ πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας. Οἱ νόμοι ἀπαιτοῦσι τὴν ἐξουσίαν. Οἱ νόμοι εἶναι οἱ συγκρατοῦντες τὴν πολιτείαν δεσμοί. Πρὸς ὀρισμόν, τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τούτων ἡ πολιτεία ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν, τῆς νομοθετικῆς, ἣτις ὀρίζει αὐτούς, τῆς δικαστικῆς, ἣτις κρίνει αὐτούς, καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς, ἣτις ἐφαρμόζει αὐτούς. Κατὰ ταῦτα οἱ ἄρχοντες οἱ ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγόμενοι καὶ ὀριζόμενοι πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἢ ἀρχῶν τούτων, δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς νομοθέτας, εἰς δικαστάς καὶ εἰς ἐκτελεστάς τῶν νόμων, ὧν, προΐσταται ὁ μὲν βασιλεὺς ἐν ταῖς βασιλευομέναις πολιτείαις, εἰς πρόεδρος δὲ ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς πολιτείας εἶναι οἱ ἅπλοὶ πολῖται. Ἡ πολιτεία εἰς ἣν ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ οἱ προπατέρες ἡμῶν καλεῖται πατρίς.

(*) Ὁ Ρουσσώ.

§ 38.

Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης ἐπιβάλλει συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας, εἰς τοὺς ἄρχοντας, δηλ. τοὺς νομοθέτας, τοὺς δικαστὰς καὶ ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ὠρι- σμένα καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν εἶναι. 1) **Νὰ νομοθετῶσι νόμους δικαίους.** "Όταν οἱ νόμοι ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν μιᾶς μόνον τάξεως ἀνθρώπων ἢ ἐν γένει ἤθελον μόνον τοὺς μὲν ὠφελήσει, τοὺς δὲ τῶν πολιτῶν βλάψει, δὲν εἶναι ἀληθεῖς νόμοι. Διότι σκοπὸς τῶν νόμων ἐν τινι πολιτείᾳ εἶναι αὐτὸ δὴ τοῦτο, ἡ προάσπισις καὶ ἐξασφάλισις τῶν δικαιωμάτων πάντων τῶν πολιτῶν. 2) **Νὰ μὴ νομοθετῶσι νόμους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς.** Ἀφ' οὗ ἡ πολιτεία σκοπεῖ τὴν προαγωγὴν καὶ τῶν πνευματικῶν τῶν ἀνθρώπων συμφερόντων, τὴν πνευματικὴν δηλ. καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἤθελον ἀντιβαίνει εἰς τὸν προο- ρισμόν τῆς τοῦτον, τὸ νὰ διευθύνηται κατὰ νόμους ἀνηθίκους. Οὐδέποτε διὰ τοῦτο ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ τι ἀνήθικον. Ὁ ἀνήθικος νόμος, ὁ διατάσσων τι ἐναντίον τῆς συνειδήσεως, οὐ- δένα μάλιστα ὑποχρεοῖ· διότι ἀνώτερος πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ θεὸς, ὁ ἠθικὸς νόμος, ὁ διὰ τῆς συνειδήσεως μαρτυρούμενος. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. 3) **Νὰ μὴ ὀρί- ζωσι ποινάς, εἰμὴ μόνον δικαίας καὶ τοιαύτας, αἵτινες νὰ τεί- νωσιν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων.** Διότι ἡ ποινὴ δὲν ἔχει ἀπλῶς καὶ μόνον σκοπὸν νὰ ἐκανοποιήσῃ τὴν προσδληθεῖσαν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Ἄλλως τε ἐν τῷ ὀρισμῷ τῶν ποινῶν καὶ ἐν γένει ἐν τῇ μεταχειρίσει τῶν καταδίκων καὶ ὑποδίκων δὲν πρέπει νὰ παρορῶνται αἱ ὑπαγο- ρεύσεις τῆς φιλανθρωπίας, ἥτις οὐδέποτε πρέπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης νὰ χωρίζηται. Τὴν φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς ἐν φυ- λακαῖς συνιστᾷ ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. κε', 31—46). Οἱ νόμοι, οὓς θέτουσι, πρέπει νὰ ᾔναι σαφεῖς· διότι νόμοι ἀσαφεῖς, οἵτινες διὰ τοῦτο μένουν ἀπὸ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ.

Τῶν δὲ ἐκτελεστῶν τῶν νόμων καὶ δικαστῶν τὰ καθήκοντα εἶναι. 1) Νὰ μελετῶσι καλῶς καὶ νὰ γινώσκωσι τοὺς νόμους, καθ' οὓς θὰ κρίνωσιν ἢ οὓς θὰ ἐφαρμόσωσι. 2) Νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς τῶν δοξασίας, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσι τὸν νόμον κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. 3) Ὅταν οἱ νόμοι *ᾗναι ἀσαφεῖς ἢ σιγῶσιν* ἐντελῶς περὶ τινος ὀρισμένης περιστάσεως, τότε μόνον δύναται ἡ *συνείδησις* τῶν ἀρχόντων νὰ συμπληροῖ αὐτούς. 4) Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι ἔγκλημα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων.

Τῶν δὲ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν πρῶτον καθήκον εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἀρχοντας καὶ ἰδίως πρὸς τὸν βασιλέα ἢ τὸν προϋστάμενον τῆς πολιτείας. Σεβόμενοι τοὺς ἀρχοντας, σεβόμεθα τὸν νόμον ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται, καὶ τὴν πατρίδα, ἣν διοικοῦσι. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε», λέγει ῥητῶς ἡ Γραφή (Α' Πέτρ. β', 17). Δεύτερον καθήκον τῶν πολιτῶν εἶναι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦντες πάντα τὰ ὑπὸ τούτων αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, καταβάλλοντες ἰδίως προθύμως τοὺς νομίμους φόρους, ἄνευ τῶν ὁποίων αἱ κοιναὶ τῆς πολιτείας ἀνάγκαι δὲν δύνανται νὰ πληρωθῶσιν. «Ἀπόδοτε, λέγει ὁ Παῦλος, πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ρωμ. ιγ', 6—8). Καὶ ὁ Κύριος εἶπεν, «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κβ', 1). Ἡ ἀρχὴ ἀπόλλυσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ ὑπακοὴν μόνον. 1ον) Ὅταν ἀντιτίθεται αὐτὴ εἰς τοὺς νόμους· διότι ἡ βάσις τοῦ κύρους τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ νόμος. Τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ ἐκτελέσῃ τὸν νόμον. Ὅταν λοιπὸν δὲν διατάσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, τότε ἡ διαταγὴ αὐτῆς γίνεται μόνον ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀρχοντος θελήσεως ἢ τῆς αὐθαρεσίας του. Τότε παύει νὰ διατάσῃ ὡς ἀρχή. 2ον) Ὅταν διατάσῃ ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθίκων, ἀντικειμένων εἰς τὸ φυσικὸν αἰώνιον δίκαιον ἢ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· διότι ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων ἵσταται ὁ θεῖος ἠθικὸς νόμος. Τότε ἰσχύει τὸ ἀξίωμα· «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε', 29). Κοινὸν δὲ καθήκον ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων εἶναι ἡ πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πατρίδα ἀγάπη ἢ ἡ φιλοπατρία. Πάντες δηλαδὴ

οφείλουσι· ἵον νὰ ἀποφεύγωσιν αὐτοὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προξενήσῃ ζημίαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν πρόοδον τῆς πατρίδος καὶ ἐν γένει εἰς τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας συμφέρον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι μόνον ἐν τῇ κοινῇ συμφέροντι δύναται νὰ εὐρεθῇ καὶ τὸ ἀτομικόν, τοῦναντίον δέ, ὅταν τὰ κοινὰ κακῶς βαίνωσι, καὶ τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα ἐκάστου τῶν πολιτῶν πάσχουσι· ὅσον οφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ἀγωνίζωνται κατὰ πάσης ὑφ' οἷου δῆποτε ἐπιχειρουμένης πράξεως ἐπιζημίου εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν πρόοδον καὶ ἐν γένει εἰς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος, ὑπερασπίζοντες αὐτὴν κατὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ καὶ δι' αὐτῆς τῆς θυσίας τοῦ αἵματός των· καὶ ὅσον νὰ συντελῶσι τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν *προαγωγὴν* τῆς πατρίδος πράττοντες προθύμως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς. Τοιαύτη φιλοπατρία ἐμεγάλυνε καὶ ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις καὶ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἡ ἰδιοτέλεια τῶν πολιτῶν ἐπὶ ἡνέγκε τοῦναντίον πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὸν παρακμὴν τῶν ἐθνῶν. Ὅφειλει μὲν ὁ χριστιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς συμπολίτας του κατὰ πρῶτον λόγον.

§ 39.

Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα ;

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ κράτος ἢ τὴν πολιτείαν· εἶναι μέλος καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἔχει ὡς τοιοῦτος ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἡθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκκλησίας. Ἐκκλησίαι εἶναι ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ ἀναγνωριζόντων αὐτὸν ὡς σωτῆρά των καὶ ἀρχηγὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου, ἢ σκοποῦσα τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἢ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἡθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ ἐκκλησία, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν ὅπως διε-

θύνωσιν αὐτήν καὶ ἐφαρμόζωσι τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν (1).

Οὗτοι εἶναι οἱ λειτουργοὶ ἢ κληρικοί, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καλοῦνται *πιστοὶ ἢ λαϊκοί* (). Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς ἐκκλησίας πηγάζουσιν ἀναγκαιῶς τὰ ἑξῆς καθήκοντα. Τὸ καθήκον τῶν *κληρικῶν* εἶναι νὰ ἐκπληρῶσιν εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως τὰ ἔργα τῆς λειτουργίας των, 1ον διδάσκοντες τὸν λαὸν τὰς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου, 2ον ἐκτελοῦντες τὰς ὀρισμένας τελετὰς τῆς λατρείας, καὶ 3ον διοικοῦντες τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐπιτύχη, ὀφείλουσι πρῶτον νὰ ᾔναι κάτοχοι τῆς ἀναγκαίας παιδείας. Τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως ἔργον δικασκάλου τοῦ λαοῦ. Πῶς λοιπὸν δύνανται νὰ διδάξωσιν οἱ κληρικοί, ἐὰν δὲν ᾔναι αὐτοὶ δεδιδαγμένοι; Ὁ Παῦλος ἀπαιτεῖ ῥητῶς ἵνα ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ᾔναι «*διδασκτικὸς*» (Α', Τιμοθ. γ', 3) καὶ «*ἀντέχηται τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾔῃ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν*» (Τίτ. α', 7). Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν Γραφὴν τὸ κυριώτατον ἔργον τοῦ λειτουργοῦ. Πῶς δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο ἀμαθὴς ὢν; Διὰ τοῦτο καὶ ἐκκλησία καὶ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου. Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνδιαφέρηται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι τι ξένον αὐτῇ (πρὸς § 39) (2).

1) Ἡ πολιτεία συμφώνως πρὸς τὸν κύριον αὐτῆς σκοπὸν, ὅστις εἶναι νὰ προσπίξῃ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ κολύβη πᾶσαν κατ' αὐτῶν βλάβην, δικαιούται νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς βίας. Ἡ ἐκκλησία τοὐναντίον, ἡ σκοπὸν ἐπιδιώκουσα τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὸν λαόν, οὐδέποτε δύναται νὰ ποιῆται *χρῆσιν* τῆς βίας, μόνον ὅλον ἔχουσα τὸν λόγον καὶ τὴν πειθώ.

2) Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν *πολιτείας καὶ ἐκκλησίας* παρατηροῦμεν, ὅτι πρέπει νὰ κρατῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθέρως ἐκκλησίας ἐν τῷ ἐλευθέρῳ κράτει. Οὔτε ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ πιέξῃ τὴν πολιτείαν οὔτε ἡ πολιτεία τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ σχέσις πρέπει νὰ ᾔναι σχέσις φιλίας. Ἡ πολιτεία δεόν νὰ προστατεύῃ τὴν ἐκκλησίαν τὴν μορφοῦσαν ἠθικῶς τοὺς πολίτας· ἡ δὲ ἐκκλησία δεόν νὰ σέβηται τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ἐν ᾗ ὑπάρχει ὡς σωματεῖον σκοποῦν νὰ ἐκπαιδεύῃ θρησκευτικῶς τοὺς πολίτας.

Δεύτερον ὀφείλει ὁ κληρικός νὰ παρέχῃ τὸν βίον τοῦ τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εὐσεβεΐας καὶ ἠθικῆς. Πρέπει κατὰ τὸν αὐτὸν Παῦλον νὰ ᾔναι «ἀνέγκλητος καὶ ἀνεπίληπτος» (αὐτόθι) καὶ «τύπος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνεΐᾳ» (Τιμοθ. δ', 12). Ἄλλως τίνα δύναμιν θὰ ἔχωσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὅταν διδάσκῃ μὲν, μὴ πράττῃ δέ; Τὸ προσὸν μάλιστα τοῦτο τῆς ἀρετῆς εἶναι τῷ κληρικῷ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Εἶναι πολλῷ προτιμότερος ὁ ἀμαθὴς μὲν, ἀλλὰ χρηστὸς κληρικός τοῦ σοφοῦ μὲν, ἀλλὰ φαύλου. Ὁ τελευταῖος ἕνεκα τῆς διαφθορᾶς αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἄχρηστος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τῶν δὲ λαϊκῶν καθήκοντα εἶναι α') νὰ σέδωνται τοὺς νόμους καὶ κανόνες τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐκκλησίαν (Φιλιππ. β', 12, Β' Θεσσαλ γ', 14), διότι ἄνευ τοῦ σεβάσμου τούτου ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ συντήρησις τῆς ἐκκλησίας· β') νὰ ἀκροῶνται προθύμως τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ μετέχωσι τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν· πρὸς δὲ γ') νὰ τιμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας. Κοινὰ δὲ ἀμφοτέρων, καὶ τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν, καθήκοντα εἶναι νὰ δεικνύωσι. 1) Πίστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· οὐδέποτε ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς χάριν συμφέροντος νὰ ἐγκαταλίπη τις τὴν ἐκκλησίαν (Ἐδρ. α' 23, Ἐφεσ. δ' 14). Ἡ ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἑγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀγνωμοσύνη πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατοῦντα. 2) Ζῆλον ὑπὲρ τῆς τιμῆς, διασώσεως καὶ ἑξαπλώσεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν βλέπων τις προσβαλλομένην ἢ κινδυνεύουσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀδιαφορῇ ἢ μηδὲν μίεριναι περὶ τῆς ἑξαπλώσεώς της δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν ἀληθὴ ἀγάπην. 3) Τρίτον καθήκον πάντων τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ σπουδάζωσι τὸ κατ' αὐτοὺς πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἐπιτυχέστεραν ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν ὀφείλει πᾶς ἀληθὴς χριστιανὸς νὰ ἀσπάζεταιται προθύμως καὶ νὰ ἐνισχύῃ, ἐργαζόμενος ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δαπανῶν προθύμως ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως εὐπρεπῶν ναῶν καὶ τῆς καλῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

Γ'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

§ 40.

*Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ πῶς διαιροῦμεν
τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα ;*

Ἡ θεία εἰκὼν ἢ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἣν τιμῶμεν ἐν τῷ πλησίον καὶ δι' ἣν ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ἐνυπάρχει καὶ ἐν ἡμῖν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς. Ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολή, ἣ ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, προϋποθέτει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ταύτην λαμβάνει ὡς μέτρον ἐκείνης, λέγουσα· «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Ἐχομεν λοιπὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα. Ἀλλ' ἵνα ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ᾖ ἀληθὴς καὶ ὀρθή, δεόν νὰ ᾖναι **ἔλλογος καὶ δικαία**. Εἶναι ἔλλογος, ὅταν ἀγαπῶμεν ἐν ἡμῖν ὅ,τι εἶναι ἄξιον ἀγάπης καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του. Τὸ πνεῦμα λ.χ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν πλειότερον τοῦ σώματος. Ἐλλόγως ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ὁ μετριόφρων, δηλαδὴ ὁ μὴ ὑπερτιμῶν τὰ ἑαυτοῦ προτερήματα καὶ ὁμολογῶν τὰς ἐλλείψεις του, ἄλογος τοῦναντίον εἶναι ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη τοῦ ἀλαζόνος καὶ ὑπερηφάνου, τοῦ ὑπερτιμῶντος τὰ προτερήματά του καὶ μὴ ὁμολογοῦντος τὰς ἐλείψεις του. Ἡ ἀλαζονεὶα εἶναι κουφότης. Διὰ τοῦτο παρέβαλον τὸν ἀλαζόνα πρὸς στάχυν κενόν, ὀρθιον ἱστάμενον, τὸν δὲ μετριόφρονα πρὸς στάχυν μεστὸν κλίνοντα πρὸς τὴν γῆν. Ἡ μετριοφροσύνη εἶναι μεγάλη ἀρετὴ, δὲν πρέπει ὅμως νὰ καταντᾷ μέχρις ἐξευτελισμοῦ ἡμῶν αὐτῶν διότι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ διασφίξῃ πάντοτε τὴν ἀξιοπρέπειάν του, μὴ δεχόμενός ποτε νὰ μεταχειρίζονται αὐτὸν οἱ ἄλλοι ὡς δοῦλον, μηδὲ αὐτὸς νὰ καταφεύγῃ εἰς ποταπὰ μέσα χάριν τῶν συμφερόντων του, εἰς κολακείας, εἰς ἐπαιτείας, εἰς δάκρυα. Ἡ τοιοῦτος δὲν εἶναι μετριόφρων, ἀλλ' εὐτελὴς χαρρακτῆρ. **Δικαία** δὲ εἶναι ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ὅταν μὴ προσκρούῃ εἰς τὴν πρὸς ἄλλους ὀφειλομένην ἀγάπην ἡμῶν. Ὅταν

ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ἦναι ἄλογος, ἄμετρος καὶ ἄδικος, τότε καταντᾷ εἰς τὴν φιλαντίαν ἢ τὸν ἐγωισμόν. Τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα δυνάμεθα κατὰ τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ παντὸς ἀνθρώπου, τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, νὰ διαίρεσωμεν εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν ἡμῶν καὶ εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν ἡμῶν.

§ 41.

**Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν
ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν ;**

Τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἶναι ἡ διατήρησις αὐτῆς. Ὅφειλομεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτὴν νὰ ἀποφύγωμεν, νὰ μεταχειριζώμεθα δὲ πᾶν μέσον νόμιμον, τὸ ὅποῖον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Τὸ καθήκον τοῦτο περιέχεται ἐν τῇ ἐντολῇ «οὐ φονεύσεις». Καθὼς δὲν δικαιούμεθα νὰ φονεύσωμεν ἄλλον τινά, οὕτως οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς πλάσματα καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τοιοῦτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὸ θεῖον πλάσμα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἐν ἡμῖν. Εἰς τὸ καθήκον τοῦτο ἀντιβαίνει πᾶσα παραμέλησις τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἡ ἐξ ἀπελπισμοῦ καὶ ἀηδίας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀπαλλαγῆς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν καὶ κατηκόντων. Ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀχαριστίαν· ἀσέβειαν μὲν, διότι ἐν ᾧ ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸς εἰς τὴν θείαν ταύτην θέλησιν ἀντιτασσόμενος ἀφαιρεῖ αὐτήν· ἀχαριστίαν δέ, διότι καταστρέφει μέγιστον ἀγαθόν, ὅπερ ὁ Πλάστης ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ· πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους του καὶ τὴν πατρίδα του, οἵτινες παρ' αὐτοῦ προσεδόκων δικαίως ἀγαθὰ, ἀδιαφορίαν. Πόσον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐθεώρησε πάντοτε φοβερόν ἐγκλήμα τὴν αὐτοκτονίαν δεικνύεται ἐκ

τοῦ ὅτι στερεῖ τοὺς αὐτόχειρας πάσης ἐπικηδείου τιμῆς. **Τὰ ἄγοντα πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν** συνήθως εἶναι: 1) Ἀκόλαστος βίος καὶ ἄσωτος. Αὐτοκτονοῦσι συνήθως ἄνθρωποι, οἵτινες παραδοθέντες τυφλῶς καὶ κτηνωδῶς εἰς παντὸς εἶδους ἀπολαύσεις καταστρέφουσι καὶ τὴν υἱεὶαν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν περιουσίαν των καὶ τέλος αἰσθάνονται ἢ ἀπελπισμόν, διότι ἀπώλεσαν τὰ μέσα, ἵνα ἐξακολουθήσωσι τὸν πρότερον βίον των, ἢ ψυχικὴν ἀδημονίαν, τυπτόμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἢ ἀηδίας καὶ κόρον τοῦ βίου. Ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρετῇ ἐν γένει βίος σφίζουσιν ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, καθιστώντα τὸν βίον ἡμῶν φαιδρόν. 2) Ἀχαλίνωτα πάθη φθόνου, ὀργῆς, ζηλοτυπίας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνηθίζωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ κρατῶμεν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὁρμῶν ἡμῶν. 3) Δειλία πρὸς τὰ δυστυχήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐθίξῃ ἑαυτὸν ἐν ταῖς στερήσεσι καὶ νὰ σπουδάζῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γενναιοψυχίαν ἐκείνην, ἣτις θαρραλέως προσδλέπει πρὸς πᾶν δυστύχημα. Γενναιοψυχίαν ἐν τοῖς δυστυχήμασιν ἐμπνέει ἰδίως ἡ εὐσέβεια· διότι ὁ εὐσεδὴς πεποιθὼς, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰ πάντα καὶ ὅτι οὐδὲν ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ δύναται νὰ γίνῃ, δέχεται ἀγογγύστως τὰ δυστυχήματα, ὡς πατρικῆς τιμωρίας, καὶ ὑπομένει ἐλπίζων σωτηρίαν. Μόνον πρέπει νὰ κρίνηται ἐπιεικῶς ἡ αὐτοκτονία, ὅταν προέρχεται ἐκ διαταράξεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων. Ἄλλως χαρακτηρίζεται δικαίως ὡς ἔσχατον ἐγκλημα. Ἄλλ' ἂν ᾖναι ἐγκλημα ἡ ἐξ ἀηδίας καὶ ἀπελπισμοῦ ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ καθήκον τὸ διατηρεῖν τὴν ζωὴν, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περιστάσεις ἐν τῇ βίῳ, καθ' ἃς καθήκον εἶναι τὸ θυσιάζειν τὴν ζωὴν. Τοιαῦτα περιστάσεις εἶναι. 1ον Ὅταν *κινδυνεύῃ* διὰ τῆς διχώσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν ἡ ἀρετὴ ἡμῶν. Ἐὰν βιαζόμενος νὰ πράξω ἀθέμιτόν τινα πράξιν ἀπειλῶμαι καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ὀφείλω, ἐὰν σέδωμαι τὴν ἀρετὴν ἢ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ θεῖον θέλημα, νὰ προτιμήσω τὸν θάνατον. Οὕτως ἀπέθνησκον οἱ μάρτυρες, ἵνα μὴ θυσιάσωσι τοῖς εἰδώλοις καὶ μὴ ἀρνηθῶσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. 2ον Ὅταν ἡ *πατρὶς* ἢ ἡ *ἐκκλησία* κινδυνεύωσι καὶ ᾖναι ἀνάγκη διὰ τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν νὰ ὑπερασπίσωμεν αὐτάς. Τὸ θνή-

σκειν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος δικαίως θεωρεῖται ἐνδοξότατος θάνατος διότι δὲν ὑπάρχουσι τῷ ἀνθρώπῳ πολυτιμότερα κτήματα τῆς πίστεως καὶ πατρίδος. Βον "Οταν ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἄλλων, ἰδίως τῶν οἰκείων, κινδυνεύῃ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἥτις δέον νὰ ἐμπνέῃ τὸν ἀληθῆ χριστιανόν. «Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην, λέγει ἡ Γραφή, οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε').

§ 42.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν ;

Δὲν ἀρκεῖ νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὀφείλομεν καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς τε σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς ἡμῶν δυνάμεις. Ἡ κατ' ἀμφοτέρα τελειοποίησις εἶναι καθήκον ἡμῶν. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς τοῦ σώματος ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν, διότι μόνον ἀκμάζον καὶ εὖ ἔχον δύναται τοῦτο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον τῆς ψυχῆς καὶ διότι νοσοῦντος τοῦ σώματος νοσεῖ ἀναγκαστικῶς καὶ ἐξασθενεῖ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τὸ σοφὸν λόγιον «ὕγιῃς νοῦς ἐν σώματι ὑγίει» (mens sana in corpore sano). Ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος κκορθοῦται, ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν καὶ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὠφελήσῃ αὐτήν. Τὰ βλάπτοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ ὀλιγωρία πρὸς τὴν ὑγείαν, ἡ μαλθακότης, ἥτις ἐξασθενίζουσα τὸ σῶμα καθιστᾷ αὐτὸ εὐπρόσδλητον εἰς τὰς νόσους, τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὁποῖα εὐκόλως συγκινοῦσι καὶ διαταράττουσι τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, ἡ ἀκολασία, ἥτις ἐξαντλεῖ τὰς δυνάμεις, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ ὑπερβολικὴ ἐργασία ἢ ἡ ἀργία καὶ ὀκηρία καὶ ἡ ἀκαθαρσία, ἡ δεικνύουσα συνήθως καὶ ψυχῆς ἀκαθαρσίαν καὶ εὐτέλειαν. Τὰ δὲ κρατύνοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ προσοχὴ περὶ τὴν ὑγείαν, ἡ σκληραγωγία καὶ ἐν γένει ἡ ἀσκήσις τοῦ σώματος, ἡ ἐπιτυχανομένη μάλιστα διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ σωφροσύνη, ἡ

ὀλιγοφαγία καὶ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία καὶ φιλοπονία, ἡ μετὰ μέτρου καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀνάλογος ἐργασία καὶ ἡ καθαριότης, ἡ ἐλέγχουσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ψυχῆς καθαρότητα καὶ εὐγένειαν. Ἡ ἀσκήσις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος εἶναι πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἄνδρας ἀναγκαία, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὰς βαρείας αὐτῶν ἐργασίας (ἄνθρωπος ἀσθενῶν πάντοτε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκπληροῖ καλῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ καθήκοντά του), καὶ ὑπηρετῶσιν ὡς εὐσταθεῖς ὅπλῃται τὴν πατρίδα των ἐν καιρῷ πολέμου. Ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ στερεῶνται αὐτῆς, διότι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ δύνωνται νὰ ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν καὶ διότι μόνον ὑπὸ ὑγιῶν μητέρων γεννῶνται ῥωμαλέα καὶ εὖ ἔχοντα τέκνα. Διὰ ταῦτα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἐπιμελῶνται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς γυμναστικῆς, πρέπει μόνον ἡ χάριν αὐτῶν γυμναστικῇ νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδιοφυῖαν τῶν γυναικῶν. Ἐὰν παρὰ πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἤθελε πάθει ἡ υγεία ἡμῶν, ὀφείλομεν νὰ μεταχειρισθῶμεν πάντα τὰ μέτρα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

§ 43.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν ;

Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, καθ' ὃ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Διὰ τοῦτο ἡ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ φροντίς πρέπει νὰ θεωρῆται πολὺ σπουδαιότερα τῆς περὶ τοῦ σώματος. Τὴν ἄπειρον ἀξίαν τῆς ψυχῆς ἐκφράζει ὁ Κύριος, λέγων· Τί ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδίσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; (Ματθ. ις', 26). Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν ἡ καρδίαν, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα. Ἡ τοῦ νοῦ λέγεται **θεωρητικὴ ἀνάπτυξις**, ἡ τῆς καρδίας **πρακτικὴ**. Ὡς πρὸς τὴν μὲν φωνῇ τοῦ νοῦ πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ ἡ ἀμβλύνη αὐτόν, νὰ ζητῇ δὲ ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ ὀξύνῃ αὐτόν. Πρὸς φωτισμὸν

τοῦ νοῦ συντείνει τὰ μέγιστα ἢ παιδεῖα, ἧς σπουδαιότατον μέρος εἶναι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν παιδεῖαν, ἡ φιλομάθεια, εἶναι καθήκον. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ πρέπει νὰ συνδέηται καὶ συμβαδίζῃ πάντοτε καὶ ἡ μόρφωσις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Διότι πεφωτισμένος νοῦς ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβής. Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ πληρῶσιν αἰσθήματα εὐγενῆ καὶ γενναῖα, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, τὰ αἰσθήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, ὁ ἔρως ἐν γένει πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τότε ἔχει τις διαμεμορφωμένην καρδίαν καὶ θέλησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν ταύτην τῆς θελήσεως συντελεῖ τὰ μέγιστα ἡ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καλὴ *ἀνατροφή* καὶ ἐκπαίδευσις, ἡ στηριζομένη ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐμπνέει καὶ ἡ καλλιτεχνία, πρὸ πάντων ἡ *μουσικὴ*· διότι τὸ καλόν εἶναι συγγενὲς τῷ ἀγαθῷ, καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν, ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει ἡμῖν τὰς θείας τελειότητας, εἶναι ἀπύχασμα τοῦ θεοῦ κάλλους, τῆς θείας ἁρμονίας. Ὁ ἀγαπῶν τὸ καλὸν ὑψοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐμπνέεται ὑπὸ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἄλλως δὲ ὠφελεῖ ἡ ἐνασχόλησις εἰς τὴν καλλιτεχνίαν. Τὸ καλὸν εἶναι ἁρμονία καὶ συμμετρία· διὰ τοῦτο ἡ εἰς αὐτὸ ἐνασχόλησις εἰσάγει καὶ εἰς τὰς σκέψεις καὶ διαθέσεις ἡμῶν τὴν ἁρμονίαν καὶ συμμετρίαν, διωκόουσα τὴν ἀκοσμίαν καὶ ἀσχημοσύνην, καὶ οὕτως ἐξευγενίζει ἡμᾶς.

§ 44.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος ;

Πρὸς τῇ ζωῇ πολύτιμον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ τιμὴ ἢ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψις. Φρόντισον, λέγει ἡ Γραφή, περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσοῦ (Σειράχ μα', 12). Καὶ αὕτη ἡ ζωὴ Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ το Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ἄνευ τῆς τιμῆς αὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· ἐκ τῆς τιμῆς δὲ ἐξαρτᾶται καὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ πρόοδος ἡμῶν ἐν τῷ βίῳ· διότι τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ὅταν ὑπὸ πάντων περιφρονώμεθα καὶ θεωρώμεθα ὑποποτοί; Ἐχομεν λοιπὸν καθήκον νὰ φροντίζωμεν περὶ αὐτῆς καὶ ὦμεν φιλότιμοι. Τῆς παρὰ τῶν ἄλλων τιμῆς ἀπολαύομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τοὺς ἐπαίνους αὐτῶν, ἀλλὰ πράττοντες ἄξια τιμῆς, ὄντες εὐσεβεῖς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλάνθρωποι, ἐν γένει ἐνάρετοι. Ἡ τιμὴ ἀκολουθεῖ ἀναγκαιῶς τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ὅπως ἡ σκιά τὰ σώματα. Ὅφειλομεν δὲ τὴν τιμὴν ἡμῶν προσβαλλομένην νὰ ὑπερασπίζωμεν· ἡ ὑπεράσπισις ὅμως αὕτη πρέπει νὰ γίνηται μετὰ μετριοπαθείας, φιλάνθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Μόνον διὰ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας δυνάμεθα νὰ κερδήσωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐν ᾗ ἡ μεγαλαυχία καὶ ἀλαζονεία, ἣτις εἶναι κουφότης, καταστρέφει αὐτήν. Ἄνευ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἡ φιλοτιμία μεταβάλλεται εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι τὸ ζητεῖν τὴν παρ' ἄλλων τιμὴν διὰ παντὸς μέσου καὶ δι' ἁδίκων πολλάκις καὶ ἀνηθίκων ἢ ἐξευτελιστικῶν πράξεων, διὰ τοῦ ψεύδους, διὰ τῆς κολακείας, τῆς συκοφαντίας, τῆς καταθλίψεως τῶν ἄλλων. Τύπος φιλοδοξίας ἦσαν οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες, καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἐφίλουν τὰς πρωτοκλισίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ νὰ καλῶνται ῥαβδί, ῥαβδί (Ματθ. ιγ', 6).

§ 45.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν ;

Πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀναπτύσσεσθαι ἔχομεν ἀνάγκην πολλῶν μέσων. Ἐχομεν διὰ τοῦτο καθήκον νὰ ἐργαζώμεθα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων τούτων καὶ διατήρησιν αὐτῶν. Ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων εἶναι ἡ ἐργασία. Ἵνα ἡ ἐργασία ᾖ ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη, πρέπει πρῶτον νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ νὰ μὴ ᾖ καὶ
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ἐξευτελιστική. Πᾶσα ἐργασία, ἥτις ἤθελεν ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ ἤθελε καταδιβάσειν αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν κτηνῶν, εἶναι ἀποδοκιμαστέα. Δεύτερον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ μὴ ᾖ ἠθικῶς ἐπιβλαβὴς ἢ νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἠθικὴν, διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις. Ἐργαζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ ἠθικῇ βλάβῃ ἐργαζόμεθα ἀσκοπῶς. Ἐπειτα τὸ κακὸν ὀφείλομεν νὰ μισῶμεν καὶ ἀποφεύγωμεν, καὶ ἐὰν ἤθελε προσφέρει ἡμῖν ὕλικὰς ὠφελείας. Τὸ καθήκον ὑπαγορεύει ἡμῖν τοῦτο. Τρίτον ἡ ἐργασία οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν δὲν πρέπει νὰ ᾖ ἀνῆθικος, ἀλλὰ μηδὲ ἀνῆθικως καὶ ἄνευ τιμιότητος νὰ γίνηται. Σπουδάζοντες καὶ μοχθοῦντες, ἵνα πορισθῶμεν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ ἠθικὸν καθ' ἑαυτὸ ἔργον ἐὰν ἐπαγγελλώμεθα, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο ὡς τίμιοι ἄνθρωποι, μηδὲνα ἀδικοῦντες. Ἡ κλοπὴ καὶ πᾶσα βλάβη τοῦ πλησίον πρέπει νὰ ᾖ μακρὰν τοῦ χριστιανοῦ. «Ὁ κλέπτης μηκέτι κλεπτέω, λέγει ἡ Γραφή, μάλλον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδοῦναι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν» (Ἐφεσ. δ', 28). Τέταρτον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ ᾖ ἀνάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ἵνα μὴ καταπονῇ ἡμᾶς καὶ φθείρῃ τὴν ἡμετέραν υἱείαν. Διότι τοιαύτη ἐργασία ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ πληρώσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Ἡ ἀργία εἶναι ἀμάρτημα, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ καθήκον τὸ ὁποῖον ἔχομεν, τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τελειοποιήσεως αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπεν ὁ Παῦλος· «Ἡ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ἡ ἀργία ἄγει εἰς πᾶν εἶδος ἐγκλημάτων. Ὁ ἀργὸς εὐκόλως κλέπει, ἵνα ζήσῃ, δύναται δὲ νὰ ψευσθῇ, νὰ φονεύσῃ καὶ ἄλλα νὰ διαπράξῃ ἐγκλήματα ἵνα κρύψῃ τὴν κλοπὴν. Ἡ ἀργία, ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ἐν δὲ τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀσωτείαν, ἅτινα εἶναι ἀδικήματα καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκείων ἡμῶν, ἀσπαζόμενοι τὴν οἰκονομίαν, δαπανῶντες δηλαδὴ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἡμῶν.

Τ Ε Λ Ο Σ

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

